

# NIIN & NÄIN

filosofinen aikakauslehti nro 74 syksy 3/2012

Leibniz  
Talous & demokratia

# NIIN & NÄIN

filosofinen aikakauslehti nro 74 syksy 3/2012

## Pääkirjoitus

3 Antti Salminen

## n & n -haastattelu

7 Pauline Phemister, **Leibnizin nykyisyydestä**

## Ulkomaailman kirjeenvaihtajat

13 David Hume, **Suisidaalisia mietteitä**

## Leibniz

21 Arto Repo, **Johdannoksi Leibnizin  
holistiseen metafysiikkaan**

25 Arto Repo & Valtteri Viljanen,  
**Monadien voimat**

33 Juhana Lemetti,  
**Leibnizin postia Hobbesille**

41 Petter Korkman,  
**Luonnon sekä kansojen laeista**

45 Gottfried Wilhelm Leibniz,  
**Luonnollisen oikeuden perustekijät**

53 Jyrki Siukonen, **Leibniz ja läikän  
harmonia**

## Kolumni

56 Hanna Nikkanen, **Internet ja todellisuus**

## Talous & demokratia

59 Petri Räsänen, **Johdannoksi talousajatteluun**

63 Eerik Lagerspetz, **Rationaalisuuden  
paradoksit**

73 Jukka Mäkinen, Ville-Pekka Sorsa &  
Eero Kasanen, **Yhteiskuntavastuusta**

79 Teppo Eskelinen, **Kasvu, etiikka ja  
hyvinvointi**

88 Marko Terviö, **Second-best**

91 Jan Otto Andersson,

**Maailmankapitalistinen trilemma**

96 Vesa Kannianen, **Kapitalismin puolesta**

102 Panu Kalmi, **Taloustieteellisestä tavasta  
ajatella**

## Otteita ajasta

104 Jouni Avelin & Tapani Kilpeläinen,  
**Lehtikatsaus**

106 Jaakko Belt & Jarkko S. Tuusvuori,  
**Otteita ajasta**

110 K. Severi Hämäri & Markus Neuvonen,  
**Searlen arvot ja normit**

114 Tapani Kilpeläinen, **Michael Cholbi  
itsemurhan rationaalisuudesta**

116 Olli Herranen, **Rahan paradoksaalinen  
logiikka**

118 Petri Räsänen, **Anti-Wahlroos**

120 Belt, Ovaska, Tuusvuori, Virnes, **Bloomin  
päivän seisakkeilla**

## Kirjat

122 H. K. Riikonen, **Joyce-tutkimuksen taustat**

125 Hilikka Pekkanen, **Lehdon tulkinnasta**

127 Virpi Hämeen-Anttila, **Ulysses ja mielen  
liikkeet**

129 Antti Salminen, **Hen ja ben**

131 Leevi Lehto, **Jos Gertyn ajatus on  
Bloomin ajatus Gertystä...**

135 Timo Miettinen, **Husserlin Kriisi**

137 Hasse Hämalainen, **Dewey uudistaa**

139 Risto Koskensilta, **Ympäristötutkimuksen  
antologia**

142 Tapani Kilpeläinen, **Kuppikuntaisesti  
kaupunkitilasta**

# NIIN & NÄIN

**OSOITE** *niin & näin* – filosofinen aikakauslehti  
PL 730, 33101 Tampere

## PÄÄTOIMITTAJAT

Ville Lähde, päätoimittaja@netn.fi  
Antti Salminen, anttie@gmail.com

## ARTIKKELITOIMITTAJA

Ville Lähde, päätoimittaja@netn.fi

## KIRJA-ARVOSTELUT

Jukka Mikkonen, arviot@netn.fi

## TOIMITTAJAT

Elina Halttunen-Riikonen, elina.halttunenriikonen@gmail.com  
Hanna Hyvönen, hanna.hyvonen@iki.fi  
Tapani Kilpeläinen, tapani.kilpelainen@gmail.com  
Risto Koskensisilta, risto.koskensisilta@gmail.com  
Anna Ovaska, anna.ovaska@helsinki.fi  
Mikko Pelttari, pelttari.mikko@gmail.com  
Petri Räsänen, E.Petri.Rasanen@uta.fi  
Sami Syrjämäki, sami.syrjamaki@gmail.com  
Tuukka Tomperi, tuukka.tomperi@gmail.com  
Jarkko S. Tuusvuori, jarkkostuusvuori@gmail.com  
Tere Vadén, tereensio@gmail.com

## AJANKOHTAISTOIMITTAJA

Jaakko Belt, ajankohtaista@netn.fi

## KUVATOIMITUS

Antti Salminen & Hanna Hyvönen

## ULKOASU

Mirkka Hietanen, mirkka.hietanen@voima.fi

**TOIMITUSNEUVOSTO** Antti Arnkil, Saara Hacklin, Kaisa Heinlahti, Ilona Hongisto, Julia Honkasalo, Hannele Huhtala, Antti Immonen, Olli-Jukka Jokisaari, Kimmo Jylhä, Petri Koikkalainen, Riitta Koikkalainen, Katve-Kaisa Kontturi, Inkeri Koskinen, Kaisa Luoma, Yrsa Neuman, Tuukka Perhoniemi, Sami Pihlström, Olli Pyyhtinen, Juuso Rahkola, Markku Roinila, Milla Tiainen ja Milla Törmä

**TILAUKSET** Kestotilaus 12 kk 42 euroa, ulkomaille 46 euroa. Välittäjän kautta lisämaksu. Kestotilaus jatkuu uudistamatta, kunnes tilaaja sanoo irti tilauksensa tai muuttaa sen määräaikaiseksi. Määräaikaistilaus 46 euroa.

*niin & näin* ilmestyy neljä kertaa vuodessa.

## TILAUS- JA OSOITEASIAT

040-721 48 91, tilaukset@netn.fi

## ILMOITUKSET

Jukka Kangasniemi, ilmoitukset@netn.fi, 040-721 48 91

**ILMOITUSHINNAT** 1/1 sivu 500 euroa, puoli sivua 300 euroa, 1/4 sivua 200 euroa. Väriisiä sisäsiivuilla +25%. Takasisäkansi 600 euroa, takakansi/etusisäkansi 700 euroa (sis. väri)

## MAKSUT

Osuuspankki 573274-251814

## JULKAISIJA & KUSTANTAJA

Eurooppalaisen filosofian seura ry

## ISSN 1237-1645

## 19. vuosikerta

## PAINOAIKKA

Vammalan Kirjapaino Oy

**Kultti ry:n jäsen**

## TÄMÄN NUMERON KIRJOITTAJAT

**Tuomo Aho, dosentti**, Helsingin yliopisto, Helsinki, **Jan Otto Andersson**, kansainvälisen talouden dosentti, eläkeläinen, Åbo Akademi, **Jouni Avelin**, kustannustoimittaja, Turku, **Jaakko Belt**, HuK, Tampere, **Teppo Eskelinen**, dosentti, yliopistonlehtori, Itä-Suomen yliopisto, **Olli Herranen**, yht. yo, Tampereen yliopisto, **Virpi Hämeen-Anttila**, kirjailija, tutkija, Maailman kulttuurien laitos, Helsingin yliopisto, **Hasse Hämäläinen**, filosofian jatko-opiskelija, Edinburghin yliopisto, **K. Severi Hämäri**, FM, jatko-opiskelija, Helsingin yliopisto, **Panu Kalmi**, professori, Vaasan yliopisto, **Vesa Kannianen**, kansantaloustieteen professori, talouden ja politiikan tutkimuksen laitos, Helsingin yliopisto, **Eero Kasanen**, professori, Aalto-yliopiston kauppakorkeakoulu, **Tapani Kilpeläinen**, **Petter Korkman**, FD, Helsinki, **Risto Koskensisilta**, Tampere, **Eerik Lagerspetz**, Käytännöllisen filosofian professori, Käyttätymistieteiden ja filosofian laitos, Turun yliopisto, **Leevi Lehto**, runoilija, kääntäjä, kustantaja, esiintyjä, Helsinki, **Juhana Lemetti**,

tutkijatohtori, Filosofinen psykologia, moraali ja politiikka, SA:n tutkimuksen huippuyksikkö, Helsingin yliopisto, **Timo Miettinen**, FM, Eurooppa-tutkimuksen verkosto, Helsingin yliopisto, **Jukka Mäkinen**, KTT, tutkija, Aalto yliopiston kauppakorkeakoulu, **Markus Neuvonen**, VTM, tutkija, Helsingin Yliopisto, **Teivas Oksala**, FT, professori (h.c.), Espoo, **Anna Ovaska**, FM, Helsinki, **Hilkka Pekkanen**, FT, vapaa tutkija ja kirjallisuuden suomentaja, kirjallisuudensuomentamisen opettaja, Turun yliopisto, **H. K. Riikonen**, prof., yleinen kirjallisuustiede, Helsingin yliopisto, **Arto Repo**, erikoistutkija, Turku, **Markku Roinila**, tutkijatohtori, Helsingin yliopisto, **Petri Räsänen**, FT, KTM, Tampereen yliopisto, **Antti Salminen**, vapaa tutkija, Tampere, **Jyrki Siukonen**, kuvataiteilija, tutkija, Tampere, **Ville-Pekka Sorsa**, DPhil, tutkijatohtori, Poliitiikan ja talouden tutkimuksen laitos, Helsingin yliopisto, **Marko Terviö**, professori, Aalto-yliopisto, **Jarkko S. Tuusvuori**, **Valteri Viljanen**, tutkijatohtori, TIAS, Turun yliopisto, Helsinki, **Antti Virnes**, Helsinki

## NIIN & NÄIN

on filosofian ammattilaisten ja amatöörien kohtauspaikka, monialainen asiantuntija-areena, yhteiskuntakriittinen debattifoorumi ja taidekyläinen kulttuurimaksasiini. Vapaaehtoisvoimin toimitettu, poikkeuksellisen laajaan avustajakuntaan luottava ja etenkin muhkeista teemanumeroistaan tunnettu neljännesvuosisulkaisu aloitti 1994.

**Kotisivut: www.netn.fi**



on vuonna 2002 aloittanut kirjasarja, jossa on tähän asti julkaistu puolensataa nidettä. *niin & näin* -kirjat on Suomen ainoa filosofiaan keskittynyt kustantamo. Sarjassa ilmestyy klassikkokäännöksiä, aikalaisanalyyssejä, ajattelutaito-oppiaineistoja lapsille ja aikuisille sekä esseistikkää ja muita vapaan filosofisen muodon taidonnäytteitä. Kirjasarjan päätoimittaja on Tapani Kilpeläinen.

**Verkkokauppa: http://www.netn.fi/kauppa/**



**www.filosofia.fi** on suomalainen filosofinen internet-portaali. Se on toiminut 2007 alkaen ajankohdattaisen tiedon välittäjänä, yhteydenpitokanavana, tienä verkkofilosofiaan, johdatuksena suomalaisen filosofian historiaan sekä digitaalisen arkistona. Portaali palvelee sekä tutkijoita että laajaa yleisöä. Sen ovat tuottaneet EFS, *niin & näin* sekä Åbo Akademin filosofian oppiaine.

*Filosofia.fi* osana toimii jatkuvasti laajeneva filosofian verkkoensyklopedia *Logos*. Portaali sisältää suomalaisen filosofian historian digitoituja aineistoja sekä kattavan ruotsinkielisen osion. Portaalityöitä pitää myös yllä aktiivista tiedotuspalstaa sähköpostilistoinen sekä kaikkeen puuttuvaa filosofian verkkolokia.

Portaalin päätoimittaja on Tuukka Tomperi. Ruotsinkielisen osion päätoimittaja on Yrsa Neuman. Portaalin toinen suomenkielinen koordinaattori ja *Logos*-ensyklopedian päätoimittaja on Toni Kannisto.

**www.filosofia.fi**

## NIIN & NÄIN

on myös muuta toimintaa. *niin & näin* -väki on vuosia työskennellyt uuraasti vapaan filosofisen sivistys- ja valistustoiminnan saralla. *niin & näin* järjestää filosofian tutkimuksen ja opetuksen seminaareja sekä filosofisia keskustelu- ja yleisötilaisuuksia. *niin & näin* tekee yhteistyötä Kultin, SFY:n, Feton, muiden kustantajien ja kulttuuritoimijoiden kanssa. *niin & näin* on kalenterivuoden aikana mukana lukuisissa kulttuuritapahtumissa ja monilla kirjamessuilla. *niin & näin* -toiminnasta vastaa Eurooppalaisen filosofian seura (EFS) vs. toiminnanjohtajanaan Mervi Ahonen ja yhteyspäällikkönään Jukka Kangasniemi. *niin & näin* -toiminnasta saa lisätietoa tällä sivulla ja kotisivuilla olevista osoitteista ja puhelinnumeroista.

## ANTTI SALMINEN

**V**elka on viimeinen asia, johon nykyajan on vaikea suhtautua ironisesti. Miltei ainut yksilöä merkittävästi koetteleva aikuistumisrituaali ja initiaatio markkinatalouden kansalaisuuteen on asuntolainan ottaminen, jota voi harjoitella turvallisesti opintolainalla. Viimeisten ihmisten tasapäisessä ajassa riittävän suuri asuntolaina on metafyyssinen sitoumus, joka kiinnittää arkielämän abstraktilla näkymättömällä siteellä tulevaisuuteen ja elämänkaaren kokonaisuuteen. Velan subjektille on annettu tehtävä ja päämäärä sekä selkeä ja hyödyllinen minuus se suorittamaan. Niin ikään aikakäsitys muuttuu. Tämänpuoleiseen tuonpuoleiseen pääsee ahkerasti eläkesäästämällä. Ah nostalgiaa.

\*

Olemme paraikaa Jakke Holvaksen termiä käyttäakseni ”talousmetafyysiikan” romahtamisen synnyttämässä limbossa. Jos onni on myöten ja olemisen suosio jatkuu, saattaa paljastua, että valtaosa siitä metafysiikan ylittämisen suurellisesta tehtävästä, jonka länsimainen filosofia asetti itselleen 1900-luvulla, ei ollut lainkaan ajattelun asia. Porvarillisen metafysiikan kova ydin säilyi ”taloudellisina realiteetteina”, ja niiden tuhoutuminen ei tapahtunut kärsivällisellä ylisukupolvisella dekonstruktioilla, vaan oikeastaan puoliksi sattumoisin, eepisesti tyrien ja huonolla tuurilla. Tällä hetkellä velan ontologiasta ei ota tolkkua oikein kukaan, ja uusia rahoitusinstrumentteja keksitään kuin skolastisia jumalodistuksia.

\*

Kreikkalainen tuttava totesi Ateenasta näyttävän siltä, että maan alati kapenevalle keskiluokalle ainoa kunnii-

allinen tapa pärjällä edes jotenkuten on ottaa osaa pyramidihuijaukseen ja toivoa, ettei ole viimeinen hyväuskoinen, joka liittyy mukaan. Jos tähän ei ryhdy, on alettava elää eräänlaisilla ei-talousalueilla, harmaan talouden kaikissa sävyissä tai mustan pörssin meklarina. Ihmisten palauttaminen verotuksen, pienipalkkatyön ja velkatalouden piiriin voi olla yllättävän hankalaa, jos kansalaiset ovat jo alkaneet oppia, miten valtiollisen talouden ulkopuolella ja reunamilla on mahdollista elää, jopa kunniallisemmin kuin ennen kriisiä. Kreikassa on osoittunut, että pakkovallankin ylläpitäminen on yllättävän hankalaa ja voi koitua kalliiksi. Sähkölaskun mukana peritystä kiinteistöjen pakkoverosta on monin paikoin luovuttu, koska sähköjen katkaisu asunnoista ei mainittavasti edesauttanut varojenkeruuta. Kerran jos toisenkin on käynyt niin, että sähkölaitoksella ei ole toteutettu paikallisen viranomaisen käskyä, ja Thessalonikissa virastotaloon iski kuin yllättäen vakava sähkövika, kun viraston virkamiehet olivat määränneet kotitalouksia pimenettäväksi.

\*

Metafyysiikan horjumisen ja romahtamisen tiedetään usein hermostuttavan ihmistä suurempia voimia. ”Markkinoihin” suhtaudutaan kuin se olisi äksyn hysteerinen esikristillinen jumala: lepytellen, uhraten ja enteitä arvaillen. Eikä mikään riitä, Markkinat (vrt. Marduk) sen kun jurottaa ja kiristää korkoruuvia kireämmälle. Kenties Markkinat ei enää usko alamaistensa kykyyn tyydyttää sen nälkää, tai mikä todennäköisempää, se ei usko enää itseensä. Hallitsee ateistinen ja tyhmä jumala, eikä kukaan oikein enää tiedä, miten olla mieliksi tälle voimalle. Tässä tilanteessa länsimaat eivät pelkää tuhoaan tai yritä hidastaa sitä. Kuin Montezuman atsteekkipapit, jotka pitivät aurinkoa radallaan uhraamalla

ihmissydämiä, markkinoita ruokitaan enää vain tuhon nälällä. Filosofit ovat vain eri tavoin pyrkineet muuttamaan maailmaa, mutta finanssieliitti on tajunnut, että tehtävänä on sen tuhoaminen.

\*

Viime vuodet taluspyramidia on mahdollisimman vähin äänin käännetty kärjelleen. Koko järjestelmän massiivinen paino pyritään säilyttämään yksilöiden harteille, olivat he sitten kuluttajia, poliitikkoja tai talusoppineita. Vanha kunnon puhdistava syntipukkiuhri nousee arvoon arvaamattomaan. Tarvitaan kosolti hyviä syyllisiä ottamaan painon harteilleen, ja heidät kyllä tarpeen tullen löydetään. Kafkaa mukaillen häkki on jälleen kerran lähtenyt etsimään lintuja ja rangaistus rikota. Ei tarvita kummoisia oraakkelinlahjoja näkemään, että puhdistuksia tullaan vaatimaan poliittisen spektrin koko laajuudella, mutta ensin käydään sivistynyt käsitys siitä, ketkä ovat likaisia.

Subjektiiivisesti ja yksilöllisesti kriisiä ei ratkaista, eikä mikään muutu, jos muutama pankkiiri viedään tuomiolle. Ja jos rakenteellinen ratkaisu tarkoittaa vaikkapa ”kestävälle kasvu-uralle paluuta”, ”vihreää” tai jopa ”vastuullista kapitalismia”, merkitsee se vain sodan jatkamista toisin keinoin. Yksikään pitkäjänteisesti kestävä globaali talusteoria ei ole onnistunut pitämään yllä edes omia ehtojaan, puhumattakaan, että sellainen olisi johdonmukaisesti jättänyt tilaa luonnolle tai vaikkapa köyhälle filosofialle. Kriisin jälkeisiä talouksia ja niiden teorioita tarvitaan siksi samanaikaisesti monta: Minkä paikallistaloudet häviävät universaaleille talusteorioille selitysvoimassa, sen ne voivat voittaa pitkäjänteisessä ekologisessa ja sosiaalisessa kestävyudessa.

\*

Islanti on jo vallankumouksessaan pitkällä. Jopa niin kaukana edellä muita, että monet uusliberalistiset poliitikot ovat kääntäneet katseensa saarelle ja kehottaneet ottamaan oppia saaren taloudenpidosta. Korporaatioitakin kiinnostaa: Google ilmoitti vetävänsä kaapelinsa saaren kautta, koska geotermisellä energialla datamurskaus tulee halvemmaksi. Kaikki tämä kuin mitään ei olisi tapahtunut! Viimeistään Islannin ihailu paljastaa, että nykykapitalismilla ei ole yhtään periaatetta, josta se ei voisi luopua. Kumouksellinen vastarinta voidaan tuotteistaa sosiaalisena innovaationa. Jos veloille voidaan Islannin tapaan viitata kintaalla, ja tämä ymmärretään hyväksyttävänä eksentrisenä poikkeamana, mihin uskollinen uusliberalisti voisi enää luottaa?

\*

Ei olisi ensimmäinen kerta, jos aimo kriisi pidemmän päälle koituisi hyväksi ja hierarkioita purkavaksi. Esi-

merkiksi 1300-luvun puolivälin suuri eurooppalainen ruttoepidemia oli tähdellinen isku ikaikaisuuteensa turtuneelle feodaaliselle järjestykselle. Väestökadon seurauksena pellot jäivät kesannolle, ja palkollisten oloja oli parannettava, että heidät saatiin ylimalkaan takaisin töihin. Olojen helpottamiseksi (ja suosionsa lisäämiseksi) 1300-luvulla paavi Bonifatius VIII elvytti myös vanhatestamentillista *iobeleus*-perinnettä: määrättyinä sapativuonna velat annettiin anteeksi ja velkaorjat vapautettiin.

\*

Velan genealogiaa käsittelevässä kirjassaan *Debt. The First 5 000 Years* (2010) David Graeber valaisee antropologisella aineistolla historiallisia lainalaisuuksia, jotka päivänpoliittisessa taluskeskustelussa loistavat poissaolollaan. Vaikkapa että markkinat, pääoma ja paikallistaloudet ovat useimmiten riidelleet keskenään kuin edellyttäneet toisiaan. Tai ettei mikään sellainen kuin ”työvoiman vapaa liikkuvuus” tai ”vapaus kieltäytyä työstä” ole koskaan ollut yhdenkään talusjärjestelmän toimiva perusta, ei missään, ei koskaan. Onkin kenties vain rehellistä, että uusliberalistista näennäisvapautta riittää yhä vähemmän ja yhä harvemmalle. Riistosta tulee sitä reippaampaa ja avoimesti kyykyttävämpää, mitä syvempään saadaan iskostettua oppi yhteisistä ja yksityisistä veloista, jotka ovat kansalaisuuden panttina.

Valtaosa kapitalistisen talouden klassisista ”perusrealiteeteista”, à la Smith ja Bentham, ovat olleet alun pitäen utopistisia ja sen kuin vain käyvän utopistisemmiksi. Sitä vastoin monet tällä haavaa hippien piperirykseksi leimattavat mikrotaloudelliset kokeilut kuten paikallisarhat ja erilaiset vaihto- ja lahjatalouden muodot rakensivat esikapitalistinen pohjatalouden, jonka valtioittaminen ja keskittäminen mahdollisti Marxin *Pääoman* 24. luvussa analysoiman ”niin sanotun alkuperäisen kasautumisen”. Näiden talouksien monimutkaiset verkostot mahdollistivat vuosituhanhansiksi luonnon kannalta kestäviä käytäntöjä, jotka usein olivat myös sosiaalisesti mielekkäitä, etenkin mitä kauempana ne olivat valtiollisista keskusvalloista. Joustavuuttaan ja sitkeyttään tällä talouden aluskasvillisuudella on mahdollisuutensa myös nykymuotoisen kapitalismin jälkeen.

\*

Mana Mana -yhtyeen Jouni Mömmön sanoin nykhetken painavin poliittisfilosofinen kysymys voidaan jakaa kahteen osaan: 1.1 ”Mitä sä teet, että oikeus voittaa?” 1.2 ”Mitä sä teet sit, jos oikeus voittaa?” Jatkokysymyksiä herätköön: Mitäpä jos vaikka näin ensi alkuun puolet eurooppalaisten koti- ja kansantalouksien veloista annettaisiin anteeksi? Mitä siitäkin tulisi?

### Heli Kurunsaari

Teoksiani on luonnehdittu psykologisiksi maisemiksi, joissa luontoon yhdistyy ihmisen läsnäolo. Minua kiinnostavat muisti ja menneisyyden vaikutus nykyhetkessä. Taide onkin minulle muistin, muistamisen ja ymmärtämisen väline, jonka kautta hahmotan mennyttä ja linkitän siihen tulevaa. Työskentelytapani on hidas ja intuitiivinen. Kuva muotoutuu, tai löytää itsensä, vasta työskentelyprosessin aikana. Laitan teoksen alkuun, ja jään kuuntelemaan mihin suuntaan se tekijänsä kuljettaa. Viime aikoina olen erityisesti pohtinut taiteilijan/ihmisen sisäistä tietoa, joka jäsentyy ja konkretisoituu avoimen työskentelyprosessin aikana. Taiteilijan tietoa on vaikea määritellä tai mitata valmiilla käsitteillä, mutta tiedon voi välittää, kokea ja tuntea, tunnistaa.

[www.helikurunsaari.net](http://www.helikurunsaari.net)



### Tiina Pyykinen

Työskentelyssäni olen ollut kiinnostunut maalausten paikka- ja aikasidonnaisuudesta. Heijastavan pinnan kautta ympäristön rakenteiden muodot, sävyvaihtelut sekä liike sulautuvat osaksi teoksia. Materiaali reagoi muutoksiin, varjo muuntuu valoksi ja väri moniväriseksi. Kokonaiskuva maalausten pinnalla on alati muuntuvassa tilassa. Teokset ovat tilanteita, näkymä ei ole pysyvä.

Valokuva: Elina Aurtio



MARKKU ROINILA

# Substanssit, kappaleet, relaatiot ja kuinka tehdä filosofian historiaa

Pauline Phemisterin haastattelu

”Teemme menneistä ajatuksista ymmärrettäviä omassa ajassamme”, sanoo Pauline Phemister. Hänet tunnetaan erityisesti Leibnizin substanssioppia käsittelevistä kirjoituksistaan, mutta hän on kirjoittanut myös Leibnizin täydellisyyttä koskevista näkemyksistä ja tämän paikasta ekologisessa ajattelussa. Phemisterin muita teoksia ovat *The Rationalists* (2006, johdanto Descartesin, Spinozan ja Leibnizin ajatteluun) sekä lyhennetty ja viitteillä varustettu laitos Locken pääteoksesta *An Essay Concerning Human Understanding* (2008). Phemister työskentelee *reader*-virassa Edinburghin yliopistossa.

**H**aastattelu tapahtuu Edinburghin yliopiston Institute for Advanced Studiesin työhuoneessa, jossa sijaitsee edesmenneen professori Timothy L. S. Spriggen kirjasto. Sprigge tunnetaan työstään Spinozan, Bradleyn ja Jamesin filosofian parissa sekä omaperäisestä absoluuttisesta idealismistaan, jossa yhdistyvät panpsykismi, determinismi ja utilitarismi. Sijainti on siis mitä sopivin ja vie meidät ensimmäiseen kysymykseen:

## Miten kiinnostuit filosofiasta?

Filosofia oli pakollinen oppiaine Edinburghin yliopistossa ja alkuvaikeuksien jälkeen ymmärsin pian, että aivan kaikella elämässä ja maailmassa on merkitystä filosofisen ajattelun kannalta. Tein väitöskirjani Edinburghissa John Llewelynin ohjauksessa. Siihen aikaan Timothy Sprigge oli vastikään nimitetty logiikan ja metafysiikan professoriksi, R. W. Hepburn oli moraalifilosofian professori, ja lisäksi professorina toimi Peter Jones. Filosofian historia oli suosittu aihe laitoksella ja muiden muassa George Davie ja John Jenkins työskentelivät sen parissa.

## Kuinka sitten Leibnizin filosofia herätti kiinnostuksesi?

Leibniz esitettiin opetuksessa minulle idealistina, ja tämä ihmetytti minua, sillä en ollut koskaan ennen kyseenalaistanut kappaleiden realisuutta. Miten voimme

elää materialistisessa maailmassa, jos kaikki todella olemassa olevat asiat ovat immateriaalisia ja mielenkaltaisia? Tuo pulma johti väitöskirjaani, vaikka alun perin sen piti koskea muita aiheita Leibnizin ajattelussa.

**Tunnetuin työsi koskee substanssin luontoa Leibnizilla. Artikkelissa ”Leibniz and the Elements of Compound Bodies” (1999) ja teoksessa *Leibniz and the Natural World* (2005) esität, että Leibniz säilytti elämänsä loppuun saakka näkemyksen, jonka mukaan kappaleet ovat korporeaalisten substanssien muodostamia kasaumia. Tämä on vastoin vallitsevaa tulkintaa, jonka vakiinnutti Daniel Garber 1980-luvulla. Sen mukaan Leibniz oletti korporeaaliset substanssit vain keskikaudellaan 1680-luvulla ja omaksui myöhemmin idealistisen näkemyksen, että substanssit ovat täysin mentaalisia ja jakamattomia olioita, jotka vain fenomenalisesti muodostavat ulotteisia objekteja.**

En usko, että Leibnizilla oli koskaan tätä aihetta koskevaa johdonmukaista näkemystä, johon hän olisi ollut täysin tyytyväinen. Hänen myöhemmässä filosofiassaan on kieltämättä idealistisia piirteitä, mutta uskon, että hän yritti mukauttaa todelliset kappaleet filosofiaansa aivan elämänsä loppuun asti.

## Mikä tarkkaan ottaen on korporeaalinen substanssi?

Kaikki substanssit ovat Leibnizin mukaan jakamattomia ykseyksiä. Korporeaaliset substanssit ovat eläviä



olentoja, nisäkkäitä, kaloja, kasveja ja muita eläviä organismeja ja pienempiä eläimen kaltaisia organismeja. Niiden jakamattomuuden taustalla on hallitseva monadi tai sielun läsnäolo ykseydessä. Siispä vaikka olennon orgaaninen ruumis jakaantuu äärettömän moniin pienempiin olentoihin (pienempiin korporeaalisiin substansseihin tai pikemminkin näiden substanssien orgaanisiin ruumiisiin), ja vaikka orgaaninen ruumis muuttuu jatkuvasti uusien osatekijöiden tullessa mukaan tai poistuessa, eläin tai korporeaalinen substanssi pysyy itsessään yhtenäisenä, jakamattomana oliona.

Ei ole kuitenkaan helppo sanoa, miten sielu tai hallitseva monadi tarkalleen ottaen on yhteydessä eläimen kaltaiseen korporeaaliseen substanssiin. Yleensä Leibniz-tutkimuksen piirissä ajatellaan, että hän yritti sovittaa eri näkemykset yhteen löytämällä keskitien kahden ääripään välillä. Tässä tapauksessa hän yritti löytää keskitien orgaanisen kappaleen, joka on jakaantunut kasauma, ja tuohon kasaumaan kuuluvan korporeaalisen substanssin jakamattoman luonnon välillä. Mielestäni hallitseva monadi on ikään kuin syy sille, että muut substanssit, jotka muodostavat sen orgaanisen ruumiin – ja tässä mielessä ovat olemassa juuri siksi – muodostavat ykseyden hallitsevan monadin kanssa.

**Jos ajattelemme hyljettä, eläin on korporeaalisten substanssien muodostama kasauma, mutta yksi monadeista on vallitseva eli se ”johtaa” koko yksikköä. Miten tämä vallitseva monadi eroaa muista monadeista?**

Leibnizin mukaan sillä on enemmän tarkkoja havaintoja kuin yksikön muilla substansseilla. Metafysisin käsittein se tarkoittaa myös, että sillä on enemmän voimaa tai että se on kausaalisesti vaikuttavampi. Kirjassa esittämäni tulkinta alkaa ajatuksesta, että yksittäinen substanssi tai monadi on yhdistelmä sielusta tai *entelekiasta* ja ensimmäisestä materiaasta tai aktiivisesta voimasta ja primitiivisestä kohteena olemisen voimasta. Tämän käsityksen hyväksyvät kaikki Leibniz-tutkijat, myös ne, jotka kannattavat idealistista luentaa. On myös johdannaisia voimia, jotka

kuuluvat kappaleille ja ovat primitiivisten voimien muunnelmia.

Johdannaisia voimia, jotka toiston ja hajaannuksen kautta muodostavat ulotteisen kappaleen, voidaan tarkastella Descartesin vastaisesti leibnizilaisessa toiston, pluralismin ja jatkuvuuden merkityksessä. Tällöin päädytään lähes spinozalaiseen käsitykseen Leibnizin substanssista, jonka olemusta tai primitiivistä aktiivista tai passiivista voimaa muokataan kahdella tavalla: joko havaintona tai ideana (käytämme spinozalaista käsitteistöä) tai orgaanisten kappaleiden liikkeenä ja vastustamisena. Olemus tai voima on yhtenäistäjää ja siitä ovat peräisin sekä mielen havainnot ja halut että ruumiin liikkeet ja liikkeen vastustaminen. Tämä ei tietenkään ole aivan spinozalainen näkemys, sillä Leibnizille ruumiit ovat substanssien kasaumia (ja siten primitiivisen voiman muuntuminen johtuu siitä, että Jumala on luonut substanssit, jotka muodostavat ruumiin), kun taas Spinozalle ruumiit ovat itsessään jumalallisen substanssin moodeja.

**Miten ennalta-asettu harmonia sopii tähän kuvaan?**

Leibniz uskoi, että minkä tahansa yksittäisen substanssin havainnot esittävät tai kuvastavat koko maailmaa. Siten yhden substanssin havaintojen ja kaikkien muiden substanssien havaintojen välillä valitsee vastaavuus – isomorfinen kuvaus, voisi sanoa. On myös toinen vastaavuussuhde kaikkien sielujen havaintojen ja halujen ja ruumiiden välillä. Joskus Leibniz kuvaa tätä finaalisten ja vaikuttavien syiden harmoniana: kaikki, mikä tapahtuu maailmassa, voidaan selittää sielujen havainnoilla ja haluilla (finaaliset syyt) ja niiden ruumiiden liikkeillä ja liikkeen vastustamisella (vaikuttavat syyt).

**Tuo on varmaankin syy sille, miksi Leibniz mielellään argumentoi, että oma ruumis havaitaan selvemmin kuin maailman muut asiat?**

Kyllä, se on olennaista. Muu maailma havaitaan oman ruumiin kautta. Se on vuorovaikutuksessa muiden kappaleiden kanssa mekaniikan lakien mukaan, ja sielu tai mieli representoi kaikkia näitä muutoksia havaitse-

## ”Ei ole mitenkään tavatonta, että samaa tekstiä käytetään tukemaan aivan erilaisia lukutapoja.”

malla suoraan ne vaikutukset, joita muilla kappaleilla on sen ruumiiseen.

**Erottelet kirjassasi kaksi eri tulkintaa kappaleesta Leibnizin filosofiassa – kappale korporeaalisen substanssina ja kappale vain kasaumana korporeaalisia substansseja. Voitko kertoa, miten nämä kaksi lukutapaa eroavat toisistaan?**

Näen asian tällä lailla: että Leibniz ei halunnut sanoa, että kivet, pöydät ja tuolit ovat eläviä, havaitsevia, liikkuvia olioita. Hänen mukaansa ne ovat vain korporeaalisten substanssien kasautumia. Niillä ei ole kykyä itseliikuntaan. Ne voivat kuitenkin liikkua itse hallitsevan monadinsa johdolla minkään toisen kappaleen työntämättä tai vetämättä niitä. Tämä on hankala erottelu Leibnizilla, kun mukaan otetaan vielä ennalta-asetettu harmonia. Nimittäin sen oloissa voi ajatella myös elottomien kasaumien liikkuvan itsestään – ne liikkuvat, koska niiden osat, niihin kuuluvat korporeaaliset substanssit, liikkuvat. Jos esimerkiksi otan kynän, liikutan omaa kättäni, mutten ennalta-asetetun harmonian näkökulmasta varsinaisesti liikuta kynää. Pikemminkin substanssit, jotka muodostavat kynän, liikkuvat juuri oikealla hetkellä siten, että näyttää siltä kuin liikuttaisiin kynää. Todellisuudessa kuitenkin substanssit kasaumassa, jotka muodostavat kynän, ovat kaikki liikuttaneet itseään.

**Leibnizia tulkitessa ongelmaksi muodostuu helppo se, että tässä ja monissa muissa kysymyksissä hänellä on tapana käyttää metaforia ja analogioita väljästi ja hänen termistönsä vaihtelee eri kirjeenvaihtokumppanien kanssa. Ehdotat esimerkiksi, että ajatus monadista sielunkaltaisena immateriaalisena oliona oli vain puhetapa, joka auttoi Leibnizia jakamaan ajatuksia ranskalaisten kartesiolaisten filosofien kanssa. Pidätkö mahdollisena, että voidaan löytää lopullisia ja varmoja todisteita Leibnizin todellisesta, kypsästä kannasta koskien kappaleiden luontoa?**

En usko, että filosofiassa on mikään lopullista. On monia eri tapoja lukea yhtä ja samaa tekstiä. Ei ole mitenkään tavatonta, että samaa tekstiä käytetään tukemaan aivan erilaisia lukutapoja. Epäilen myös, että

tulkintojamme menneistä filosofeista värittävät omat älylliset pyrkimyksemme ja kulttuurinen asiayhteys. Ei ole mikään sattuma, että korporeaaliset substanssit Leibnizin teksteissä alettiin ottaa vakavasti juuri 1980-luvulla, sillä tuohon aikaan läntisessä maailmassa heräsi valtava kiinnostus ruumiillisuuden ja panpsykismin kaltaisiin aiheisiin. Nämä ajatukset olivat niin sanotusti ilmassa. Leibnizin tulkitsijat olivat osa tätä yleistä trendiä ja löysivät Leibnizin teksteistä viitteitä kappaleisiin ja korporeaalisiin substansseihin, joita ei ollut aiemmin huomattu tai otettu vakavasti. Siten filosofian historiankirjoitus kertoo paljon itse kirjoittamisensa ajasta.

Olen kuitenkin sitä mieltä, että kuva Leibnizista tulee muuttumaan, oli sitten ”todisteita” tietystä ajattelutavasta tai ei. On tosin vaikea uskoa, että olisi jokin tietty avainteksti, joka päättäisi kaikki tulkinnat. Se ei tietenkään ole mahdotonta, mutta filosofia on kysymistä ja se tulee jatkumaan.

**Siirtykäämme nyt muihin leibnizilaisiin aiheisiin. Hannoverin Leibniz-kongressissa vuonna 2006 kysyt esitelmässasi, täydellistyykö maailma Leibnizin mukaan vähitellen. Oletko ajatellut tätä aihetta viime aikoina?**

Olen kyllä ajatellut täydellisyyskäsitettä Leibnizilla joitakin vuosia, en ehkä niinkään sitä, täydellistyykö maailma ajassa, vaan yleensä täydellisyyttä hänen filosofiassaan, erityisesti osana etiikkaan. On selvää, että Leibniz yhdisti täydellisyyskäsitteen voiman käsitteeseen, ja samoin sellaisiin käsitteisiin kuin kauneus, järjestys, rakkaus, onnellisuus. Leibnizin yleinen optimismi näyttää kyllä johtavan ajatukseen, että maailma täydellistyy ajassa. Jos tämä on todellakin paras mahdollinen maailma, on järkevää ajatella, että siitä kehittyvä vähitellen parempi, rappiokausista huolimatta, ja saamme siten toivoa paremmasta tulevaisuudesta.

Toisaalta ajatus maailman täydellistymisestä ajassa on ristiriidassa voiman säilymisen lain kanssa, jonka mukaan yhden olion täydellistyessä ja saadessa lisää voimaa toisen olion täytyy vastaavasti heiketä, jolloin yleinen voiman

määrä maailmankaikkeudessa pysyy samana. Tässä mielessä maailman yleinen täydellisyysaste ei muutu hetkestä toiseen. On kuitenkin mahdollista, että Leibniz uskoi, että maailma voi täydellistyä jossakin suhteessa, esimerkiksi että jotkut luodut saavuttavat korkeimman moraalisen hyveen yleisen voiman pysyessä samana. Tässä tapauksessa osa monadeista muuttuu passiivisemmiksi, jolloin niiden aktiivinen voima vähentyy. Mutta tässäkin tapauksessa maailma ei tietenkään voi koskaan saavuttaa täysin täydellistä tilaa.

### **Olet myös kirjoittanut artikkelin Leibnizista ja ekologiasta. Pidätkö Leibnizia ympäristöajattelun pioneerina?**

En, sitä hän ei ollut. Ekologisesti suuntautuneet filosofit ovat yleensä arvostaneet Spinozaa, mutta mielestäni Leibnizin ajattelussa on elementtejä, jotka ovat hyvin olennaisia ekologiselle ajattelulle, erityisesti hänen pluralisminsa, joka antaa meille virikkeitä ajatella uudella tavalla eläviä substansseja ja niiden suhdetta toisiinsa. Leibnizin ajatus siitä, että kaikki, mitä maailmassa tapahtuu, peilautuu elävien olentojen havainnoissa, ja että omat havaintomme peilautuvat toisten havainnoissa, auttaa mielestäni olennaisesti meitä ymmärtämään, miten me vaikutamme muuhun maailmaan: emme vain teoilamme, vaan myös ajatuksillamme. Jos Leibniz on oikeassa, kaikki representaatiot peilautuvat muissa ja myös me peilaamme kaikkea, mitä muussa maailmassa on. Tällä tavoin kaikkien paras etu on edistää hyvää: ei ainoastaan omaa hyvää, vaan myös maailmankaikkeuden jokaisen elävän olennon hyvää. Tämä on hyvin ekologinen ajatus. Leibniz piti kiinni siitä, että oma hyvämmehuhteutuu välttämättä muiden hyvään, joten paradoksaalisesti voimme edistää omaa hyväämme vain silloin, kun tavoitteenamme on muiden etu.

### **Mitä muita filosofisia kiinnostuksen kohteita sinulla on tällä hetkellä?**

Suurin osa tämänhetkisestä työstäni liittyy tavalla tai toisella niihin tapoihin, joilla Leibnizin filosofia liittyy ekologiseen ajatteluun. Viimeksi olen työskennellyt relaatioiden ja identiteetin parissa. Voidaanko yksittäinen substanssi irrottaa sen relaatioista ja panna se muualle identiteettiä menettämättä? En usko tähän. Identiteettimme rakentuu relaatioista kaikkiin muihin substansseihin, ja käsittääkseni tämä on avain Leibnizin heijastamisen käsitteeseen: kaikki substanssit ovat suhteessa siihen maailmaan, jonka osasia ne ovat ja niiden näkökulma on se, miten ne ovat suhteessa kaikkeen muuhun. Olen hiljan julkaissut artikkelin ”Relational Space and Places of Value” (2011), joka perustuu Leibnizin käsitykseen avaruudesta ja jossa yritetään kehittää ajattelutapaa fyysisestä ympäristöstä: ei vain kappaleiden välisinä suhteina, vaan myös elävien olentojen välisinä havaintoja ja pyrkimyssuhteina. Tämä muodostaa perustan kirjalle, jota tällä hetkellä työstän: pyrin siinä rakentamaan pluralistisen, panpsykistisen ekologisen filosofian, joka painottaa kaiken eettistä ja esteettistä yhteenkuuluvuutta.

### **Olet ollut mukana British Society for the History of Philosophy -järjestössä. Mitkä ovat käsittääksesi**

### **varhaismodernin filosofian historian tutkimuksen hallitsevat trendit tällä hetkellä Britanniassa?**

Muutaman viime vuoden ajan kiinnostus on kohdistunut ajattelijoihin, jotka eivät kuulu aivan kaanonin huipulle. Tällaisia ovat esimerkiksi Malebranche, Arnauld, Gassendi ja naisajattelijoista vaikkapa Cavendish ja Lady Masham. On herännyt myös hyvin hyödyllinen ja tervetullut kiinnostus asiayhteyteen ja kulttuurilliseen ilmastoon, jossa nämä ja tunnetummat filosofit elivät ja toimivat. Tästä näkökulmasta saa paremman näkymän kiistoihin, joita käytiin aikoinaan, ja käsittääkseni myös potentiaalisesti täsmällisemmän ymmärryksen heidän ajattelustaan. On myös vaikeampaa väheksyä heidän näkemyksiään ja pitää niitä täysin väärinä, kun asiayhteys otetaan huomioon.

Mielestäni pitäisi yleisesti soveltaa suopeuden periaatetta, kun luetaan historiallisia tekstejä: on reilua omaksua oletus, että miten tahansa eriskummalliselta jokin näkemys voi tuntua tai miten tahansa pätemättömältä jokin todistus tai argumentti voi näyttää, se on silti sen kirjoittajalle pikemmin järkevä kuin järjetön. Aina voi kysyä: miksi se oli järkevä kirjoittajalle? Ja tulokset voivat olla yllättäviä. Siksi tämä kiinnostus merkitysyhteyteen on ollut mielestäni erittäin hyvää kehitystä filosofian historian piirissä.

### **Olen samaa mieltä. Filosofian historiassa on otettava huomioon sekä filosofia että historia. Mutta voiko filosofian historian tutkimus auttaa meitä tutkittaessa tämän hetken filosofian ongelmia?**

En usko, että filosofian historiaa voi tutkia tai laatia filosofoimatta, sillä ongelmia on ajateltava filosofisesti. Ja kun teemme niin, emme vain filosofoi menneiden ajattelijoiden kanssa menneisyydessä, vaan saatamme myös menneiden ajattelijoiden ajatukset ymmärrettäviksi omalle ajallemme. Tämä voi toisinaan saada meidät näkemään oman aikamme eri tavalla ja auttaa meitä ajattelemaan uusilla ja luovilla tavoilla.

## **Kirjallisuus**

- Locke, John, *An Essay Concerning Human Understanding*. Toim. Pauline Phemister. Oxford University Press, Oxford 2008.
- Phemister, Pauline, Leibniz and the Elements of Compound Bodies. *British Journal for the History of Philosophy*. Vol. 7, No. 1, 1999, 57–78.
- Phemister, Pauline, Leibniz and Ecology. *History of Philosophy Quarterly*. Vol. 18, No. 3, 2001, 239–258.
- Phemister, Pauline, *Leibniz and the Natural World. Activity, Passivity and Corporeal Substances in Leibniz's Philosophy*. Springer, Dordrecht 2005.
- Phemister, Pauline, Progress and Perfection of World and Individual in Leibniz's Philosophy, 1694–97. Teoksessa *Einheit in der Vielheit. VIII. Internationaler Leibniz-Kongress, Hannover, 24.–29. 7. 2006*. Toim. H. Breger ym. G. W. Leibniz Gesellschaft, Hannover 2006, 805–812.
- Phemister, Pauline, *The Rationalists. Descartes, Spinoza, and Leibniz*. Polity, London 2006.
- Phemister, Pauline, Relational Space and Places of Value. *Logical Analysis and History of Philosophy*. Vol. 14, 2011, 89–106.

*Ylistetty mestariteos.*

# ELÄMÄN KORJAAJAT

*Matthew B. Crawford*



”Mestarillinen.”  
*Economist*

”Niin intohimoinen kuin syvällinenkin. Mullistaa käsityksesi työstä ja saattaa jopa saada ajattelemaan uudelleen uravalintaa (tai tapaa viettää viikonloppuja).”

*Washington Post*

”Selkäpiitä kutkuttava.”

*New York Magazine*

”Vakuuttava ja ajankohtainen. Elegantti ja humoristinen.”  
*Times*

”Kun nousukauden arvomaailma katoaa siinä missä miljoonat työpaikatkin, Crawfordin kirja tulee juuri oikealla hetkellä.”

*Newsweek*

”Tiivis, näppärä, vakuuttava ja haastava.”

*Guardian*

”Läpimurtomenestys... joka on koskettanut aikamme hermostusta, noussut nopeasti maanlaajuiseksi menekkitheokseksi ja laajan julkisuuden puheenaiheeksi.”

*New York Times*

”Paras koskaan lukemani itseapukirja.”

*Slate*

**R**uoanlaitto, puutarhanhoito, käsityöt ja remontointi ovat koko kansan huvia, mutta nyt Matthew B. Crawfordin menestysteos *Elämän korjaajat* peräänkuuluttaa käsien työn syvempää merkitystä elämälle ja koko kulttuurille. Kirja on nostattanut maailmalla vilkkaan keskustelun hyvästä elämästä ja työstä, arvoista ja yhteisöllisyydestä.

Crawford osoittaa, että rakentaminen, korjaaminen ja huoltaminen auttavat valtaamaan takaisin elämäntähtäintä, jonka vieraannuttava työelämä ja pinnallinen kuluttaminen ovat meiltä riistäneet. Hän kuvaa mukaansatempaavasti laajoja talous- ja kulttuurihistoriallisia ilmiöitä, pohtii käsityön filosofiaa ja kertoo eloisan humoristisesti elämäntarinassaan, kuinka nuoresta sähköasentajasta ja kuplavalokkariin virittäjästä tuli filosofian tohtori ja lopulta moottoripyöräkorjaamon pitäjä.

**ELÄMÄN KORJAAJAT** on oivaltava kertomus siitä, miten ihmisten kokemukset työnsä ja arkensa mielekkyydestä liittyvät aikamme suurimpiin yhteiskunnallisiin ja taloudellisiin haasteisiin. Samalla Crawford suuntaa terävän kritiikin kulutuskulttuuria, työelämää ja globaalia taloutta kohtaan. Kirja palauttaa arvon kädentaidoille ja käytännön ammattityölle.



MATTHEW B. CRAWFORD  
*Elämän korjaajat. Kädentaitojen ja käytännöllisen ammattityön ylistys.*

Suom. Johan L. Pii & Tuukka Tomperi  
niin & näin -kirjat 2012, 238 s.  
ISBN 978-952-5503-67-8



DAVID HUME

# Itsemurhasta<sup>1</sup>

**Y**ksi huomattava filosofiasta saatava etu muodostuu suvereenista vastalääkkeestä, jota se antaa taikauskolle ja väärälle uskonnolle. Kaikki muut lääkkeet tuota turmiollista sairautta vastaan ovat turhia tai ainakin epävarmoja. Pelkkä terve järki ja maailman käytännöt, jotka riittävät useimpiin elämän päämääriin, osoittautuvat tässä tehottomiksi: päivittäisen kokemuksen tavoin myös historia tarjoaa esimerkkejä ihmisistä, jotka ovat mitä kykenevimpiä liiketoimiin ja asiainhoitoon mutta jotka ovat koko elämänsä ajan kyykistelleet mitä karkeimman taikauskon orjuudessa. Edes iloisuus ja suloinen mielenlaatu, jotka levittävät balsamia kaikkiin muihin haavoihin, eivät tarjoa lääkettä näin pahanlaatuiseen myrkkyyneen, ja sen voimme havaita erityisesti kauniimmasta sukupuolesta, joka, vaikka tavallisesti omistaakin nämä luonnon rikkaat lahjat, tuntee monien ilojensa murskaantuvan tämän tungettelevan vieraan tähden. Mutta kun raitis filosofia on kerran saanut mielen valtaansa, taikausko todella suljetaan ulkopuolelle; on syytä vakuuttaa, että filosofian voitto tästä vihollisesta on täydellisempi kuin useimmista ihmisluonnolle ominaisista paheista ja epätäydellisyyksistä. Rakkaudella tai vihalla, kunnianhimolla tai saituudella on juurensa mielenlaadussa ja affekteissa, joita terveinkään järki harvoin pystyy täysin korjaamaan; mutta koska taikausko perustuu väärään mielipiteeseen, sen täytyy kadota välittömästi, kun tosi filosofia on herättänyt oikeampia tunteuksia korkeammista voimista. Sairaudesta ja lääkkeen kilpa on tässä tasaväkisempi; eikä vääryyttä ja teennäisyyttä lukuun ottamatta mikään voi estää jälkimmäistä osoittautumasta tehoisaksi.

Tässä on tarpeetonta korostaa filosofian ansioita osoittamalla, miten turmiollisesta paheesta se ihmis-

mielen parantaa. Taikauskoinen mies, sanoo Tullius<sup>2</sup>, on kurja jokaisessa kohtauksessa, jokaisessa elämän satumuksessa; jopa uni, joka häätää kaikki muut onnettomien kuolevaisten huolet pois, suo hänelle uuden kauhun aineistoa, kun hän tarkastelee uniansa ja löytää yöllisistä näyistä ennustuksia tulevista onnettomuuksista. Voinen lisätä, että vaikka yksin kuolema voi panna lopullisen pisteen hänen kurjuudelleen, hän ei tohdi paeta tähän turvapaikkaan vaan pidentää kurjaa olemassaoloaan entisestään, koska hän pelkää turhaan loukkaavansa Luojaansa käyttämällä voimaa, jolla tuo hyväntahtoinen olento on hänet varustanut. Tämä julma vihollinen tempaisee meiltä pois JUMALAN ja luonnon lahjat; ja vaikka tuo yksi askel veisi meidät pois kärsimyksen ja surun tienoilta, vihollisen uhkaukset kahlitsevat meidät edelleen vihattuun olemassaoloon, jonka tuo vihollinen pääosin itse tekee kurjaksi.

Ne, jotka elämän onnettomuudet ovat pakottaneet käyttämään tätä tappavaa lääkettä, ovat havainneet, että jos heidän ystäviensä sopimaton huoli riistää heiltä sellaisen kuoleman, jota he ovat itselleen tarjonneet, niin he harvoin uskaltavat yrittämään muuta tai kykenevät toisella kerralla olemaan kyllin päättäväisiä toteuttaakseen tarkoituksensa. Niin suuri on kammomme kuolemaa kohtaan, että kun se esittäytyy jossakin muussa muodossa kuin siinä, johon ihminen on ponnistuksin mielikuvituksensa sovittanut, siihen liitetään yhä uusia kauhujä ja se ylittää hänen heikon urheutensa: mutta kun tähän luonnolliseen arkuuteen liitetään vielä taikauskon uhat, ei ole ihme, että taikausko riistää ihmisiltä kaiken vallan omaan elämäänsä, sillä tämä epäinhimillinen tyranni repii meiltä pois jopa monet nautinnot ja ilot, joita kohti voimakas taipumus ohjaa meitä. Ponnistelmamme ihmisten synnyntäisen vapauden palauttami-

## **”Ihmiset ovat oman arvostelukykynsä ja varovaisuutensa hoteissa erilaisissa aineen aiheuttamissa shokeissa.”**

seksi tarkastelemalla kaikkia yleisiä itsemurhaa vastaan esitettyjä argumentteja ja osoittamalla, että teko voi olla vapaa kaikesta syyllisyydestä aivan kuten kaikki antiikin filosofit ajattelivat.

Jotta itsemurha olisi rikollinen teko, sen täytyisi rikkoa velvollisuuksiamme Jumalaa, lähimmäistämme tai itseämme kohtaan. Sen todistamiseksi, ettei itsemurha riko Jumalaaan kohdistuvia velvollisuuksiamme, riittävät kenties seuraavat pohdiskelut. Aineellista maailmaa hallitakseen kaikkivaltias Luoja on vakiinnuttanut yleiset ja muuttumattomat lait, joiden voimasta kaikki kappaleet suurimmasta planeetasta pienimpään ainehiukkaseen pysyvät omassa sfäärissään ja tehtävässään. Eläinmaailmaa hallitakseen Hän on suonut kaikille eläville olennoille keholliset ja henkiset voimat; aistit, intohimot, ruokahalut, muistin ja arvostelukyvyn, jotka yllyttävät tai säätelevät niitä sillä elämäntiellä, joka niiden kohtalona on. Aineellisen maailman ja eläinmaailman erilliset periaatteet tunkeutuvat alinomaan toistensa alueelle ja molemminpuolisesti hidastavat tai edistävät toistensa toimintaa. Ihmisten ja kaikkien muiden eläinten voimia rajoittavat ja ohjaavat luonto ja ympäröivien kappaleiden ominaisuudet; ja näiden kappaleiden muuntumisia ja toimia puolestaan muuttavat lakkaamatta kaikkien eläinten toimet. Joet pysäyttävät ihmisen Hänen kulkiessaan maan pinnalla; ja kun joet ohjataan oikein, ne lainaavat voimansa koneiden liikkeelle, joka palvelee ihmistä. Mutta vaikka aineellisten ja eläimellisten voimien alueet eivät pysy täysin erillään, se ei johda luomistyön epäsointuisuuteen tai epäjärjestykseen; päinvastoin kaikkien elottomien kappaleiden ja elävien olentojen sekoittumisesta, liitosta ja kontrastista syntyy sympatia, harmonia ja suhteellisuus, joka tarjoaa varmimman argumentin korkeimman viisauden puolesta. Jumalan sallimus ei ilmene suoraan

mistään toiminnasta vaan se hallitsee kaikkea noilla yleisillä ja muuttumattomilla laeilla, jotka ovat päteet aikojen alusta. Eräässä mielessä kaikkia tapahtumia voi sanoa Kaikkivaltiaan toiminnaksi; ne juontuvat kaikki noista voimista, joilla Hän on luomansa oliot varustanut. Jos talo romahtaa omasta painostaan, Hänen sallimuksensa ei raunioita sitä sen enempää kuin taloa, joka tuhotaan ihmiskäsin; eivät myöskään ihmisen kyvyt ole vähempää Hänen työtään kuin liikkeen ja painovoiman lait. Kun intohimot leikkivät, kun arvostelukyky määrää, kun raajat tottelevat – tämä kaikki on Jumalan toimintaa; ja näille eläville periaatteille aivan kuten elottomillekin Hän on maailmankaikkeuden hallinnan perustanut. Jokainen tapahtuma on yhtä tärkeä sille äärettömälle Olennole, joka yhdellä vilkaisulla havaitsee avaruuden kaukaisimmat alueet ja etäisimmät ajanjaksot. Vaikka tapahtuma olisi meille miten tärkeä hyvänsä, ei ole tapahtumaa, jonka Hän olisi vapauttanut maailmankaikkeutta hallitsevilta yleisiltä laeilta tai jonka Hän olisi erikoisesti varannut oman välittömän toimintansa alueeksi. Valtioiden ja imperiumien kierto riippuu yksittäisten ihmisten pienimmistä oikeuksista tai intohimoista; ja ihmisten elämää lyhentävät tai pidentävät ilmaston tai ruokavalion, auringonpaisteen tai myrskyn vähäpätöisimmät sattumat. Luonto jatkaa etenemistään ja toimintaansa edelleen: ja jos Jumalolennon yksittäiset tahdotukset koskaan rikkoisivat yleisiä lakeja, se tapahtuisi tavalla, joka pakenisi täysin ihmisen havaitsemiskyvyltä. Aivan kuten luodut alkuaineet ja muut elottomat osat jatkavat toimintaansa piittaamatta ihmisten edusta ja asemasta, samoin ihmiset ovat oman arvostelukykynsä ja varovaisuutensa hoteissa erilaisissa aineen aiheuttamissa shokeissa ja voivat käyttää jokaista kykyä, jolla heidät on varustettu, tuottaakseen helppoutta, onnea tai elä-

## **”En syyllistyisi rikokseen, jos pystyisin ohjaamaan Niilin tai Tonavan pois uomastaan.”**

mänsä jatkumista. Mitä silloin merkitsee periaate, jonka mukaan elämään väsynyt ja tuskan ja kurjuuden jahaama ihminen voittaa urheasti kaiken luonnollisen kuolemankauhunsa ja pakenee tältä julmalta näyttämöltä; jonka mukaan sellainen ihminen, sanon, olisi herättänyt Luojaansa suuttumuksen astumalla jumalallisen sallimuksen alueelle ja häiritsemällä maailmankaikkeuden järjestystä? Tuleeko meidän todeta, että Kaikkivaltias on varannut itselleen ihmisten elämästä eroon hankkiutumisen, on se sitten tapahtunut miten hyvänsä, eikä Hän ole alistanut tuota tapahtumaa muiden tapahtumien tavoin maailmankaikkeutta hallitseville yleisille laeille? Tämä on selvästi väärin: ihmisten elämä on riippuvaista samoista laeista kuin kaikkien muidenkin eläinten elämä, ja se on alistettu aineen ja liikkeen yleisille laeille. Tornin kaatuminen tai myrkytys pistäminen elimistöön tuhoaa ihmisen samalla tavoin kuin julmimmankin luodun; tulva pyyhkii piittaamattomasti tieltään kaiken, mikä joutuu sen raivon ulottuville. Koska ihmisten elämä on näin ollen ikuisesti riippuvaista aineen ja liikkeen yleisistä laeista, onko ihmisen hankkiutuminen eroon elämästään rikollista, koska on joka tapauksessa rikollista puuttua näihin lakeihin tai häiritä niiden toimintaa? Mutta tämä näyttää absurdilta: kaikki eläimet ovat maailmassa oman varovaisuutensa ja kykyjensä varassa; ja valtansa rajoissa niillä on täysi lupa muuttaa kaikkia luonnon toimia. Jos ne eivät käyttäisi tätä oikeutta, ne eivät selviäisi hengissä hetkeäkään; ihmisen jokainen teko, jokainen liike uudistaa joidenkin aineen osien järjestystä ja siirtää yleiset liikelait pois niiden tavanomaiselta reitiltä. Kun nämä johtopäätökset kootaan yhteen, huomataan, että ihmiselämä on riippuvaista aineen ja liikkeen yleisistä laeista ja ettei näiden yleisten lakien häiritseminen tai muuttaminen ole sallimuksen tehtäviin

puuttumista: eikö jokainen ole niin ollen vapaa hankkiutumaan eroon omasta elämästään? Ja eikö hänellä ole oikeus käyttää tuota voimaa, jolla luonto on hänet varustanut? Jotta voisimme tuhota tätä johtopäätöstä tukevan todistusaineiston, meidän täytyisi osoittaa, miksi tämä erityinen tapaus olisi poikkeus. Johtuisiko ihmiselämän tärkeydestä, että inhimilliseltä harkintakyvyltä on röyhkeää hankkiutua siitä eroon? Mutta ihmisen elämä ei ole maailmankaikkeudelle sen tärkeämpi kuin osterin: ja vaikka elämä olisi kovin tärkeä, ihmisluonnon järjestys on itse asiassa alistanut sen inhimilliselle harkintakyvyille, ja niin ollen meidän on pakko päättää, mitä siitä kulloinkin ajattelemme.

Jos ihmiselämästä eroon hankkiutuminen olisi varattu Kaikkivaltiaan erityisalueeksi niin täydellisesti, että ihmiset loukkaisivat Hänen oikeuksiaan hankkiutuessaan eroon omasta elämästään, olisi yhtä rikollista toimia elämän säilyttämisen kuin sen tuhoamisen puolesta. Jos käännän syrjään kiven, joka on putoamaisillaan päähäni, häiritse luonnon kulkua; ja tunkeudun Kaikkivaltiaan omalle alueelle jatkamalla elämäni pidemmälle kuin mitä Hän oli aineen ja liikkeen yleisillä laeilla sen mitaksi myöntänyt.

Yksi karva, kärpänen tai hyttynen pystyy tuhoamaan tämän mahtavan olennon, jonka elämä on niin kovin tärkeää. Onko absurdia olettaa, että inhimillisellä harkintakyvyllä olisi lupa hankkiutua eroon sellaisesta, joka on riippuvaista niin merkityksettömistä syistä? En syyllistyisi rikokseen, jos pystyisin ohjaamaan Niilin tai Tonavan pois uomastaan. Mitä rikollista on sitten siinä, että muutama unssi verta ohjataan pois luonnollisesta kanavastaan? Kuvitteletteko minun nurisevan Sallimukselle tai kiroavan luomistani, koska lähden elämästä ja panen pisteen olemiselle, joka jatkuessaan tekisi minut

kurjaksi? Olkoon moiset tuntemukset kaukana minusta, sillä olen ainoastaan vakuuttunut asiaintilasta, jonka te itse tunnustatte mahdolliseksi, siitä, että ihmiselämä voi olla onnetonta; ja että jos minun olemassaoloani venytettäisiin lisää, se muuttuisi mahdottomaksi hyväksyä: mutta minä kiitän Sallimusta sekä hyvästä, josta olen jo saanut nauttia, että vallasta, jolla minut on varustettu jotta, voin paeta minua uhkaavilta vastoinkäymisiltä. Sallimukselle nurutte te, jotka typerästi kuvittelette, ettei teillä ole moista voimaa; te, joiden tulee pidentää vihattua elämää entisestään, vaikka se on täynnä kipua ja sairautta, häpeää ja köyhyyttä. Ettekö te opeta, että kun minua kohtaa mikä tahansa vastoinkäyminen, vaikka vihollisteni pahantahtoisuus, minun tulisi heittäytyä Sallimuksen huomaan; ja että ihmisten toimet ovat Kaikkivaltiaan tekoja yhtä paljon kuin elottomien olioiden toimet? Kun siis heittäydyn omaan miekkaani, saan kuolemani yhtä lailla Jumaluuden kädestä kuin jos sen olisi aiheuttanut leijona, jyrkänne tai kuume. Sallimukselle alistuminen, jota te vaaditte aina kun onnettomuus minua kohtaa, ei sulje ulkopuolelleen ihmisen taitoa ja ahkeruutta, jos mahdollisesti voin niiden avulla välttää onnettomuuden tai paeta siltä. Ja miksi en saattaisi käyttää yhtä lääketä siinä missä toistakin? Jos elämäni ei ole omaani, minulta olisi yhtä rikollista vaarantaa kuin hankkiutua siitä eroon; yksikään ihminen ei ansaitsisi nimitystä *sankari*, kun kunnia tai ystävyys kuljettaisi hänet mitä suurimpiin vaaroihin; eikä toinen ansaitsisi tuomionimeä *kurjimus* tai *konna*, jos hän päättäisi elämänsä samoista tai vastaavista syistä. Yhdelläkään oliolla ei ole valtaa tai kykyä, jota se ei ole Luojaltaan saanut; eikä ole ketään, joka edes epä säännöllisellä toiminnalla voisi puuttua Hänen sallimuksensa suunnitelmaan tai tuottaa epäjärjestyttä maailmankaikkeuteen. Tapahtumat ovat Hänen työtään myös siinä tapahtumaketjussa, jonka teko valloittaa; ja vallitsee mikä periaate tahansa, voimme juuri siksi päätellä syyn olevan se, jota Hän eniten suosii. Olkoon asia elollinen tai eloton, rationaalinen tai irratiolinen, siihen pätee sama; sen voima on silti peräisin Korkeimmalta luojalta, ja se sisältyy yhtä lailla Hänen sallimuksensa järjestykseen. Kun kivun herättämä kauhu voittaa rakkauden elämään, kun vapaaehtoinen teko ennakoi sokeiden syiden vaikutuksia, seuraa se vain niistä voimista ja periaatteista, jotka Hän on luomiinsa sijoittanut. Jumalallinen sallimus on yhä koskematonta ja kaukana inhimillisten loukkauksien ulottumattomissa<sup>4</sup>. Vanhan roomalaisen taikauskon mukaan on jumalatonta ohjata joet pois uomistaan tai puuttua luonnon etuoikeuksiin. Ranskalaisen taikauskon mukaan on jumalatonta rokottaa isorokkoa vastaan tai kaapata Sallimuksen tehtävät tuottamalla tauteja ja sairauksia vapaaehtoisesti. Nykyajan eurooppalaisen taikauskon mukaan on jumalatonta panna piste omalle elämällemme ja kapinoida niin Luojaamme vastaan: ja minä kysyn, miksi ei ole jumalatonta rakentaa taloja, viljellä maata tai purjehtia pitkin valtamerta? Kaikissa näissä toimita käytämme mielimme ja ruumiimme voimia tuottaaksemme luonnon kulkuun jonkin uutuuden; missään niistä emme tee sen

enempää. Ne ovat siis kaikki joko yhtä viattomia tai yhtä rikollisia. *Mutta Sallimus on pannut sinut erityisasemaan kuin vartiomiehen; ja kun hylkää paikkasi ilman kehoitusta, olet yhtä syyllinen kapinaan Kaikkivaltiaasta suvereniasia vastaan ja olet herättänyt hänen vihansa – minä kysyn miksi te päättelette, että Sallimus olisi sijoittanut minut tähän asemaan? Omasta puolestani olen syntymästani velkaa pitkälle syiden ketjulle, ja niistä monet saattavat olla riippuvaisia ihmisten tahdonalaisista toimita. Mutta Sallimus ohjasi kaikkia näitä syitä eikä maailmankaikkeudessa tapahdu mitään ilman sen suostumusta ja yhteistoimintaa.* Jos niin on, silloin myöskään kuolemani, on se miten vapaaehtoinen tahansa, ei tapahdu ilman sen suostumusta; ja kun kärsimys tai suru kukistaa kärsivällisyyteni niin, että väsyn elämään, minulla on lupa päätellä, että minut kutsutaan pois asemastani mitä selvemmin ja ilmeisemmin sanoin. Juuri Sallimus on takuulla sijoittanut minut tällä hetkellä tähän kammioon: mutta enkö saa lähteä oikeaksi katsomallani hetkellä joutumatta vastaamaan syytökseen, jonka mukaan olen hylännyt asemiani tai asemapaikkani? Kun olen kuollut, periaatteet, joista olen rakentunut, tekevät edelleen oman osansa maailmankaikkeudessa ja jatkavat yhtä hyödyllisinä suuressa kudoksessa kuin tämän yksittäisen olion rakentaessaan. Kokonaisuuden kannalta ero ei ole oleva sen suurempi kuin ero siinä, olenko kammiossani vai ulkoilmassa. Minun kannaltani yksi näistä muutoksista on tärkeämpi kuin toinen; mutta ei maailmankaikkeuden kannalta.

Onko eräänlaista jumalanpilkkua kuvitella, että luotu olento voisi rikkoa maailman järjestystä tai puuttua Sallimuksen asioihin? Silloin oletetaan, että tuolla olennolla on voimia ja kykyjä, joita se ei saanut Luojaltaan ja jotka eivät ole alisteisia Hänen hallinnolleen ja auktoriteetilleen. Ihminen voi epäilemättä häiritä yhteiskuntaa ja herättää niin Kaikkivaltiaan suuttumuksen; mutta maailman hallitseminen on kaukana hänen ulottumattomissaan ja hänen väkivaltansa saavuttamattomissa. Ja miksi näyttää siltä, että Kaikkivaltias on tyytymätön toimiin, jotka häiritsevät yhteiskuntaa? Se johtuu periaatteista, jotka hän on sijoittanut ihmisluontoon: ne herättävät meissä katumuksen tunteen, jos itse olemme syylistyneet moisiin tekoihin, ja ne täyttävät meidät syytöksellä ja paheksunnalla, jos koskaan havaitsemme muiden tekevän niin. Tarkastelkaamme nyt esitetyn metodin mukaisesti, onko itsemurha tällainen teko ja rikkooko se velvollisuksiamme *lähimmäistämme* ja *yhteiskuntaa* kohtaan.

Mies, joka vetäytyy elämästä, ei tee vahinkoa yhteiskunnalle: hän vain lakkaa tekemästä hyvää; ja jos tämä on loukkaus, on se pienintä laatua. Kaikki velvollisuutemme tehdä hyvää yhteiskunnassa tuntuvat edellyttävän jotakin molemminpuolista. Saan hyötyä yhteiskunnasta, ja siksi minun tulisi edistää sen etua; mutta kun vetäydyn yhteiskunnasta kokonaan, voiko sitoumus olla enää sitova? Mutta jos oletetaan, että meillä olisi alituinen velvollisuus tehdä hyvää, sillä olisi varmasti rajoja; minulla ei ole velvollisuutta tehdä pientä hyvää yhteiskunnalle, jos hintana on suuri vahinko itselleni: miksi minun pi-



täisi siis pidentää kurjaa olemassaoloani vain siksi, että yleisö ehkä saisi minulta jonkin joutavan edun? Jos voin iän ja vaivojen perusteella erota laillisesti mistä tahansa tehtävästä ja käyttää kaiken aikani näitä onnettomuuksia vastaan miekkailemiseen ja helpottaakseni tulevan elämäni kurjuutta mahdollisimman paljon, miksi en saa katkaista tätä kurjuutta lyhyeen teolla, joka ei ole yhteiskunnalle sen haitallisempi? Mutta oletetaan, ettei ole enää vallassani edistää yhteiskunnan etua; oletetaan, että olen sille taakka; oletetaan, että elämäni estää jotakuta olemasta paljon hyödyllisempi yhteiskunnalle: sellaisissa tapauksissa vetäytymiseni elämästä ei voi olla vain viatonta vaan kiitoksen arvoista. Ja useimmat ihmiset, joilla on mitään houkutusta hylätä olemassaolo, ovat tavalla tai toisella tällaisessa tilanteessa; niillä, joilla on terveyttä tai valtaa tai auktoriteettia, on tavallisesti parempi syy olla sopusoinnussa maailman kanssa.

Mies on mukana salaliitossa yhteisen hyvän tähden; häntä epäillään ja hänet vangitaan; häntä uhataan pii- napenkillä; ja oman heikkoutensa perusteella hän tietää, että salaisuus pystytään kiduttamaan häneltä: voisiko sellainen mies ottaa yhteisen edun paremmin huomioon kuin panemalla äkkiä pisteen kurjalle elämälleen? Näin kävi Firenzen kuuluisalle ja urhealle Strozille<sup>5</sup>. Oletetaan taas, että pahantekijä tuomitaan perustellusti häpeälliseen kuolemaan; voidaanko kuvitella mitään syytä, miksi hän ei saisi ennakoida rangaistustaan ja säästää itsensä kaikelta ahdistukselta, jota sen kammottavan lähestymisen ajatteleminen tuottaa? Hän ei puutu Sallimuksen asioihin sen enempiä kuin rauhantuomari, joka määräsi hänet teloitettavaksi; ja hänen vapaaehtoinen kuolemansa on yhtä edullinen yhteiskunnalle vapauttaessaan sen turmiollisesta jäsenestä.

Ettei itsemurha voi usein olla johdonmukainen edun ja itseemme kohdistuvan velvollisuuden kannalta, sitä ei voi kyseenalaistaa kukaan, joka sallii sen, että ikä, sairaus tai epäonni voi tehdä elämästä taakan ja vielä pahempaa kuin täydellinen tuhoutuminen. Uskon, ettei yksikään ihminen ole koskaan heittänyt elämää pois niin kauan kuin se on ollut säilyttämisen arvoista. Luonnollinen kuolemankauhunne on nimittäin niin suuri, etteivät pienet motiivit koskaan pysty saamaan meitä voittamaan sitä; ja ehkä tilanne ihmisen terveyden tai onnen kannalta ei tuntunut vaativan tätä lääkettä. Voimme kuitenkin olla varmoja siitä, että jokainen, joka on turvautunut itsemurhaan ilman ilmeistä syytä, on ollut kirottu niin parantumattomalla turmeltuneisuudella tai synkeällä mielenlaadulla, että sen on täytynt myrkyttää kaikki nautinto ja tehdä hänestä yhtä kurja kuin jos hänen taakkanaan olisi ollut kaikkein surkein epäonni. Jos itsemurha oletetaan rikokseksi, vain pelkuruus voi pakottaa meidät siihen. Jos se ei ole rikos, sekä harkitsevaisuuden että rohkeuden tulisi sitouttaa meidät hankkiutumaan olemassaolosta eroon heti, kun siitä tulee taakka. Se on ainoa tapa, jolla voimme olla hyödyllisiä yhteiskunnalle: toimimalla esimerkkinä, joka jäljiteltynä antaisi jokaiselle mahdollisuuden onnelliseen elämään ja vapauttaisi hänet toden teolla kaikista vaaroista ja kurjuudesta<sup>6</sup>.

### Suomentanut Tapani Kilpeläinen

(alun perin: **On Suicide, 1777; alkutekstinä käytetty teosta *Of the Standard of Taste and Other Essays*. Toim. John W. Lenz. Bobbs-Merrill, Indianapolis 1965, 151–160.)**

## Viitteet & Kirjallisuus

- 1 David Hume (1711–1776) kirjoitti tämän esseän osapuilleen vuonna 1755, ja se painettiin teokseen *Five Dissertations* (1757). Koska kirja kuitenkin herätti paheksuntaa jo ennen ilmestymistään, Hume ja hänen kustantajansa Andrew Millar päättivät olla saattamatta tekstiä julkisuuteen. Essee julkaistiin ensimmäisen kerran vuonna 1777 ilman kirjoittajan nimeä ja Humen nimellä varustettuna vuonna 1783. Suom. huom.
- 2 Marcus Tullius Cicero, *De Divinatione* [II, 149–150].
- 3 *Agamus Deo gratias, quod nemo in vita teneri potest* ("Kiittäkäämme jumalaa siitä, ettei ketään voi pitää elämässä"). Seneca, *Kirjeet Luciliukselle* (Epistulae morales ad Lucilium, n. 65 jaa.). Suom. Antti T. Oikarinen. Basam Books, Helsinki 2011, 12.10.
- 4 Tacitus, *Keisarillisen Rooman historia* (Annales). Suom. Iiro Kajanto. WSOY, Helsinki 1990, I, 74.

- 5 Filippo Strozzi (1489–1538) teki itsemurhan sellisään. Hän jäi vangiksi osallistuttuaan kapinayritykseen Cosimo de' Medicia vastaan. Suom. huom.
- 6 Olisi helppo osoittaa, että itsemurha on kristillisessä maailmankatsannossa yhtä laillista kuin se oli pakanoille. Pyhässä kirjassa ei ole ainoatakaan tekstiä, joka kieltäisi sen. Uskon ja käytännön suuri ja erehtymätön sääntö, jonka tulee ohjata kaikkea filosofiaa ja inhimillistä järkeilyä, on tässä yksittäistapauksessa jättänyt meidät luonnollisen vapautemme nojaan. Pyhässä kirjassa tosiaan kehoitetaan antautumaan Sallimukselle; mutta sillä tarkoitetaan vain alistumista väistämättömille vastoinkäymisille, ei sellaisille, joista voidaan selvittää harkitsevaisuudella tai rohkeudella. *Älä tapa* on tietenkin tarkoitettu estämään vain sen, ettemme tappaisi muita, joiden elämään meillä ei ole valtaa. Se, että tätä ohjetta, kuten useimpia Pyhän kirjan ohjeista, täytyy soveltaa älyn ja terveen järjen avulla, on selvää rauhantuomarien

käytännöstä, sillä he langettavat rikollisille kuolemantuomioita lain kirjaimesta huolimatta. Mutta jos tämä käsky olisi esitetty varta vasten itsemurhaa vastaan, sillä ei olisi arvovaltaa nyt, sillä koko *Mooseksen* laki on hylätty paitsi siltä osin kuin luonnon laki vahvistaa sen. Ja me olemme jo pyrkinneet osoittamaan, ettei tuo laki kiellä itsemurhaa. Kristityt ja pakanat ovat kaikissa tapauksissa täsmälleen samalla pohjalla: *Cato* ja *Brutus*, *Arrea* ja *Portia* toimivat sankarillisesti; niiden, jotka nyt jäljittelevät heidän esimerkkiään, tulisi saada jälkipolvilta vastaava kiitos. *Plinius* pitää itsemurhan tekemisen voimaa etuna, joka ihmisillä on jopa itse Jumalaan verrattuna. *Deus non sibi potest mortem consciscere si velit, quod homini dedit optimum in tantis vitae poenis*. ("Jumala ei edes tahtoessaan voi tehdä itsemurhaa, suurinta siunausta, jonka Hän on ihmiselle elämän vastoinkäymisissä myöntänyt.") [*Historia naturalis*, II, 5.]

*Juuri ilmestynyt!*



Tapani Kilpeläinen

***Itsemurhan  
filosofia***

200 s.

Hinta: 35 €

(kestotilajalle 27 €)

Albert Camus'n mukaan itsemurha on ainoa todella vakava filosofinen ongelma. Mutta totisuuteensa nähden itsemurhasta on kirjoitettu filosofiassa hämmästyttävän vähän; olemassaolon perusteita ravisuttava probleema on pikemminkin vaiettu kuoliaaksi kuin kohotettu erittelyn esineeksi.

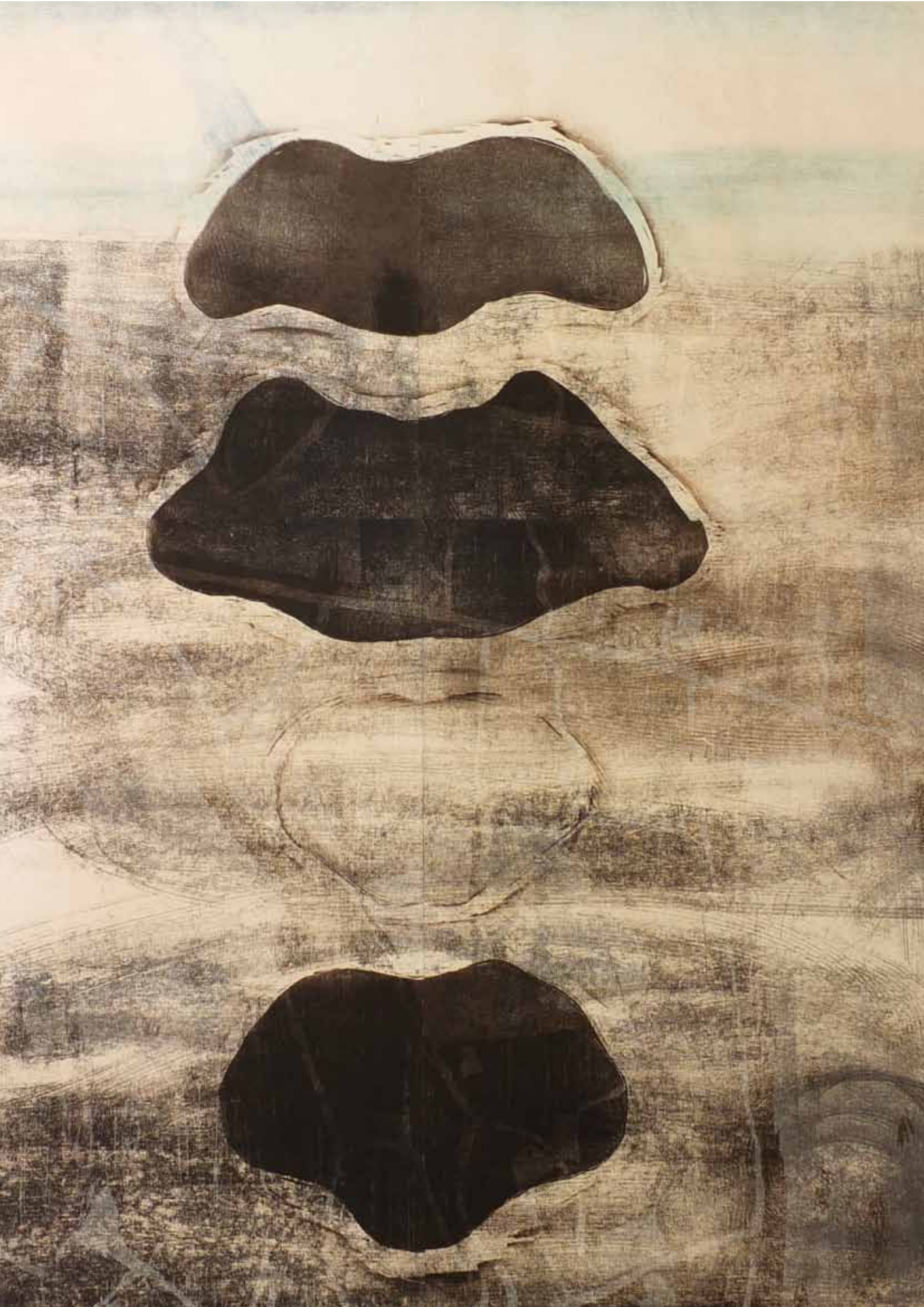
*Itsemurhan filosofia* on ensimmäinen suomenkielinen yleisesitys itsemurhasta filosofisena ja käsitteellisenä ongelmana. Se esittelee filosofianhistorian klassikoiden näkemykset itsemurhasta ja tekee selkoa itsemurhaan liittyvästä filosofisesta keskustelusta.

***Empedokles heittäytyi tulivuoreen  
Seneca avasi valtimonsa  
Deleuze hyppäsi ikkunasta  
– lue ja ahdistu***



**NIIN & NÄIN**

[www.netn.fi/kauppa](http://www.netn.fi/kauppa) / 040 721 48 91



ARTO REPO

# Johdanto

**V**aikka kukaan ei halua kyseenalaistaa Leibnizin asemaa yhtenä uuden ajan alun suurista filosofeista, häneen on ehkä hieman vaikeampi suhtautua kuin vaikka kahteen muuhun suureen rationalistiin, Descartesiin ja Spinozaan. Yksi syy on yksinkertaisesti se, että Leibniz ei kirjoittanut mitään, mikä vastaisi Descartesin *Meditaatioita* (*Meditationes de prima philosophia*, in qua Dei existentia et animæ immortalitas demonstrator, 1641) tai Spinozan *Etiikkaa* (*Ethica ordine geometrico*, 1677). Vaikka Leibniz oli hyvin systemaattinen ajattelija, hän ei onnistunut muotoilemaan filosofiaansa yhtä loisteliaasti kuin nämä aikalaiset. Leibnizin luetuimpia kirjoituksia on *Monadologia* (*La Monadologie*, 1714), joka on kylläkin kiehtova, mutta kuitenkin suhteellisen suppea teksti. Siitä saa kuvan Leibnizin metafysiikan keskeisistä ideoista, mutta ideoiden taustalla olevia ongelmia ja argumentteja Leibniz ei juuri selitä. Hänen filosofinen neroutensa löytyy kirjeistä ja lyhyistä kirjoituksista, joista vain pieni osa julkaistiin artikkeleina hänen elinaikanaan.

Leibniziin suhtautumista voi vaikeuttaa myös se, että hänen filosofinen näkökulmansa voi tuntua liian omituiselta. Tässä suhteessa Leibnizia on hyvä verrata Spinozaan. Spinozankin metafysiikka voi vaikuttaa erikoiselta, esimerkiksi keskeinen teesi, että on olemassa vain yksi substanssi. Erikoisuus paljastuu kuitenkin hyvin nopeasti lähtökohdaksi kiehtovalle monistiselle metafysiikalle, jossa vain luonto kokonaisuudessaan on perustavassa mielessä olemassa ja kaikki äärelliset oliot vain tämän yhden substanssin moodeja. Tällainen holistinen metafysiikka on vedonnut ja vetoaa yhä moniin ihmisiin. Mutta entäpä sitten Leibnizin vastaava teesi substansseista?

Leibniz oli pluralisti: hänen mukaansa on olemassa monia äärellisiä substansseja. Ainakin *Monadologiaa*

lukemalla saa kuvan, että substanssit ovat Leibnizin mukaan yksinkertaisia, osista koostumattomia entiteettejä. Niiden sisäisiä tiloja Leibniz kutsuu havainnoiksi ja haluiksi antaa näin ymmärtää, että hän ajattelee niiden olevan mieliä tai ainakin oleellisesti mielten kaltaisia. Tässä ikään kuin poistetaan materiaallinen puoli dualistisesta käsityksestä, jossa oletetaan mentaalisia substansseja ja materiaalisia substansseja. Materiaaliset oliot eivät Leibnizille ole substansseja vaan substanssien aggregaatteja, jonkinlaisia kasoja. Ajatus tuntuu vaikealta ymmärtää, jos kerran substanssit ovat mentaalisia (miten mielet voivat muodostaa kasoja?).

Todellisuuden konstituution käsittäminen tällaisen substanssikäsityksen pohjalta muuttuu vielä vaikeammaksi, kun kuvaan lisätään Leibnizin keskeinen teesi, että yksinkertaiset substanssit eivät ole vuorovaikutuksessa keskenään. Niiden sisäiset tilat vain heijastelevat toisiaan Jumalan asettaman harmonian johdosta. Maailman rakentuminen joistakin yksinkertaisista elementeistä näyttäisi kuitenkin edellyttävän, että näiden elementtien välillä voi olla riittävästi rakenteita konstituioivia relaatioita. Leibnizin teesi, jonka mukaan yksinkertaiset substanssit ovat hyvin perustavassa mielessä riippumattomia, ikään kuin omia maailmojaan, tuntuu sotivan koko rakentumisajatusta vastaan. Spinozan metafysiikkaan tutustuminen tuottaa jo muutamalla askeleella kiehtovan vision todellisuuden ykseydestä, mutta muutama askel Leibnizin systeemin sisään tuottaa hämmennyksen: miten tässä metafysiikassa oikeastaan ajatellaan todellisuutta?

Leibniz on kuitenkin näistä vaikeuksista huolimatta aina kiehtonut filosofiasta kiinnostuneita. Tämä ei ole ihme, koska omituisten substansseja koskevien väitteiden takaa löytyy lähemmässä tarkastelussa mielenkiintoisia ja osin hyvin uskottaviakin argumentteja. Monet näistä ar-

## ”Leibnizin sanastolla kuvaten: muurahaiskeko on vain muurahaisten, neulasten ja muun aggregaatti.”

gumenteista nousevat tavasta, jolla Leibniz kritisoi aika-laistensa ja edeltäjiensä – Hobbesin, Descartesin ja kartesiolaisten, Malebranchen ja okkasionalistien, Spinozan, Locken ja Berkeleyn – ajatuksia.

Tarkastellaan vielä kahta teemaa Leibnizin substanssikäsityksen taustalla: ykseyttä ja voimaa. Näitä kahta piirrettä voi pitää Leibnizin substanssikäsityksen ytimenä: substanssin on oltava aktiivinen ykseys ja sen on oltava sitä aidosti.

Leibniz on näissä vaatimuksissaan perinteen kannattaja: samat peruspiirteet kuuluivat jo Aristoteleen mukaan substansseille. Leibnizin lähtökohta on myös tietyllä tavalla maalaisjärjen (nykyihmisen maalaisjärjen – jos sellaisesta nyt voi puhua) mukainen. Ajatellaamme esimerkin vuoksi vaikkapa muurahaiskekoa. Muurahaiskeko on objekti, joka näyttää vaikuttavan ympäristöönsä: muodostuu erilaisia polkuja, sen lähitölle ekseyille perhosen toukille käy helposti kalpaten ja niin edelleen. Mutta tuntuu myös luontevalta sanoa, että muurahaispesä ei ole mitään muuta kuin suuri määrä yksittäisiä muurahaisia, kuivuneita havunneulasia ja sen sellaista, ja niiden välillä vallitsee tietty järjestys. Leibnizin sanastolla kuvaten: muurahaiskeko on vain muurahaisten, neulasten ja muun aggregaatti. Se ei näin ajateltuna ole kovinkaan kummoinen ykseys. Leibniz käyttää ideaa rohkeasti hyväkseen metafysiikassaan. Vaikka voimmekin muurahaiskeon kohdalla puhua *siitä*, puhua siis yksikössä, oikeastaan ei ole mitään yhtä objektia vastaamassa tätä puhetta. On monia, jotka ovat sopivalla tavalla yhdessä. Tällaista ykseyttä Leibniz kutsuu myös ykseydeksi *per accidens*, aksidentaaliseksi (satunnaiseksi) ykseydeksi. Satunnainen se tietysti on ainakin siinä mielessä, että sen kohtaloksi voi helposti koitua paikalle osunut karhu, joka levittää sen pitkin metsiä. Sen ole-

massaolo perustuu monien olioiden väliin kontingentteihin suhteisiin (lähinnä ajallis-avaruudellisiin ja kausaalisiin suhteisiin).

Koska substanssit on perinteisesti ajateltu jotenkin perustaviksi todellisuuden osiksi, Leibniz ajattelee, että on järkevää vaatia niiltä ykseyttä, joka olisi aidompaa kuin muurahaiskeon satunnainen ykseys. On myös järkevää olettaa, että tällaisia aidompia ykseyksiä, ykseyksiä *per se*, on olemassa: kaikki ei voi olla niin kuin muurahaiskeko, pienempien yksiköiden ulkoisen yhteistoiminnan tulos. Keskeinen kysymys Leibnizille on tämän pohdiskelun perusteella se, mitkä tai minkälaiset entiteetit ilmentävät aidompaa ykseyttä. Esimerkkiimme liittyen voisimme esimerkiksi alkaa pohtia, olisivatko yksittäiset muurahaist esimerkkejä yksilöistä *per se* ja siten substansseista? Muurahainen elävänä olentona vaikuttaisi ainakin ensi silmäyksellä ”kokonaisuudelta”. Toisaalta tiedämme kuitenkin, että elävät olennot koostuvat miljoonista soluista, jotka monimutkaisin tavoin kommunikoiden järjestäytyvät kokonaisuudeksi – mikä taas kuulostaa samantapaiselta satunnaiselta ykseydeltä kuin muurahaiskeon tapaus.

Yksi mahdollisuus olisi löytää entiteettejä, jotka eivät enää koostu osista. Niihin ei enää voisi soveltaa samantyyppinen kuvaus kuin muurahaiskekoihin ja muurahaisiin – ne olisivat aidompia ykseyksiä. Ja näin Leibniz usein juuri näyttääkin argumentoivan: substanssien täytyy olla yksinkertaisia, koska vain yksinkertainen olio voi olla ykseys *per se*. Ja askel metafysisen idealismin suuntaan, jossa vain mielten ajatellaan olevan todellisia entiteettejä, joudutaan Leibnizin mukaan ottamaan, kun huomataan, että kaikki materiaallinen on ulotteista ja että kaikki ulotteinen on jaettavissa, siis osista koostuvaa, siis vain aggregaatti. Ykseysvaatimus on näin johtanut meidät monadologiaan.

Runsaasti keskustelua Leibniz-tutkijoiden keskuudessa on herättänyt se, että useassa yhteydessä hän puhuu kuitenkin korporealisista substansseista. Hän näyttää ajattelevan, että elävillä olennoilla, kuten esimerkkinne muurahaisilla, on ontologinen status, joka erottaa ne muurahaiskeoista ja muista pelkistä aggregaateista – niitä täytyy sittenkin pitää substansseina. Ne eivät olekaan vain moneuksia, jotka näyttävät ykseysiltä, vaan ”ykseksiä moneudessa”.

Leibnizin ajattelu näyttää paikoin muistuttavan Aristoteleen hylomorfista käsitystä substansseista. Tämän käsityksen mukaan tyypillinen yksilösubstanssi, kuten yksittäinen hevonen tai härkä, muodostuu ikään kuin kahdesta puolesta, materiaasta ja muodosta. Muoto antaa tämän käsityksen oliolle ykseyden ja identiteetin. Samaan tapaan puhuu Leibniz esimerkiksi kirjeissään Arnauld’lle<sup>1</sup>. Tämä on saanut jotkut Leibniz-tutkijat esittämään väitteen, että Leibniz ainakin jossakin vaiheessa olisi kannattanut aristoteelista substanssiteoriaa, jossa paradigmaattisia esimerkkejä substansseista ovat juuri elävät olennot. Elävä olento olisi siis Leibnizin mukaan sillä tavalla erikoinen entiteetti, että vaikka se tietystä näkökulmasta näyttäytyykin vain pienempien osasten yhteistoiminnan tuloksena, siis aggregaattina siinä missä kaikki muutkin materiaaliset oliot, siihen liittyy kuitenkin myös jotakin, mikä tekee siitä aidon ykseyden. Tätä jotakin Leibniz kutsuu vaihtelevasti substantiaalisiksi muodoksi, sieluksi, periaateksi, *entelekiaksi* ja primitiiviseksi voimaksi.

Leibnizin substanssiteoria ei siis ehkä olekaan aivan niin suoraviivainen idealistinen kuin joskus esitetään. Esimerkiksi Pauline Phemister, jonka haastattelu ilmestyy tässä teemassa, on kirjassaan *Leibniz and the Natural World* esittänyt, että Leibnizin metafysiikka on pikemminkin ymmärrettävä yritykseksi muodostaa idealismin ja materialismin synteesi. Tähän suuntaan voisi viedä myös toinen Leibnizin substanssikäsityksen keskeinen elementti eli ajatus, että substanssit ovat aktiivisia, ne ovat oleellisesti ”voimallisia”.

Substanssien aito aktiivisuus on läheisesti yhteydessä niiden aitoon ykseyteen. Esimerkkinne muurahaiskeosta tuo tämän yhteyden hyvin esiin. On aivan luontevaa puhua muurahaiskeon vaikutuksista ympäristönsä, mutta on myös luontevaa jatkaa sanomalla, että oikeastaan nämä vaikutukset ovat yksittäisten muurahaiskeon aktiivisuuden tulosta. Muurahaiskeon kaltaiset aggregaatit ovat aktiivisia vain sikäli kuin niiden osat ovat aktiivisia. Niillä ei oikeastaan ole omaa voimaa lainkaan, vaan ne ikään kuin lainaavat voimansa osiltaan. Välttämätön ehto aidolle ei-lainatulle aktiivisuudelle on Leibnizin mukaan aito ykseys. Toisaalta kuitenkin vain aito aktiivisuus voi perustaa aidon ykseyden. Ykseys ja aktiivisuus ovat tiiviisti toisiinsa liittyviä olioiden piirteitä. Tässä yhteydessä Leibniz kehittelee teemoja, jotka ovat herättäneet paljon keskustelua nyky metafysiikkasakin niin sanottuun komposition ongelmaan liittyen. Yksi viimeaikaisen keskustelun innoittajista, amerikkalainen Peter van Inwagen, on päätenyt esittämään teesin,

joka muistuttaa kovasti Leibnizin ajattelua: kaikki aidosti olemassa olevat kompleksit oliot ovat eläviä, ja ei-elävien olioiden, kuten pöytien ja kivien, olemassaolo on vain näennäistä.

Substanssin aktiivisuus perustuu siihen, että sen olemus on, kuten Leibniz sanoo, primitiivinen aktiivinen voima. Tämä primitiivinen voima myös tekee substanssista aidon ykseyden. Se myös individuoii substanssit: jokaisella yksilösubstanssilla on oma erityinen primitiivinen voimansa, joka tekee siitä sen nimenomaisen yksilön, joka se on. Samoin primitiivinen voima takaa yhden traditionaalisen substansseihin liitetyn piirteen eli niiden persistenssin, kyvyn jatkaa olemassaoloaan ajan ja muutosten yli. Vain olio, joka on aidosti toimija, voi jatkaa olemassaoloaan tällä tavalla. Ilman aitoja toimijoita luotu todellisuus olisi ”vain yhden pysyvän jumalaisen substanssin katoavia ja epävakaita muunnelmia ja harhakuvia”<sup>2</sup>. Leibniz päätyy näin korostamaan substanssien aktiivisuutta jopa siinä määrin, että hänelle tuottaa tiettyjä ongelmia selittää se, että äärellisiin substansseihin liittyy myös passiivisuutta. Primitiivistä voimaa on kuitenkin Leibnizin erotelujen mukaan sekä aktiivista että passiivista. Passiivisen voiman olemassaolo perustuu viime kädessä siihen, että monadien havainnot maailmasta ovat enemmän tai vähemmän epätodellisia.

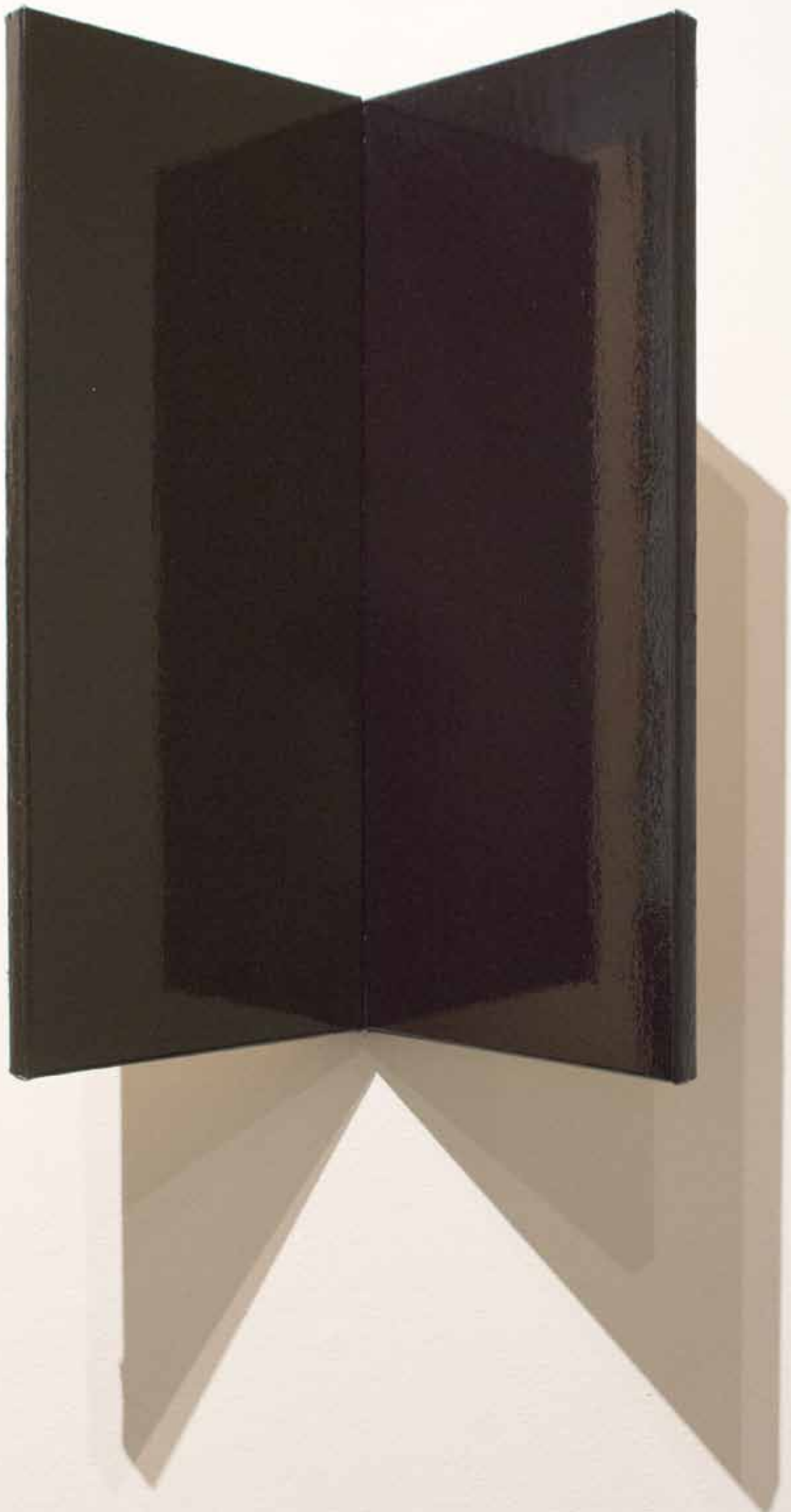
Voiman käsite on Leibnizille kuitenkin tärkeä laajemmin kuin vain substanssiteorian peruskäsitteenä. Myös fysiikan tavoitteleva materiaalisuuden todellisuuden ymmärtäminen edellyttää voiman käsitettä. Leibniz tekee erotelun primitiivisiin ja johdannaisiin voimiin. Primitiiviset voimat liittyvät substansseihin, eikä niillä ole mitään suoraa roolia fysikaalisten ilmiöiden selittämisessä. Sen sijaan Leibniz toteaa kirjoituksessaan *Tutkimus dynamiikasta* (Specimen dynamicum, 1695), että johdannaisten voimien ”ansiosta kappaleet aktuaalisesti vaikuttavat toisiinsa tai ovat toistensa vaikutuksen kohteena”<sup>3</sup>. Leibniz esittää joskus ylypeästi luoneensa uuden tieteen, jota hän kutsuu dynamiikaksi. Tähän teoriaan fysikaalisista voimista Leibniz päätyi pitkälti Descartesin liikelakien kritiikin kautta. Ainakin siinä mielessä Leibnizin voi sanoa olevan oikeassa, että hän oli ensimmäisiä, jotka kiinnittivät huomion suureeseen, joka sittemmin klassisessa mekaniikassa muotoutui kineettisen energian käsitteeksi.

## Viitteet

- 1 Antoine Arnauld (1612–1694), ranskalainen teologi, filosofi ja matemaatikko. Toim. huom.
- 2 Leibniz 2011, 253.
- 3 Sama, 208.

## Kirjallisuus

- Leibniz, Gottfried Wilhelm, *Filosofisia tutkielmia*. Toim. Tuomo Aho & Markku Roinila. Gaudeamus, Helsinki 2011.
- Phemister, Pauline, *Leibniz and the Natural World. Activity, Passivity and Corporeal Substances in Leibniz's Philosophy*. Springer, Dordrecht 2010.



# Leibnizin dynamiikka<sup>1</sup>

Voiman käsite on avainasemassa niin Leibnizin metafysiikassa kuin hänen fysiikassaankin. Leibnizin mukaan vain käsittämällä yksilösubstanssien olemukset voimiksi voidaan metafysiikassa ymmärtää luotujen, äärellisten substanssien olemassaolo. Nämä substanssit ovat tietyllä perustavalla tavalla riippuvaisia Jumalasta – äärettömästä ja välttämättömästä substanssista – mutta ne täyttävät silti monet substanssiuden välttämättömät ehdot kuten riippumattomuuden, aktiivisuuden ja säilyvyyden (persistenssin). Fysiikassa puolestaan perustavat kappaleiden noudattamat liikelait voidaan johtaa vain lähtemällä liikkeelle voiman käsitteestä. Tässä kirjoituksessa tarkastelemme, miten Leibniz avainkäsitteensä ymmärtää ja millainen asema sillä on hänen ajattelussaan. Näin käy ilmi, että Leibnizin tapa painottaa voiman käsitettä sopii hyvin yhteen tiettyjen aristoteelisten opinkappaleiden kanssa (ja mitä ilmeisimmin osin myös juontuu niistä). Paljastuu myös, millä tavoin voiman käsite asettuu tärkeäksi osaksi kypsän Leibnizin idealistista metafysiikkaa.

## Liike ja voima fysiikassa

Kuten tunnettua, Leibniz kannattaa fysiikkaa, jota hän kutsuu ”dynamiikaksi”<sup>2</sup>. Miksi voiman (kr. *dynamis*; lat. *vis, potentia*; ransk. *force, puissance*; saks. *Kraft*) käsitteellä on niin keskeinen rooli hänen fysiikassaan? Leibnizin ja Descartesin näkemysten vertaaminen tarjoaa hyvän lähtökohdan tähän kysymykseen vastaamiselle. Leibnizin mukaan kartesiolainen käsitys fysikaalisesta luonnosta on perustavasti virheellinen. Leibniz pyrki osoittamaan tämän ainakin kahdella erityyppisellä argumentilla. Ensimmäinen koskee voiman määrittelyä fysiikassa, toinen on luonteeltaan filosofisempi tai metafysisempi.

Leibniz julkaisi *Acta Eruditorumissa* vuonna 1686 artikkelin nimeltä ”Lyhyt todistus Descartesin ja muiden huomattavasta virheestä”<sup>3</sup>. Siinä hän kritisoi Descartesin käsitystä, jonka mukaan tärkein luonnossa säilyvä suure on liikemäärä, joka on suoraan verrannollinen kappaleiden massaan ja nopeuteen<sup>4</sup>. Leibniz väittää, että kappaleen ”liikevoima” ei ole yhtä kuin sen liikemäärä ja että itse asiassa se, mikä säilyy, on nimenomaan liikevoima. Leibnizin argumentti on varsin suoraviivainen. On uskottavaa sanoa, että tapauksissa

- (1) kappale  $A$ , jonka massa on  $m$ , putoaa korkeudelta  $h$
- (2) kappale  $B$ , jonka massa on  $4m$ , putoaa korkeudelta  $h/4$

kappaleet  $A$  ja  $B$  saavuttavat pudotessaan yhtä suuren voiman siinä merkityksessä, että ne molemmat kykenevät nostamaan massan  $m$  korkeuteen  $h$  (tässä kitka ja ilmanvastus jätetään huomiotta). Näin on siksi, että on luontevaa ajatella kappaleen tiettyyn korkeuteen nostamisen vaatiman työn (kun työ ymmärretään väljän intuitiivisessa merkityksessä) olevan yhtä suuri kuin saman kappaleen nostaminen neljä kertaa tuon korkeuden nel-

jäsosaan. Tätä kahden kappaleen yhtä suurta voimaa ei kuitenkaan voida samastaa niiden liikemäärään ( $mv$ ) yksinkertaisesti siksi, että liikemäärä ei ole yhtä suuri kahdessa tapauksessa. Galilein kaava kiihtyvälle kappaleille osoittaa, että kappaleen  $A$  saavuttama nopeus on vain kaksi kertaa  $B$ :n saavuttama nopeus. Näin ollen  $A$ :n liikemäärä on putoamisen jälkeen ainoastaan puolet  $B$ :n liikemäärästä. Jos tätä vastoin lasketaan nopeuksien neliöt, saadaan suure ( $mv^2$ ), jonka suhteen molemmat tapaukset ovat yhtäläiset. Kuten Leibniz sanoo *Metafyysikan esityksessä*, ”[m]ikään ei ole yksinkertaisempaa kuin tämä todistus”<sup>5</sup>.

Voidaan kuitenkin kysyä, eroavatko kaksi suuretta,  $mv$  ja  $mv^2$ , lopulta paljoakaan toisistaan? Molemmissa on kyse samoista yksinkertaisista suureista, eli massasta ja nopeudesta. Puhuessaan argumenttinsa metafysisistä seurauksista Leibnizilla ei välttämättä ole mielessään niinkään kahta kaavaa kuin niihin johtavat argumentit. Yksi Leibnizin argumentin keskeisistä askeleista on tarkastella kahden kappaleen saavuttamaa kykyä tehdä työtä. Kyky tehdä jotakin, tuottaa tiettyjä vaikutuksia, on Leibnizille voiman käsitteen määrittävä piirre. Näin ollen hän voi väittää todistaneensa, että ilmiöiden fysikaalisissa todistuksissa on käytettävä tätä käsitettä, jotta päästäisiin oikeisiin tuloksiin.<sup>6</sup>

Toinen argumentaatiolinja koskee Descartesin ja hänen seuraajiensa tekemän virheen alkuperää, joka piilee Leibnizin mukaan materian geometrisoimisessa, siis kartesiolaisessa näkemyksessä, että ulotteisuus muodostaa aineen olemuksen. Vuonna 1699 kirjjeessään Burchard de Volderille Leibniz esittää kantansa seuraavasti: Materiaaliset oliot ovat välttämättä ulotteisia, mutta ulotteisuus voidaan puolestaan ymmärtää vain viittaamalla kappaleiden sisäiseen voimaan. Näin siksi, että

## ”Jos olioilla ei olisi todellista kausaalista voimaa itsessään, edes Jumala ei pystyisi säilyttämään niiden olemassaoloa.”

ulotteisuuden käsite voidaan analysoida moneuden, jatkuvuuden ja yhtäaikaisen olemassaolon käsitteiden avulla, ja siten ulotteisesta oliosta puhuminen edellyttää viittausta johonkin, mikä ”ulottelee”, toistuu jatkuvalla tavalla avaruudellisesti. Tällä tavalla käyttäytyvä asia on luonteeltaan voima.<sup>7</sup> Ellei tällaista voimaa olisi, ei olisi myöskään olioita, jotka säilyvät ajan kuluessa, kuten Leibniz selittää kirjoituksessa *Luonnosta itsestään*:

”Itse olioiden substanssi koostuu toimimisen ja toiminnan kohteena olemisen voimasta. Tämän vuoksi kestäviä olioita ei voi syntyä, jollei jumalainen mahti ole istuttanut niihin jonkinlaista pysyvää voimaa. Siitä seuraisi, että mikään luotu substanssi tai sielu ei pysyisi numeerisesti samana eikä Jumala voisi säilyttää mitään.”<sup>8</sup>

Tämä katkelma viittaa Leibnizin vankkumattomaan okkasionalismin vastustukseen: jos olioilla ei olisi todellista kausaalista voimaa itsessään, edes Jumala ei pystyisi säilyttämään niiden olemassaoloa.

### Voima ja substantiaalinen muoto

Kuvaa Leibnizin filosofisesta positiosta voidaan selkeyttää tarkastelemalla, miten hän – erityisesti niin sanotulla keskikaudellaan eli 1680- ja 1690-luvuilla – puolustaa aristoteeliskolastista oppia substantiaalisesta muodosta. Leibnizin mukaan tätä traditionaalista oppia ei voida kokonaan hylätä, jos halutaan löytää ulotteisten kappaleiden fysikaaliselle maailmalle filosofinen perusta. Hän halusi sovinnolliseen tapansa pehmentää modernin mekanistisen filosofian ja perinteisen aristotelismin välistä konfliktia, ja osin tästä syystä hän korosti fysiikan ja metafysiikan välistä eroa. Ensin mainittu koskee partikulaa-

risten luonnontapahtumien selittämistä, eikä siinä tule nojautua metafysiisiin periaatteisiin. Vaikuttavat syyt aikaansaavat fysikaalisissa olioissa tapahtuvat muutokset, ja kaikki on selitettävissä mekanistisesti viittaamalla vain kappaleiden kokoon, muotoon ja liikkeeseen. Tässä suhteessa Leibniz on eräs uuden mekanistisen fysiikan johdonmukaisimmista kannattajista ja eteenpäin kehittäjistä. Tästä huolimatta fysiikan periaatteiden täytyy perustua syvemmän tason metafysiisiin periaatteisiin:

”Myönnämme, että kaikille aineellisille ilmiöille voidaan etsiä mekaaniset vaikuttavat syyt, mutta ymmärrämme, että universumin mekaaniset laitkin johtuvat yleisemmistä perusteista.”<sup>9</sup>

Fysiikan lakien luonne ei ole ymmärrettävissä ilman oikeaa metafysiikkaa, eikä Leibniz pitänyt mahdollisena, että nuo lait vain sattuisivat olemaan sellaisia kuin ovat ilman mitään sen syvempää selitystä. Tuo selitys puolestaan on Leibnizin mukaan löydettävissä filosofisista periaatteista, jotka muistuttavat huomattavasti aristoteelikkoiden puolustamia. Daniel Garber on väittänyt, että sekä liikelait että kappaleiden ykseys jäisivät Leibnizin mielestä arvoituksiksi ilman substantiaalisia muotoja<sup>10</sup>. Kartesiolaisessa katsannossa pienimmätkin kappaleet ovat edelleen jaettavissa, eivätkä ne täten voi Leibnizin mukaan koskaan olla todellisia substansseja. Kirjeessään Antoine Arnauld’lle Leibniz esittää tämän mieleenpainuvalla tavalla:

”Marmorilaatta ei kenties ole muuta kuin kasa kiviä, eikä se siten voi olla yksi substanssi vaan monen substanssin kokoelma. Sillä olettakaamme, että on olemassa kaksi kiveä, esimerkiksi Suurherttuan ja Suurmogulin timantit. Tähän

kaksikkoon voidaan viitata yhteisellä nimellä, ja voidaan sanoa, että kyse on timanttiparista, vaikka ne sijaitsivat hyvin etäälläkin toisistaan. Emme kuitenkaan sanoisi, että nämä kaksi timanttia muodostavat substanssin, sillä asterot eivät ole tässä olennaisia. Vaikka timantit siis lähestyivät lopulta koskettaen toisiaan, eivät ne silti olisi substantiaalisesti yhteenliittyneitä; ja vaikka niihin koskettamisen jälkeen liitettäisiin jokin muu kappale, joka estäisi niiden erottamisen (jos ne esimerkiksi kiinnitettäisiin samaan sormukseen), ei näin syntyisi muuta kuin mitä sanotaan *unum per accidensiksi*: ne olisivat pakotettuja samaan liikkeeseen ikään kuin sattumalta. Olen siis sitä mieltä, että marmorilaatta ei ole yksi täydellinen substanssi sen enempää kuin sitä olisi lampi kaikkine kaloineen, vaikka vesi ja kalat jäätyisivät yhdessä [...] Substanssin ja tämänkaltaisen olion välillä on yhtä suuri ero kuin on ihmisen ja kansakunnan, armeijan, yhteiskunnan tai oppilaitoksen kaltaisten yhteisöjen välillä. Jälkimmäiset ovat moraalisia olioita, joissa on jotakin imaginaarista ja mieleme kuvittelukyvyistä riippuvaista. Substantiaalinen ykseys edellyttää täydellisen ja jakamattoman olion, joka on luonnollisin keinoin tuhoamattomissa, sillä sen käsite sisältää kaiken sille tapahtuvan; eikä tätä voitaisi löytää sen enempää muodosta kuin liikkeestäkään (joiden molempien voisin osoittaa sisältävän jotakin imaginaarista) vaan ennen kaikkea sielusta tai substantiaalisesta muodosta, josta käy esimerkkinä se, mitä kutsutaan *minuudeksi*.<sup>11</sup>

Tämä pitkä katkelma sisältää lukuisia tärkeitä ajatuksia, mutta tässä yhteydessä huomiomme on siinä ajatuksessa, että on oltava olemassa jotakin substantiaalisen muodon kaltaista, jotta todellisia kappaleita voisi ylipäättään olla olemassa<sup>12</sup>. Lisäksi sitaatin loppuosa tuo esiin, että tietoisuus minuudestamme antaa meille jonkinlaisen idean näiden muotojen yhdistävästä luonteesta. Tietoisuus minuudesta ei siis ole vain episteeminen perusta vaan tarjoaa Leibnizin mukaan lähtökohdan todellisuuden metafysisen luonteen ymmärtämiselle. Tässä on oikeastaan nähtävissä Leibnizin idealismin ydin.

Miten substantiaaliset muodot liittyvät voiman käsitteeseen? Niin aristoteelikot kuin Leibnizkin ovat järkkymättömän vakuuttuneita siitä, että aidoilla substansseilla on oltava todellista kausaalista voimaa<sup>13</sup>. Viimeaikaisessa tutkimuksessa on puolestaan kiinnitetty yhä enemmän huomiota siihen, että myöhäiskolastikot näkivät juuri substantiaalisen muodon luonnonoloiden kausaalisen toiminnan lähteenä. Kuten Robert Pasnau huomauttaa, skolastikkojen keskuudessa vallitsi laaja yksimielisyys siitä, että ”substantiaaliset muodot ovat jotakin sisäisen vaikuttavan synn kaltaista [...] Substanssit pysyvät koossa tiukassa kausaalirakenteessa, jossa yksi muoto – substantiaalinen muoto – tuottaa ja kantaa moninaiset aksidentaaliset muodot, jotka antavat substanssille sen partikulaariset havaittavissa olevat ominaisuudet.”<sup>14</sup> Substantiaalisen muodon voidaan näin ollen sanoa olevan substantiaalisen olion perusvoima, joka tuottaa olion ominaisuudet ja siten määrittää myös sille ominaiset tavat toimia, eli olla kausaaliossa vuorovaikutuksessa muiden substanssien kanssa. Juuri tämä näyttäisi piilevän

sen takana, että Leibniz niin suoraviivaisesti samastaa substantiaalisen muodon ja metafysisesti ymmärretyyn voiman. Seuraava katkelma tiivistää tämän näkemyksen oivallisesti:

”Tein siksi tästä sen johtopäätöksen, että puhtaasti matemaattisten ja kuvittelukyvyllä alisteisten voimien lisäksi on myönnettävä olevan olemassa joitakin metafysisiä ja vain mielellä havaittavia [voimia] ja että aineen massa on lisättävä jokin ylempi ja niin sanoakseni muodollinen perinssiippi. Kaikkia aineellisia olioita koskevia totuuksia ei voida päätellä pelkästään loogisista tai geometrisista aksiomista, joita ovat tietysti suurta ja pientä, kokonaisuutta ja osaa, muotoa ja sijaintia koskevat aksiomat, vaan niihin pitää liittyä toisia aksiomia, jotka koskevat syytä ja vaikutusta sekä toimintaa ja toiminnan kohteena olemista, joilla olioiden järjestyksen perusteet pelastetaan. Sillä ei ole väliä, kutsummeko tätä perinssiippiä Muodoksi, Entelekiaksi vai Voimaksi, kunhan muistamme, että se voidaan selvittää ymmärrettävästi vain voimien käsitteen avulla.”<sup>15</sup>

## Primitiiviset ja johdannaiset voimat

Vuoden 1695 *Tutkimus dynamiikasta* on avainteksti, joka kertoo paljon siitä, miten keskikauden Leibniz ymmärtää voiman käsitteen fysiikassa ja metafysiikassa. Kirjoituksen alaotsikko on *Kappaleiden voimien ja vuorovaikutusten ihailtavista luonnonlaeista ja syihinsä palauttamisesta*; näillä syillä Leibniz tarkoittaa luonnonlakien metafysisistä perustaa. Kirjoitus alkaa toteamuksella, että kappaleissa on ”jotain ulottuvaisuutta edeltävää, nimittäin luonnollinen voima”, johon ”liittyy pyrkimys [*conatus*] tai ponnistus [*nisus*], joka saavuttaa täyden vaikutuksensa, ellei vastakkainen pyrkimys ole sen esteenä”<sup>16</sup>. Leibnizin mukaan voimat voidaan jaotella paitsi *primitiivisiin* ja *johdannaisiin* voimiin (joista ensin mainitut viittaavat ennen kaikkea metafysiisiin, jälkimmäiset fysikaalisiin voimiin) myös *aktiivisiin* ja *passiivisiin* voimiin. Edellä esitetty luonnehdinta voimasta jonakin, joka vääjäämättä johtaa tiettyihin vaikutuksiin, näyttäisi kuvaavan parhaiten (primitiivisten) aktiivisten voimien luonnetta. Oliot toimivat spontaanisti aktiivisen voimansa ansiosta, kun taas passiiviset voimat ”kohteena olemisen” voimina mitä ilmeisimmin tarvitsevat toimakseen jotakin olion ulkopuolista. Leibniz esittelee primitiivinen–johdannainen-jaottelun jakamalla aktiivisen voiman *primitiiviseen aktiiviseen voimaan*, joka kuuluu aineellisille substansseille ”itsessään”, ja *johdannaiseen aktiiviseen voimaan*, joka syntyy primitiivisten voimien rajoituksista. Aineellisen maailman korporealisilla substansseilla on primitiivisiä aktiivisia voimia, koska niillä on substantiaalinen muoto tai sielu. Kantavana ajatuksena näyttäisi olevan, että jokaisella substanssilla on substantiaalisen muotonsa vuoksi sisäinen taipumus muuttua tietyin tavoin.

Toisinaan Leibniz kuvaa primitiivisiä voimia primitiiviseksi liikuttaviksi voimiksi, jotka ovat perimmäinen selitys (Jumalaa lukuun ottamatta) luodun maailman

aktiivisuudelle – korporeaalisten substanssien liikkeen sisäisiä periaatteita<sup>17</sup>. Elolliset oliot ovat puolestaan paras esimerkki korporeaalista substansseista; vuorovaikutus ympäristön kanssa määrää niiden johdannaiset voimat<sup>18</sup>. Partikulaaristen ilmiöiden selittämisessä tulee vedota vain johdannaisiin voimiin, ei koskaan primitiivisiin. Leibniz viittaa tähän sanoessaan, että ”kappaleet aktuaalisesti vaikuttavat toisiinsa tai ovat toistensa vaikutuksen kohteena” johdannaisen voiman ansiosta<sup>19</sup>.

Passiivisista voimista on kiinnitettävä huomiota *primitiiviseen passiiviseen voimaan*, jonka skolastikot pyrkivät Leibnizin mukaan tavoittamaan opillaan *prima materia*sta ja jota hän kuvaa vastustamisen (resistanssin) voimaksi:

”Tästä voimasta nimittäin johtuu se, että aineellinen kappale ei läpäise toista aineellista kappaletta vaan toinen on esteenä sille, ja samalla se, että kappaletta vaivaa niin sanoakseni eräänlainen laiskuus tai tarkemmin ilmaisten liikkeen vastustaminen niin, ettei se salli itseään liikuttavan vähentämättä jonkin verran siihen vaikuttavan kappaleen voimaa.”<sup>20</sup>

Läpäisemättömyys ja inertia ovat kappaleiden ominaisuuksia ja substanssien primitiivinen passiivinen voima selittää ne. *Tutkimus dynamiikasta* ei käsittele teoriaa substansseista monadeina, vaan Leibniz etenee ikään kuin olettaen substanssit organismeiksi ja kuvaten niiden olemukselliset aktiiviset ja passiiviset piirteet primitiivisiksi voimiksi. Tällä on vaikutuksensa hänen tapaansa muotoilla erottelu primitiiviseen ja johdannaiseen: primitiiviset ja johdannaiset voimat suhteutuvat toisiinsa kutakuinkin olioiden yleisten ja erityisten piirteiden tavoin (kuten esimerkiksi yleinen ominaisuus *olla jonkin painoinen* suhteutuu *kahden kilogramman painoon*). Tämä malli näyttäisi toimivan melko hyvin passiivisten voimien kohdalla, mutta ei sovi erityisen hyvin yhteen sen kanssa, mitä Leibniz muualla sanoo primitiivisistä aktiivisista voimista. Koska ne yksilöivät substanssit, niiden on oltava yksilöllisiä, ei yleisiä.

## Voima ja monadit

Kuten edellä on käynyt ilmi, 1680- ja 1690-luvuilla Leibnizin ajattelulla oli monia yhtymäkohtia aristotelismiin. Garber on argumentoinut, että tuolloin Leibniz kannatti olennaisesti hylomorfasta näkemystä korporeaalista substansseista entiteetteinä, jotka koostuivat (substantiaalisesta) muodosta ja (pohjimmiltaan primaarisesta) materia<sup>21</sup>. Myös ajatus organismeista parhaina esimerkkeinä yksilösubstansseista tulee lähelle Aristoteleen katsantoa. Tätä kaikkea ei ole kuitenkaan aivan helppo sovittaa yhteen Leibnizin myöhemmin eksplisiittisesti hyväksymän näkemyksen kanssa, jonka mukaan yksilösubstanssit ovat monadeja eli yksinkertaisia mentaalisia olioita. On joka tapauksessa selvää, että keskikaudellaan Leibniz näkee substantiaalisen muodon ja aineen välisen yhteyden tiiviimmäksi kuin myöhemmin. Meidän kan-

naltamme on olennaista, että tuolloin hän katsoo juuri aineellisuuden olevan olioiden passiivisuuden lähde<sup>22</sup>. Asiat näyttävät kuitenkin uudessa valossa Leibnizin niin sanotussa kypsässä – ja huomattavasti aiempaa idealisemmassa – metafysiikassa.

Leibnizin kuuluisa monadologia on yleispiirteisään selkeä. Jumalan luoma aktuaalinen maailma koostuu lukemattomista yksilösubstansseista. Nämä monadit eivät ole luonteeltaan ulotteisia tai aineellisia vaan mentaalisia, ja niiden sisäisiin tiloihin kuuluu vain havaintoja ja haluja. Näitä substansseja voi kuitenkin luonnehtia siinä mielessä korporeaaliseksi, että niistä jokaisella ”on” ruumis. Näin on siksi, että monadin havainnot vastaavat aina jotakin sen ruumiin tiloissa ja päinvastoin. Asia voidaan esittää siten, että jokaisella monadilla on ikään kuin kaksi eri puolta: yhdestä näkökulmasta kyse on mentaaliseen oliosta päämääräsyiden maailmassa, toisesta taas ruumiillisesta oliosta, joka on vuorovaikutuksessa maailmankaikkeuden muiden kappaleiden kanssa.

Leibnizin metafysiikan kuuluisin – kenties myös pahamaineisin – piirre on substanssien välisen vuorovaikutuksen kieltö: kaksi erillistä substanssia eivät koskaan voi vaikuttaa toisiinsa kausaalisesti. Metafyysisellä tasolla kaikki toiminta on monadien sisäistä. ”Substanssien luonteeseen [...] kuuluu toiminta”, mikä tarkoittaa itse asiassa sitä, että kukin substanssi sisältää kaiken tarvittavan siirtyäkseen tilasta toiseen tietyssä tilojen sarjassa<sup>23</sup>. Kullakin substanssilla on oma tilojensa sarja eli sarja tietystä näkökulmasta tehtyjä havaintoja maailmankaikkeudesta. Tämä tekee substanssista tietynlaisen mikrokosmoksen, joka heijastaa kaikkia muita samaan maailmaan kuuluvia substansseja. Jo filosofisen uransa alkutaipaleella Leibniz vakuuttui siitä, ettei substanssien kausaalinen vuorovaikutus ole mahdollista. Hän hylkäsi metafyysisesti mahdottomana teorian, jonka mukaan aktiivisesta substanssista siirtyy jotakin passiiviseen substanssiin. Koska muita ymmärrettäviä malleja substanssien väliselle kausaaliselle vuorovaikutukselle ei Leibnizin mukaan ole olemassa, on jokaisen substanssin oltava omien tilojensa spontaani syy ja kausaalisesti täysin eristetty muista substansseista.

Vuoden 1686 *Metafyysiikan esitystä* voidaan pitää Leibnizin ensimmäisenä hienostuneena yrityksenä rakentaa yksilösubstanssien metafysiikka. Kirjoituksen eksplisiittinen tavoite on tarjota teoria luoduista substansseista, joka sovitaisi yhteen sen, että Jumala on kaiken finaalin syy, ja sen, että luomakunnassa on aitoa aktiivisuutta. Jälkimmäinen ajatus liittyy Leibnizin rationalismiin: luonnonolioiden toiminnan selittäminen on mahdotonta, jos niillä ei ole omaa kausaalista voimaa; tällöin ”[m]inkä tahansa voidaan sanoa seuraavan yhtä hyvin mistä tahansa”<sup>24</sup>. Samalla Leibniz haluaa kumota Malebranchen okkasionalistisen näkemyksen, jota hän pitää sekä metafyysisesti että teologisesti kestämättömänä. *Metafyysiikan esityksen* kohdassa kahdeksan, ”Erottaaksemme Jumalan teot luotujen teoista selitämme, mistä koostuu yksilösubstanssin käsite”, Leibniz esittää ensimmäisen kerran ajatuksen,

## ”de Volder valittelee ymmärtävänsä huonosti, mistä primitiivisessä voimassa on kyse, sillä hänellä ei ole siitä havaintoja.”

että ”yksilösubstanssin tai kokonaisen olion luontoon kuuluu, että sillä on niin täydellinen käsite, että se riittää sisältämään kaikki sen subjektin predikaatit, jolle tämä käsite attribuoidaan”<sup>25</sup>. Tämä täydellisten yksilökäsitteiden oppina tunnettu ajatus ei kenties ensi näkemältä vaikuta kovin hyödylliseltä substanssien aktiivisuuden ymmärtämiseksi. Miten siitä, että Aleksanteri Suuren käsite (jonka vain Jumala voi käsittää kaikessa kompleksisuudessaan) sisältää kaiken, mitä Aleksanterille tapahtuu, seuraa, että Aleksanteri on kaikkien tilojensa ainoa syy? Ajatuksena näyttäisi olevan, että Aleksanteri toteuttaa täydellisen käsitteensä jokaisella olemassaolonsa hetkellä, ja Leibnizille tämä merkitsee, että Aleksanterissa on *nyt* jotakin, joka tekee hänestä sellaisen, että hän valloittaa tietyn kaupungin *huomenna*. Tähän yksilön olemassaolon perustaan, siis täydelliseen käsitteeseen kokonaisuudessaan, Leibniz viittaa paitsi substantiaalisen muodon, primitiivisen aktiivisen voiman ja sielun käsitteillä myös *entelekian* ja *sarjan lain* käsitteillä.

Myöhemmissä kirjoituksissaan Leibniz kuvaa substansseja täydellisen yksilökäsitteen sijasta pikemminkin primitiivisinä voimina, jotka ilmaisevat itsensä sarjana havaintoja, joista koostuu monadin elämä. Näillä voimilla on kaksi hieman vaikeasti yhteen sovitettavaa puolta. Ensinnäkin substanssin primitiivinen voima yksilöi substanssin ja takaa sen identiteetin muutoksissa – voima siis pysyy samana monadin koko olemassaolon ajan. Toiseksi tämä voima ilmenee kunakin hetkenä eri tavoin; kuten Leibniz toisinaan toteaa, ”se, mitä on nykyisessä tilassa, kantaa mukanaan muutosta tulevaisuudessa”<sup>26</sup>. Tässä kohtaavat kaksi Leibnizin substansseille asettamaa vaatimusta: niiden olemassaololla täytyy olla

jatkuvuutta (substanssi ei voi olla vain hetkellinen tapahtuma) ja niiden on pystyttävä toimintaan. Kenties keskeisintä on kuitenkin huomata, että ilman perustavaa metafysistä voimaa ei olisi mitään, mikä todellistaisi substanssin käsitteeseen kuuluvan havaintojen sarjan.

De Volderin kanssa käyty kirjeenvaihto vuosina 1698–1706 osoittaa, että Leibniz näkee substanssien dynaamisuuden liittyvän olennaisesti niiden mentaalisuuteen<sup>27</sup>. De Volder pitää voimia luonteeltaan relationaalisina – mikä pätee ainakin johdannaisista voimista – ja ihmettelee, miten substanssin olemuksen voi muodostaa jokin sellainen, mihin liittyy useampi olio. Leibniz vastaa, että johdannaisia voimia tulisi tarkastella suhteessa niiden perustaan, siis kuten tarkastellaan ”kuviota suhteessa ulotteisuuteen, toisin sanoen modifikaationa”<sup>28</sup>. Johdannaiset voimat edellyttävät primitiivistä voimaa samaan tapaan kuin jokin tietty geometrinen muoto edellyttää ulotteisuutta; johdannaiset voimat voidaan nähdä ”rajoituksina” primitiivisessä voimassa. Kun de Volder valittelee ymmärtävänsä huonosti, mistä primitiivisessä voimassa on kyse, sillä hänellä ei ole siitä havaintoja, Leibniz vakuuttaa, että vaikka primitiivinen voima on kuvittelukykymme ulottumattomissa, kyse on silti substanssien toiminnan periaatteena mitä ymmärrettävimmästä asiasta: primitiivinen voima on *analoginen* meidän havaintojemme ja halujemme kanssa. Näin on siksi, että ”olioiden luonto on yhtenäinen, eikä meidän luontomme voi erota äärettömästi muista yksinkertaisista substansseista, joista koko maailmankaikkeus koostuu”<sup>29</sup>. Kaikki maailmankaikkeudessa on siis aktiivista siinä mielessä kuin me olemme aktiivisia ajattelevina ja haluavina olioina – siis henkisinä olioina.

## Lopuksi

Olemme pyrkineet osoittamaan, että Leibnizilla oli monia syitä nostaa voima filosofiansa keskeiseksi käsitteeksi. Voiman käsite oikein ymmärrettynä on välttämätön fysiikassa. Lisäksi myös keskeiset filosofiset vaatimukset täyttävä metafysiikka edellyttää sitä. *Monadologiassa* nämä ajatukset puolestaan liitetään perustaltaan idealistiseen järjestelmään, jossa aktiivisuus näyttäisi perustuvan monadin haluihin, *appetitioihin*, jotka ovat tendenssejä siirtyä yhdestä havaintoti-

lasta toiseen tuottaen näin sarjan sisäisiä tiloja, joka on yhtä kuin monadin elämä. Vaikka jokaisen monadin sisäisten tilojen sarjaa vastaa oma yksilöllinen lakinsa (monadin yksilöllinen olemus), ovat samaan maailmaan kuuluvien monadien lait sillä tavoin yhteensopivat, että niiden havainnot ovat harmonisia keskenään. Lopulta kaikki maailmassa tapahtuu sen käsitteellisen arkkitehtuurin mukaisesti, jonka Jumala on vapaasti valinnut ja toteuttanut äärettömällä aktiivisella voimallaan.<sup>30</sup>

## Viitteet

- 1 Tämä kirjoitus perustuu artikkeliin Repo & Viljanen 2009.
- 2 Leibniz aloittaa vuoden 1695 *Tutkimuksen dynamiikasta* toteamalla, että ”olisi perustettava uusi dynamiikan tiede” (AR, 206). Leibniz oletettavasti asettaa dynamiikkaansa vastaan kinematiikan, jossa liikettä tutkitaan viittaamatta voimaan tai sen sisärakenteisiin.
- 3 AR, 80–82.
- 4 Vaikka tässä puhutaan massasta, on syytä huomata, että klassisen mekaniikan massan käsite ei vielä tässä vaiheessa ollut muodostunut.
- 5 Sama, 100.
- 6 Kuten tunnettua, Leibnizin liikevoiman laskemiseksi esittämän yhtälön katsottiin myöhemmin koskevan kineettistä energiaa; ks. Jammer 1999, 158.
- 7 G II, 169–170. Yksi analogia, jota Leibniz käyttää tässä yhteydessä, on valkoisuus, siis kvaliteetti. Kiitos verbistä ”ulotteleminen” kuuluu Olli Koistiselle.
- 8 Sama, 252–253.
- 9 AR, 214; ks. myös *Luonnosta itsestään* § 3; AR, 249.
- 10 Garber 1985, 31–35.
- 11 G II, 76; ks. myös AR, 145–146.
- 12 Ks. Garber 1985, 32. Perinteisesti ajateltiin, että täydellinen substanssi muodostuu substantiaalisen muodon ja aineen yhdistyessä.
- 13 Ursula Goldenbaum (2011, 64–66) mukaan Leibnizin metafysiiseen voiman käsitteeseen vaikutti ratkaisevasti myös hänen perehtymisensä vuosina 1675–78 Spinozan metafysiikkaan, jossa voiman käsitteellä on keskeinen asema; Spinozasta ja voimasta ks. Viljanen 2011.
- 14 Pasnau 2011, 560–561.
- 15 AR, 213. Tämä ei kuitenkaan tarkoita

- 16 sitä, etteivätkö Leibnizin ja skolastikkojen käsitykset voimasta ja toimijuudesta olisi joiltakin merkittäviltä osin myös eronneet toisistaan; ks. Myrdal 2012, erityisesti luku 2.
- 17 Sama, 206.
- 18 Esim. *Luonnosta itsestään*; Sama, 255.
- 19 Fysikaalisista olioista Leibniz antaa usein vain organismeille substanssin statuksen. Tätä näkemystä kutsutaan toisinaan Leibnizin panorganismiksi (ks. esim. Rutherford 1995, luku 8).
- 20 AR, 208.
- 21 AR, 208.
- 22 Garber 1985, 50–55. Leibnizin korporeaalisen substanssin käsitteestä on keskusteltu tutkimuskirjallisuudesta vilkkaasti, ja Garberin kanta on saanut myös kritiikkiä osakseen.
- 23 Ks. esim. G III, 260, 457–458; Garber 1985, 68–71.
- 24 *Tutkimus dynamiikasta*; AR, 206.
- 25 *Luonnosta itsestään* § 6; AR, 251.
- 26 Sama, 89.
- 27 G IV, 523.
- 28 Tässä seuraamme Robert Adamsin (1994, 330–331) analyysia.
- 29 G II, 270.
- 30 Sama, 270. Ks. myös *Luonnosta itsestään* §§ 7, 10, 12; AR, 251–252, 254, 256. Haluamme kiittää Tuomo Ahoa, Olli Koistista, Hanna Meretojaa, Peter Myrdalia, Juhani Pietarista ja Markku Roinilaa kommentista tähän kirjoitukseen.

## Kirjallisuus

- Adams, Robert Merrihew, *Leibniz. Determinist, Theist, Idealist*. Oxford University Press, New York 1994.
- Garber, Daniel, *Leibniz and the Foundations of Physics. The Middle Years*. Teoksessa

- The Natural Philosophy of Leibniz*. Toim. Kathleen Okruhlik & James Robert Brown. Reidel, Dordrecht 1985, 27–130.
- Goldenbaum, Ursula, *Leibniz's Fascination with Spinoza*. Teoksessa *The Continuum Companion to Leibniz*. Toim. Brandon C. Look. Continuum, London 2011, 51–67.
- Jammer, Max, *Concepts of Force. A Study in the Foundations of Dynamics* (1957). Dover, Mineola 1999.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm, *Die philosophische Schriften von Gottfried Wilhelm Leibniz I–VII*. Toim. C. I. Gebhardt. Weidmann, Berlin 1875–90. (G)
- Leibniz, Gottfried Wilhelm, *Filosofisia tutkielmia*. Toim. Tuomo Aho & Markku Roinila. Gaudeamus, Helsinki 2011. (AR)
- Myrdal, Peter, *Leibniz on Agency and Force*. Uppsala universitet, Uppsala 2012.
- Pasnau, Robert, *Metaphysical Themes 1274–1671*. Clarendon, Oxford 2011.
- Repo, Arto & Viljanen, Valetteri, *Leibniz on Force, Activity, and Passivity*. Teoksessa *The World as Active Power. Studies in the History of European Reason*. Toim. Juhani Pietarinen & Valtteri Viljanen. E. J. Brill, Leiden 2009, 229–250.
- Rutherford, Donald, *Leibniz and the Rational Order of Nature*. Cambridge University Press, Cambridge 1995.
- Viljanen, Valtteri, *Spinoza's Geometry of Power*. Cambridge University Press, Cambridge 2011.

**H**uijaatko kuolemaa kuin Giordano

Bruno? Tiedätkö, että suomen kieli on vetäytymässä ja jättämässä meidät rauhaan toisiltamme? Muistatko, miten filosofit tuoreeltaan kommentoivat syyskuun yhdenentoista iskuja? Johdatko deduktiota piirtämällä? Osaatko päättää, mitä Alan Sokalin parodia-artikkelista pitäisi ajatella? Resitoitko ystäväsi iloksi Platonin ja Aristoteleen runoja? Palautuuko mieleesi, millaista on islamilainen filosofia? Oletko vapaa? Ymmärräthän, että filosofia voi laukaista psykoottisen manian?

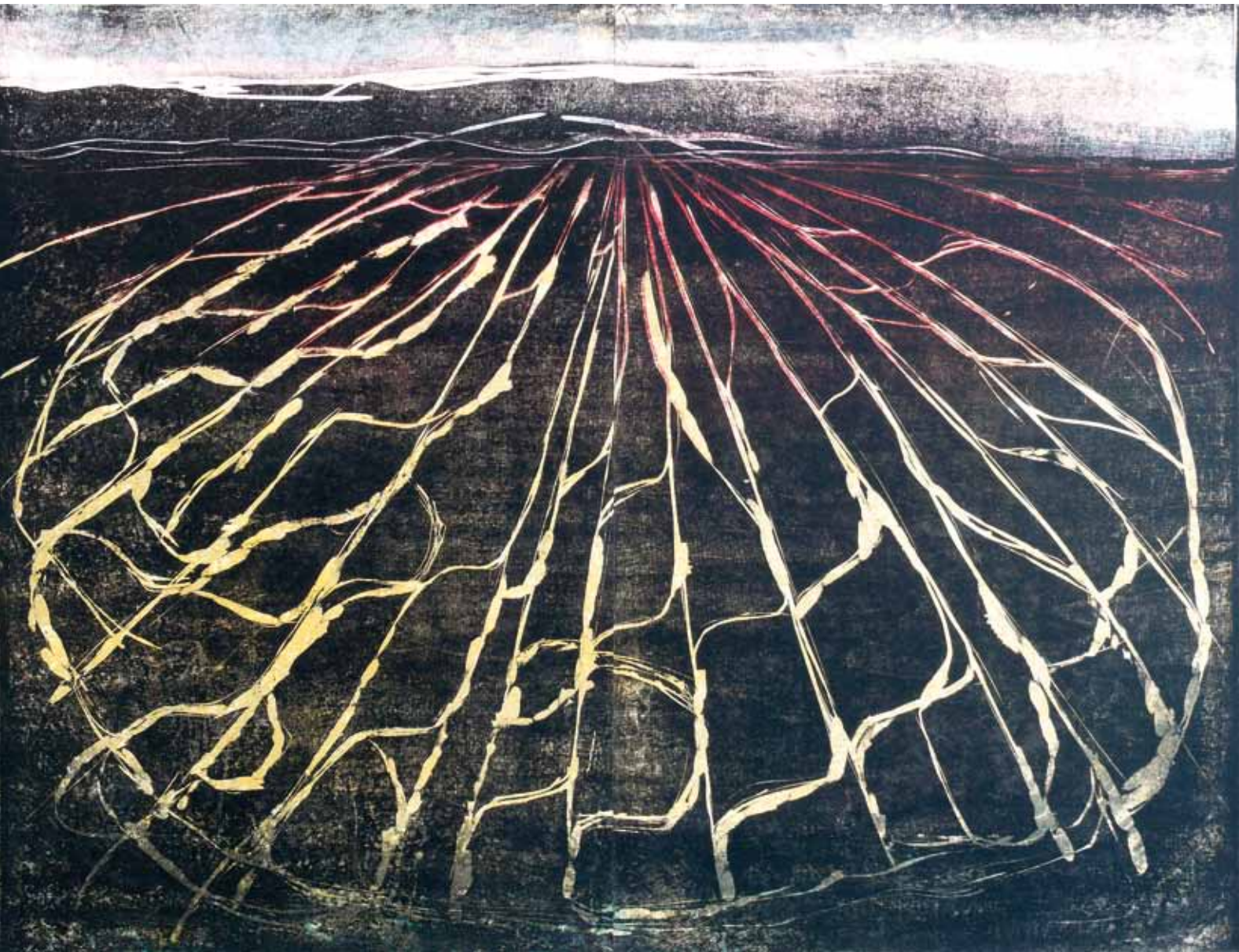
## niin & näin -ARKISTOT AVAUTUVAT

- Miltei 2000 tekstiä & kirjoitusta
- Pääsy ilman & markkatta
- Helppo lukea & hakea
- Järkeä & tolkkua

Jos et, sinulta on jäänyt lukematta *niin & näin* -lehden numeroista ainakin 4/00, 1/08, 4/02, 2/05, 4/97–2/98, 1/94, 2/94, 2/03, 3/08 sekä 3/02. Paha homma, sillä osa niistä on jo myyty loppuun ja muutenkin vaikeasti saatavilla. Mutta älä hätääny! Kaikkia vanhempia numeroitamme voi pian tavata ilmaiseksi sähköisessä muodossa.

Reaalisen ja mahdollisen historiikit kirjoitetaan uusiksi, kun tämän vuoden lopulla *niin & näin* -arkistot avautuvat tutkijoiden ja kenentahansa käyttöön. Kaikki lehden sivuilla ennen vuotta 2009 painettu materiaali tulee ilmaiseksi luettavaksi. Näppärän hakutoiminnon ja indeksoinnin avulla viisauden harjoittajat löytävät paljoudesta helposti etsimänsä.

[www.netn.fi](http://www.netn.fi)  
[www.facebook.com/niinetnain](https://www.facebook.com/niinetnain)  
[www.filosofia.fi](http://www.filosofia.fi)



JUHANA LEMETTI

# Barokkiajan ihailijapostia

## Leibnizin ja Hobbesin kirjeenvaihto

### vuosina 1670–1674

**Leibniz tunnetaan kytymättömästä älyllisestä ruokahalustaan sekä läpi koko elämän jatkuneesta hankkeestaan yhdistää viimeisin tieteellinen tieto ja valjastaa se palvelemaan eri uskontokuntien yhdistymistä<sup>1</sup>. Hänen kirjeensä Hobbesille voidaan nähdä palasena tässä jättimäisessä hankkeessa. Ne ovat myös kiinnostava osa laajemmassa varhaismodernin ajattelun ja sen verkostojen labyrintissa.**

**V**aikka nykyisin on olemassa verraten paljon tutkimusta siitä, miten Hobbes vaikutti Leibniziin ja mitä yhtymäkohtia kahden ajattelijan väliltä voidaan löytää, tähän numeroon suomennetut kaksi kirjettä ovat nykytiedon mukaan ainoat kirjeet heidän välillään<sup>2</sup>. Ensimmäinen kirje on heinäkuulta 1670, ja toinen todennäköisesti vuodelta 1674. On mahdollista mutta hyvin epätodennäköistä, että Hobbes vastasi kirjeisiin. Tähän voidaan esittää muutamia perusteita.

John Aubrey'n 1600-luvun lopussa Hobbesista kirjoittaman elämäkerran (tai oikeastaan ”muistelun”) mukaan Hobbes tuhosi osan papereistaan ja kirjeistään, kun kerettiläisyyspyrkymykset häntä kohtaan kiihtyivät 1650- ja etenkin 1660-luvulla<sup>3</sup>. Tämä on yleisesti merkittävä tosiasia, mutta tämänhetkisen tiedon mukaan Hobbes poltti kirjeitään ja papereitaan joko vuonna 1661 tai vuonna 1666, eli ennen kuin Leibniz oli häneen yhteydessä, joten se ei tarjoa selitystä tässä tapauksessa, vaan mahdollista syytä on etsittävä muualta.

Toinen mahdollinen syy Hobbesin vastaamattomuuteen voisi olla hänen sairastelunsa. Pitkät kuumeet kesinä 1647 ja 1651 puhkaisivat neurologisen sairauden ja aiheuttivat yhä pahenevan käsien vapinan<sup>4</sup>. Viimeinen varmasti Hobbesin kirjoittama kirje on kesä–heinäkuulta

1654. Tästä eteenpäin Hobbes tukeutui kirjeenvaihdossa amanuenssiinsa James Wheldoniin<sup>5</sup>. Vuonna 1668 Hobbes oli jälleen vakavasti sairas ja melkein kuoli. Näin on ehkä luontevinta ajatella, että Hobbes ei myöhemmällä iällään vastannut kaikkiin kirjeisiin puhtaasti terveydellisistä ja käytännön syistä.

Toisaalta perusteita voidaan etsiä myös kirjeiden sisällöstä. Leibnizin kirjeet ovat kohteliaita ja osoittavat Hobbesin teosten ja ajatusten tuntemusta, mutta samalla Leibniz esittää kritiikkiä sekä Hobbesin teoreettista että käytännöllistä filosofiaa kohtaan<sup>6</sup>. Vuoden 1670 kirje keskittyy pääasiassa kappaleiden koheesiota koskevaan ongelmaan ja vuoden 1674 kirje taas enemmän Hobbesin absoluuttisen suvereniteetin teorian ongelma-kohtiin. Toiseksi Leibniz mainitsee sellaisia henkilöitä kuin Christopher Wren (1632–1723) ja Christiaan Huygens (1629–1695), jotka Hobbes on saattanut yhdistää Royal Societyyn eli itselleen vihamielisiin tieteellisiin piireihin 1660- ja 1670-luvun Englannissa. Jos Hobbesin omaa todistusta on uskomien, häntä oli vainottu ajatustensa vuoksi jo *The Elements of Law* -teoksen kirjoittamisesta (1640) asti. Kuten hän toteaa teoksen *Dialogus physicus de natura aeris* vuoden 1668 painoksen esipuheessa: ”Kaikki ovat minun vihollisiani.”<sup>7</sup> Tähän vainoojien joukkoon kuuluivat myös Royal Societyn jä-

senet, etenkin matemaatikko John Wallis (1616–1703) ja luonnontieteilijä Robert Boyle (1627–1691). Tätä taustaa vasten voidaan ajatella, että kirjeiden kirjoittamisen aikaan Hobbes oli jo verraten kyllästynyt itseensä kohdistettuun kritiikkiin. Siksi vielä verraten tuntemattoman, joskin terävän, Leibnizin kirjeet eivät ehkä yksinkertaisesti olleet hänen mielestään vastaamisen arvoisia.

Yksinkertaisin vastaus on kuitenkin myös todennäköisin: Hobbes ei koskaan saanut kirjeitä. Ensimmäistä vuoden 1670 kirjettä ei lähetetty suoraan Hobbesille vaan Royal Societyn sihteerille Henry Oldenburgille (1619–1677), jotta tämä lähettäisi kirjeen eteenpäin, mutta lähdemateriaali antaa ymmärtää, että kirje jäi Oldenburgin haltuun<sup>8</sup>. Toisen kirjeen alku, jossa Leibniz kirjoittaa kuin Hobbes ei tuntisi häntä, tukee tätä väitettä. Samoin se, että Hobbesin ja Royal Societyn jäsenten välit olivat viileät. Meillä ei ole myöskään todisteita siitä, että Hobbes sai toisen kirjeen, koska hänen kirjallisesta jäämistöstään ei löydy kopiota tästä kuten ei ensimmäisestäkään kirjeestä.

Kirjeiden luonne on hieman epäselvä. Toisaalta niissä on aitoja filosofisia kysymyksiä, mutta varsinkin jälkimmäinen kirje on nuoremman kollegan yritys päästä puheisiin arvostetun ajattelijan kanssa – jonkinlaista ihailijapostia. Kirjeiden tarkempi sisältö käy ilmi suomennoksista, mutta niiden taustaksi on hyvä esitellä lyhyesti joitakin teemoja, jotka nousevat esiin Leibnizin tuotannon muissa Hobbesia käsittelevissä kohdissa.

Christia Mercer on pannut merkille, että vuosien 1663–1672 välillä Leibniz viittaa muistiinpanoissaan, kirjoituksissaan ja kirjeissään Hobbesiin 98 kertaa ja että viittausten yleisyys on kriittinen<sup>9</sup>. Tällaisia ovat kirje Jacob Thomasiukselle huhtikuussa 1669<sup>10</sup> sekä huomiot luonnollisen järjen rajoista<sup>11</sup>, tietyt Hobbesin psykologian yksioikoisuudet<sup>12</sup> sekä Hobbesin matematiikan filosofiaan liittyvät käsitykset<sup>13</sup>. Edelleen on selvää, että Leibniz ja Hobbes ovat eri mieltä ihmisen olemuksesta. Leibniz piti Hobbesin ja muiden materialistien käsitystä sielusta täysin epäuskottavana<sup>14</sup>. Tämä heijastuu luonnollisesti heidän eroihinsa poliittisessa ajattelussa, kuten kirjoitus *Mietteitä oikeuden yleiskäsitteestä* (*Méditation sur la notion commune de la justice*, 1702–1703) osoittaa<sup>15</sup>.

Toisaalta järkeilyyn ja totuuteen liittyvissä kysymyksissä Leibniz on kiinnostunut Hobbesista ja erityisesti hänen *De Corpore*ssa (1655) esittämistään ajatuksista<sup>16</sup>.

*Teodikean* (*Essais de Theodicée*, 1710) liitteessä, joka tarkastelee Hobbesin ja John Bramhallin kirjoituksia vapaudesta ja välttämättömyydestä, Leibniz toteaa, että Hobbesin ”teokset sisältävät yleensä jotain hyvää ja kekseliästä”<sup>17</sup>. Kirjoitus on kokonainen ja ehein Leibnizin tuotannon osa, joka tarkastelee Hobbesia, mutta Leibnizin ehkä tunnetuin Hobbesia koskeva väite on se, että Hobbes on supernominalisti<sup>18</sup>. Vuonna 1677 kirjoitettu totuutta koskevan dialogin yksi kohde on Hobbesin arbitraariselta vaikuttava käsitys totuudesta<sup>19</sup>.

Leibniz tuntuu arvostavan Hobbesissa johdonmukaisuutta ja uskollisuutta omille filosofisille periaatteilleen. Kun hän kirjeessään Thomasiukselle määrittelee omaa kantaansa, hän korostaa, että on eroteltava kartesiolaiset ja muut uuden tieteen ja filosofian edustajat kuten Hobbes, ”jotka ovat vähintään tasavertaisia tai jopa ylivoimaisia suhteessa Descartesiin mitä tulee ikään ja kyvykkyyteen”<sup>20</sup>. Kirjeessään Christian Philippille vuodelta 1680 Leibniz näyttäisi vihjaavan, että Descartes on hobbilaisempi kuin kirjoituksissaan antaa ymmärtää<sup>21</sup>.

Huolimatta monenlaisista yhtymäkohdista ja Leibnizin osin positiivisesta suhtautumisesta Hobbesiin, on tärkeää korostaa, että he olivat hyvin erilaisia ajattelijoina. Ero tulee viedävästi esiin Leibnizin toisessa kirjeessä Samuel Clarkelle joulukuussa 1715:

”Asiakirjassa, joka toimitettiin Walesin Prinsessalle ja jonka hänen Kuninkaallinen korkeutensa on minulle armollisesti lähettänyt, todetaan aivan oikein, että turmelevien passioiden lisäksi jumalattomuuteen myötävaikuttavat paljolti materialistien periaatteet. En kuitenkaan pidä aiheellisena lisäystä, että filosofian matemaattiset periaatteet ovat vastoin materialistien periaatteita. Päinvastoin, ne ovat täysin samat, sillä erotuksella, että Demokritosta, Epikurosta ja Hobbesia seuraavat materialistit tyytyvät pelkästään matemaattisiin periaatteisiin ja myöntävät vain kappaleiden olemassaolon, kun taas kristityt matemaatikot myöntävät myös aineettomat substanssit. Materialistien periaatteita ei tulisi sen vuoksi vastustaa matemaattisilla periaatteilla (sanan tavanomaisessa merkityksessä), vaan *metafyysisillä periaatteilla*.”<sup>22</sup>

Näin ero Leibnizin ja Hobbesin välillä, kuten niin usein filosofien välillä, on perustavanlaatuisen. Koskeehan se todellisuuden perimmäistä luonnetta.

*Kunnioitettu  
herra,*

Minua ilahdutti suuresti Englannissa vierailleen ystäväni kirje, jossa kerrottiin, että olette elossa ja hyväkuntoinen ikäseksenne. Niinpä en voinut pidättäytyä kirjoittamasta teille. Jos tämä kirje tulee kannaltanne huonoon aikaan, voitte rankaista minua olemalla vastaamatta, sillä tyydyn siihen, että saan ilmaista ajatukseni teille.

Olen luullakseni lukenut miltei kaikki teoksenne, osan erillisinä ja osan kootuista teoksistanne<sup>29</sup>. Myönnän auliisti, että olen hyötynyt harvoista oman vuosisatamme tutkimuksista yhtä paljon kuin teidän töistänne. Minulla ei ole tapana imarrella, mutta jokainen, joka on voinut perehtyä kirjoituksiinne politiikan tieteestä, on samaa mieltä kanssani siitä, että mitään ei voida lisätä niiden ihailtavaan selkeyteen ja johdonmukaisuuteen. Mikään ei ole paremmin muotoiltua tai sopusoinnussa yleisen hyvän kanssa kuin teidän määritelmä. Mitä taas tulee teoreemoihin, joita johdatte määritelmistä, voidaan sanoa, että erät niistä pysyvät voimassa, kun taas toisia käytetään väärin pahoihin tarkoitukseen. Uskon, että jälkimmäinen johtuu yleensä tietämättömyydestä kuinka periaatteitanne tulisi soveltaa. Otetaan esimerkiksi liikettä koskevat yleiset periaatteet: mikään ei voi liikkua, jollei jokin toinen sitä liikuta; kappaleen, joka on levossa, oli se kuinka suuri tahansa, saa liikkumaan pienimmänkin toisen kappaleen liike, oli tämä kuinka pieni tahansa<sup>30</sup>.

Jos joku soveltaa näitä periaatteita epätarkoituksenmukaisesti fyysisiin kappaleisiin, joita havaitsemme, osoittamatta kuulijoille, että monet asiat, jotka näyttävät olevan levossa, liikkuvat tuskin havaittavasti, tavalliset ihmiset pilkkaavat näiden ajatusten esittäjää. Samalla tavalla, jos johtopäätöksiänne valtiosta sovelletaan seuraten yleistä puhetapaa mihin tahansa ihmisten yhteenliittymään<sup>31</sup>, ajaudutaan kauaksi teidän omista mielipiteistänne. Näin käy esimerkiksi jos sovelletaan käsitystänne ylimmän poliittisen vallan<sup>32</sup> luonteesta ja oikeutuksesta kaikkiin, jotka vaativat kuninkaan, keisarin, monarkin tai majesteetin asemaa tai jos sovelletaan teidän ajatustanne täydellisestä vapaudesta luonnontilassa kaikkeen kanssakäymiseen eri valtioiden kaikkien kansalaisten välillä. Tunnustatthän, että maailmassa on monenlaisia poliittisia yhteisöjä, jotka eivät kuitenkaan muodosta yhtä valtioita, vaan ovat joko liittoumia tai nimellisiä kuningaskuntia, joissa osa hallittavista ei ole koskaan luovuttanut valtaa niiden niin sanotuille monarkeille<sup>33</sup>. Ette myöskään kiellä sitä, että jos olettamme maailman hallitsijan, ihmisillä ei voi olla puhdasta luonnontilaa kaiken yhteiskunnan ulkopuolella, koska Jumala on kaikkien ihmisten monarkki. Siten kun jotkut ihmiset pitävät hypoteesejanne julkeina ja jumalattomina, he ovat väärässä.

Kuten sanoin, olen aina ymmärtänyt teorianne tällä tavoin, ja ajatuksenne ovat valaisseet tietäni työssäni rationaalisen lainsäädännön muotoilemiseksi erään ystäväni kanssa. Olen nimittäin huomannut, että *Pandekteissa*<sup>34</sup> säilynyt roomalaisten lakimiesten uskomaton

tarkkuus ja ilmaisun selkeys muistuttaa kovasti teidän teoksianne. Kun otin ensimmäisiä askeleita lainopin polulla, huomasin, että suuri osa roomalaisen oikeuden periaatteista on johdettu pelkästä luonnollisesta laista, jota tuskin voidaan todistaa, ja että muut oli johdettu samalla varmuudella muutamasta periaatteesta, jotka tosin olivat mielivaltaisia mutta peräisin lähinnä tasavallan käytännöistä. Noin neljä vuotta sitten laadin siis suunnitelman, jonka tarkoitus oli määrittellä mahdollisimman lyhytsanaisesti (vanhan Ikuisen Ediktin<sup>35</sup> tyyliin) oikeuden peruseriaatteet, jotka löydämme roomalaisesta kirjallisuudesta, ja näin todistaa sitä koskevat *universaalit lait*.<sup>36</sup> Tietenkin roomalaisen oikeuden joukossa on paljon sekoittavaa, erityisesti keisareiden reskripteissä, joka ei muodosta puhdasta luonnollista oikeutta, mutta nämä osat tullaan erottelemaan selkeästi muista ja niiden vastapainoksi asetetaan muita periaatteita. Näin voidaan toimia, uskallan sanoa, koska puolet roomalaisesta oikeudesta koostuu puhtaasti luonnollisesta oikeudesta. Ja se on voimassa melkein koko Euroopassa, ellei sitä ole nimenomaan korvattu paikallisilla tavoilla.

Tämän hitaan ja yksitoikkoisen työni katkaisevat joskus kiinnostavat tutkimukset, sillä ajoittain minulla on tapana, hieman kuin henkilöllä, joka ajautuu toiseen maahan, pohtia erilaisia fysiikan ongelmia. Olen miettinyt liikkeen abstrakteja periaatteita; aihe, jossa suuresti ihailen perustaa, jonka olette laskenut. Olen kanssanne aivan samaa mieltä siitä, että kappale ei voi liikuttaa toista, ellei se kosketa sitä ja

liiku, ja että alkanut liike jatkuu jos mikään ei sitä estä. Ennen kaikkea minua kuitenkin askarruttaa tässä aihepiirissä se, että olioiden konsistenssille tai koheesiolle ei ole annettu selkeitä perusteluja.<sup>39</sup> Sillä jos on niin, kuten eräissä kohdassa näyttää olettavan<sup>40</sup>, että reaktio on koheesion ainoa syy, niin eikö ole siten, että reaktio voi syntyä myös silloin, kun kerran reaktio on liike vastakkaiseen suuntaan kuin työntävän kappaleen liike, mutta työntö ei tuota vastakohtaansa? Kuitenkin tämä reaktio on kappaleen osien liikettä keskustasta ulkopinnalle. Nyt on oltava joko siten, että liikettä ei vastusta mikään, josta seuraa, että kappaleen osat lentävät sen ääri-rajien ulkopuolelle, mikä on vastoin kokemusta, tai siten, että vastustava liike on olemassa, josta seuraa, että reaktiivinen liike katoaa, jos sitä ei vahvisteta jollakin ulkoisella keinolla, jota ette tässä yleensä oleta. En lisää muuta kuin sen, että tuskin voimme selittää, miksi mikään yksittäinen kappale jossakin fysikaalisessa pisteessä pyrki liikkumaan keskustasta ulkopinnalle tai ylipäättään miten pelkkä kappaleen, johon isku kohdistuu, reaktio saisi aikaan sen, että reagoivan kappaleen liikevoima<sup>41</sup> olisi suhteessa siihen liikevoimaan, joka iskeytyvällä kappaleella on, jos on järkevää olettaa, että suurempi iskevän kappaleen liikevoima tuottaisi pienemmän reaktion. Mutta ehkä nämä pienet epäilykseni johtuvat siitä, etten ole ymmärtänyt riittävän hyvin periaatteitanne.

Minä olisin ehkä ajatellut, että kappaleen osien pyrkimys<sup>42</sup> toisiaan kohti, tai liike, jolla yksi osa painaa toista, on riittävä syy kappaleiden koheesiolle. Näin siksi, että asiat, jotka *painavat* toisiaan, pyrkivät tunkeutumaan toisiinsa. Pyrkimys on alku ja tunkeutuminen yhdistyminen<sup>43</sup>. Näin niiden voidaan sanoa olevan alussa yhdistyneitä. Nyt, jos oliot ovat yhdistymisen alussa, niiden alut tai loput ovat yhdessä. Kun nämä yhdistyvät tai päätepis-teistä tulee yksi ja sama (*ta eskhata hen*), niin Aristoteleen määritelmän mukaan ne eivät ole vain vierek-käisiä, vaan jatkuvia ja muodostavat

siis yhden kappaleen, jota voi liikuttaa vain yksi liike.<sup>44</sup> Havaitsette helposti, että jos nämä spekulatiot ovat millään tavoin tosia, ne antavat uuden perustan liikkeen teorialle. Minun tulee osoittaa vielä, että asiat, jotka painavat toisiaan, pyrkivät tunkeutumaan toisiinsa. Painaminen tarkoittaa pyrkimystä paikkaan, jossa on tähän asti ollut jokin toinen. Pyrkimys taas on yhtä kuin liikkeen alku. Siis alku olemiselle paikassa, johon kappale pyrkii. Edelleen sellaisessa paikassa oleminen, jota on pitänyt hallussa toinen kappale, on tähän tunkeutumista. Siis paine on pyrkimystä tunkeutua. Mutta, arvoisa herra, te esitätte nämä asiat tarkemmin, eikä kukaan käy läpi todisteluja tarkemmin kuin te. Mitä ajattelette Wrenin ja Huygensin liikettä koskevista teorioista?<sup>45</sup> Entä mikä on mielipiteenne oppineen de Slusen *Mesolabum*-teoksesta?<sup>46</sup>

Minun tulee vielä lisätä seuraavaa lähteiden alkuperästä. Teidän ja terävän Isaac Vossiuksen mielipide on se, että ne syntyvät sadevedestä tai vedestä, joka sulaa kallioluolissa<sup>47</sup>. Olen samaa mieltä, että suurin osa lähteistä muodostuu näin, mutta eivät kaikki. Todisteeksi tarjoan koetta, joka suoritettiin hiljattain lähellä Mainzin kaupunkia. Alueelta oli löydetty uusi lähde, ja maanomistaja suunnitteli sen kehittämistä. Hän määräsi, että kaikki muta tulee kaivaa pois. Kun tämä oli tehty, löytyi hiekkaa, joka ei ollut havaittavissa määrin kosteaa. Lähde kuivui, ja seuraavana päivänä tienoo oli täynnä höyryjä, jotka nousivat hiekasta. Muta palautettiin ja tiivistettiin, ja lähde palasi. Tämä näyttäisi todistavan Basilius Valentiuksen, suuren kemistin, käsityksen, jonka mukaan lähteet, metallit ja mineraalit ovat peräisin höyryistä ja huuruista, jotka nousevat maan sisäältä ja, jotta luonnon kiertokulku ei häiriytyisi, nämä ”uloshengitykset” palautuvat alkulähteelleen ilman ja lähteistä kootun meriveden kautta valuen alas maaperään. Nämä ”uloshengitykset” kerääntyvät ilmaan ja lähteet meriveteen. Hän myös uskoo, että joskus, kun ne syntyvät reaktiosta tai räjähdyksestä maan

sisuksissa, ne ovat, johtuen niiden ylöspäin suuntautuvasta liikkeestä, auringon vaikutuksesta täynnä rikkiä.

Toivon että saisimme nähtäväksemme, mitä olette ajatellut sen jälkeen, kun viimeiset teoksenne on julkaistu. Olen varma, että teillä on yksityiskohtaisia ajatuksia liittyen tiedemiesten niin Englannissa kuin muuallakin viime aikoina saavuttamiin kokeellisiin tuloksiin. Olisi ihmiskunnan edun mukaista, että teidän ajatuksenne eivät joutuisi hukkaan.

Toivoisin myös, että voisitte sanoa jotain tarkempaa mielen luonteesta. Sillä vaikka olette aivan oikein määritellyt aistimuksen pysyväksi reaktioksi, on kuitenkin niin, kuten edellä selostan lyhyesti, ettei sellaista asiaa kuin aito pysyvä reaktio pelkästään aineellisten kappaleiden luonnossa ole<sup>48</sup>. Asia ainoastaan näyttää olevan näin, vaikka tosiasiaa reaktio ei ole jatkuva vaan alkaa aina uudelleen jostain ulkoisesta toiminnasta. Niinpä epäilen, että viime kädessä yksinkertaisilla eläimillä ei ole mitään todellista aistimusta, sen enempää kuin kiehuva vesi voi tuntea kipua. Todellista aistimusta, sellaista kuin koemme itsessämme, ei voi selittää vain kappaleiden liikkeellä. Erityisesti, koska väitettä *jokainen liikuttaja on kappale*, jonka usein mainitsette, ei ole tietojeni mukaan koskaan todistettu.

Mutta miksi häiritsette teitä sivuseikoilla? Lopetan annettuani todistajanlausunnon: En ainoastaan myönnä ystävien keskuudessa, vaan aion, jos Jumala suo, myös julkisesti julistaa, että en tunne ketään kirjoittajaa, joka olisi filosofoinut yhtä tarkasti, selkeästi ja kaunopuheisesti kuin te olette – ei, en tee myöskään poikkeusta Descartesin ja hänen yli-inhimillisen järkensä kohdalla. Ainoa asia, jota toivon, on, että te, joka kykenisitte siihen paremmin kuin kukaan muu, harkitsisitte sitä tehtävää, jonka Descartes aloitti mutta ei lopettanut, ja vahvistaisitte meidän toivoamme kuolemattomuudesta ihmiskunnan onnellisuuden vuoksi. Antakoon Jumala teille tähän tarkoitukseen vielä hyvin paljon aikaa. Voikaa hyvin, arvoisa herra.

*Arvoisa herra,*

**K**oskapa tunnette kaikki ihmillisen elämän kunnianosoitukset, ette varmaan hämmästy niinkään sitä, että joku tuntematon ahdistelee teitä, kuin sitä, että se olen minä, jonka tiedätte ainoastaan kirjoittaneen tämän kirjeen, joka sekin on viimeisteleminen eikä teidän arvonne mukainen. Se kirjoitettiin kiireessä, kuten henkilö, joka sen teille toimittaa, voi vahvistaa. Tämä erinomainen mies, joka on majaillut samassa paikassa Pariisissa kuin minä, nimittäin kysyi lähtöään edeltävänä iltana päivällispöydässä, olisiko minulla jotain lähetettävää teille. Niinmenne oli jo noussut esiin useissa aiemmissa keskusteluissamme ja teille kuuluvalla kunnioituksella. Kiihtyneenä tästä ehdotuksesta, aivan kuin minua olisi lyönyt jokin, säntäsin kirjoittamaan teille. Kiihtymystäni lisäsi tieto, että kyseinen henkilö on oman kertomansa mukaan tuntenut teidät jo kauan. Teidän on arvioitava tulosta, ja vaikka voittekin hyvin torjua tuttavuuteni, ette voi paeta kunnioitustani.

Olen pohtinut kirjoituksianne hyvin pitkään. Ne ovat aikamme ja etenkin teidän arvoisianne, sillä olittehan ensimmäinen, joka antoi politiikan tieteelle, jota antiikin ajattelijat olivat tarkastelleet ikään kuin ristikkoikkunan läpi, oikean argumentoinnin ja todistamisen menetelmän. Mitä tulee ajattelun voimaan ja näkemysten väkevyyteen, pienessä kirjassanne *De Cive* näyttää

ylittäneen itsenne siinä määrin, että voisi ajatella sen sisältävän pikeminkin oraakkelin lausumia kuin opinkappaleita. Minä, jota eivät johda harhaan paradoksit tai lumoa uutuudet, ajattelin, että voisin arvioida työnne arvoa, jos tutkisin oppianne perusteellisesti sen sisäisestä säikeistä perusteisiin. Minulla ei ole tapana vastustaa jonkun johdopäätöksiä ilman, että käyn läpi todistukset, jotka hän niiden tueksi esittää.

Aloitatte ihmisluonnon tutkimisesta ja siitä, että ihmisissä, kuten kaikissa muissakin eläimissä, on tietty sisäinen pakko<sup>23</sup> tavoitella halun välitöntä kohdetta, ja että tätä toivetta hillitsee ainoastaan pelko, joka taas nousee siitä, että monet muutkin tavoittelevat tuota samaa kohdetta. Edelleen, koska oletatte, että jokaisella on oikeus tehdä kaikki, mikä näyttäisi olevan välttämätöntä hänen oman turvallisuutensa säilymiselle, ja koska myös esitätte, että jokainen on omien tarpeidensa tuomari, teille oli helppo päätellä, että tuosta tilasta seuraa kaikkien oikeutettu sota kaikkia vastaan. Kun lisätään oletus, että ihmiset ovat voimiltaan tasaväkisiä (olettaen siis että heikoimmat voivat yhdessä tappaa vahvimman), tämä sota johtaisi yleiseen teurasutukseen, ja argumentit rauhan puolesta näyttäisivät nousevan tässä vaiheessa.<sup>24</sup> Tähän saakka minulla ei ole mitään valitettavaa. En nosta esiin sitä vastaväitettä, että meidän tulisi kärsiä vahinkoja tässä elämässä mieluummin kuin vaarantaa mahdollisuutemme seuraavassa elämässä,

enkä muitakaan vastaväitteitä, joita teologit ja lainoppineet ovat keränneet teitä vastaan. Näen nimittäin tarpeeksi selvästi, että todistuksenne, kuten geometriset todistukset, ovat universaaleja ja abstrahoitu aineistosta, jota ne tarkastelevat. Joten vaikkakin annatte jokaiselle oikeuden kaikkeen itsesäilytyksen perusteella, te ette kiellä sitä, että jos on olemassa kaikkivoipa olento ja jos on tuleva elämä, jossa palkinnot ja rangaistukset jaetaan, teoreemojen totuus ei lakkaa, vaan ne eivät enää ole tällöin sovellettavissa. Sillä näissä olosuhteissa jokaisen ihmisen hyvinvointi on riippuvainen hänen odotuksistaan, jotka liittyvät parempaan elämään, ja hänen olisi oikein tehdä kaikki, mikä näköjään vaaditaan sen edistämiseksi. Lyhyesti, elämämme puolustaminen tässä ja nyt ei sulje ulos jumalaista lakia, ainoastaan sen, että puolustaminen olisi ainoa päämäärämme.

Seuraava kysymys on se, kuinka kerran aikaansaatu rauha voidaan ylläpitää? Jos nimittäin ei ole takeita rauhasta, sodan tila jatkuu, ja jokaisella on oikeus lyödä vastustajaansa ensin. Teidän mukaanne valtiot luotiin sitä varten, että ne, enemmistön myöntymyksellä, ottavat vastuun kaikkien turvallisuudesta<sup>25</sup>. Kuitenkin, vaikka näyttäisitte esittävän, että alamaiset luovuttavat kaikki oikeutensa valtiolle, te aivan oikein toteatte toisaalla, että myös valtiossa jokaisella säilyy oikeus huolehtia omista eduistaan silloin, kun häntä uhataan perikadolla, tapahtui tämä valtiossa toisten ihmisten toimesta tai itse valtion toimesta. Siksi

vaikka teloituksen ovat määränneet ne, joilla on ylin valta, henkilöllä on silti oikeus tehdä kaikkensa oman säilymisensä takaamiseksi<sup>26</sup>, kun taas muiden alamaisten on alkuperäisen sopimuksen nojalla oltava edelleen kuuliaisiksi hallitsijoille. Mutta ettekö ole samaa mieltä, arvoisa herra, että jo vahva epäily oikeuttaisi ennaltaehkäisevät toimet mahdollista vahinkoa vastaan, olimme sitten valtiossa tai siinä kehittymättömässä tilassa, jota kutsutte luonnon tilaksi? Jos siis on ilmiselvää, että viattomat joutuvat kärsimään, kun tyranni usein ja mielivaltaisesti purkaa raivoaan, ette luullakseni ole eri mieltä, että teidän omien filosofisten periaatteiden perusteella ihmisillä, jotka näkevät vaaran lähestyvän, on oikeus liittoutua. Voin helposti olla kansanne samaa mieltä, että tavalliset

ihmiset toimisivat oikeammin jos, niin kauan kuin elämä sujuu turvallisesti, he arvostaisivat enemmän rauhaa kuin vihaansa tai sääliään tai mitä tahansa tunnetta paitsi pelkoa. Ajattelen nimittäin, että kaikki johdopäätökset, jotka aivan oikein teette koskien suvereniteettia, voidaan tiivistää seuraavasti: valtiossa ihmisten välistä sopimusta ei tule rikkoa herkästi tai pienestä epäilystä, koska niin paljon turvaa on riippuvaista tästä sopimuksesta. Varhaiset kristityt sietivät paljon enemmän, koska he pitivät valtiota niinsanoakseni vastustamattomana.

*Teille omistautunut,  
Gottfried Wilhelm Leibniz,  
kanonisen ja siviilioikeuden tohtori ja  
Mainzin neuvonantaja.*<sup>27</sup>

*Suomentanut Jubana Lemetti*<sup>49</sup>

(alun perin: *Sämtliche Schriften und Briefe. Zweite Reihe, Erster Band. Deutsche Akademie der Wissenschaften, Darmstadt 1987, 244–245 (1. kirje) & 56–59 (2. kirje).*)

## Viitteet

- 1 Ks. Antognazza 2008
- 2 Goldenbaum 2008 & 2009; Malcolm 1994b, 845–848; Mercer 2001, erit. Luku 1; Riley 1988; Ross 2008. Ks. myös Brown 2000.
- 3 Aubrey 1898, I: 339.
- 4 Tauti oli mitä luultavimmin Parkinsonin tauti, joka tunnettiin tuolloin nimillä *paralysis agitans* ja *shaking palsy*.
- 5 Malcolm 1994a, xxiii–xxv.
- 6 Ks. myös Schuhmann 2005.
- 7 Hobbes 1839–1845, IV: 237.
- 8 Hobbes 1994 II, 721.
- 9 Mercer 2001, 40.
- 10 Leibniz 1969, 92–104.
- 11 Leibniz 1969, 110.
- 12 Leibniz 1969, 114, 161 ja 501.
- 13 Leibniz 1969, 130.
- 14 Leibniz 1969, 577 ja 587–588.
- 15 Leibniz 2011, 261–280.
- 16 Ks. esim. Leibniz 1969, 82 ja 88, 126.
- 17 Leibniz 2011, 314.
- 18 Leibniz 1969, 126.
- 19 Leibniz 1969, Luku 17; ks. myös Leibniz 1969, 231.
- 20 Leibniz 1969, 94.
- 21 Leibniz 1969, 273.
- 22 Leibniz 2011, 349–350.
- 23 Lat. *impetus*.
- 24 Tämä näyttäisi olevan yhteenvedo Hobbesin ajatuksista teoksessa *De Cive* I.6–15 ja II.1–2 (Hobbes, 1839–1845, II: 163–170). Leibniz käsittelee tätä aihepiiriä edellä mainitussa keskeneräisessä kirjoituksessaan *Mietteitä oikeuden yleiskäsitteestä* (Leibniz 2011, 261–280).
- 25 Hobbes, *De Cive* V–VI.
- 26 Hobbes näyttäisi sanovan näin *Leviathanin* luvuissa XIV ja XXI (Hobbes 1999, 134–135 ja 195–196).
- 27 Kirje on osoitettu: ”Kaikkein arvoisimmalle herralle Thomas Hobbesille, joka ilmaisee harvoin sanoin suuria filosofisia

ajatuksia.” Sen lähetti Leibnizin suojelija Johan Christian von Boineburg Henry Oldenburgille, jotta tämä lähettäisi kirjeen edelleen Hobbesille. Käsikirjoitusläheteeseen on lisätty Oldenburgin käsialalla: ”Kopio sinetöimättömästä kirjeestä, joka sisältyy omaan kirjeeseeni, lähetettäväksi herra Hobbesille”.

28 Koska kirje on kirjoitettu kiireessä, ei siinä ole muodollista aloitusta. Paikka on Pariisi, mutta ajoitus on epävarma. Tästä ks. Hobbes 1994, II: 735.

29 Kootut teokset viittaavat vuonna 1668 Hollannissa julkaistuihin koottuihin teoksiin.

30 Ko. periaatteita ei löydy suoraan Hobbesin mekaniikkaa koskevasta kirjoituksesta, joita Leibniz tässä siis pikemminkin summaa kuin siteeraa.

31 Leibniz käyttää tässä latinan sanoja *civitate* ja *vel publica* eli valtio ja ”tai (jopa) tasavalta”, joka suomennetaan valtioksi. Hobbesille ominaista järjestyttymättömän yhteenliittymän (lat. *multitudo*) käsitettä ei käytetä. Tästä ks. Silverthorne 1996.

32 Latinan ilmaus *summa potestatis* (kaikki voima, yhdistetty voima) on hankala kääntää, koska se viittaa sekä ylimmän poliittisen vallan luonteeseen että sen oikeutukseen. Tästä ks. erityisesti Hobbes 1999, 92–93 ja 150–155. Vrt. Hobbes 1839–1845, II: 210. Ks. myös Silverthorne 1996.

33 Taustalla on Hobbesin käsitys poliittisen vallan legitimitetistä. Hobbesin mukaan mikä tahansa ihmisten yhteenliittymä ei ole valtio, vaan ainoastaan sellainen yhteenliittymä, jossa kaikki yhteenliittymän jäsenet ovat suostuneet siihen, että he luovuttavat jonkin määrän luonnollista oikeutta joko jollekin yksilölle tai yksilöiden joukolle, jotta tämä takaisi paitsi heidän eloonjäämisensä, myös yhteistoiminnan sujuvuuden. Selkeä systemaattinen johdatus aiheeseen on Williams 2005, luku 1.

34 So. *Digesta* joka oli osa keisari Justinian I:n (484–565) roomalaisen oikeuden uudistamishanketta. *Digesta* julkaistiin vuonna 529, ja se sisälsi roomalaisten juristien kirjoituksia. Teosta pidetään roomalaisen oikeuden keskeisenä lähteenä.

35 Roomalainen käytäntö. Alunperin suullisesti annettuja ilmoituksia julkisista asioista, erityisesti keisarien virkakauden poliittisista ohjelmista. Myöhemmin ilmoitukset annettiin kirjallisesti. Yksi kuuluisimmista edikteistä on Milanon edikti vuodelta 313, joka lopetti kristittyjen vainot. Nykyisin ediktejä käyttää lähinnä roomalaiskatolinen kirkko ja paavi.

36 Tämä rationaalinen oikeusreformi oli yksi Leibnizin lukuisista hankkeista. Ystävä, joka mainitaan kappaleen alussa, on Hermann Andreas Lasser, yksi Leibnizin tuonaikaisen työnantajan Mainzin vaaliruhtinaan Johann Philipp von Schönbornin, joka oli koko reformihankkeen alullepanija, tuomareista. Varsinainen teksti, *Corporis Juris Reconcinantum*, on kadonnut, mutta johdanto-

osa *Ratio Corporis Juris Reconcinantum* oli julkaistu 1668. Ks. Antognazza 2008, 84–85 ja Malcolm 1994, II, 846.

37 So. tulkintoja laeista, joilla on keisarin valtuutus ja jotka olivat käytössä erityisesti Rooman keisarivallan kolmena ensimmäisenä vuosisatana.

38 Tällä Leibniz viittaa varmaankin Hobbesin teoksen *De Corpore* II.IX.7 kohtaan, jossa Hobbes muotoilee niin sanotun toiminnan kontaktiperiaatteen (Hobbes, 1839–1845, I: 110–111). Tarkemmin ks. Jeseph 2006, 134–135.

39 Tämä on yksi uuden mekanistisen fysiikan keskeisistä ongelmakohtista. Aineen ensisijaiset ominaisuudet kuten ulottuvaisuus ja muoto eivät selitä kovin hyvin sen koossapysymistä. Leibniz (1969, 109–112 ja 403–410. Ks. myös Mercer 2001, 266–270) tarkastelee ongelmaa vuosien 1668–1670 teologisissa kirjoituksissaan sekä vuoden 1692 kriittisissä huomioissa Descartesin filosofiasta.

40 Mahdollisesti Hobbes, *De Corpore* III. XV.2, mutta tässäkin kohdin Hobbes ei anna selitystä kappaleiden koheesiolle (Hobbes 1839–1845, I: 177–178).

41 Lat. *impetus*.

42 Lat. *conatus*.

43 Lat. *unio*.

44 Viittaus on Aristoteleen *Fysiikan V* kirjan lukuun 4, 228a24. Kuten Malcolm viitteessä 8 ko. kirjeeseen huomauttaa, Aristoteles puhuu tässä kohdin kahden erilaisen liikkeenlajin, ei kahden objektin liikkeen jatkuvuudesta, jota käsitellään *Fysiikan V* kirjan luvussa 3 (erit. 227a10–).

45 Wrenin ja Hyugensin käsitykset liikkeestä julkaistiin Royal Societyn julkaisusarjan *Philosophical Transactions* numeroissa iii.43 (11.1.1669) ja iv.46 (12.4.1669).

46 René-Francois de Slusen (1622–1685) teos *Mesolabum* julkaistiin alunperin 1659 ja toinen painos 1668. Samuel Sorbière lähetti Hobbesille teoksen kesällä 1668 (Hobbes 1994, II: 700). De Sluse oli ranskalainen kirkonmiehenä, lainoppinut ja polyglotti.

47 Hobbesin käsityksestä lähteiden alkuperästä ks. *De Corpore* IV.XXVIII.18 (Hobbes 1839–1845, I: 394). Isaac Vossius (1618–1689) oli alankomaalainen oppinut. Hän esittää lähteitä koskevan näkemyksensä teoksessaan *De Nili et aliorum fluminum origine* (Haag, 1666).

48 Hobbes, *De Corpore* IV.XXV.5 (Hobbes 1839–1845, I: 320–321).

49 Kiitän Tuomo Ahoa ja Markku Roinila oivaltavista kommentteista.

## Kirjallisuus

Antognazza, Maria Rosa, *Leibniz. An Intellectual Biography*. Cambridge University Press, Cambridge 2008.

Aristoteles, *Teokset 3: Fysiikka*. Suom. Tuija Jatakari & Kati Näätäsaari. (Selitykset laatinut Simo Knuutila) Helsinki, Gaudeamus 1992.

Aubrey, John, *Brief Lives, Chiefly of Contemporaries, Set Down by John Aubrey Between 1669–1696*. 2. nidettä. Toim. Andrew Clark. Clarendon Press, Oxford 1898.

Goldenbaum, Ursula, *Indivisibilia vera. How Leibniz Came to Love Mathematics*. Teoksessa *Infinitesimal Differences. Controversies Between Leibniz and His Contemporaries*. Toim. Ursula Goldenbaum & Douglas Jesseph. Walter de Gruyter, Berlin 2008, 53–94.

Goldenbaum, Ursula, *It's love! Leibniz's Foundation of Natural Law as the Outcome of His Struggle with Hobbes' and Spinoza's Naturalism*. Teoksessa *The Philosophy of the Young Leibniz*. Studia Leibnitiana XXXV. Toim. Mark Kulstad et al. Frank Steiner, Stuttgart 2009, 189–202.

Hobbes, Thomas, *Opera philosophica quae latine scripsit omnia*. 5. nidettä. Toim. Sir William Molesworth. Bohn, London 1839.

Hobbes, Thomas, *The Correspondence of Thomas Hobbes*. 2. nidettä. Toim. Noel Malcolm. Clarendon Press, Oxford 1994.

Hobbes, Thomas, *Leviathan* (1651). Suom. Tuomo Aho. Vastapaino, Tampere 1999.

Jesseph, Douglas, *Hobbesian Mechanics*. Teoksessa *Oxford Studies in Early Modern Philosophy*. Vol. III. Oxford University Press, Oxford 2006, 119–152.

Leibniz, Gottfried Wilhelm, *Philosophical Papers and Letters*. 2. p. Toim. Leroy L. Loemker. Kluwer, Dordrecht 1969.

Leibniz, Gottfried Wilhelm, *Political Writings*. 2. p. Toim. Patrick Riley. Cambridge University Press, Cambridge 1988.

Leibniz, Gottfried Wilhelm, *Filosofisia tutkielmia*. Toim. Tuomo Aho ja Markku Roinila. Gaudeamus, Helsinki 2011.

Malcolm, Noel, *General Introduction*. Teoksessa Hobbes 1994, I, xxi–xli. (1994a)

Malcolm, Noel, *Biographical Register of Hobbes's Correspondents*. Teoksessa Hobbes 1994, II, 777–920. (1994b)

Mercer, Christia, *Leibniz's Metaphysics: Its Origin and Development*. Cambridge University Press, Cambridge 2001.

Riley, Patrick, *Introduction*. Teoksessa Leibniz 1988, 1–44.

Ross, George MacDonald, *Leibniz's Debt to Hobbes*. Teoksessa *Leibniz and the English-Speaking World*. Toim. Pauline Phemister & Stuart Brown. Springer, Dordrecht 2007, 19–33.

Schuhmann, Karl, *Leibniz' Briefe an Hobbes*. *Studia Leibnitiana* XXXVIII/2, 2005, 147–160.

Silverthorne, Michael, *Political Terms in the Latin of Thomas Hobbes*. *International Journal of the Classical Tradition* 2, 1996, 499–509.

Williams, Bernard, *In the Beginning Was the Deed*. Toim. Geoffrey Hawthorn. Princeton University Press, Princeton 2005.

*The Young Leibniz and His Philosophy*. Toim. Stuart Brown. Springer, Dordrecht 2007.



PETTER KORKMAN

# Oikeudenmukaisuus ja oma etu – pohdintoja Leibnizin kirjoituksen ”Elementa juris naturalis” tiimoilta

Leibnizin nyt ensimmäistä kertaa suomeksi julkaistava teksti ”Luonnollisen oikeuden perustekijät” tarjoaa hajanaisen ja moniin suuntiin avautuvan yrityksen hahmotella teoriaa oikeudenmukaisuuden luonteesta. Leibniz pohti teemaa myöhemmin monissa kirjoituksissaan, useimmiten varsin abstraktisti, kuten tässäkin tekstissä. Tekstin ymmärtämiseksi on olennaista nähdä se suhteessa aikakauden muuhun luonnollista oikeutta koskevaan kirjallisuuteen. Myös tässä suhteessa Leibniz, moderneista filosofiasta keskiaikaisin, asettaa lukijansa melkoisten haasteiden eteen. Jossain mielessä Leibnizin kirjoitelmaa voisi tulkita keskiaikaisen aristoteelisen tai platonistisen etiikan vastaiskuna modernia moraalifilosofiaa vastaan. Leibniz nostaa pöydälle muutamia modernin luonnonoikeusteorian keskeisiä kysymyksiä ja tarjoaa niille modernin luonnonoikeusteorian puolustajiksi lasketun Hugo Grotiuksen, Thomas Hobbesin ja Samuel Pufendorfin ratkaisuisia poikkeavia vastauksia.

Leibnizin oikeusfilosofia jäsentyy aihetta käsittelevissä teksteissä usein Hobbesin ja Pufendorfin kritiikin kautta. Hobbesin ja Pufendorfin voisi katsoa korostaneen oikeusjärjestelmien keinotekoista tai asetettua luonnetta, ja siksi keskeisin käsite on heidän teoriassaan käskyksi mielletty laki. Myös luonnollinen moraalilaki on heille asetettu normisto. Leibniz puolestaan hakee kaikissa oikeusfilosofiaan ja moraaliiin liittyvissä pohdinnoissaan oikeudenmukaisuuden ideaa, ikuista totuutta, jonka valossa säädetyt lakeja voi arvioida oikeudenmukaisiksi tai epäoikeudenmukaisiksi. Tämä näkyy luonnollisesti myös Leibnizin *Teodikeassa*, jossa Leibniz pyrkii todistamaan rationaalisesti Jumalan hyvyyden ja oikeudenmukaisuuden.<sup>1</sup> Jos Jumalan käsky määrittää moraalilain ja luo sisällön oikeudenmukaisuuden käsitteelle, kuten Pufendorfin teoria tuntuu edellyttävän, putoaa Jumalan oikeuttamisen projektilta pohja pois. Jotta Jumalan tekoja voisi arvioida oikeudenmukaisiksi, on oikeudenmukaisuuden kriteerin oltava ikuinen totuus, joka edeltää Jumalan käskyä, jotain yhtä ikuista kuin Jumala itse. Leibnizin keskeinen pyrkimys hänen oikeudenmukaisuutta ja luonnonoikeutta käsittelevässä tuotannossaan onkin sen todistaminen, että oikeudenmukaisuuden kriteeri on ja että sen täytyy olla ikuinen ja muuttumaton, käsitteellinen totuus.<sup>2</sup>

Tarkasteltavana oleva teksti on kirjoitettu 1670 tai 1671, eli uran varhaisessa vaiheessa. Se osoittaa miten edellä mainittu teema oli keskeinen Leibnizille aikana, jolloin hän tuskin oli ehtinyt tutustua Pufendorfin tuotantoon (Pufendorfin luonnonoikeudelliset pääteokset ilmestyivät 1672 ja 1673). Leibniz oli valmistunut oikeustieteen tohtoriksi vuonna 1667, ja vuonna 1670 hänet pestattiin Mainzian hoviin, jossa hänen oli muun muassa

määrä avustaa hoviasessori Hermann Andreas Lasseria roomalaisen siviilioikeuden sovittamisessa valtion tarpeisiin. Tässä käännetty teksti on osa kyseistä projektia, ja liittyy Leibnizin yritykseen laatia johdanto uuteen roomalaiseen oikeuteen perustuvaan siviilioikeuteen.<sup>3</sup>

## Oikeudenmukaisuus

Esseen latinankielinen (Leibnizin teosten toimittajien antama) otsikko on *Elementa juris naturalis*. Otsikon voi suomentaa ”Luonnonoikeuden perustekijät” tai ”Luonnollisen oikeuden perustekijät”, mutta sen voisi myös kääntää ”Luonnonlain perustekijät”. Sana *jus* on nimittäin varhaismodernissa keskustelussa varsin monimielinen termi: se voi tarkoittaa yhtäläillä lakia kuin oikeuttakin ja on itse asiassa tavallisemmin käytössä merkityksessä ”laki” kuin merkityksessä ”oikeus”. Esimerkiksi Samuel Pufendorfin pääteoksen *De jure naturale et gentium* otsikossa *jus naturale* käännetään tavallisesti englanniksi ”On the Law of Nature and Nations”, ja olisi luontevimmin suomennettuna ”Luonnon sekä kansojen laeista” (ei siis luonnonoikeudesta). Toisaalta käsitettä *jus naturale* käytettiin myös viittaamaan oikeudellisten normien kokonaisjärjestelmään, ja tässä mielessä *jus* saattoi viitata oikeusjärjestelmään tai lakien muodostamaan kokonaisuuteen. Kolmanneksi *jus* viittaa myös subjektiiviseen oikeuteen: esimerkiksi käyköön oikeuteni puolustaa omaa henkeäni tai myydä omaisuuttani.

Luonnonoikeudellinen tieto voi sisältönsä puolesta yhtä lailla koskea sitä, miten minun on oikein toimia (mikä olisi *justum* tai mitä *justitia* vaatii), kuin sitä, miten minulla on oikeus (*jus*) toimia. Nykyaikaisessa oikeusfilosofassa ajatellaan yleensä, että oikeudet ovat eräänlaista omistusta ja että ne muodostavat alueen, jolla oikeuden

## ”Oikeudenmukaisuus on (Aristoteleen määritelmien mukaan) hyve, ja hyve puolestaan nimenomaan on eräänlaista käytännöllistä järkevyyttä.”

haltija saa tehdä mitä lystää. Minulla on oikeus nostaa syyte tietynlaisessa tilanteessa, koska lait niin määräävät, ja tämä on käsitteellisesti täysin riippumatonta siitä, onko syytteen nostaminen jossakin moraalisisessa mielessä oikein tai oikeudenmukaista. Leibnizin teksti ei tee tällaista eroa, eikä siinä siksi nähdäkseni ole kyse oikeuksista sanan modernissa mielessä. Leibnizin voisi tässä tekstissä tulkita puolustavan kantaa, jonka mukaan minulla on velvollisuus auttaa muita vain tiettyyn pisteeseen saakka, mutta heti kun toisen auttamisesta on itselleni aidosti haittaa, minulla on oikeus olla auttamatta. Tämän voisi tulkita modernilla tavalla oikeudeksi tehdä asiassa miten lystään: joko autan tai en. Tarkemmin katsottuna Leibniz kuitenkin sanoo, että minun on oikein auttaa vain tiettyyn pisteeseen saakka ja sen pisteen jälkeen auttaminen ei enää ole oikein, vaan on itse asiassa väärin. Niinpä aiheena ei tässä tekstissä ole se, mihin ihmisellä on luonnollinen oikeus, vaan se, miten ihmisen on oikein toimia. Tekstin keskeisinä käsitteinä ovat selvästi *justitia* ja *justum* pikemminkin kuin *jus*. Esseen pääkysymys on siis: mitä on oikeudenmukaisuus?

### Oikeudenmukaisuus vai hyöty?

Leibniz aloittaa kirjoitelmansa juhlapuhemaisella otteella, nostaan hieman huokaisten esille edelleen ajankohtaisen kysymyksen, miksi ihmiskunta aina vain kiihtyvällä tahdilla kasvaa pystyvämmäksi ja kehittää tehokkaampia keinoja päämääriensä toteuttamiseen ilman, että tavoitteiden asettamisen puolella tapahtuisi mitään näkyvää edistystä. Kirjoitelmansa pääkysymykseksi Leibniz kuitenkin nostaa kysymyksen oikeudenmukaisuuden ja hyödyn välisestä suhteesta. Ovatko oikeudenmukaisuus ja hyödyllisyys sama asia vai perustuuko

oikeudenmukaisuus jollekin pelkkää oman edun tavoittelua ylemmälle periaatteelle? Leibniz täsmentää johdantonsa lopuksi kysymyksen muotoon: mihin saakka ihmisen on tavoiteltava yhteistä etua jopa oman etunsa kustannuksella? Taustalla on premissi, ettei yksilö voi tulla onnelliseksi tilanteessa, jossa hän sallii ympärillään olevien ihmisten tulla onnettomiksi. Tämä lisäpremissi antaa olettaa, että Leibniz näkee sittenkin kysymyksen pohjimmiltaan yksilön oman edun tavoittelun näkökulmasta. Leibniz ei niinkään pohdi egoismille asetettavia ulkoisia rajoja, vaan niitä rajoja, joita rationaalinen egoisti perustellusti asettaa itselleen järkevän onnellisuuden tavoittelun nimissä. Myös altruismi voi olla rationaalisen egoismin mukaista, tai paremminkin: tiettyyn rajaan asti rationaalinen egoismi edellyttää järkevää altruismia.

Päätteoksensa *De jure belli ac pacis* johdannossa Grotius oli nostanut antiikin skeptikko Karneadeen eräänlaiseksi luonnonoikeuden kiistäjien puolestapuhujaksi. Karneadeen mukaan ihmiset säätävät lakeja vain koska tavoittelevat omaa etuaan, ja niinpä lait muuttuvat ihmisten ailahtelevien halujen ja tarpeiden mukaan. Siksi ”ei ole mitään oikeudenmukaisuutta, tai se on sulaa hulluutta, koska siinä tehdään vahinkoa omille eduille ottamalla muut huomioon”. (*De jure belli*, Prolegomena §7). Grotius tarjoaa Karneadeen haasteeseen oman vastauksensa väittäen, että ihmiset ovat luonnostaan sosiaalisia eli haluavat elää järkevällä tavalla organisoidussa yhteisössä ja näkevät siksi, että heidän on noudatettava joitakin yhteisiä pelisääntöjä. Myös Hobbesin ja Pufendorfin luonnonoikeusteorioiden voidaan tulkita näin: luonnolliset lait ovat pelisääntöjä, joita ihmisten on noudatettava jotta yhteiselämä olisi mahdollista. Esimerkiksi Hobbes korostaa, että lakien jäsentämisen yhteiselämän tavoittelu on myös yksilön omien egoististen intressien mukaista, jopa hyvin perustavalla tasolla, koska ihmiset ilman yhteisiä lakeja ovat toisilleen vaaraksi. Myös Leibniz katsoo, että laki (tai oikeus tai lakien järjestelmä: *jus*) on samalla sekä toisten etu että toimijan oma etu. Hän korostaa, että ainakaan sellainen teko, joka on välttämätön henkilön oman hengen säilyttämiseksi (*salutis suae causa*), ei voi olla epäoikeudenmukainen. Vastaavainen väite löytyy myös esimerkiksi Hobbesilta. Hobbesin määritelmän mukaan jokaisella ihmisellä on lähtökohtaisesti luonnollinen oikeus (*jus naturale*) käyttää voimiaan oman henkensä säilyttämiseksi (*Leviathan*, luku 14).

Itsesuojeluoikeutta pulmallisemmaksi nousee kuitenkin luonnollisen oikeuden raja, eli kysymys siitä, missä pisteessä omien etujen tavoittelua on rajoitettava sekä millä perusteilla. Onko mitään perusteita edes olemassa, vai onko oman edun tavoittelun rajoittaminen pelkkää tyhmyyttä egoistien kansoittamassa maailmassa? Tähän kysymykseen Leibniz vastaa tavalla, joka poikkeaa radikaalisti modernin luonnonoikeusteorian puolustajien pohdinnoista. Oikeudenmukaisuus on (Aristoteleen määritelmien mukaan) hyve, ja hyve puolestaan nimenomaan on eräänlaista käytännöllistä järkevyyttä, eli *pru-*

*dentiaa*. Niinpä kun toimin oikeudenmukaisesti, toimin määritelmän mukaan (käytännöllistä) järkeä noudattaen. Leibniz lisää, ettei käytännöllinen järki tietenkään suosita minulle puhtaasti egoistisia ja muista piittaamattomia toimintatapoja. Perustelu on kiinnostava, Leibniz ei korosta hyveen itseisarvoa, vaan painottaa, että jokainen ihminen nauttii niiden ihmisten onnellisuudesta, joita hän arvostaa ja rakastaa. Hyvän tekeminen muita kohtaan on siksi myös oma etumme, sillä järki kehottaakin meitä tavoittelemaan omaa etuamme muiden etuja edistämällä. Karneades oli tavallaan aivan oikeassa: oikeudenmukaisuus ja lait perustuvat molemmat hyötyyn. Leibniz jopa painottaa, että oikeudenmukaista voi olla vain sellainen, joka on minun etujeni mukaista ja minulle hyödyllistä. Tarkoittaako Leibniz peräti, että kaikki oikeudenmukaisuusväitteet voidaan johtaa yksilöiden etuja koskevista väitteistä? Väittäkö hän esimerkiksi oikeudenmukaisuuden edellyttävän, että toimin aina sellaisella tavalla joka edistää omaa onnellisuuttani eikä millään muulla tavalla? Leibnizin filosofiasta vaikutteita imenyt geneveläinen luonnonoikeusprofessori Jean-Jacques Burlamaqui ainakin puolustaa tällaista kantaa teoksessaan *Principes du droit naturel* I.1.5 §10 (1748). Burlamaquin mukaan minulla on oikeus (tai: minun on oikein) tehdä kaikki mikä edistää onnellisuuttani. Kaikki velvollisuus perustuu viime kädessä arviolle siitä, että jokin teko edistää onnellisuuttani.

## Rakkaus

Neljännessä osiossa Leibniz nostaa esille joitain yleisiä huomioita, kuten että emme pidä oikeudenmukaisena henkilöä, joka pyrkii vahingoittamaan toista ilman omaa hyötyä, tai sellaista, joka haluaa hyötyä toisen vahingosta. Viidennessä osassa Leibniz selittää muun muassa, että oikeudenmukaisuus on oman edun tavoittelemista toisen etuja edistämällä. Leibniz lisää, että toisen etuja ajatellaan tässä edistettävän jossain mielessä rakkauden voimalla, sillä voimalla joka saa meidät pitämään toisen onnellisuutta ja onnistumista oman onnen ja tyydytyksen lähteenä. Niinpä teon todelliseksi motiiviksi ja päämääräksi nouseekin rakkaus toiseen (epäitseks tai puhdas rakkaus), jota kuitenkin rajoittaa järkevä huoli henkilökohtaisista intresseistä. Subjektiiivisella tasolla oikeudenmukaisuus ei siis Leibnizilla (toisin kuin esimerkiksi Burlamaquilla) määriy oman edun laskelmoinnin kautta. Oikeudenmukaisuus perustuu halulle edistää toisen hyvää tämän itsensä vuoksi, rakkaudesta. Leibnizin mukaan tällainen toiminta edistää samalla yksilön omaa onnellisuutta maksimaalisesti ja siksi aiemmin annettu määrittely pätee edelleen, mikään mikä on oikeudenmukaisista ei ole toimijan omien intressien vastaista. Leibniz tarjoaa siis oman – juhlayan ja aika erikoisen – vastauksensa Karneadeen haasteeseen: oikeudenmukaisuus ei ole hulluutta, sillä me rakastamme toisiamme!

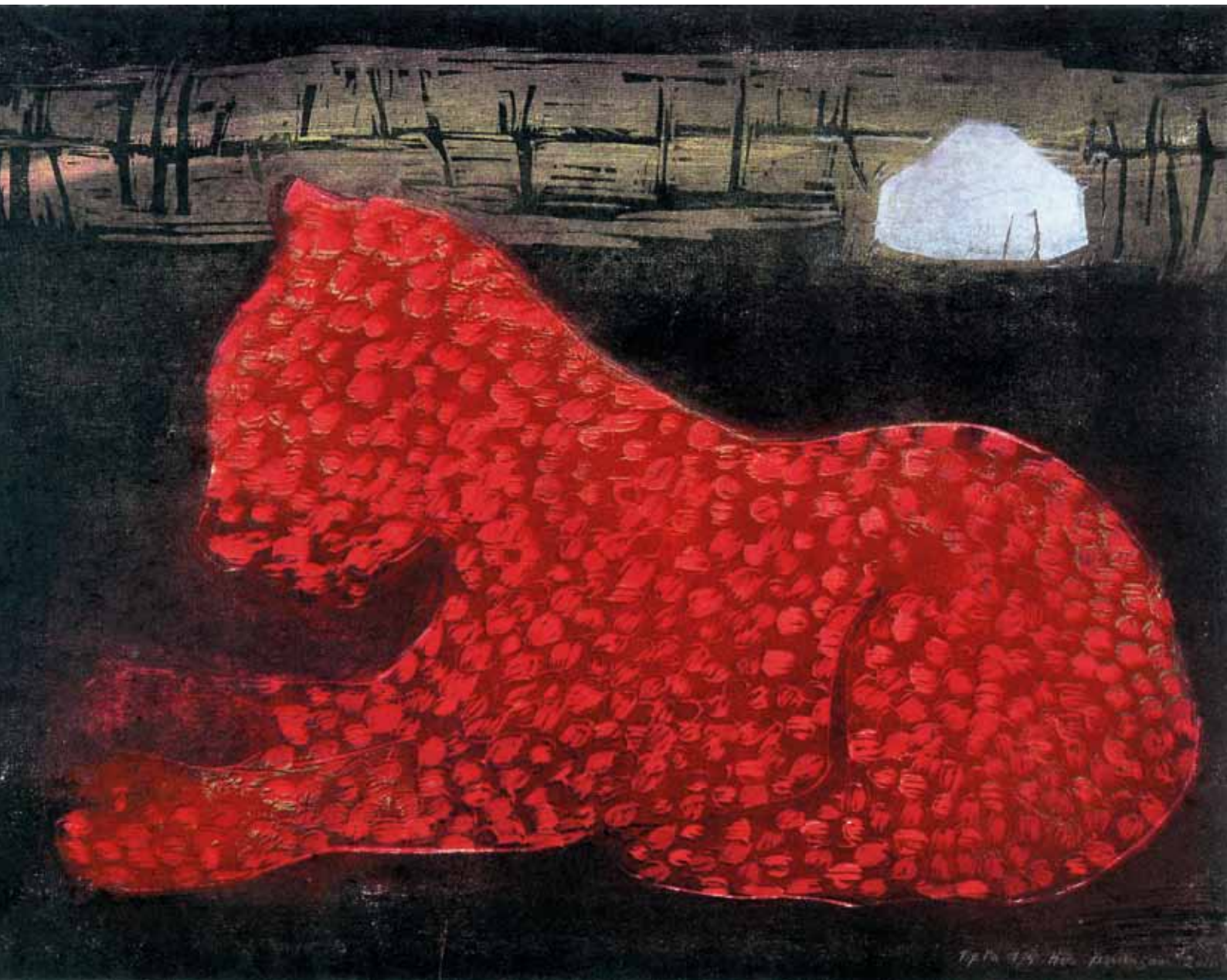
Kaiken kaikkiaan Leibnizin teoria oikeudenmukaisuudesta näyttäytyy käsillä olevan tekstin valossa selvästi enemmän keskiaikaisen aristoteelisen tai platonistisen

ajattelun kuin varhaismodernin luonnonoikeusteorian tuotteenä. Leibnizin ajattelun lähtökohtana on kysymys hyvästä, johon jokainen ihminen hänen mukaansa pyrkii. Leibnizin mukaan omaan hyvään pyrkivä ihminen on kerta kaikkiaan väärässä, jos hän kuvittelee voivansa edistää omaa etuaan kanssaihminen onnellisuuden kustannuksella. Viisaampi ihminen ymmärtää hänen oman onnellisuutensa olevan riippuvainen siitä, että muutkin ihmiset ovat onnellisia, ja jopa siitä, että hän voi itse edistää rakastamiensa ihmisten onnellisuutta. Ainakaan tässä esseessä Leibniz ei luovu sen paremmin egoismista eettisen toiminnan selityspäruustana kuin ajatukselta hyvyyden pyyteettömydestäkään.

Itse pidän Leibnizin moraalifilosofian ja laajemminkin Leibnizilaisen morali- ja oikeusfilosofian perinteen keskeisenä ristiriitana juuri pyrkimystä selittää eettinen toiminta ja ajatus oikeasta vetoamalla egoistisen subjektin luonnolliseen onnellisuudentavoitteluun. Muun muassa Christian Wolff, Jean-Jacques Burlamaqui sekä Emmerich de Vattel tekivätkin Leibnizin tavoin onnellisuuden tavoittelusta luonnonoikeuden ja etiikan sekä kaiken inhimillisen toiminnan perustan. Etenkin Burlamaqui ja Vattel pitävät tällaista näkemystä jopa jorkeenkin ongelmattomana.<sup>4</sup> Leibniz itse tasapainottelee ongelmallisesti rakkauden ja itsekkyyden teemojen välillä pyrkien luomaan näiden välille siltaa, mutta onnistumatta siinä koskaan kokonaan.

## Viitteet

- 1 *Teodikeassa* Leibniz toteaa, ettei Pufendorfin luonnonoikeutta koskevaa teoriaa pidä ottaa huomioon; Pufendorf osoittaa sivistyksensä rajallisuuden väittäessään, ettei mikään ole oikein tai väärin ennen Jumalan käskyä. Katso *Essais de Théodicée* §182.
- 2 Leibniz kiinnittyy keskiaikaiseen käsitykseen ikuisista totuuksista ajattelun eräänlaisina konstitutiivisina ehtoina; ks. Lilli Alanen, ”The Foundations of Modality and Conceivability in Descartes and His Predecessors”. Teoksessa *Modern Modalities: Studies of the History of Modal Theories from Medieval Nominalism to Logical Positivism*. Toim. Simo Knuuttila. Kluwer, Dordrecht 1988, 33. Leibniz näkee vastaavasti oikeudenmukaisuuden käsitteen ehtona sille, että mitään moraalisia erotteluita tai velvoittavia käskyjä voisi olla. Niinpä oikeudenmukaisuus itse ei voi perustua viime kädessä käskyyn.
- 3 Kiitän Markku Roinilaa kommentista tämän artikkelin erilaisiin versioihin.
- 4 Burlamaqui’n *Principes du droit naturel* (Barillot & Fils, Genève 1747) sekä postuumisti julkaistu *Principes du droit politique* (ei julkaisupaikka tai kustantajaa 1751) ovat helppoiten saatavilla internetistä: alkukielisinä Ranskan kansalliskirjaston elektronisten kokoelmien internet-sivuilta [www.gallica.bnf.fr](http://www.gallica.bnf.fr) tai Thomas Nugentin vanhana englanninnoksena osoitteesta [http://www.constitution.org/burla/burla\\_.htm](http://www.constitution.org/burla/burla_.htm). Englanninkielisestä käännöksestä on myös saatavilla Liberty Fundin kustantama uusi editio. Vattel’n osalta keskeinen etiikan perustaa koskeva teksti on *Essai sur le fondement du droit naturel, et sur le premier principe de l’obligation où se trouvent tous les hommes, d’en observer les loix* ja kiehtovia muotoiluita tarjoaa myös *Lettre à Mademoiselle de M... sur les sentiments délicats, généreux & désintéressés*. Molemmat löytyvät (myös mm. keskinkertaisia juomalauluita sisältävästä) kokoelmasta *Poliérgie, ou Mélange de littérature et de poésie*. Toim. Emeric de Vattel. Arkstée et Markus, Amstredam 1757.



GOTTFRIED WILHELM LEIBNIZ

# Luonnollisen oikeuden perustekijät

Ihmissuvun onni ja menestys perustuu ilmiselvästi siihen, että se luvallisissa rajoissa voi tehdä mitä tahtoo, mutta myös tietää itse asioiden nojalla, mitä tulee tahtoa<sup>1</sup>. Edellisen tavoitteen se on miltei saavuttanut, jälkimmäisen osalta se ei missään ole kyvyttömämpi kuin suhteessa itseensä. Niin kuin tiedetään, ihmissuvun voima on nykyaikana kasvanut valtavasti: toinen maailman kahdesta elementistä on miltei kesytetty, toinen turvattu toisen vimmalta. Meret on tehty kulkukelpoisiksi eräänlaisilla liikkuvilla silloilla ja valtavien kuilujen erottamat mantereet jälleen yhdistetty. Taivaskaan ei voi jäädä meiltä piiloon. Kun se kätkee tähtensä, kuvaa täydentää muotoiltu lasinsiru<sup>2</sup>. Taivas on tullut meitä lähemmäksi, moninkertaistetut silmät ovat päässeet olioiden sisimpään<sup>3</sup>, maailman kasvot ovat suurentuneet satakertaisiksi, näkyviin kohoaa milloin uusia maailmoja, milloin uusia lajeja: tuolla herrättää suuruus, täällä pienuus yhtäläistä ihastusta. Ei puutu toisenlaisiakaan katsantokeinoja, joilla hajalleen sirteltuja ilmiöitä voi huolellisesti tarkastella – ei vain paikassa vaan myös ajassa. Historian ylle on valettu valoa, niin että voisi näyttää siltä kuin olisimme aina eläneet. On saatu aikaan uusi muistomerkkien laji, tosin papyruksesta valmistettu mutta pronssia kestävämpi<sup>4</sup>, minkä ansiosta suuret henget elävät yli kaikkien aikojen, yli barbaarien ja tyranniin tekemien vääryyksien, niin että kuvitteellinen ikuinen maine enteilee varmaa taivaan kuolemattomuutta.

Olemme siis valloittaneet ajan kirjoitetulla sanalla, taivaan havaintovälineillä, maan matkoilla, meren laivoilla. Muut elementit seuraavat esimerkiksi, ja ilma paljastaa nyt ensimmäistä kertaa tähän saakka piilossa pysyneet salaiset sopukkansa, sen jälkeen kun tuli Jumalan selittämättömän hyväntuon kautta liittoutui kanssamme

ylistetävällä tavalla kurittamaan muita elementtejä, jos ne itsepintaisesti kielsivät apunsa, ja antoi meille salamat, joille mikään voima ei voi vetää vertoja – paitsi inhimillisen raivon tuottama vastus<sup>5</sup>.

Nyt kun olemme maailman voittajia, vihollinen on yhä sisällämme ja meitä tottelee kaikki muu paitsi ihminen ihmistä, ruumis mieltä, mieli itseään. Sanoakseni asian arkisemmin ilman juhlatyylä: emme tunne ruumiiden ja sielujen lääketiedettä – edellistä käsittelemme kuten asiamies hoitaa oikeusjuttua taloudellinen voitto mielessään, jälkimmäistä kuin poika lukee läksyä vailla tarkoitusta, hän kun opiskelee unohtaakseen. Siksi ei ole ihme, että miellyttävän [*jucundum*], hyödyllisen [*utile*] ja oikean [*justum*] tieteitä ei ole vielä perustettu. Miellyttävän tiede on lääketiede, hyödyllisen politiikka, oikean etiikka. Lääkäriin tehtävä on tutkia ruumiinrakennettamme, ruumiin osien sijaintia ja liikkeitä säilyttääkseen ja synnyttääkseen nautintojen syyt ja poistaakseen ja ehkäistäkseen päinvastaiset kipujen aiheuttajat. Tähän tarkoitukseen hänen on käytettävä luonneopin, optiikan, musiikin, tuoksuopin ja keittotaidon yhtä hyvin kuin kemian ja kasvitieteen palveluksia. Meillä on uskomaton määrä näitä koskevaa erinomaista kokemustietoa, mutta vain jalostamattomana ja jäsentämättömänä massana ja vailla muuta kuin miltei satunnaista käyttöä.

Mihin tarkoitukseen sitten niin suurella innolla koottu aineisto on valmiina käytettävissä, jos onnemme ja menestyksemme rakentaminen on lykättävä toiseen vuosisataan? Miksi emme yhteisvoimin hyökkää kätkeytyvän luonnon niskoittelua vastaan? Vain siksi, sanon minä, että luonnontieteen epätäydellisyyden syy on yhteiskunnassa, vaikka kaikki voisivat edistää sitä, jos vain tahtoisivat ja jos yksilöt tahtoisivat saman yhdessä. Kaikki eivät kuitenkaan tekisi sitä, mitä yksilöt tahtovat

ja mihin he kykenevät, elleivät asiaan tartu oikealla tavalla ja todellisen politiikan salaisuuksien osalta ne, joiden käsissä on – muille esimerkkinä – tehdä suuri osa ihmisistä onnelliseksi ja itsensä muiden mukana. Sillä asiaa totuudenmukaisesti arvioivat ymmärtävät, että oikeaa ja hyödyllistä, so. yleistä ja yksityistä hyvää tutkivat tieteet ovat kietoutuneet toisiinsa ja että kukaan ei hevini voi olla onnellinen onnettomien keskellä. Tähän saakka olemme siis olleet asiasta tietämättömiä, so. emme ole ammentaneet emmekä juoneet todellisista kohtuuden ja hyvän lähteistä, sillä tuhat kertaa luetuista, kuulluista, jopa ajatelluista asioista voi olla tietämätön, jos niin sanoakseni tietoinen pohdinta ja tarkkaavaisuus puuttuvat. Sillä mitä tiedämme tietävämme, sitä tahdomme käyttää hyväksemme; mitä emme tiedä tietävämme, sitä emme myöskään tiedä.

Huomiomme voi kiinnittää kahdella keinolla: kaunopuheisuudella ja todistelulla. Edellinen kiihdyttää tunteita ja saa veren ikään kuin kuohahtamaan, jälkimmäinen synnyttää mielessä hyvinkin selkeää ymmärrystä. Siksi edellinen, ellei se sisällä todistelua, on tyhjänpäiväistä, eikä se muuta olekaan kuin intohimojen heittelemän mielettömän rahvaan joutavaa hurmiota. Jälkimmäinen tosin vetoaa ani harvoihin ja vain suuriin yksilöihin, kuitenkin niihin, joilta yksin voi toivoa parannusta vallitsevaan tilanteeseen, varsinkin tällä vuosisadalla, jolloin kaikki suuret henget pyrkivät suorastaan kyltymättä totuuden kestävän ravinnon äärelle. Jos toimimme heidän hyväksymällään tavalla, jos muistutamme heitä heidän omista varsinaisista ajatuksistaan, jos perustamme totuuden kestävälle pohjalle, voimme kenties lievittää kaunopuheisuuden aiheuttamaa vahinkoa. Kokonaisuhyödyistä on puhuttu toisaalla, toivottavasti ei liian pinnallisesti. Nyt riittänee kylvää sen tiedonalan siemenet, joka näyttää, mihin saakka kunkin yksilön on väistytävä kaikkien yhteiseksi hyväksi, jos tahtoo siitä virtaavan itseensä ikään kuin tietoisien pohdinnan kasvattaman onnen ja menestyksen. Tämän päämäärän saavuttaminen edellyttää oikeuden ja kohtuuden perustekijöiden esittämistä. Käykäämme siihen nyt käsiksi taivaan suosiollisella avulla.

(1.) Oikeusoppi ei riipu kokemuksista vaan määritelmistä, ei aistien vaan järjen todistuksista ja pätee niin sanoakseni lain, ei tekojen nojalla. Sillä kun oikeuden perusta on eräänlainen sopusointu ja suhteellisuus, voi päätellä, että jokin on laki, vaikkei kukaan sitä sovelle, samoin kuin lukujen suhteet ovat tosia riippumatta siitä, onko ketään, joka laskee, tai mitään, mitä lasketaan.<sup>6</sup> Niin myös talosta, koneesta ja valtiosta voi ennakoita sanoa, että se toteutettuna on kaunis, tehokas ja onnistunut, vaikka sitä ei koskaan toteutettaisikaan. Siksi ei ole kumma, että näiden tieteiden säännöt kuuluvat ikuisten totuuksien piiriin, sillä ne kaikki sisältävät ehtoja eivätkä riipu siitä, mikä on olemassa, vaan siitä, mikä johtuu oletetusta todellisuudesta. Nuo säännöt eivät johdu aisteista vaan selvästi ja jäsenyneestä mielikuvasta, jota Platon nimitti ideaksi ja joka sanoin ilmaistuna on yhtä

kuin määritelmä<sup>7</sup>. Kaikki, mikä voidaan selvästi käsittää, ei tosin aina ole tullut todeksi, mutta on silti mahdollinen, tosi silloinkin, kun kysymys on vain mahdollisuudesta. Mutta kun on kysymys välttämättömyydestä, on myös kysymys mahdollisuudesta, sillä jos jotakin väitetään välttämättömäksi, kiistetään sen vastakohtaan mahdollisuus. Siksi asioiden välttämättömät kytkennät ja seuraukset on juuri sillä todistettu, että ne johdetaan selvästi ja jäsenyneestä mielikuvasta eli selvemmin sanoen määritelmästä, toisiinsa kietoutuneiden määritelmien jatkuvan sarjan eli todistelun välityksellä. Koska siis oikeusoppi on tiede, tieteen perusta todistelu ja todistelun lähtökohta määritelmä, siitä seuraa, että ennen kaikkea täytyy tutkia sanojen *jus*, *justum*, *justitia* määritelmiä, so. niitä päivänselviä ideoita, joihin meillä puhuessamme on tapana – myös huomaamatta – palauttaa väitteiden eli sanojen käytön oikeellisuus

(2.) Tutkimuksen menetelmä on kerätä joka taholta puhekäytännöstä huomionarvoisempia esimerkkejä ja keksiä jotain sellaista, mikä on sopusoinnussa sekä näiden että muiden esimerkkien kanssa. Kuten rakennamme hypoteesin kokemuspohjaisen induktion pohjalta, siten rakennamme määritelmän väitteitä vertaamalla, ja kummassakin tapauksessa johdamme sopivimmista esiväittämistä toisten väittämien tiivistelmän. Tätä menetelmää tarvitaan, kun on harkitsematonta muodostaa sanankäytönsä mielivaltaisesti. Sillä aina kun puhumme itselle, toisille tai yleisölle asiasta, joka ei ole yleisesti tunnettu, vallassamme on yhdistää sana johonkin tiettyyn ideaan, joka on omiaan tavalla tai toisella tehostamaan muistia, niin ettei aina tarvitse toistaa määritelmää eli kerrata jatkuvasti kymmentä muuta sanaa. Mutta kirjoittaessamme suurelle yleisölle julkisen keskustelun kohteena olevasta asiasta sanojen puute ei ole haitta ja on joko tyhmyyttä, joka ei välitäkään tulla ymmärretyksi, tai harhauttamaan pyrkivää kataluutta tai ylimielisyyttä, joka tahtoo pakkottaa toiset kannalleen ilman järkiperustetta, miettii itselleen erityiset sanonnat tai niille erityiskäytöt. Tätä asiaa olemme käsitelleet monisanaisemmin Nizoliukselle osoitetussa esipuheessa.<sup>8</sup>

(3.) Periaatteessa oikeudellinen kysymys koskee sitä, mikä on sekä oma etumme että toisen etu. Sillä oman etumme suhteen kaikki tunnustavat yhdestä suusta, että mitä joku on pakosta tehnyt turvatakseen oman hyvinvointinsa, siinä hänen katsotaan tehneen oikein. Niinpä ei ole ketään, joka uskaltaisi erottaa oikeamielisyyttä järkevyydestä<sup>9</sup>, sillä oikeamielisyyttä on kaikkien yksimielisen käsityksen mukaan hyve, ja hyveeseen kuuluu tunteiden hillintä siinä määrin, etteivät ne voi estää oikean järjen käskyjä. Järki teoissamme on sama kuin [käytännöllinen] järkevyyttä, ja tästä seuraa, ettei voi olla oikeamielisyyttä ilman järkevyyttä. Edelleen, järkevyyttä ei voi erottaa omasta edusta, ja niin ollen kaikki tätä koskevat vasta- väitteet ovat turhia ja puhujien käytäntöön kuulumattomia. Kukaan ei tee mitään tieteen tahtoen paitsi oman etunsa vuoksi, sillä niidenkin etua, joita rakastamme, et-

## **”Vai onko oikeudenmukaista kaikki se, mikä ei ansaitse järkevä valitusta?”**

simme oman mielihyvämme tähden, jota saamme heidän onnestaan, sillä rakkaus merkitsee mielihyvää toisen onnesta. *Jumalaa* rakastamme yli kaiken, koska kaikkea ajateltavissa olevaa suurempi nautinto on nauttia kaikkein kauneimman asian mietiskelystä.<sup>10</sup>

Näistä päättelyistä käy selväksi, että kukaan ei voi sitoutua omaan vastoinkäymiseensä, jos mennään asian ytimeen. Lisäksi, kukaan ei voi sitoutua muuta kuin omaan etuunsa. Koska siis oikeudenmukaisuus on jotain, josta järkevä ihmisen voi saada vakuuttuneeksi, ja koska ketään ei voi saada vakuutettua muutoin kuin hänen oman etunsa kannalta, täytyy kaikkien velvollisuuksien olla hyödyllisiä. Meillä on siis kaksi väittämää: ensinnäkin, kaikki välttämätön on oikeudenmukaista, toiseksi, kaikki velvollisuudet ovat hyödyllisiä (ja vastaavasti kaikki epäoikeudenmukainen vahingollista), ja nämä väittämät on johdettu kaikkien niiden yksimielisen kannan mukaisesti, jotka näitä sanoja käyttävät. Tehtävänä on vielä katsoa, kuinka pitkälle toisen etu riittää perusteluksi oikeudenmukaisuuden määrittelyssä.

(4.) Ensinnäkin kaikki ihmiset julistavat, että heille tehdään vääryyttä, jopa luonnolle väkivaltaa, jos joku tavoittelee toisten onnettomuutta ilman omaa etua tai jos hän ei salli muille hyvää, josta ei ole hänelle mitään haittaa, tai jos hän antaa sen kuolla, jonka olisi voinut pelastaa ilman omaa haittaa. Väärin on myös, jos hän asettaa oman etunsa, jolla ei ole mitään tekemistä yleisen hyvän kanssa, toisten kurjuuden tai onnellisuuden edelle, jos saa julmaa tyydytystä kuolemantapausten näkemisestä, jos käy kauppa murhilla ja kidutuksilla, jos tahtoo mieluummin palvelijan kuin oman paheensa tuhoutuvan. Edelleen ei ole ketään, joka hyväksyisi sen, että joku havittelee voittoa toisen onnettomuudesta. Lopuksi, on toinenkin valitusten aihe: jos sama onnettomuus kohtaisi kahta henkilöä, ja toinen vaatisi, että vain hänen tulisi saada hyvitystä, vaikka kohtuuden nimessä laki on sama samanlaisissa oikeustapauksissa. Kaikissa näissä tapauksissa ihmiset eivät pidä synnä yksin tekoa vaan myös tahtoa. Tästä johtuvat seuraavat väittämät: 1) on väärin

tahtoa toiselle vahinkoa, ellei oma etu ole kyseessä; 2) on väärin tahtoa toisen tuhoa, ellei se ole välttämätöntä; 3) on väärin tahtoa toiselle vahinkoa omaksi edukseen; 4) on väärin kieltäytyä kantamasta vastuuta yhteisestä vahingosta.

(5.) Koska siis yleisesti oikeudenmukaisuus ottaa huomioon sekä oman että toisen edun, yrittäkäämme vähitellen määritellä itse käsitettä. Onko ehkä oikeudenmukaisuus määriteltävä siten, ettei tahdo kenellekään mitään vahingollista? Mutta silloin ei olisi oikeudenmukaista pyrkiä välttämään mieluummin omaa kuin toisen onnettomuutta. Vai onko vain se oikeudenmukaista, mikä tehdään oman onnettomuuden välttämiseksi? Mutta siinä tapauksessa olisi oikeudenmukaista tahtoa mieluummin palvelijan kuin oman paheen tuhoutumista. Vaiko se, mikä tehdään pakkotilanteen vuoksi? Mutta silloin ei olisi luvallista asettaa omaa etua toisen edun edelle. Vai onko oikeudenmukaista se, mikä ei ole vahingoksi yhteiselle hyvälle? Mutta tuolloin omaa pelastusta olisi pidettävä sivuseikkana yhteiseen vahinkoon verrattuna. Vai onko oikeudenmukaista kaikki, mikä ei ole sodan syy? Mutta silloin olisi epäoikeudenmukaista toivoa yhteenottotilanteessa tuhoa mieluummin toiselle kuin itselleen. Vai onko oikeudenmukaista kaikki se, mikä ei ansaitse järkevä valitusta? Niin todella, mutta epäoikeudenmukaisuus aiheuttaa valituksen eikä valitus epäoikeudenmukaisuutta.

Ajatus täsmää myös, jos määritellään näin: oikeudenmukaista on kaikki, mikä jää järkevien keskuudessa rankaisematta. Samoin jos määritellään oikeudenmukaiseksi kaikki, mitä voi puolustaa maailman viisaiden kokouksessa, kaikki mikä on sopusoinnussa parhaan valtiomuodon kanssa, kaikki mikä tyydyttää luontoa, kaikki mikä miellyttää viisasta ja mahtavaa, kaikki mikä on mahtavammalle hyödyllistä.<sup>11</sup> Samoin, että teet tunnollisesti sen, mitä vaadit muilta, että et vaadi muilta mitään sellaista, mitä et itse ole valmis tekemään, että itse kukin tekee sen, mikä on hänelle hyödyllistä, edellyttäen, että kaikki sen tekevät. Oikeudenmukaista ei myöskään

## ”Missä on oikeus loukata, epäoikeudenmukainen on se, joka ei loukkaa mahdollisimman taitavasti.”

ole kaikki se, mikä ei ole vastoin yhteiskunnan etua. Niinpä Curtiuskin, jos häneltä olisi riistetty toivo kuoleman tuolla puolen, olisi syystä voinut jättää tekemättä tuon hirvittävän hypyn, joka kyllä oli isänmaalle pelastukseksi<sup>12</sup>. Eikä kaikki se ole oikeudenmukaista, mikä on sopusoinnussa järjellisen luonnon kanssa, sillä kuinka oikeudenmukaisuus olisi yhtä kuin se, että voi olla olemassa ilman luonnottomuutta? Sitähän sanotaan yleensä ”sopusoinnuksi”. Mutta siinä tapauksessa taudit ovat epäoikeudenmukaisia. Vai voiko pikemmin oikeudenmukaista olla kaikki se, mikä on sopusoinnussa pelkän järjen kanssa? Mutta siinä tapauksessa jokainen erehdys on rikos, vieläpä se, joka on turmiollista vain erehtyjälle itselleen.

Vai onko oikeudenmukaisuus hyve, joka noudattaa keskitietä kahden ihmistenkeskisen tunteen, vihan ja rakkauden, välillä? Tällaista pohdiskelua kannatin innokkaasti nuorena, kun peripateettisen koulukunnan noviisina en voinut sulattaa kaikkia muita tunteiden sävyttämiä hyveitä ja pidin yksin oikeudenmukaisuutta tekojen säätelijänä. Mutta näistä pikemmin kiehtovista kuin kestävästä ajatuksista oli helppo luopua, kun kävi ilmi, että hyveen koko perusta on siinä, että tunteet eivät pysty muuta kuin tottelemaan ja että on ainoastaan yksi niin kutsuttu moraalinen hyve, joka on niin sanoakseni elonhenkien ja oman verensä valtiias; pystyy kuumenemaan, nousemaan, jäähtymään, iloitsemaan, tuntemaan tuskaa, halutessaan ja vaikka kuinka kauan ja rajusti.<sup>13</sup> Tosin tämä oikea suhde onnistunee yleensä vain vastakohtien sekoituksesta. Tähän voidaan lisätä, että ei ole syytettävä tunteenpuuskaa, jos joku on tyhmän tuhlaileva tai tökeröllä tavalla kitsas, koska niin tapahtuu väärästä päättelystä: ihminen uskottelee saavansa jotain kunniaa tai isompaa etua ylellisestä tai tuhlailevasta elämästä, tai päinvastoin ei luota mahdollisuuksiinsa ja menestykseensä asiaa sen enempää ajattelematta.

Samalla tavalla voin olla epäoikeudenmukainen – en vihasta sitä kohtaan, jota vahingoitan, vaan koska rakkaus itseäni ja kolmatta tahoa kohtaan painaa enemmän kuin rakkaus sinua kohtaan. Mutta minuun ja

sinuun tai sinuun ja kolmanteen henkilöön kohdistuva rakkaus eivät ole vastakohtaisia tunteita (vaikka ne olisivatkin satunnaisesti ristiriidassa), koska molemmat voivat toteutua korkeimmassa asteessa. Mutta myös jos luemme tämän rakkauden ja vihan laajuuden oikeudenmukaisuuden seuraukseksi, on epäoikeudenmukaista rakastaa liiaksi toista, omaksi tappiokseen. Tämä on pikemminkin typerää kuin epäoikeudenmukaista, sillä kenen osaksi vääryys koituu ellei tekijän? Mutta vakavasti ei sanota, että tehdään itselle vääryyttä, eikä tästä harkitsemattomasta sanankäytöstä ole muuta hyötyä kuin että oikean ja hyvän nimitykset sekoittuvat, ja kun meillä ei ole käytettävissä riittävästi sanoja, on muodostettava uusia. Siksi oikeudenmukaista ei ole kaikki se, mikä toisia yksilöitä autettaessa ja loukattaessa ei ole vastoin järkevyyttä. Siitä näet seuraa, että missä on oikeus loukata, epäoikeudenmukainen on se, joka ei loukkaa mahdollisimman taitavasti.

Entä onko oikeudenmukaista se, mikä ei ole vastoin omaatuntoa? Mutta mitä merkitsee tämä sanonta ”olla vastoin omaatuntoa”, kun omatunto on oman teon muisto? Vai onko epäoikeudenmukainen sellainen teko, jonka muisto on kiusallinen: so. joka kaduttaa meitä? Jos asia on niin, silloin kaikki se vahinko, jonka kärsimisestä saamme syyttää itseämme, on epäoikeudenmukaista: teemme siis itsellemme vääryyttä, vastoin edellistä. Mutta, huomautan tähän: on olemassa synnynäisiä ideoita, ja sisimpäämme on asetettu eräänlainen kaiken vastaväitteen yläpuolella oleva oikean ja väärän ilmaisija, joka kiduttaa rikollisia pelkällä rikoksen tietoisuudella, kun luontomme Luojan ihmeteltävän suunnitelman mukaan on muodostettu niin, että rikkomusten rangaistuksena on ainakin tekijän tuska ellei muuta. Mutta tältä oraakkelilta kysykööt neuvoa ne, jotka tahtovat, ja he saavat havaita, että tuo sisäinen kiduttaja on pelko, tarkoitan pelko sen tuomarin langettamasta rangaistuksesta, jota ei voi pettää eikä välttää, jonka mielikuva on painettu yksinkertaisimpiinkin sieluihin tätä maailmaa tarkasteltaessa, eivätkä kurjimmatkaan voi siitä vapautua, vaikka tahtoisivat. Oikeudenmukaista on siis se, minkä

rangaistusta ei tarvitse pelätä. Tämän määritelmän olemme näin tehdessämme käsittäkseni muodostaneet.

Minkä kannan siis otamme niin monien harhailujen jälkeen: onko oikeudenmukaisuus asenne, joka tahtoo toisen etua oman edun tähden? Tämä on hyvin lähellä totuutta, joskin hieman vääristynyttä totuutta. Oikeudenmukaisuudessa on jokin toisen etuun liittyvä näkökohta, mutta myös omaan etuumme liittyvä, ei kuitenkaan niin, että toinen olisi tarkoitus toiselle. Muutoinhan olisi oikeutettua jättää hädänalainen oman onnensa nojaan, vaikka vallassamme olisi lähes vaivatta pelastaa hänet, kun on varmaa, ettemme saa auttamisesta mitään voittoa. Tämän kuitenkin tuomitsevat rikollisena menettelynä kaikki, jopa ne, joilla ei ole mitään käsitystä tulevasta elämästä. Puhumattakaan siitä, että kaikki kunnan ihmiset vaistomaisesti torjuvat halveksien tällaisen kaupankäyntiä muistuttavan oikeuskäsityksen. Mutta mitä sanomme *Jumalasta*? Eikö ole arvotonta pitää häntä vain välineenä? Miten tämä on yhdistettävissä aikaisempaan, kun sanoimme, että emme tee tietien tahtoen mitään muutoin kuin omaksi eduksemme, jos nyt väitämme, ettei toisen etua ole etsittävä oman etumme vuoksi? Ne ovat, ei epäilystäkään, sovittavissa erällä menetelmällä, jonka vain harvat ovat huomanneet, mutta josta voi sarastaa suuri valo sekä todelliselle lakitieteelle että teologialle. Asia riippuu epäilemättä rakkauden olemuksesta.

On kaksi perustetta tavoitella toisen etua: toinen pätee oman etumme vuoksi, toinen ikään kuin kyseessä olisi oma etumme. Edellinen asenne on laskelmoiva, jälkimmäinen rakastava, edellinen on isännän tunne palvelijaa kohtaan, jälkimmäinen isän tunne poikaa kohtaan, edellinen tarvitsijan suhde välineeseen, jälkimmäinen ystävän suhde rakkauden kohteeseen; edellisessä tapauksessa tavoitellaan toisen etua jonkin muun edun vuoksi, jälkimmäisessä sen itsensä vuoksi. Mutta, kysyt, kuinka on mahdollista, että toisen etu on sama kuin oma etumme, ja kuitenkin sitä tavoitellaan sen itsensä takia? Voihan joskus toisen etu olla meidänkin etumme, mutta välineenä eikä päämääränä. Päinvastoin, väitän minä, onhan se myös päämäärän asemassa, tavallaan myös oman itsensä vuoksi tavoiteltuna, koska se tuottaa mielihyvää. Sillä kaikkea mielihyvää tavoitellaan sen itsensä vuoksi, ja kaikki, mitä tavoitellaan sen itsensä vuoksi, tuottaa mielihyvää. Muita asioita tavoitellaan mielihyvän vuoksi, jotta ne saisivat sen aikaan, säilyttäisivät sen ja poistaisivat epämiellyttävät asiat. Tätä mieltä ovat kaikki, mitä sanovatkin; tai ainakin tekevät näin, mitä mieltä ovatkin. Kysy asiaa stoalaisilta, noilta korkealentoisilta tuulihatuilta, yläilmojen haihattelijoilta, ”tähtiintuijottelijoilta”, jotka ovat olevinaan nautinnon vihollisia, mutta tosiasiallisesti ovat järjen vihollisia. Tähyile ympärillesi, urki heidän toimiaan, heidän tunteitaan ja saat havaita, että he eivät voi kohottaa sormeakaan paljastamatta valheellista filosofiaansa. Itse kunniallisuuskään ei ole muuta kuin sielun mielihyvää.

Jos keskityt kuuntelemaan Ciceroa, kun tämä velvollisuuksia käsitellessään asettuu puolustamaan moraalista hyvää aistinautintoa vastaan, saat kuulla, kuinka hän

esityksensä huipennukseksi puhuu hyveen kauneudesta, rikosten rumuudesta, levollisesta omastatunnosta – kun sydän tuntee ilon itsessään – tahrattoman maineen arvosta, nimen kuolemattomuudesta, triumfin tuottamasta kunniaista<sup>14</sup>. Mutta mitä näistä kaikista on tavoiteltava itsensä tähden paitsi aistinautintoa (sanon ”itsensä tähden”, sillä muutoin on olemassa toinenkin kunnian hedelmä, koska se lisää valtaa, se kun saa aikaan, että meitä rakastetaan tai pelätään)? Kauniita asioita tavoitellaan, koska ne ovat miellyttäviä, sillä kauniiksi määrittelen sen, jonka tarkastelu on miellyttävää. Mielihyvää kaksinkertaistuu mietiskelemällä, pohtiessamme omaa kauneuttamme, minkä hiljainen tietoisuus hyveestämme saa aikaan. Mutta kuten näkemisessä voi tapahtua kaksinkertainen taittuminen, toinen silmän, toinen kaukoputken linssissä, joista jälkimmäinen suurentaa edellisen, siten mietiskely on ajateltaessa kaksinkertainen, kun jokainen mieli on kuin peili, ja yksi peilikuva on omassa mielessämme, toinen toisen mielessä. Jos on useampia peilejä, so. useampia sieluja tietoisina hyvistä puolustamme, valo on sitäkin suurempi, kun peilit eivät sekoita valoa vain silmässä vaan myös keskenään, jolloin koottu loiste tuottaa kunniaa.<sup>15</sup> Sielussa on vastaavanlainen rumuuden periaate, vaikka pimeys ei kasva millään peilien heijastelulla.

Palataanpa siis aiheeseen. Ihmiskunnan yksimielisen käsityksen mukaan kaikkea mielihyvää tavoitellaan sen itsensä tähden, ja kaikki se, mitä tavoitellaan sen itsensä tähden, tuottaa mielihyvää. Siksi on helppo ymmärtää, miten toisen etu ei pelkästään voi tulla meidän omaksemme, vaan sitä tavoitellaan myös sen itsensä tähden. Nimittäin silloin, kun meille tuottaa mielihyvää se, että toisten on hyvä olla. Tässä kiteytyykin rakkauden aito määritelmä: *rakastamme* sitä, jonka hyvinvointi viehättää meitä.<sup>16</sup> Niin ollen, kuten olen jo sanonut, kaikki, mitä rakastetaan, on kaunista, so. mielihyvän aihe tuntevalle yksilölle. Kuitenkaan kaikkea kaunista ei rakasteta – eihän irrationaalisia olioita rakasteta aidosti, koska todellisena tavoitteena ei ole näiden hyvinvointi. Poikkeuksen tekevät ne, jotka kansanomaisen harhakäsityksen mukaisesti kuvittelevat järjettömissä luontokappaleissakin olevan jonkinlaista järkeä, jota he kutsuvat tietoisuudeksi.

Kun siis oikeudenmukaisuus vaatii, että toisen etua tavoitellaan sen itsensä tähden, ja kun toisen edun tavoittelu sen itsensä tähden on heidän rakastamista, siitä seuraa, että rakkaus on oikeudenmukaisuuden luonto. *Oikeudenmukaisuus* on siis taipumus rakastaa toisia (tai tavoitella toisen etua sen itsensä vuoksi, iloita toisen edusta) niin pitkälle kuin se on mahdollista järkevyyden rajoissa (tai sikäli kuin siitä ei aiheudu suurempaa tuskaa). Sillä on viisaasti hillittävä omistakin eduistamme koituvaa nautintoa, jottei se joskus olisi suuremman tuskan syy; sitäkin enemmän on hillittävä toisen eduista saatavaa nautintoa. Tässä ei ehkä kuulu vedota järkevyyteen, sillä vaikka joku uskoisikin, tosin tyhmästi, että kyseessä on toisen etu ilman omaa tuskaa, hän on kuitenkin vastuussa heille.

*Oikeudenmukaisuus* on siis tapa saada nautintoa toisen etua koskevasta odotuksesta, kunhan siihen ei liity oman suuremman tuskan odotus. Mutta nämä viimeiset sanat voi jättää pois, sillä vaikka väliin tulisi oma tuskamme, mikään ei kuitenkaan kiellä iloitsemasta toisen etua koskevasta mielikuvasta, vaikka tekemme noudattaisi suurempaa mielihyvää tai pienempää tuskaa.

Tehkäämme viimein lopullinen johtopäätös. *Oikeudenmukaisuuden* todellinen ja täydellinen määritelmä kuuluu: taipumus rakastaa muita tai saada nautintoa toisen etua koskevasta mielikuvasta, joka kerta kun tämä kysymys osuu kohdalle. On *oikein* rakastaa kaikkia muita, joka kerta kun kysymys osuu kohdalle. Olemme *velvoitettuja* siihen, mikä on oikein (ja velvollisuutemme on toimia sen mukaisesti). *Epäoikeudenmukaista* on olla iloitsematta toisen edusta, joka kerta kun tämä kysymys osuu kohdalle. *Oikeudenmukaista (luvallista)* on kaikki

se, mikä ei ole epäoikeudenmukaista. *Oikeudenmukaista* ei siis ei ole vain se, mikä on oikein, kuten iloita toisen edusta, joka kerta kun kysymys osuu kohdalle, vaan myös se, mikä ei ole epäoikeudenmukaista, kuten toimia mielensä mukaan, silloin kun kysymys ei osu kohdalle. Oikeus on valtaa tavoitella sitä, mikä on oikein.<sup>17</sup>

*Suomentanut Teivas Oksala*

*Selitykset Matti Norri, Teivas Oksala & Markku Roinila*

(alun perin: *Elementa juris naturalis* (1671). *Sämtliche Schriften und Briefe*. Toim. Akademie der Wissenschaften. Sarja 6, nide 1. Akademie, Darmstadt 1930 & 1990, 459–465)

## Viitteet & Kirjallisuus

- Leibniz käyttää tässä kuten myöhemminkin ilmaisua *felicitas*, joka voi käsittää sekä onnen että menestymisen. Tämä käyttö oli tavallista vanhoissa oikeusteksteissä, ja termiä on tulkittava sen mukaan, kirjoittaako Leibniz Jumalan laista, moraalilaista vai siviililaista.
- Leibniz viittaa tässä kaukoputkeen.
- Tässä puhutaan mikroskoopista.
- Leibniz tarkoittaa tässä sekä käsikirjoitustraditiota että kirjapainotaitoa, lähtökohtana Horatiuksen (65–8 eaa.) oodi 3,30: *Exegi monumentum aere perennius* eli ”Vahvemman teoksen loin minä pronssia”.
- Leibniz viittaa tässä lennokkaassa muotoilussa ruutiin ja Ranskan kuninkaan Ludvig XIV:n (1638–1715; vallassa 1643–1715) armeijan mestareiden kehittämiin pommeihin.
- Oikeudenmukaisuuden perustasta ks. myös Mietteitä oikeuden yleiskäsitteestä. Teoksessa Leibniz, *Filosofisia tutkimuksia*. Toim. Tuomo Aho & Markku Roinila. Gaudeamus, Helsinki 2011, 261–280.
- Ks. Platon, *Valtio* 507b. Suom. Marja Itkonen-Kaila. Teoksessa *Teokset IV*. Otava, Helsinki 1981.
- Leibniz pyrki koko uransa ajan aikaansaamaan universaalikielen, joka olisi yksinkertaisin mahdollinen mutta ilmaisi samalla asioita niin monipuolisesti kuin mahdollista. Hän toimitti 1670 laitoksen alun perin 1553 ilmestyneestä Marius Nizoliuksen (1498–1576) teoksesta *Anti-Barbarus, seu de veris principiis et vera ratione philosophandi contra pseudophilosophos*, johon hän kirjoitti laajan johdannon. Siinä hän käsitteli mm. filosofista kielenkäyttöä.
- Järkevyys tarkoittaa tässä käytännöllistä järkevyyttä eli *prudentialia*.
- Leibnizin teoria puhtaasta tai epäitsekkästä rakkaudesta on hyvin keskeinen hänen kirjoituksissaan oikeudellisista ja eettisistä kysymyksistä. Rakkaus on hänen mukaansa tulosta onnellisuuden tai täydellisyden havaitsemisesta toisessa. Rakastaminen tuottaa mielihyvää täydellisyden havaitsemisen kautta ja motivoi toimimaan tämän toisen jatkuvan onnellisuuden edistämiseksi. Teorialla Leibniz pyrkii yhdistämään egoistiset ja altruistiset motivaatiot.
- Ehdotelmassa oikeudenmukaisuuden määritelmäksi vilahtavat ainakin stoalaisuuden, luonnonoikeustradition ja voluntarismin käsitteet oikeudenmukaisuudesta.
- Liviuksen (59 eaa – 17 jaa) Rooman historiasta, seitsemännestä kirjasta, kuudennesta luvusta löytyy seuraava tarina: Eräänä päivänä Forumiin ilmestyi yhtäkkiä rako, ja ennustajan mukaan sen voi sulkea vain kallisarvoisin asia, joka Roomalla on hallussaan ja koko Rooman hyvinvointi riippuu tuon raon sulkeemisesta. Nuorukainen nimeltä Marcus Curtius uhrasi itsensä hyppäämällä kuiluun, joka sitten sulkeutui itsestään. Vrt. teoksen osittainen, tätä tarinaa sisältämätön käännös *Rooman synty = Ab urbe condita. I–II*. Suom. Marja Itkonen-Kaila. WSOY, Helsinki 1994.
- Leibniz viitanee tässä René Descartes’n (1596–1650) *Stelun passioihin* (*Les passions de l’âme*, 1649). Suom. Timo Kaitaro ym. Teoksessa *Teokset 4*. Gaudeamus, Helsinki 2005. Teoksessa Descartes selittää, kuinka veren virtaukset ja elonhenkien liike vaikuttavat mielen toimintaan ja kuinka ne voidaan tahdon avulla pitää kurissa.
- Ks. Cicero (106–43 eaa.), *De officiis – Velvollisuuksista*, kolmas kirja, joka on tekijänsä ihmiskäsityksen ja humanismin päädokumentti. Teoksessa *Vanhuudesta; Ystävyydestä; Velvollisuuksista*. Suom. Marja Itkonen-Kaila. WSOY, Helsinki 1967.
- Leibniz ennakoii tässä myöhempiä oppiaan, jonka mukaan kaikki ”ikkunatomat” substanssit heijastavat toisiaan peilin lailla, enemmän tai vähemmän vääristyneesti, riippuen kunkin monadin asemasta niiden hierarkiassa. Mielihyvää voi moninkertaistaa havaitsemalla täydellisyttä muissa mielissä, kuten tapahuu esim. rakkaudessa, jota seuraavaksi käsitellään.
- Tämä teksti on yksi Leibnizin epäitsekkään tai puhtaan rakkauden tärkeimpiä lähteitä teoksen *Codex juris gentium* esipuheen (1693) ohella. Hyvä esitys tästä mutkikkaasta opista on Gregory Brown, *Disinterested Love. Understanding Leibniz’s Reconciliation of Self- and Other-Regarding Motives*. *British Journal for the History of Philosophy*. Vol. 19, No. 2, 2011, 265–303.
- Vaativan käännöstyön suorittajana olen kiitollinen kuudelle henkilölle: varatuomari Matti Norrille, työn tilaajalle, oikeustieteellisistä kommentteista, VL Pellervo Oksalalle filosofisten käsitteiden täsmennyksistä, FT Erkki Palménille latinankielen solmujen avaamisesta, jota ei tehty Aleksanteri Suuren Gordionissa käyttämällä metodilla, sekä Leibniz-tuntijoille Dosenti Tuomo Aholle, FT Markku Roinilalle ja FT Petter Korkmanille heidän kommentteistaan. Suom. huom.

# PSYKOLOGIA

---

Tuoretta tutkimustietoa  
suomen kielellä



Psykologia-lehti on Suomen psykologisen seuran julkaisema tieteellinen aikakauslehti. Vuonna 1965 perustettu lehti ilmestyy kuutena numerona vuodessa.

Lehti on suunnattu niin tutkijoille kuin tutkimustietoa käytännön työssään hyödyntävillekin. Tarjolla on monipuolista ja käytännönläheistä luettavaa myös muille psykologisista kysymyksistä kiinnostuneille.

Aina tuoretta luettavaa, yhteystiedot ja tilausohjeet löytyvät lehden verkkosivuilta osoitteesta

**WWW.PSYKOLOGIA.FI**



JYRKI SIUKONEN

# Tahra kankaalla

## Taiteellinen metafora Leibnizilla

**Leibnizilla kuvataide avautuu tietokykymme vertauskuvaksi. Kuten taideteoksen ymmärtäminen, myös tietomme etenee sekavasta tiedosta kohti yhä tarkempaa ideoiden tietämistä. Tämä edellyttää kuitenkin lopulta enemmän uskoa kuin tietoa.**

**T**eoksessaan *The God Delusion* (suom. *Jumalharha*, 2007) evoluutiobiologi ja tunnettu tieteen popularisoija Richard Dawkins perustelee ateismin ja luonnontieteen näkökulmaa ja asettuu suoranaaisesti kaikenlaisia uskonnollisiin teksteihin nojaavia maailmankatsomuksia vastaan. Kirjansa loppupuolella Dawkins ottaa esimerkikseen *burkhan*, islamilaisissa maissa tavattavan naisten täyspitkän kaavun, joka paljastaa kantajastaan vain silmät. Dawkins ei kuitenkaan kirjoita *burkhasta* naisten alistamisen välineenä vaan käyttää sitä metaforana – tai symbolina, kuten hän itse sanoo – meidän omalle rajoittuneelle aistimaailmallemme. Dawkins vertaa *burkhan* kapeaa silmäaukkoa luontaiseen kykyymme havaita vain kapea osa elektromagneettisesta säteilystä; silmämme näkevät aallonpituuksista pelkästään pienen siivun eli sen mitä kutsumme valoksi, mutta mustan kankaan takana maailmankaikkeus on täynnä eri taajuuksia radioaalloista gammasäteilyyn. Dawkinsin vertauskuvan tarkoituksena on kertoa, että tiede avartaa tuota *burkhan* kapeaa aukkoa ja auttaa meitä näkemään maailmankaikkeuden kaikessa loistossaan.<sup>1</sup>

Dawkinsin vertaus pysäytti minut kahdesta syystä: ensinnäkin koska se on aavistuksen kummallinen, toiseksi koska se on entuudestaan tuttu. Gottfried Wilhelm Leibniz näet esitti saman vertauksen hieman toisessa muodossa vuonna 1697 kirjoituksessaan *Kaikkeuden perimmäisestä alkuperästä*. Leibnizin vertauksessa esimerkkinä on kaunis maalaus, joka on pientä kohtaa lukuun ottamatta peitetty.

”Kokeile katsoa ihanaa kuvaa ja sitten peitä se niin, että jätät näkyviin vain pienen läikän. Katsoitpa kuinka tarkkaan tahansa, siinä ei näy mitään muuta kuin sekava värien sotku, valikoimaton ja taiteeton – sitä sekavampi, mitä lähempää kuvaa katsoo. Kuitenkin kun peite poistetaan ja koko kuvaa katsotaan sopivasta paikasta, nähdään, että työn tekijä tekikin korkeimmalla taidolla sen, mikä ensin näytyi olevan päämäärättä kankaalle töhrittyä.”<sup>2</sup>

Leibnizin vertauksen tarkoituksena on kertoa, että luotu maailmankaikkeus on suuri harmoninen kokonaisuus. Ajallisesti ja fyysisesti rajoittuneen näkökulmamme vuoksi

voimme kuitenkin tavoittaa siitä yleensä vain pienen osan. Aivan kuten Dawkins kolmesataa vuotta myöhemmin, myös Leibniz uskoi, että tieteellinen ajattelu auttaa meitä näkemään laajemman kokonaisuuden – parhaassa tapauksessa kosmisen maalauksen laajemman sommitelman tai aallonpituuksien lavean kirjon.

### Sekavat ja tarkat ideat

Ei ole mitenkään kummallista, että Leibniz käyttää maalauksvertauskuvaa, sillä hänen filosofisista teksteistään löytyy arkkitehtuurista ja mekaniikasta sekä myös puutarhoista ja kuvataiteesta poimittuja esimerkkejä. Aikakautensa hovielämään osallistuessaan Leibniz oli tutustunut erilaisiin sivistyneen ihmisen harrasteisiin ja tauhuista keskusteleminen oli hänelle tuttua. Ajatus suuren maalauksen yksityiskohdan tihrustamisesta on jopa maalustekniikan kehittymisen kannalta mielenkiintoinen ajankuva. Olihan kaikkien aikojen parhaisiin tahrojen tuottajiin lukeutuva Rembrandt van Rijn ollut vielä elossa Leibnizin aloitellessa omaa uraansa.

Maalauksen tarkasteleminen ei ole toisaalta mikä tahansa vertaus, sillä kuvataiteella on erityinen tiedollinen asema Leibnizin kuvastossa. Jo vuonna 1684 ilmestyneessä artikkelissa ”Mietiskelyjä tiedosta, totuudesta/ ja ideoista” hän ottaa esimerkiksi kuvataiteilijan tiedon<sup>3</sup>. Leibniz erittelee tässä artikkelissaan tiedon lajeja tai asteita alkaen hämärästä ja päätyen tarkkaan ja adekvaattiin tietoon, joka voi olla symbolista (lähinnä matemaattista) tai intuitiivista (tieto Jumalasta). Samalla hän ottaa osaa keskusteluun ideoiden selkeydestä, joka oli keskeistä 1600-luvun filosofiille: sitä käsittelevät muiden muassa Descartes, Spinoza, Arnauld ja Nicole, sekä Locke.

Leibniz pyrkii kommentoimaan etenkin Descartesin esityksestä löytämiään puutteita. Samalla hän liittää aiheeseen aivan erityisen taiteellisen esimerkin. Selittäessään, mikä on selvää (*clarus*) mutta sekavaa (*confusus*) tietoa, Leibniz toteaa seuraavasti:

”[...] näemme maalareiden ja muiden taiteilijoiden tietävän hyvinkin, mikä on tehty oikein ja mikä kehnosti, vaikka he eivät usein pystykään antamaan arviolleen perustetta vaan kysyttäessä sanovat, että epämieluisissa työssä on jotakin vikaa, vaikka he eivät tiedä mitä.”<sup>4</sup>

## ”Hän pohtii, että pilvistä taivasta ei kukaan pidä sekavana kuvana.”

Leibnizin mukaan taiteilijoiden ammatillinen tieto on siis puutteellista, ainakin jos sitä verrataan matemaatikon tarkkaan ja adekvaattiin tietoon, joka on mahdollista esittää symbolisesti. Taiteilijakin kyllä tietää jotain, mutta tavalla, joka ei ole helposti sanallistettavissa, saati sitten ilmaistavissa lausekkeina. Leibniz ei ota tässä yhteydessä esimerkkejä muista ammattikunnista. Kuvataiteilija edustaa hänellä yksin loogisen tiedon alapuolelle jäävää, epämääräisesti hahmottuvaa eli sekavaa tietämistä.

Pari vuotta myöhemmin valmistuneessa kirjoitelmassa, joka tunnetaan nimellä *Metafyysikan esitys*, Leibniz täsmentää tuota esimerkkiään taiteellisesta tiedosta:

”[...] tiedämme toisinaan *selvästi*, ilman minkäänlaista epäilyä, onko jokin runo tai maalaus hyvä vai huono, koska siinä on *jotakin, mitä lienee*, joka on meille mieluista tai epämieluista. Mutta silloin kun pystymme tulkitsemaan merkit, joihin käsitys perustuu, tietoa kutsutaan *tarkaksi*.”<sup>5</sup>

Leibniz tarkoittaa tällä ”merkkien tulkitsemisellä” sel-laista tietoa, jota on esimerkiksi aidon aineen väärästä erottavalla jalometallien arvioijalla. Tämä ei ainoastaan tunnista aitoa kultaa vaan perustaa tämän tietonsa erityisiin kokeisiin ja materiaalin merkkeihin, jotka ovat jotain aivan muuta kuin taiteilijan mutu-tieto.

Tämän pohjalta voidaan olettaa, että taiteen tapauksessa tarkinta tietoa ei viime kädessä ole taiteilijalla tai sivistyneellä maallikkokatsojalla vaan asiantuntijalla, joka kykenee erottamaan hyvän teoksen huonosta esimerkiksi nojautumalla tietoonsa komposition teoriasta tai valojen ja varjojen muodostaman välöhämyn eli *clair-obscurin* käytöstä. Hän osaa asianmukaisesti selittää taideteoksessa olevat tunnusmerkit ja siten hänen voi sanoa tietävän selvästi ja tarkasti, onko teos hyvä vai huono. Tällaiset Leibnizin ohimennen esittämän ajatuksen jatkokehittelyt olivat 1700-luvun puolella keskeisiä uuden, aistiperäiseen havaintoon pohjaavan tieteenalan synnylle. Alexander Gottlieb Baumgartenin tunnetun määritelmän mukaan nimenomaan *estetiikka* on oleva alempi tieto-oppi ja järkiajattelulle analoginen havaitsemisen taito.<sup>6</sup>

### Ristiriitaiset ideat

Kolmannen kerran Leibniz palaa kuvataiteen metaforaan 1700-luvun alkuvuosina kommentoidessaan John Locken teosta *An Essay Concerning Human Understanding*. Locke käsittelee kirjansa toisen osan 29. luvussa ideoiden selvyyttä ja hämäryyttä, tarkkuutta ja sekavuutta – siis samaa aihepiiriä, jonka yhteydessä Leibniz oli ottanut esimerkikseen kuvataiteilijan selvän mutta sekavan tiedon. Myös Locke käyttää esimerkkinään kuvataidetta.

Locken mukaan ei ole parempaa esimerkkiä sekavista ideoista kuin tietyt yllättävinä taideteoksina esitetyt kuvat, joissa värit muodostavat outoja hahmoja vailla mitään havaittavaa järjestystä. Pohtiessaan sekavuuden syytä Locke kuitenkin huomauttaa, että vaikka tällainen kuva on vailla symmetriaa ja järjestystä, ei se pohjimmiltaan ole sen sekavampi kuin kuva pilvisestä taivaasta. Hän pohtii, että pilvistä taivasta ei kukaan pidä sekavana kuvana, eikä siitä tehtyä jäljennöstä voi myöskään nimittää sekavaksi. Ajatuksellinen sekavuus syntyykin Locken mukaan siitä, että taideteoksena esitetylle epämääräiselle kuvalle annetaan nimeksi esimerkiksi ”miehen muotokuva” tai ”Caesar”, vaikka jokainen järvevä ihminen näkee siinä sekasotkun, joka voisi yhtä hyvin olla Pompeiuksen tai paviaanin kuva. Vasta kun kuvan päälle asetetaan sylinterinmuotoinen peili, paljastuu, että kuvassa tosiaankin on mies tai Caesar.<sup>7</sup>

Locke käyttää tässä esimerkkinä anamorfisesti vääristynyttä kuvaa, joka näkyy oikein vain tietystä tarkastelupisteestä tai sopivanlaisen peilin kautta katsottaessa. Nämä oudosti maalatut optiikan lakien sovellukset olivat 1600- ja 1700-luvuilla suosittuja kuriositeetteja.<sup>8</sup> Mutta toisin kuin Leibniz, Locke näkee sekavuuden syntyvän ennen muuta siitä, että kuvaan liitetään nimen kautta jokin toinen idea. Ja koska ideat jo ovat Locken mukaan asioiden kuvia (*pictures of things*), on oikeastaan kyse kahden keskenään ristiriitaisen kuvan aiheuttamasta sekavuudesta. Lockelle idea on ennen muuta sellainen kuin se mielessä havaitaan.<sup>9</sup> Epämääräisenä havaittu kuva ei voi tällöin vastata esimerkiksi jo ennestään tarkkaa Caesarin ideaa.

## Sommitellen

Leibniz ei ole vakuuttunut, että sekavuus syntyy kuvan ja sille annetun nimen ristiriidasta, kuten Locke esittää, ja että se olisi ratkaistavissa asianmukaisemmalla nimeämisellä. Kirjoittamassaan kommentaarissa Locken teokseen – *Nouveaux essais sur l'entendement humain* – Leibniz toteaa:

”[...] kyse ei ole nimistä vaan *tarkoista ominaisuuksista*, jotka ideasta täytyy löytyä sitten kun sekavuuteen on saatu järjestystä. Joskus on vaikea löytää avainta – sellaista tarkastelukulmaa objektiin, joka näyttää jotkin sen ymmärrettävistä ominaisuuksista.”<sup>10</sup>

Leibniz korostaa, että sekavuuden syynä eivät ole niinkään sanat vaan analyysin puute. Anamorfinen kuva, jonka osat nähdään tarkasti ilman että kokonaisuudesta saadaan käsitystä, on Leibnizin mukaan verrannollinen kivikasaan, joka on sekava, kunnes on saatu tarkkaan selville, kuinka monta kiveä siinä on. Mahdollisuus, että kivikasa nimitettäisiin Caesariksi, ei juuri kiinnosta Leibnizia. Redusoidessaan ongelman pelkäksi kivien laskeutukseksi hän kuitenkin unohtaa oman vertauksensa peitetystä maalauksesta. Siinähän havaittava idea oli vavainen tahra, jonka sekavuuteen ei lähempi tarkastelu tuonut selvyttä. Ajatus siitä, että tahra olisi osa laajaa ja taidokasta sommitelmaa ei ollut laskettavissa tai pääteltävissä tahrasta käsin. Avainta sekavan tahrän merkitykseen olisikin vaikea löytää mistään nähtävillä olevista *tarkoista ominaisuuksista*. Sen sijaan apuun tarvitaan *deus ex pictura*, ennako-oletus suuresta sommittelijasta.

## Metaforasta harmoniaan

Olen tarkastellut kolmea Leibnizin teksteistä poimittua kohtaa, joissa hän käyttää tai kommentoi kuvataiteeseen liittyvää vertauskuvaa. Mitä Leibniz yrittää niissä kohdin sanoa? Miten osuva hänen vertauksensa on?

Vuoden 1684 artikkelin ”Mietiskelyjä tiedosta, totuudesta ja ideoista” kohta on näistä varhaisin. Siinä Leibniz käyttää kuvataiteilijaa esimerkkinä eräänlaisesta tietämisen välitilasta – tai kuten itse kuvataiteilijana haluan optimistisesti ajatella – esimerkkinä omanlaisestaan tietämisen tavasta. En ole löytänyt Leibnizin

vertaukselle aiempaa esikuvaa, joten se saattaa hyvin olla hänen omaa keksintöään. Tällä tavoin kuvataiteilijalle annetaan filosofian historiassa kenties ensimmäistä kertaa oma tietoteoreettinen paikka.

Leibniz ei myöskään sulje ovea taiteilijan nenän edestä. Taiteen selvästä mutta sekavasta tiedosta on mahdollista edetä ylemmäs, selvään ja tarkkaan tietoon. Kuten Leibniz korostaa kommentoidessaan Lockea, välineeksi tarvitaan analyysia, jolla pureudutaan epätarkkaan mielikuvaan. Kyse ei siis ole siitä, että esimerkiksi oletettu taideteos itsessään olisi ylitsekäymättömän sekava. Pikemminkin taiteilijoilla ei ole käytettävissään sopivia käsitteellisiä analyysivälineitä, joilla he voisivat selittää näkemänsä merkit.

Analyysivälineistä ei kuitenkaan ole apua Leibnizin kolmannessa esimerkissä, jossa vastassamme on pientä yksityiskohtaa lukuunottamatta peitetty taulu. Tässä metaforassa tekijä on tavoittamattomissa. Leibniz vertaa maalausta Jumalan luomaan maailmankaikkeuteen, joka hänen käsityksensä mukaan on, kuten tunnettua, harmoninen ja paras mahdollinen. Olettavasti siis myös peitetyn taulun kosminen vastine paljastuisi upeasti sommitelluksi – jos vain voisimme poistaa sitä peitetävän kankaan. Siihen kykymme eivät kuitenkaan vielä riitä. Saatamme kenties hieman suurentaa kankaassa olevaa aukkoa, mutta on myös mahdollista että meidän osaksemme jää lopulta katsella vain pientä epämääräistä tahrää kankaalla.

Vertauksessaan peitetystä maalauksesta Leibniz ei vaadikaan meiltä tarkempaa analyysia, vaan vakaata uskoa siihen, että maailmankaikkeus todellakin on – omista ja lähimmäistemme kokemuksista sekä historian opetuksista huolimatta – kaunis ja oikeudenmukainen ja että kaikki siihen sisältyvä paha on osa suurempaa hyvää. Leibniz pyytää meitä uskomaan taiteilijan taitoon, vaikka tahrän perusteella se näyttää epäuskottavalta. Leibniz siis päätyy osana niin sanottua populistista filosofiaansa käyttämään taiteellista metaforaa taiteilijan vapaudella. Hän viittaa siihen, miten pieni kokemuspäiirimme on verrattuna kaikkeuden laajuuteen, ja vetoaa muutaman vuosituhatvuotisen kattavan muistimme lyhyteen. Mitenpä sellaiselta pohjalta voisi arvioida mittaamatonta ja äärettömyyttä?<sup>11</sup>

## Viitteet

- 1 Dawkins 2006, 362.
- 2 Leibniz 2011, 246.
- 3 Ks. Siukonen 1999.
- 4 Leibniz 2011, 68–69.
- 5 Sama, 106.
- 6 *Estetiikan klassikot Platonista Tolstoihin*, 248.
- 7 Locke 1972, Book II, XXIX, 8.
- 8 Baltrušaitis 1996.
- 9 Locke 1972, Book II, XXIX, 5.
- 10 Leibniz 1962, Livre II, XXIX, 8, 258.
- 11 Leibniz 2011, 245.

## Kirjallisuus

- Baltrušaitis, Jurgis, *Anamorphoses ou Thaumaturgus opticus*. Flammarion, Paris 1996.
- Dawkins, Richard, *The God Delusion*. Bantam Press, London 2006.
- Estetiikan klassikot Platonista Tolstoihin*. Toim. Ilona Reiners, Anita Seppä & Jyri Vuorinen. Gaudeamus, Helsinki 2009.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm, *Nouveaux essais*. Sämtliche Schriften und Briefe. Philosophische Schriften. Sechster Band. Akademie-Verlag, Berlin 1962.

- Leibniz, Gottfried Wilhelm, *Filosofisia tutkielmia*. Toim. Tuomo Aho & Markku Roinila. Gaudeamus, Helsinki 2011.
- Locke, John, *An Essay Concerning Human Understanding* (1689). Everyman's Library, London 1972.
- Siukonen, Jyrki, Tyhmä kuin maalari? Leibniz ja taiteellisen tiedon olemus. *niin & näin* 2/99, 12–15.



HANNA NIKKANEN

# Internetissä kukaan ei tiedä, että olet mielikuviuksen tuotetta

**T**örmäsin hiljattain huijaukseen. Siihen liittyy julkisuudessa leviävä kertomus, joka ei ole alkuunkaan totta. Se on kuitenkin monen mielestä uskottava, hyvä tarina. Opettavainenkin.

Pitääkö valhe paljastaa? Pitäkö tarinasta liikuttuneille ihmisille kertoa, että heitä on huijattu? Että ne johtopäätökset, joita he tekevät todeksi luulemastaan tarinasta, ovatkin ehkä vääriä?

Lähdin oikaisemaan valhetta. Siinä oli vähän ristiretken makua: jostain syystä valheen laajuus saa minut ihan henkilökohtaisesti kiukun valtaan. Että ihminen kehtaa! Eikö se yhtään ajattele!

”Onko valehtelusta sitten haittaa, jos aihe on kuitenkin tärkeä”, kysyi toimittajaystävä.

”Eihän esimerkiksi kolumni ole niinkään journalismia, vaan kaunokirjallisuutta”, sanoi kirjailija.

”Siinä on ehkä ajateltu, että hän haluaa antaa äänen kovia kärsineille ihmisille”, arveli tuntematon nettikeskustelija.

Työtoveri kertoi kuululleensa hiljattain monen kirjoittajan tunnustavan, että he keksivät päästään hahmoja ja tapahtumia kolumneihinsa. *Tunnustavan* – siis oikeastaan kertovan hilpeästi, varmana siitä, että kaikki muutkin toimivat samoin.

\*

”Internetissä kukaan ei tiedä, että olet koira”, toteaa *New Yorker* -lehden kuuluisa pilakuva vuodelta 1993.

Helmikuussa 2011, maailman huomion juuri kiinnittyttyä arabikevääseen, Amina Abdallah Arraf al Omari perusti blogin. Syyrian Damaskoksessa asuva, työkseen englantia opettava lesbonainen oli todellisuudessa Tom MacMaster, Skotlannissa historiaa opiskeleva heteroseksuaalinen amerikkalainen paritasuu.

Blogi toimi nelisen kuukautta, kunnes kömpelö ylilyönti toi nettietisivät MacMasterin jäljille. Neljän kuukauden aikana Aminasta oli ehtinyt tulla julkkis, yksi Syyrian kansannousun varhaisista äänitorvista länteen. Amina sanoi juuri ne asiat, joita englanninkielinen yleisö halusi kuulla. Hän oli nuori, nätti, nokkela ja liberaali. Hän ajatteli kuin amerikkalainen. Hän ei kuulostanut lainkaan vieraalta, ei edes silloin, kun hän kirjoitti islamista.

Kaikki toimittajat, jotka haastattelivat Aminaa sähköpostilla tai julkaisivat hänen artikkeleitaan, olettivat, että joku muu oli jo varmistanut hänet todelliseksi henkilöksi. Toisaalta moni Aminaa haastatellut toimittaja kertoi jälkikäteen aavistaneensa, että hahmossa, joka ei suostu puhumaan puhelimesta ja jota kukaan ei ollut koskaan tavannut, on jotain mätää. He olivat kuitenkin ajatelleet, että vaikka kyseinen ihminen olisikin keksitty, hänen kuvaamansa asiat olisivat *periaatteessa voineet tapahtua jollekin*.

Ja kun MacMasterin Edinburghissa sähköposteihin naputtelemat haastatteluvastaukset vastasivat juuri haastattelijan tarpeisiin, se sai riittää. Ne olisivat periaatteessa voineet olla totta.

\*

”Jos haluat vapauttaa yhteiskunnan, anna sen ihmisille internet”, sanoi Wael Ghonim, Googlen egyptiläinen markkinointijohtaja, samassa kuussa, jolloin Amina aloitti blogikirjoittamisen. Ghonim puhui CNN:lle keskeltä Tahrir-aukion juhlahumua. Presidentti Hosni Mubarak oli luopunut vallasta 18 päivää kestäneen kansannousun päätteeksi, ja uutiset tiesivät kertoa jonkun egyptiläispariskunnan antaneen vauvalleen nimeksi Facebook.

Ghonimin sitaatti levisi laajalle. Se on kaunis, mutta epätosi – juuri sellainen ajatus, jonka halusimme juuri tuona hetkenä olevan totta.

Hän oli täydellinen haastateltava. Nuori, koulutettu, hyvää englantia puhuva teknoliberaali, joka ei kuulostanut lainkaan vieraalta. Ja vielä Googella töissä!

Ellei Ghonim olisi oikea ihminen, hän olisi vielä Aminaakin parempi fiktiolahmo.

”Me tulemme voittamaan, koska emme ymmärrä politiikkaa”, Ghonim sanoi maaliskuussa 2011 TED-puheessaan kalifornialaiselle yleisölle. ”Me tulemme voittamaan, koska meillä ei ole poliittista agenda. Me kieltäydymme pelaamasta heidän pelejään. Meillä on vain unelmia, joita puolustamme.”

Se oli kaunista, ideologiatonta puhetta, josta eturistiriidat, uskonto ja köyhyys, oli siivottu kokonaan pois. Tämä puhe miellytti meitä, läntistä yleisöä. Se vastasi omia ajatuksiamme siitä, millainen maailman tulisi olla. Ja kun Ghonim päivästä toiseen selosti meille tiedotusvälineissä Egyptin tapahtumia, me muodostimme mielikuvamme modernista Egyptistä hänen kuvakseen.

Seuraavana talvena yllätyimme, kun armeija vetelikin taas mielenosoittajia turpaan Kairon kaduilla ja islamistit näyttivät voiton toisensa jälkeen Egyptin ja Tunisian valankumouksen jälkeisissä monivaiheisissa vaaleissa.

\*

”Miksi älykkäät ihmiset ovat tyhmiä”, kysyy *New Yorkerin* otsikko kesäkuussa 2012. Juttu käsittelee tuoretta yhdysvaltalaisutkimusta, jonka mukaan korkea äly ei suojaa ihmistä kognitiiviselta vääristymältä – siis tavalla luottaa älyllisiin oikopolkuihin, olettaa silloin kun pitäisi ajatella. Päinvastoin. Tutkijoiden Richard Westin ja Keith Stanovichin mukaan älykkäät ihmiset tekevät erityisen paljon laiskoja oletuksia siitä, millainen maailma on.

Lukija saattaa olla kanssani eri mieltä, kun sanon, että toimittajat ovat älykkäitä. Tarkemmin sanottuna me toimittajat olemme niitä ihmisiä, jotka tietävät olevansa fiksuja: olemme hyviä kirjoittajia ja nopeita tiedonmaksusujia, joten useimmat meistä pärjäisivät koulussa hyvin. Lisäksi uskomme omaan älykkyyteemme on vahvistumassa,

koska elämämme siirtyminen internetiin muuttaa kulttuuriamme entistä tekstipohjaisemmaksi. Internet vahvistaa meidän toimittajien käsitystä omasta älykkyydestämme – olemmehan pilkku- ja yhdyssanasäännöt osaavia ihmisiä maailmassa, joka on täynnä väärinkirjoittajia.

Jos West ja Stanovich ovat oikeassa, juuri uskomme omaan älykkyyteemme tekee meistä laiskoja ajatteli-joita. Me pidämme omaa maailmankuvaamme niin rationaalisenä, että emme vaivaudu kyseenalaistamaan sitä. Siksi lähdemme herkästi älyllisille oikopoluille. Kun poimimme juttuihimme Wael Ghonimeja ja Amina Arafeja, meitä ohjaa kognitiivinen vääristymä ja erityisesti kaksi sen alalajia, *vahvistusharha* ja *toiveajattelu*.

Vahvistusharha: kun tarjolla on paljon erilaisia näkemyksiä, huomaamme joukosta ne, jotka vahvistavat ennakkooletuksiamme. Itse asiassa uskomme niin vahvasti oman maailmankuvamme erinomaisuuteen, että alitajuntamme mielestä on hyväksyttävää – itse asiassa aivan erityisen eettistä – antaa ääni sellaisille asioille, jotka uskomme oikeiksi. Siksi läntiset toimittajat nostivat arabikeväästä esiin lähes ainoastaan ääniä, jotka kuulostivat läntisiltä toimittajilta.

Toiveajattelu: koska haluaisimme, että politiikka onnistuu ilman ideologiaa, uskontoa, eturistiriitoja ja köyhyyttä, kirjoitamme ikään kuin näin olisi.

Joskus jokin todellinen tapahtuma, kuten vaikka Egyptin ja Tunisian vaalitulokset, pakottaa meidät vertaamaan ennakkooletuksiamme todellisuuteen. Silloin hämmennymme. Miksei Wael kertonut meille tästä?

\*

Internetin 34. sääntö: jos jokin asia on olemassa, siitä on pornoa internetissä.

Sääntö on vanha, ja tarvitsisi nykyään lisäpykälän. Jos jokin asia on olemassa, siitä käydään kiivasta keskustelua ainakin jollain nettipalstalla.

Työhuoneen naapurissa sijaitsevan kaupan ovelta roikkuu tänään iltapäivälehdessä lööppi, jonka mukaan Suomen kansa on järkyttynyt presidentti Niinistöä esittävän vahanuken ulkomuodosta. Jutussa viitataan asiasta käytävään ”vilkkaaseen nettikeskusteluun”. Tämäkin lööppi kertoo elämämme muuttumisesta tekstipohjaiseksi. Yhä suurempi osa toiminnastamme on jo tapahtumishetkellään digitaalista, siis arkistoitavissa ja haettavissa. Se tarjoaa ammattikunnalleni matalia aitoja ylitettäväksi.

Jos haluan kirjoittaa ilmiöstä, jota ei varsinaisesti ole olemassa, voin kuitenkin viitata aina aiheesta käytävään nettikeskusteluun – jotain sieltä varmasti löytyy. Jos haluan juttuuni aivan tietyn näkemyksen tukemaan omia ennakkokäsityksiäni, Google löytää minulle varmasti ihmisen, joka tuon näkemyksen internetissä esittää.

Ehkä löydän haastateltavakseni blogikirjoittajan, jonka henkilöllisyyttä en pysty varmentamaan, mutta joka mielestäni ainakin periaatteessa voisi olla todellinen henkilö. Siitä on vain lyhyt askel siihen, että keksisin haastateltavani itse. Silloin selittäisin itselleni, että keksimäni tarina olisi periaatteessa voinut tapahtua jollekin.



PETRI RÄSÄNEN

# Demokratian vaaliminen vaatii talouden ymmärtämistä

**Filosofit ovat aina kysyneet tekojemme järkevyyden ja oikeutuksen perään. Moraalisina toimijoina emme voikaan ohittaa näitä kysymyksiä. Yksilöllinen näkökulma ei kuitenkaan välttämättä riitä, kun pohdimme yhteiskuntaa ja julkisia/poliittisia tekoja. Tarvitsemme myös kollektiivista järkeä ja omien ennakkoluulojemme ylittämistä.**

## Taloustiede ja demokratia

Taloustieteelliseen lähestymistapaan nojaavissa tutkimuksissa poliittisten toimien selityksperusta löytyy yksilöllisistä valinnoista. Poliittisten päätösten oikeutus nojaa siihen, että ne edesauttavat ihmisiä saavuttamaan omia päämääriään. Demokratia on hyvä (ehkä paras huonoista) hallintojärjestelmä siinä määrin kuin se edesauttaa tämän tavoitteen saavuttamista. Miten poliittiset päätökset voivat vastata yksilöiden päämääriä (preferenssejä), sitä on tutkittu niin sanotuissa 'sosiaalisen valinnan' (*social choice*) ja 'julkisen valinnan' (*public choice*) teorioissa. Eerik Lagerpetzin artikkeli avaa tätä aihepiiriä.

*Liberalistista* ajattelua myötäillen taloustieteilijät usein myös korostavat demokratian sisältämää mahdollisuutta vaihtaa poliittiset päätöksentekijät, jos kansalaiset eivät ole heihin tyytyväisiä. Samoin päätöksentekijöiden vallankäyttöä tulee rajoittaa. Tämä tarkoittaa esimerkiksi kilpailullisen vaalijärjestelmän tukemista ja erilaisten liberalististen lainsäädäntö- ja tuomioistuinjärjestelmien rakentamista. Samalla se tarkoittaa markkinoiden ja politiikan erottamista toisistaan. Markkinoiden tehtäväksi tulee taloudellisen kakun kasvattaminen, kun taas politiikan tulee sopia siihen liittyvästä tulonjaosta. Tämänkaltaisella taloudellisen toiminnan ei-normatiivista luonnetta painottavalla näkemyksellä on kuitenkin ongelmansa.

Panu Kalmi kritisoi jakoa "positiiviseen" ja "normatiiviseen" taloustieteeseen, joka peittää annettujen politiikkasuositusten arvosidonnaisuuden. Teppo Eskelinen tarkastelee taloustieteellisen hyvinvointikäsitteen ja sen taustalla vaikuttavan tehokkuuden (optimoinnin) ihanteen normatiivista luonnetta. Mikäli taloustiede on jo näissä lähtökohdissaan sitoutunut arvottaviin lähtökohtiin, on se ytimessään poliittista.

## Talous uhkaa demokratiaa

Taloustieteilijä Dani Rodrik väittää kirjassaan *The Globalization Paradox* (2011), että taloudellinen globalisaatio uhkaa demokraattista päätöksentekoa kun kansalliset valtiot eivät enää pysty toteuttamaan omia päämääriään. Sen sijaan ne joutuvat sitoutumaan ylikansallisten talou-

dellisten instituutioiden (kuten WTO) yksittäisille valtioille asettamiin sääntöihin. Rodrikin mukaan aikamme hyperglobalisaatio eroaakin toisen maailmansodan jälkeisestä tilanteesta (*Bretton Woods* -aikakaudesta), jolloin kansallisvaltioilla oli huomattavasti suuremmat mahdollisuudet toteuttaa erilaisia, sekä taloudellisesti että normatiivisesti perusteltuja politiikkoja.

Jan Otto Andersson esittelee artikkelissaan Rodrikin näkemyksen historiallisia edeltäjiä, Friedrich Listiä, Gunnar Myrdalia, Karl Polanya ja Immanuel Wallersteinia. Kaikki nämä ajattelijat pohtivat kansainvälisen talouden, kansallisen politiikan ja demokratian suhteita.

## Preferenssien tyydyttäminen vai yhteinen ajattelu?

Taloustieteellisesti demokraattisten instituutioiden oikeutus perustuu pyrkimykseen edistää ja turvata kansalaisten preferenssien tyydyttäminen. Tavoitteena on ikään kuin muuntaa yksilölliset preferenssit niitä mahdollisimman hyvin peilaaviksi julkisiksi valinnoiksi. Erityisesti julkisen valinnan teoreetikot korostavat kuitenkin tähän liittyviä vaikeuksia. He mielellään näkevätkin markkinavaihdon korvaavan tämän politiikan osa-alueen.

Jos demokratian tehtävää ei kuitenkaan ymmärretä ensisijaisesti yksilöllisten preferenssien tyydyttämisen kautta – koska halutaan kiertää julkisen valinnan ongelmat tai muista syistä – eivät sen paremmin 'julkiset valinnat' (teorian merkityksessä) kuin markkinatkaan voi täyttää demokratian tehtävää.

*Deliberatiivinen demokratiakäsitys* edustaa ehkä selkeimmin taloustieteelliselle lähestymistavalle vaihtoehdoista näkemystä. Sen mukaan demokratiaan kuuluu olennaisesti "julkinen järjenkäyttö", jossa tavoitteena on muodostaa yhteisiä – yksilöiden preferenssit ja näkemykset ylittäviä – näkökulmia poliittisen päätöksenteon perustaksi.<sup>1</sup> Eräät tämän suuntauksen edustajat kritisoivat myös globaalien talouden rakenteiden määräävää vaikutusta päätöksenteolle.<sup>2</sup> Rodrikin ajatus demokraattisen keskustelun merkityksestä tarttuu mielenkiintoisella tavalla tähän kysymykseen.

Rodrik haluaisi esimerkiksi muuttaa WTO:n roolia

siten, että se valvoisi kansallisten (esimerkiksi tuontitulleja koskevien) päätösten demokraattisuutta. Kriteereinä toimisi muun muassa julkisen keskustelun kattavuus. WTO ei siis langettaisi päätöksiään sisällöllisiin perusteisiin, vaan kriteerinä toimisi päätöksiä valmisteleavan keskustelun demokraattisuus.

Vaikka Rodrik ei edustakaan globaalin talouden kritiikin äärelaitaa, hänen näkemyksensä eroavat selvästi niiden taloustieteilijöiden ajatuksista, joiden mukaan demokratian määräävä ominaisuus on poliittisen vallan rajoittaminen, ei julkisen keskustelun edistäminen tai taloustieteen näkemystä eroavan rationaalisuuskäsityksen muodostaminen. Rodrik sen sijaan lähestyy näitä laajempia kysymyksiä huomauttaessaan, että kansallisvaltioilla tulisi olla oikeus tehdä päätöksensä omien kriteeriensä pohjalta, perustukseen ne sitten taloudellisiin tai normatiivisiin näkemyksiin.

Taloustieteellisestä näkökulmasta erityisesti normatiivisiin kysymyksiin liittyvät poliittiset ulottuvuudet – kuten eri osapuolten välisen keskustelun merkitys kaupapolitiikan suuntaviivojen määrittäjänä – eivät helposti nouse esiin. Marko Terviön taloustieteellinen tulkinta Rodrikin vapaakaupanäkemyksistä painottaakin hänen ajattelunsa muita puolia.

## Aitoon keskusteluun

Demokratiakeskustelun kannalta on tärkeää pyrkiä käsitteelliseen selvyyteen. Tällöin voidaan aidosti pohtia

esimerkiksi eroja taloustieteellisesti määritellyn tehokkuuden ja demokraattisen päätöksenteon välillä. Entä missä määrin luotamme taloustieteen, julkisen järjestyksen tai vaikkapa itseisarvoisen ajattelun voimaan silloin kun määritämme demokraattisen toimintamme suuntaviivoja?

Ideologisia ja tieteiden välisiä rajoja rikkovan keskustelun kautta voimme lisätä ymmärrystä sekä taloudesta että demokratiasta. Silloin voimme myös paremmin hahmottaa meille tarjottuja erilaisia ”realiteetteja” – joko ne hylätään tai niihin sopeutuen.<sup>3</sup>

## Viitteet

- 1 Deliberatiivisesta demokratiasta, ks. esim. Habermas 1981.
- 2 Ks. esim. Dryzek 1996.
- 3 Kiitokset Suomen tiedetoimittajien liitolle ja Tiedonjulkistamisen seuralle, joiden myöntämät apurahat mahdollistivat Talous ja demokratia -teeman toimittamisen.

## Kirjallisuus

- Dryzek, John S., *Democracy in Capitalist Times. Ideals, Limits, and Struggles*. Oxford University Press, New York 1996.
- Habermas, Jürgen, *Theorie des kommunikativen Handelns. I-II*. Suhrkamp, Frankfurt/M. 1981. (engl. *Theory of Communicative Action*. Käänt. Thomas McCarthy 1984 & 1987, useita painoksia).
- Rodrik, Dani, *The Globalization Paradox. Why Global Markets, States and Democracy Can't Coexist*. Oxford University Press, Oxford 2011.



[www.helsinginkirjamessut.fi](http://www.helsinginkirjamessut.fi)

## Tuhansien tarinoiden Helsingin kirjamessut 25.–28.10. Helsingin Messukeskus

**Avoinna:** to, la–su klo 10–18, pe klo 10–20.

**Liput:** 15 € / 10 €.

Samaan aikaan ja samalla lipulla:

**MUSIIKKI**

**VIINI  
RUOKA  
& HYVÄ ELÄMÄ**

**ART  
FORUM**

'TUNNUSTUS' on noussut aikakautemme avainkäsitteeksi. Se periytyy Hegelin filosofiasta (Anerkennung), mutta sille on kertynyt uutta tähdellisyyttä aikana, jolloin kapitalismi kiihdyttää kulttuurienvälisiä yhteyksiä, murtaa tulkintakehikoita ja tekee identiteeteistä poliittisia. Kansakunnan, etnisyyden, "rodun", sukupuolen ja seksuaalisuuden merkeissä liikkeelle lähteneet ryhmät taistelevat "hankkiakseen tunnustusta eroavuudelleen". Näissä kamppailuissa ryhmäidentiteetti korvaa luokkaedut poliittisen liikekannallepanon paikkana: yhä useammin vaaditaan tulla tunnustetuksi kernaammin mustana, homoseksuaalina, corrèzelaisena tai ortodoksina kuin proletaarina tai porvarina. Perustavinta epäoikeudenmukaisuutta ei ole hyväksikäyttö vaan kulttuurinen herruus.

Johtaako tämä muunnos eräänlaiseen yhteiskunnan balkanisoitumiseen ja universaalien moraalinormien hylkäämiseen? Vai tarjoaako se näköalaa kulttuurisen sokeuden korjaamiseksi materialistisessa katsantokannassa, joka väitetysti menetti maineensa neuvostotyyppisen kommunismin romahduksessa, ja joka ei nähnyt eroja, vaan vahvisti epäoikeudenmukaisuutta saattamalla hallitsevan ryhmän normit yleispäteviksi? ...

**Lue loput DIPLOSTA.**

**Tilaa nyt DIPLO osoitteesta  
myynti@intokustannus.fi,  
tekstarilla tai soita 040 179 5297.  
Hinta vain 34 €/vuosi,  
kestotilauksena 30 €/vuosi.**

# Sateen sattuessa vallankumous pidetään sisätiloissa.

Into kustantaa *Le Monde diplomatique* & *Novaja Gazeta* -lehteä, pamfletteja, hillittömän kiinnostavaa tietoa ja kaunoakin, kotimaista ja käännettyä. Monet Innon kirjoista ovat saatavissa myös e-kirjoina.

*Le Monde diplomatique* ja *Novaja Gazeta* muodostavat yhdessä 48-sivuisen, nelivärisen maailmanpoliittisen lehden, joka ilmestyy 6 kertaa vuodessa. Lehden selkäranka on *Le Monde diplomatiquen* laajentuva lehtiperhe: *Diploja* ilmestyy jo 30 eri kielellä. *Diplo* tarjoaa uutiset ja niiden taustat analyttävissä muodossa, artikkelien avulla voi ymmärtää asioiden yhteydet ja suunnan.





EERIK LAGERSPETZ

# Demokratia ja taloudellinen rationaalisuus

Vuonna 2006 Kongon demokraattisessa tasavallassa pidettiin ensimmäiset demokraattiset vaalit 45 vuoteen. Tapahtuman kunniaksi *Helsingin Sanomat* haastatteli 19-vuotiasta kongolaista opiskelijaa, joka kommentoi vaaleja seuraavaan tapaan: ”Nyt voimme valita maan johtoon ihmisen, jonka kanssa olemme samaa mieltä. Ja jos hän ei paranna maan oloja, vaihdamme hänet viiden vuoden päästä.”<sup>1</sup> Olivatko opiskelijan demokratiaan kohdistuvat odotukset edes periaatteessa täytettävissä? Demokratian filosofian keskeiset ongelmat palautuvat suurelta osin tähän kysymykseen.

**O**piskelija oli varmaan arvioissaan liian optimistinen. Silti monet olisivat valmiit sanomaan, että hän oli ymmärtänyt demokratian luonteen suurin piirtein oikein. Opiskelijalla oli perinteisten demokratiateorioiden mukainen käsitys politiikasta. Näiden teorioiden mukaan demokraattisessa osallistumisessa on kysymys *kollektiivisesta* ja *välimeellisestä* toiminnasta. *Me* valitsemme päätöksentekijät heidän näkemystensä perusteella, edellyttämme heidän ajavan hyväksymiämme tavoitteita, ja määrääjän kuluttua *me* arvioimme lopputulosta. Jos se ei tyydytä, *me* vaihdamme heidät toisiin. Tämä käsitys jättää tilaa erilaisille painotuksille: kansansuvereniteettiajattelu korostaa yhteisen tahdon mukaista valintaa, utilitaristinen demokratiateoria ”maan olojen parantamista” ja liberalistinen perinne johtajien vaihdettavuuden mahdollisuutta. Silti näissä näkemyksissä on paljon yhteistä.

Monet taloustieteilijät ja taloustieteelliseen metodologiaan sitoutuneet politiikan tutkijat ja filosofit – erityisesti julkisen valinnan teoreetikot – näyttävät kuitenkin olevan sitä mieltä, että opiskelijan käsitys demokratian luonteesta oli perustavasti harhainen. Heidän mukaansa ”*me*” emme valitse presidenttejä tai muita vallankäyttäjiä, koska politiikassa ”*me*” emme ylimalkaan tee mitään. Poliittisia valintoja ei voi hahmottaa tavoitteiden toteuttamisena, koska yhdenkään toimijan panos ei – poikkeustilanteita lukuun ottamatta – ole välttämätön niiden saavuttamiseksi. Teoksessaan *Democracy and Decision* Geoffrey Brennan ja Loren Lomasky vertaavat vaalitulosta roskaantumiseen. Uimaranta roskaantuu vain, koska ihmiset heittelevät sinne roskia. Silti ei ole mielekästä sanoa, että lopputulos oli joidenkin *valitsema*.<sup>2</sup>

## Poliittisen osallistumisen ongelma

Yksinkertaistetussa muodossa julkisen valinnan teoreetikojen argumentti on seuraavanlainen. Merkitkään

*B* niitä ”hyötyjä” tai ”hyviä asioita”, joita yksittäinen äänestäjä (tai yleisemmin poliittiseen toimintaan osallistuva) voi odottaa saavansa, jos lopputulos on hänen toivomansa. *P* olkoon todennäköisyys sille, että kyseisen yksittäisen toimijan panos on lopputuloksen kannalta ratkaiseva, ja tarkoittakoon *C* niitä kustannuksia (ajamenoa, vaivaa ja riskejä), joita toimijalle osallistumisesta (esimerkiksi vaaliurnille menosta) koituu. Taloustieteille tyypillinen hyödyn maksimoinnin malli sanoo, että toimijalle on järkevää osallistua vain, jos  $PB > C$ , eli *odotetut hyödyt* (hyödyt kerrottuna todennäköisyydellä) ovat kustannuksia suuremmat. Todennäköisyystermin *P* on tässä ratkaiseva. Koska kyseessä on todennäköisyys, se on jossakin yhden ja nollan välillä. Argumentin kannalta on olennaista, että todennäköisyyden suuruus riippuu äänestäjien määrästä. Yksinvaltiaan antama ”ääni” ratkaisee todennäköisyydellä yksi. Suuressa äänestäjäjoukossa todennäköisyys on varmasti *hyvin* lähellä nollaa. *P* voisi esimerkiksi olla todennäköisyys sille, että ilman yksittäisen toimijan ääntä vaalissa tai kansanäänestyksessä tulisi tasatulokset. Tasatuloksen todennäköisyys on massaäänestyksissä häviävän pieni, ja normaalisti mahdollinen tasatulos ratkaistaan laskemalla äänet uudelleen, jolloin lopputulos yleensä muuttuu. Käytännössä yksittäinen ääni ei siis ole *koskaan* ratkaiseva. Koska *P*, miten se sitten lasketaankin, on hyvin lähellä nollaa, ei mahdollisten hyötyjen ja kustannusten suuruuksilla *B* ja *C* ole toiminnan rationaalisuuden kannalta paljonkaan merkitystä. Tämän mallin mukaan massaäänestyksiin osallistuminen ei juuri koskaan ole rationaalista. Jos kannattamani ehdokas tulee joka tapauksessa valituksi, miksi minun kannattaisi äänestää? Jos hän taas ei tule valituksi, miksi itse vaivautuisin äänestämään?

Huomattakoon, että argumentti ei edellytä, että toimija olisi *itsekesä*, vaikka taloustieteellistä metodologiaa soveltavat usein sitoutuvatkin tähän oletukseen. *B*- ja *C*-termit voivat heijastella hyvin monenlaisia arvostuksia. Sen sijaan argumentti edellyttää, että toimijan

## ”Hyötyjä ja haittoja laskevan äänestäjän malli on yleistettynä itsensä kumoava.”

suhde osallistumiseen on luonteeltaan *välineellinen*: hän on kiinnostunut lopputuloksista ja pyrkii parhaana pitämään. Tämä oletamus on yhteensopiva klassisten demokratiateorioiden kanssa. Muista eroistaan riippumatta ne olettavat, että äänestäjät ovat kiinnostuneet lopputuloksista, esimerkiksi siitä, että tietty henkilö tulee tai ei tule valituksi tai että tietynsisältöinen päätös tulee voimaan.<sup>3</sup>

Yllä esitetyssä asetelmassa oletetaan, että äänellä joko on tai ei ole merkitystä lopputuloksen kannalta. Läheskään kaikki äänestykset eivät kuitenkaan ole hahmotettavissa joko–tai -valintoina. Monipuoluevaaleissa ”voittajat” ja ”häviäjät” ovat usein paljon hankalammin määriteltävissä. Esimerkiksi Suomen eduskuntavaalien ”voittajista” kiistellään usein pitkään. Vaikka vaihtoehtoja olisi vain kaksi – kuten esimerkiksi anglosaksisissa yhden edustajan vaalipiireissä, useimmissa kansanäänestyksissä tai kaksivaiheisten vaalien toisella kierroksella – ei silti ole välttämättä samantekevää, miten suurella äänimäärällä ehdokas voittaa tai häviää. Nämä huomautukset eivät kuitenkaan olennaisesti muuta asetelmaa. Jos on epätodennäköistä, että yksi ääni ratkaisisi vaalituloksen, on yhtä epätodennäköistä, että yksi ääni muuttaisi voiton murskavoitoksi tai murskatappion kunniakkaaksi tappioksi. Ja se, että voittamisen ja häviämisen kriteerit ovat epäselvät, ei sinänsä tee osallistumisesta houkuttelevampaa.

Edellä on puhuttu vain äänestämisestä. Toisinaan todetaan, että ”äänestämällä ei voi vaikuttaa”. Argumentti ei kuitenkaan edellytä demokraattisen osallistumisen palauttamista pelkkään äänestämiseen. *Mutatis mutandis*, edellä esitetty malli on yleistettävissä muihin poliittisen osallistumisen muotoihin, esimerkiksi mielenosoituksiin osallistumiseen, julkisten puheenvuorojen käyttämiseen, nimenkeruukampanjoihin osallistumiseen, ostoboikotteihin ja niin edelleen. Muut vaikuttamisen tavat voivat olla äänestämistä tehokkaampia vain niin kauan kuin ne ovat suhteellisen harvojen käytössä.

Ihmiset kuitenkin äänestävät vaaleissa ja osallistuvat politiikkaan. Tämän katsotaan toisinaan tuottavan ”äänestämisen paradoksin”. Kyseessä on kuitenkin ”paradoksi” vain hyvin erikoisessa ja rajatussa mielessä: ihmisten tosiasiallinen toiminta ei ole sopusoinnussa yhden laajalti sovelletun mutta silti kiistanalaisen teorian kanssa.<sup>4</sup> Paradoksin teoriansisäinen luonne tulee ilmeiseksi, kun oivalletaan että hyötyjä ja haittoja laskevan äänestäjän malli on yleistettynä itsensä kumoava. Demokratiassa valinta perustuu vain annettuihin ääniin. Mitä useampi järkeilee mallin mukaisesti ja jättää äänestämättä, sitä suurempi on yksittäisen äänen painoarvo. Jos *kaikki* järkeilisivät mallin mukaisesti, yksittäinen ääni ratkaisisi. Tällöin siis kannattaisikin äänestää. Mutta mitä useampi järkeilee näin, sitä vähäisempi on yksittäisen äänen painoarvo, ja niin edelleen. ”Paradoksi” ei siis tiukasti ottaen voi olla vangan ongelma (toisin kuin joskus on väitetty), sillä yleinen yhteistyöstä kieltäytyminen ei ole tasapainotulos<sup>5</sup>.

Anthony Downsin klassisesta teoksesta *An Economic Theory of Democracy* (1957) alkaen poliittisen osallistumisen ongelmaa on pyritty ratkaisemaan viittaamalla ”velvollisuuksiin” tai ”sosiaalisiin normeihin”<sup>6</sup>. Tämä merkitsee luopumista pelkästään välineelliseen rationaalisuuteen perustuvista selitysyrytyksistä. Osa kirjoittajista on pyrkinyt pelastamaan välinerationaalisen puhutavan puhumalla poliittisesta osallistumisesta saatavasta tyydytyksestä (*satisfaction*), joka olisi lisättävä yhtälöön positiivisena lisätekijänä<sup>7</sup>. Tämä puhutapa näyttää kuitenkin paluulta taloustieteissä jo aikaa sitten virallisesti hylättyyn hedonismiin, jonka mukaan ihmiset eivät tavoittele asioita sinänsä vaan niihin liittyvää ”mielihyvää”. Ihmiset voivat olla tyytyväisiä täytettyään velvollisuutensa, mutta velvollisuuksien täyttäminen, toisin kuin vaikkapa sikarin polttaminen, ei ole ensisijaisesti *väline* tyytyväisyyden tunteen saavuttamiseksi. Taloustieteissä tyypillisin rationaalisuustulkinta näkee rationaalisuuden parhaana pidetyn vaihtoehdon valitsemisena. Vaihtoeh-

## ”Peruskysymys liittyy osallistumisen rationaalisuuteen.”

tojen väliset preferenssit taas ovat joko taloustieteelle an-  
nettuja psykologisia tosiasioita (jotakin vaihtoehtoa vain  
pidetään parhaana) tai johdettavissa välineellisistä suh-  
teista (jotakin toimintavaihtoehtoa pidetään parhaana,  
koska sen uskotaan suurimmalla todennäköisyydellä joh-  
tavan parhaana pidettyyn lopputulokseen). Tämä käsitys  
ei edellytä, että parhaina pidetyillä vaihtoehdoilla olisi  
joitakin määrättyjä ominaisuuksia, joiden vuoksi niitä  
preferoidaan.

### Rationaalinen epärationaalisuus?

Poliittinen osallistuminen on luontevinta ymmärtää  
normatiiviseksi ilmiöksi, mutta velvollisuuksista tai  
normeista puhuminen ei sinänsä ole kovin informatiiv-  
ista. Monille klassisille politiikan teoreetikoille (kuten  
Aristoteleelle, Rousseaulle ja J. S. Millille) poliittinen  
osallistuminen oli itsessään arvokasta riippumatta sen  
mahdollisesti tuottamista välineellisistä hyödyistä. Po-  
litiikka oli *praksista*, joka muokkasi toimijaa itseään pi-  
kemminkin kuin toiminnan kohdetta. Tämä ajattelutapa  
sisältää tärkeän totuuden. Poliittisen osallistumisen mer-  
kitys ei rajoitu vain tavoiteltuihin ja tarkoitettuihin seu-  
rauksiin. Kun keskustellaan siitä, miksi demokratia on  
hyvä poliittinen järjestelmä (tai ainakin parempi kuin  
harvainvallat), yksi mahdollinen perustelu liittyy siihen,  
mikä vaikutus demokratialla on kansalasiin itseensä.  
Mutta tämä ei voi olla kansalaisten *oman* osallistumisen  
keskeinen motiivi. Osallistumisen rationaalisuuden on-  
gelma ei näillä pohdinnoilla ratkea, sillä kansalaisten ei  
voi olettaa osallistuvan vain kehittääkseen kansalaisyks-  
kuntaan. Vaikka demokratian oletettu kasvattava vaikutus  
olisi itse asiassa sen moraalisesti tärkein ominaisuus, tämä  
kasvattava vaikutus voi toteutua vain, jos kansalaiset  
voivat toiminnallaan saavuttaa joitakin arvostamia lop-  
putuloksia.

Seuraava ajatuskoe selventää asiaa: kuvitellaan järjes-  
telmä, jossa kansalaiset voivat (kenties valtion erityisesti

tukemina ja kehottamina) vapaasti kokoontua, keskus-  
tella politiikasta, äänestää ja kirjoittaa vetoamuksia. Tällä  
aktiviteetilla ei kuitenkaan ole *mitään* vaikutusta päätök-  
sentekoon, vaan se tapahtuu pelkästään kansalaisykskunnan  
kehittämistä silmällä pitäen. Olisiko kansalaisilla ratio-  
naalinen motiivi osallistua myös tällaisen järjestelmän  
toimintaan? Näyttäisi siltä, että politiikkaan osallistu-  
misen on oltava *myös* välineellisesti mielekästä, jotta se  
voisi olla itsessään arvokasta.

Peruskysymys liittyy osallistumisen rationaalisuuteen.  
Downsin mukaan ihmiset äänestävät, koska he haluavat  
tukea demokratiaa. Tämä vastaus näyttäisi kuitenkin  
toistavan alkuperäisen ongelman: yksittäisen äänestäjän  
osuus halutun lopputuloksen saavuttamisessa on edelleen  
häviävän pieni. Esimerkiksi filosofi Richard Fumerton ei  
pidä mitenkään kummallisena sitä, että ”rationaalisesti  
toimivat yksilöt voivat tuottaa maailman, joka on paljon  
huonompi kuin irrationaalisesti tuotettu maailma.”<sup>9</sup>  
Tuntuu luontealta myöntää, että näin *voi* joskus käydä.  
Rationaalisuutemme on rajallisten olentojen rationaali-  
suutta, ja tiedoiltaan, kyvyiltään ja voimiltaan rajallisten  
olentojen yrityksiin sisältyy aina epäonnistumisen riski.  
Sen sijaan tuntuu kummalliselta sanoa, että epärationaa-  
liseksi leimattu toiminta tuottaisi *jatkuvasti* ja *systemaat-  
tisesti* parempi tuloksia kuin rationaaliseksi katsottu toi-  
minta.

Edellä esitetyssä perusasetelmassa ihmiset toimivat  
tietyllä tavalla (esimerkiksi äänestävät) ja perustelevat  
toimintansa itselleen ja toisille sillä, että he tavoittelevat  
määrättyä lopputulosta (esimerkiksi suosimansa eh-  
dokkaan läpimenoa). Ainakin toisinaan tavoiteltu lop-  
putulos toteutuu vain siksi, että ihmiset toimivat mai-  
nitulla tavalla. Miten *välineellistä* rationaalisuusikäsitystä  
kannattava voi olla sitä mieltä, että kyseinen toiminta oli  
kaikesta huolimatta irrationaalista? Äänestämisen ratio-  
naalisuutta epäilevät teoreetikot yleensä itse kannattavat  
demokratiaa (ainakin pienimpänä pahana), ja myön-  
tävät, että demokratia voi säilyä vain, jos ihmiset yleensä

## ”Keskeiset instituutiomme rakentuvat sen varaan, että ihmisten oletetaan ja toivotaan käyttäytyvän tavalla, joka voidaan leimata irrationaaliseksi.”

äänestävät. He joutuvat siis sanomaan, että irrationaaliseksi katsottu käyttäytyminen on moraalisesti välttämätöntä. Itse asiassa keskeiset instituutiomme rakentuvat sen varaan, että ihmisten oletetaan ja toivotaan käyttäytyvän tavalla, joka voidaan leimata irrationaaliseksi.

### Tietämättömyys demokratiassa ja markkinoilla

Anthony Downsin mainittu teos oli ensimmäinen systemaattinen yritys soveltaa taloudellista metodologiaa politiikkaan. Hän korosti äänestämisen paradoksin informaatioaspektia. Downs oletti, että ihmiset osallistuvat lähinnä siksi, että he kokevat sen velvollisuudekseen. Tämä velvollisuuden tunne on erillinen tekijä, joka tulee instrumentaalisesti arvioitavien kustannuksien ja hyötyjen lisäksi.

Velvollisuudentunne äänestämistä kohtaan ei kuitenkaan kannusta kansalaisia hankkimaan informaatiota äänestyspäätöstensä tueksi. Koska poliittisen tiedon hankkiminen ja politiikan seuraaminen, toisin kuin äänestyspaikalla poikkeaminen, vaativat aikaa ja vaivaa, politiikassa vallitsee ”rationaalinen tietämättömyys”.<sup>10</sup> Downsin mukaan vaalitulokset heijastelisivat tehokkaasti kansalaisten mielipiteitä vain, jos jokainen ilmaisisi näkemyksensä ikään kuin hänen äänensä olisi ratkaiseva. Mutta,

”[...] tosiasiaa hänen äänensä ei ole ratkaiseva: se hukkuu toisten äänen mereen. Tästä syystä sillä, onko hän hyvin informoitu vai ei, ei ole havaittavaa vaikutusta sille, mitä hän saa. Jos kaikki muut ilmaisevat todelliset näkemyksensä, hän saa hyvin informoidusta äänestäjäkunnasta koituvan hyödyn riippumatta siitä, miten huonosti informoitu hän itse on; jos he ovat huonosti informoituja, hän ei voi tuottaa näitä hyötyjä itsekseen. Näin ollen, kuten aina kun kyseessä ovat hyödyt eivät ole jaettavissa, yksilöllä on

motiivi luistaa omasta kustannusosuudestaan: hän kieltäytyy hankkimasta riittävästi informaatiota, jonka avulla hän löytäisi omat todelliset näkemyksensä. Koska kaikki tekevät näin, vaalitulos ei heijasta hallittujen todellista suostumusta.”<sup>11</sup>

Viimeinen virke osoittaa, miten syvältä Downsin argumentin on tarkoitus puraista. Poliitiikan teoriassa on antiikista alkaen vallinnut kaksi traditiota. Platon korosti *Valtio*-dialogissa kansalaisten tietämättömyyttä, kun taas Aristoteles esitti *Politiikassa* demokratian osittaisen puolustuksen argumentoidessaan, että joukko yhdessä voi olla viisaampi kuin yksikään sen jäsenistä. Demokratian puolustukset Aristoteleesta Rousseau’hon, de Condorcet’hen ja aina Jürgen Habermasiin asti ovat nojautuneet siihen ajatukseen, että päätöksiä tekevän ryhmän enemmistö voi olla viisaampi kuin viisain ryhmän jäsenistä. Tämä ajatus rakentuu kahdelle olettamukselle: politiikassa on oikeita ja vääriä lopputuloksia, ja osallistuessaan päätöksentekoon kansalaiset pyrkivät ponnistelemaan oikeiden lopputulosten löytämiseksi muodostamalla itsenäisiä, harkittuja mielipiteitä. Downsin argumentti perustuu näiden olettamusten hylkäämiseen; downsilaiset äänestäjät ovat ensisijaisesti omia intressejään pohtivia egoisteja. Tällöin politiikassa ei voi olla yhtä oikeaa lopputulosta, koska äänestäjillä on usein ristiriitaiset intressit.

On kuitenkin mahdollista muotoilla Downs -tyyppinen argumentti vaikka, pidettäisiinkin kiinni demokratian tiedollisen perustelun lähtöolettamuksista. Tiedollisen perustelun mukaan demokraattiset enemmistöt osuvat todennäköisemmin oikeaan kuin yksittäiset äänestäjät. Tällöin oikean ratkaisun etsimiseen sitoutuneen äänestäjän kannattaa hyväksyä enemmistön näkemys pikemminkin kuin muodostaa itsenäinen mielipide. Mutta laajasti hyväksyttynä tämäkin järkeily kumoaa itsensä. Mitä useampi järkeilee näin, sitä epäluottavampi enem-

## ”Kuluttaja on yleensä hyvin informoitu vain valintojensa välittömien vaikutusten suhteen.”

mistön näkemys on. Jos useimmat tai kaikki äänestäjät yrittävät vain mukautua enemmistön näkemykseen, ei voi muodostua mitään sellaista enemmistön näkemystä, johon voisi mukautua.<sup>13</sup>

Äänestäjän ”rationaalisen tietämättömyyden” vastakohtaksi asetetaan usein markkinatoimijoiden oletettu asiantuntemus, ”kuluttajan suvereniteetti”. Tämä argumentti palautuu Joseph Schumpeterin klassiseen teokseen *Capitalism, Socialism and Democracy* (1942), jota usein pidetään demokratian taloudellisen teorian edelläkävijänä (vaikka tarkkaan lukien Schumpeterin ajatukset poikkeavat aika tavalla myöhemmistä teorioista)<sup>14</sup>. Schumpeter huomauttaa, että kuluttaja, joka ostaa markkinoilta vaikkapa savukkeita (Schumpeterin oma esimerkki) joutuu itse kokemaan päätöksensä seuraukset ja kykenee kokemuksensa perusteella arvioimaan valintansa hyvyden. Äänestäjä on monessa suhteessa eri asemassa kuin kuluttaja. Hänen äänensä paino on vähäinen, mutta myös sen suhde lopputulokseen on erilainen. Äänestäjä ei voi suoraan arvioida valintansa vaikutuksia.

Tämän ajatuksen mukaan markkinoilla yksittäisen toimijan päätös on ratkaiseva: hän saa sen, mitä pyytääkin, joten hänellä, toisin kuin äänestäjällä, on rationaalinen motiivi miettiä, mitä hänen kannattaa pyytää. Tästä syystä kuluttaja on luultavasti paremmin informoitu valintojensa seurauksista kuin äänestäjä. Tämä huomio on pätevä, mutta vain tiettyyn rajaan. Schumpeterin esimerkin tupakoitsija ei 40-luvulla tiennyt savukkeiden terveyshaitoista. Siinä suhteessa hän oli valintojensa seurausten suhteen yhtä tietämätön kuin äänestäjä. Kaikki kuluttajan valintojen kannalta relevantit seuraukset eivät ole automaattisesti kuluttajan tiedossa. Valintojen kumuloituvien yhteisvaikutusten suhteen kuluttaja on luultavasti yleensä tietämättömämpi kuin äänestäjä. Monissa tapauksissa kuluttajan on melkein mahdoton saada luotettavaa tietoa esimerkiksi käyttämiensä tuotteiden ympäristövaikutuksista, koska niitä

ei tiedä kukaan muukaan. Kuluttaja on yleensä hyvin informoitu vain valintojensa välittömien vaikutusten suhteen.

Toisaalta ”rationaalisen tietämättömyyden” ongelma on mahdollinen myös markkinoilla. *Sekä demokratiassa että markkinoilla samanaikaisesti* (in unum actum) *tehdään päätöksiä ja tuotetaan informaatiota uusien päätösten tueksi*. Tästä syystä markkinatilanteissa voidaan konstruoida samantapainen rationaalisen tietämättömyyden ongelma kuin äänestystilanteissa. Oletetaan, että markkinatoimijat uskovat lujasti markkinoiden toimivuuteen ja ”näkyttömän käden” siunauksiin. Tällöin he olettavat, että markkinoilla olevat hyödykkeet – vaikkapa erilaiset sijoituskohteet – ovat suurin piirtein hintansa arvoisia. Koska he uskovat markkinoiden toimivan hyvin, heillä ei ole rationaalista motiivia testata tätä uskomustaan, etenkin, jos sen testaaminen on hankalaa ja aikaa vievää ja markkinat näyttävät suosivan nopeaa toimijaa. *Markkinoiden tuottama informaatio on siis eräänlainen julkishyödyke*, joka on kaikkien vapaasti saatavilla ja mahdollistaa näin vapaa- matkustamisen. Mutta jos riittävän monet luottavat sokeasti markkinoihin, ei enää ole mitään takeita siitä, että hyödykkeet todella ovat hintansa arvoisia. Asetelma on samantapainen kuin yllä siteeratussa Downsin argumentissa.

Kuten viime aikoinakin on nähty, ongelma ei todellakaan ole vain teoreettinen; se mahdollistaa markkinakuplien syntymisen. Kun Brennan ja Lomasky esittävät, että ”vaaliasetelmissa paljastetuilla preferensseillä ei ole samaa normatiivista auktoriteettia kuin niillä, jotka paljastetaan *idealisoituissa* markkinakonteksteissa”, he oikeastaan esittävät tautologian. Olenainen ero on vain siinä, että markkinatoimijat tyypillisesti *oletetaan* hyvin informoiduiksi. Kyseessä ei ole mikään empiirisesti todettu tosiasia, vaan käytettyjen mallien ominaisuus.

## Osallistumisen ongelma klassisessa politiikan teoriassa

Ennen 1700-luvun jälkipuoliskoa politiikan teoreetikot olivat melko yksimielisiä siitä, että demokraattinen tasavalta oli väistämättä pieni, noin antiikin Ateenan kokoinen yhteisö<sup>15</sup>. Perustelut olivat sekä käytännöllisiä että teoreettisia. Rousseau mukaan yksityisen kansalaisen vapaus ja valtion koko olivat aina käänteisessä suhteessa. Koska Rousseaun positiivisessa vapauskäsitteessä osallistuminen lakien säätämiseen oli osa vapautta, yksityisen kansalaisen suhteellisen vaikutusvallan pieneneminen merkitsi vapauden vähenemistä<sup>16</sup>.

Aiempien näkemysten lähtökohtana oli, että ”demokratia” edellytti välitöntä osallistumista; ”edustuksellinen demokratia” nähtiin ristiriitaisena käsitteenä. 1700-luvun lopun ja 1800-luvun alun tasavaltalaiset, esimerkiksi Amerikan vallankumouksen teoreetikot, ranskalaiset Emmanuel Sieyès ja markiisi de Condorcet, ja utilitaristi James Mill taas tervehtivät edustusperiaatetta ”modernin ajan suurena keksintönä”, joka teki mahdolliseksi toteuttaa tasavaltalaisia hyveitä myös suurissa poliittisissa yksiköissä<sup>18</sup>. Thomas Paine arveli, että jos antiikki olisi tuntenut edustuksellisen järjestelmän, antiikin tasavallat eivät olisi koskaan rappeutuneet. Edustuksellinen demokratia tekisi Yhdysvalloista ”nykypäivän Ateenan”, riemuitsi Paine.<sup>19</sup> Kun demokratia yhdistettiin edustuksellisiin mekanismeihin, vapaaseen keskusteluun ja valppaaseen, säännöllisesti ilmestyvään sanomalehdistöön, ”[...] suurta valtakuntaa voitiin johtaa kuin yksinkertaista kaupunkia”, julisti de Condorcet.<sup>20</sup>

Pian kävi kuitenkin selväksi, että modernilla edustuksellisella demokratialla oli tarkoittamattomia ominaisuuksia, jotka ratkaisevalla tavalla erottivat sen antiikin tasavalloista. Kuuluisassa puheessaan *De la liberté des anciens comparée à celle des modernes* (1819) Benjamin Constant asetti vastakkain antiikin tasavaltajien aktiivisen kansalaisihanteen ja modernien liberaalien massademokratioiden todellisuuden. Constantin mukaan antiikin kansalainen saattoi konkreettisesti kokea oman osallistumisensa vaikutukset. Modernin valtion kansalainen sen sijaan ”hukkuu väkijoukkoon”. Mikään hänen elämässään ei anna hänelle konkreettista todistusta poliittisen osallistumisen merkityksestä.<sup>21</sup> Vaikka liberaali Constant hylkää kaikki yritykset palata antiikin osallistuvaan demokratiaan, hän näkee modernin demokratian passiivisuuteen sisältyvät riskit. Hän katsoo, että edustuksellisessa järjestelmässä vaarana on edustajien irtautuminen valitsijoistaan. Äänestäjien tulisi valppaasti vahtia edustajiensa toimia ja tarvittaessa vaihtaa heidät.<sup>22</sup>

Liberalismistaan huolimatta Constantia ei voi pitää Schumpeterin ja Downsien skeptisismiin perustuvan ”demokraattisen minimalismin” edeltäjänä. Vaikka hänen näkemyksensä on hyvin kaukana klassisen tasavaltalaisen perinteen ja Rousseaun aktiivisen kansalaisen ihanteesta, se edellyttää samalla tavoin, että kansalaiset pysyvät informoituina ja ovat tarvittaessa valmiita ja kykeneviä toimimaan kollektiivisesti ainakin joissakin tilanteissa.

Ennen modernin julkisen valinnan teorian syntyä sys-

temaattisin äänestäjän ongelman pohtija oli kuitenkin G. W. F. Hegel. Württembergin säätyjä käsittelevässä kirjoituksessaan (1817) Hegel argumentoi seuraavaan tapaan:

”Kun äänestäjien joukko on suuri, yksilö voi pitää oman äänensä vaikutusta merkityksettömänä, varsinkin kun edustaja, jota hän auttaa tulemaan valituksi, on itse vain yksi jäsen lukuisassa kokouksessa, jossa vähäinen joukko ei voi koskaan osoittaa omaavansa ratkaisevaa merkitystä, ja jossa yhden äänen merkitys joka tapauksessa jää huomattomaksi. Psykologisilla perusteilla olisi odotettavissa, että äänestäjien etu saisi heidät tavoittelemaan äänioikeutta innokkaasti, ja pitämään sitä tärkeänä ja kunniaikkaana: voisi odottaa heidän tunkevan käyttämään tätä oikeutta ja tosiasiallisesti antavan äänensä harkitusti ja muista etunäkökohdista piittaamatta. Mutta arkikokemus on osoittanut, että suuri etäisyys oletettujen seurausten ja sen äärimmäisen pienen vaikutusvallan välillä joka yksilöllä näyttää olevan, pian johtaa siihen, että äänioikeudet muuttuvat tämän oikeutensa suhteen välinpitämättömiksi [...]”<sup>23</sup>

Tämä analyysi toistuu kaikissa Hegelin keskeisissä poliittisissa kirjoituksissa. *Oikeusfilosofiassa* hän huomauttaa, miten

”[...] erityisesti suurissa valtioissa ilmenee välttämättä välinpitämättömyyttä äänestämistä kohtaan, koska yhdellä äänellä on joukossa merkityksetön vaikutus; ja vaikka äänestämään oikeutetut saattavat arvostaa ja kuvitella äänioikeutensa joksikin korkeaksikin, he eivät kuitenkaan ilmesty ääntänsä antamaan.”<sup>24</sup>

Osallistumisen ongelma *ei* siis ole vain rationalistisen metodologian tuottama teoriansisäinen kummajainen. Poliitiikan teoreetikot ovat alusta alkaen problematisoineet osallistumisen rationaalisuuden modernin massademokratian oloissa. Toisin kuin meidän päiviemme taloustieteellistä metodologiaa soveltavat politiikan tutkijat, Constant ja Hegel eivät kuitenkaan johda ongelmaa ylihistoriallisesti pätevistä rationaalisuusperiaatteista vaan modernin yhteiskunnan omasta dynamiikasta. Constantin ja Hegelin näkemysten mukaan poliittisten yksikköjen suuri koko on vain yksi vaikuttava tekijä. Molemmat ovat yhtä mieltä siitä, että moderni individualistinen markkinatalous irrottaa kansalaiset toisistaan erillisiksi poliittisiksi atomeiksi. Se houkuttaa kansalaiset näkemään itsensä omia etujaan ajavina erillisinä yksilöinä. Constant ja Hegel ovat yhtä mieltä siitä, että tämä kehitys on tietyissä suhteissa väistämätön, mutta samalla ongelmallinen. Viimeiseksi jääneessä poliittisessa kirjoituksessaan Englannin vaaliuudistuksesta (1831) Hegel nostaa jälleen kerran esille osallistumisen ongelman ja argumentoi, että vetoaminen abstraktiin kantilaiseen moraaliperiaatteeseen (”entä jos kaikki toimisivat noin”) ei toimi ratkaisuna modernissa massademokratiassa, jossa yksilöiden nimenomaan *oletetaan* toimivan vain oman tahtonsa mukaisesti, muista piittaamatta<sup>25</sup>.

Hegelin ratkaisu osallistumisen ongelmaan on yhtäläisen äänioikeuden hylkääminen ”ranskalaisena abstrak-

tiona<sup>26</sup>. Kansalaisten tulisi voida osallistua politiikkaan orgaanisesti rakentuneiden ryhmien jäseninä, ei erillisinä ”atomeina”, joita yhdistää vain abstrakti valtion jäsenyys<sup>27</sup>. Vaikka Hegelin teoria korporatiivisesta säätyedustuksesta kuuluu kiistatta *Oikeusfilosofian* konservatiivisempiin ai-neksiin, äänestäjän ongelman keskeinen rooli Hegelin nä-kemyksessä osoittaa, että kysymyksessä ei ollut vain yrityk-sen legitimoida restauraatiokauden poliittisia käytäntöjä.

## Ongelman todellinen merkitys

Rationalistista metodologiaa käyttävät politiikan tutkijat ovat nojautuneet *motivatioonalisen symmetrian* periaat-teeseen. Sen mukaan poliittisten toimijoiden toimintaa tulisi selittää samalla tavoin kuin markkinoimijoi-denkin. Ei ole mitään erityistä syytä olettaa, että poliiti-tiset toimijat, esimerkiksi puolueet, byrokraatit tai valtio kokonaisuudessaan olisivat kiinnostuneempia yleisestä edusta kuin yritykset tai kuluttajat. Tämä on epäilemättä joissakin suhteissa hyödyllinen huomio. Silti sen käyttö-kelpoisuudella on ilmeiset rajansa. Vaikka *homo politicu-sesta* ei maalattaisikaan idealisoitua kuvaa, ei silti tarvitse olettaa, että hän olisi täsmälleen samanlainen oman edun tavoittelun ohjaama olio kuin sukulaisensa *homo econo-micus*. Constant ja Hegel oivalsivat, että ”rationaalisuus” voidaan ymmärtää osin instituutioihin sidotuksi asiaksi; yhdessä institutionaalisessa kontekstissa sen vaatimukset voivat olla erilaiset kuin toisessa.

Poliittinen osallistuminen voidaan nähdä yhtenä kollektiivisen toiminnan muotona. Taloustieteellisesti orientoituneiden teorioiden kyvyttömyys käsitteellistää poliittista osallistumista rationaalisenä toimintana johtuu kyvyttömyydestä ymmärtää kollektiivista toimintaa yli-malkaan. Osallistuminen kollektiiviseen toimintaan voidaan nähdä sitoutumisena toimimaan arvokkaaksi koetun tavoitteen edistämiseksi. Kysymys ei tyypillisesti ole sokeasta, ehdottomasta säännön seuraamisesta. Mi-nimiedellytyksiä ovat, että vaiva on jossakin järkevässä suhteessa toivottuihin lopputuloksiin, ja että riittävän monien muiden uskotaan olevan valmiit sitoutumaan sa-moihin tavoitteisiin, joten toivottu lopputulos nähdään ainakin mahdollisena<sup>28</sup>.

Tätä voi selvittää palaamalla alkuperäiseen ase-telmaan. Jotkut ovat argumentoineet, että hyvin pienten vaikutuksien tai todennäköisyyksien huomiotta jättä-minen käytännöllisessä päätöksenteossa perustuu virheel-liseen ajatteluun (eräänlaiseen *sorites*-paradoksin muun-nelmaan<sup>29</sup>). Ajatellaan henkilöä, joka haluaa päästä huip-pukuntoon harjoittelemalla joka päivä, tai henkilöä, joka päättää lopettaa tupakanpolton. Kumpikin päätty para-doksiin jättämällä hyvin pienet vaikutukset huomiotta. Yksistä harjoituksista lintsaminen ei ratkaisevasti vaikuta kuntoon, eikä yksi savuke liioin tapa ketään. Jokaisen yksittäisen päätöksen kohdalla voi näyttää siltä, että pe-riaatteesta lipeämisen hyödyt ovat haittoja suuremmat. Silti hyvän kokonaistuloksen saavuttaminen edellyttää lukuisien sinänsä vaikutuksiltaan mitättömien tekojen tekemistä. Argumentin mukaan kansalainen, joka ei

osallistu poliittiseen toimintaan vaikutusten vähäisyyden vuoksi, on kuin tahdon heikkoudesta kärsivä kuntoilija tai tupakoitsija.<sup>30</sup>

Analogia on kuitenkin epätäydellinen. Äänestäjä, toisin kuin kuntoilija tai tupakoitsija, ei voi yksinään sitoutua siihen, että kaikki toivotut lopputuloksen kannalta vält-tämättömät teot todella tehdään, koska niiden tekeminen ei ole hänestä kiinni. Yksityisen toimijan tahdonlujus ei riitä, vaan tarvitaan riittävän monen toimijan välistä *luot-tamusta*. Tahdonlujus ja ihmisten välinen luottamus ovat osittain analogisia ominaisuuksia. Lujatahtoinen toimija on halukas toimimaan sitoumustensa tai suunnitelmansa mukaan, koska hän luottaa siihen, että hänen tuleva mi-nänsä on valmis ”jatkamaan yhteistyötä”.

Poliittisen osallistumisen mielekkyyteen vaikuttavat ainakin seuraavat tekijät. Ensinnäkin, toimijat mieltävät itsensä osaksi sitä kokonaisuutta, jossa osallistuminen tapahtuu, ja näkevät siinä tapahtuvat ratkaisut itseään koskevin. Tämä ei edellytä sitä, että ratkaisut liittyvät toimijoiden ”omiin intresseihin” (saati aineellisiin intres-seihin) tai vaikuttavat kausaalisesti toimijoihin. Toiseksi, poliittiset ratkaisut riippuvat olennaisesti kansalaisten osallistumisesta, vaikka yksittäisen kansalaisen vaiku-tusvalta olisikin vähäinen. Kolmanneksi, osallistuville kansalaisille on tarjolla vähintään kaksi vaihtoehtoa, jotka (i) ovat erotettavissa toisistaan ja (ii) kytkeytyvät merkittävien kansalaisryhmien mielipiteisiin, etuihin ja tarpeisiin. Neljänneksi, kansalaisryhmien sisällä vallitsee luottamus siihen, että ryhmän jäsenet ovat yleisesti ha-lukkaita osallistumaan omia mielipiteitään ja etujaan vas-taavien vaihtoehtojen tukemiseen.

Moderneissa demokratioissa on omaksuttu institutio-naalisia ratkaisuja, jotka ovat myötävaikuttaneet näiden ehtojen toteutumiseen. Puoluejärjestelmä on osittain hoitanut Hegelin ”korporaatioille” uskomat tehtävät: puolueet ovat pystyneet tarjoamaan samastumiskohteita, mobilisoimaan kansalaisia osallistumaan ja tarjoamaan foorumin keskustelulle. Toisaalta parlamentarismille luonteenomainen hallituksen ja opposition vastakkain-asettelu on taannut mielekkäiden vaihtoehtojen olemas-saolon. Kansallisvaltio on toiminut identifikaation koh-teena: viime kädessä politiikassa on ollut kysymys ”kan-sakunnan kohtalosta”. Näitä tekijöitä Hegel ei kyennyt riittävästi käsitteellistämään, joskaan niiden ei voi katsoa olevan ristiriidassa hänen perusnäkemyksensä kanssa<sup>31</sup>.

Tässä esitetyn näkemyksen mukaan äänestäjän on-gelma eli poliittisen osallistumisen ongelma ei seuraa uni-versaaleista rationaalisuusperiaatteista, muttei liioin ole pelkästään yhden teoriarakennelman sisällä syntynyt kum-majainen. Poliittisen osallistumisen mielekkäisyys riippuu osin institutionaalisista seikoista, kuten jo Constant ja Hegel huomasivat. Tämä asettaa haasteen esimerkiksi yrityksille demokratisoida kansainvälisiä instituutioita. Tässä suhteessa eurokansalaisten vähäinen mielenkiinto Euroopan Unionia kohtaan ja europarlamentin vaalien al-haiset osallistumisprosentit eivät lupaa hyvää. Demokraat-tisten instituutioiden mielekkäisyys ei perustu vain muodol-listen vaikuttamismahdollisuuksien olemassaoloon.

## Viitteet

- 1 *Helsingin Sanomat* 31. 7. 2006.
- 2 Brennan & Lomasky 1993, 169–170.
- 3 Yleiskatsauksia ongelmaan ja tarjottuihin ratkaisuihin, ks. Riker & Ordeshook 1973, 45–77; Herne 2000; Dowding 2005. Kriittisistä kommentteista, ks. Barry 1970, 13–46; Engelen 2006; Pressman 2006; Mackie 2010.
- 4 Analogisesti voisimme sanoa ”aurinkokunnan paradoksiksi” sitä, että ptolemaiolaisesta näkemyksestä huolimatta Maa kiertää Auringon ympäri.
- 5 Herne 2000, 108.
- 6 Downs 1957, 270.
- 7 Riker & Ordeshook 1973, 83.
- 8 Tästä tarkemmin, Pateman 1970.
- 9 Fumerton 1990, 206.
- 10 Downs 1957.
- 11 Downs 1957, 246.
- 12 Aristoteles 1991, 1281b; Rousseau 1997, 178; Habermas 1996, 179.
- 13 Lagerspetz 2010.
- 14 Schumpeter 1962.
- 15 Montesquieu 1849, 103–104; de Maistre 1989, 122–123.
- 16 Rousseau 1997, 111.
- 17 Rosanvallan 1995.
- 18 Mill 1992, 21.
- 19 Paine 1989, 170.
- 20 de Condorcet 1996, 224–225.
- 21 Constant 1988, 316.
- 22 Constant 1988, 326.
- 23 Hegel 1966a (1817), 162; käänös EL. Vrt. myös Hegel 1966b (1831), 304–309.
- 24 Hegel 1994 (1820), § 311.
- 25 Hegel 1966b (1831), 306.
- 26 Hegel 1966a (1817), 161.
- 27 Hegel 1994 (1820), § 301–311.
- 28 Tämä merkitsee, että poliittisen osallistumisen motivaatio-ongelma on lähempänä A. K. Senin (1967) muotoilemaa varmistuspeliä (eli vakuutuspeleä) kuin vangin ongelmaa. Edellisessä asetelmassa yhteistyö näyttäytyy järkevänä, jos toimijat voivat luottaa siihen, että muut (tai riittävän monet) ovat valmiit valitsemaan yhteistyön, jälkimmäisessä taas yhteistyöstä kieltäytyminen on aina ”järkevä” strategia, tekivät muut mitä hyvänsä.
- 29 Sorites-paradoksin perinteinen versio on seuraava: Yhden hiekanjyvän lisääminen ei tee hiekkakasaa. Siispä on näköjään mahdotonta tehdä hiekkakasaa lisäämällä hiekanjyviä yksi kerrallaan, koska mikään yksittäinen lisäys ei voi olla kasan aikaansaamisen kannalta ratkaiseva.
- 30 Mackie 2010, 18; Parfit 1984, 75–82.
- 31 Roman-Lagerspetz 2012.

## Kirjallisuus

- Aristoteles, *Politiikka. Teokset, osa VIII*. Suom. A. M. Anttila. Gaudeamus, Helsinki 1991.
- Barry, Brian, *Sociologists, Economists and Democracy*. Macmillan, London 1970.
- Brennan, Geoffrey & Lomasky, Loren, *Democracy and Decision. The Pure Theory of Electoral Preference*. Cambridge University Press, Cambridge 1993.
- de Condorcet, Marie Jean Antoine Nicolas de Caritat, Marquis, *L'imprimerie, "art créateur de la liberté"* (1791). Teoksessa *Politique de Condorcet*. Toim. Charles Coutel. Payot, Paris 1996.
- Constant, Benjamin, *The Liberty of the Ancients Compared with that of Moderns (De la liberté des anciens comparée à celle des modernes, 1819)*. Teoksessa *Political Writings*. Käänt. ja toim. B. Fontana. Cambridge University Press, Cambridge 1988, 309–328. Suomeksi *niin & näin* 3/08.
- Dowding, Keith, *Is it Rational to Vote? Five Types of Answer and a Suggestion*. *British Journal of Politics and International Relations*. Vol. 7, No 3, 2005, 442–459.
- Downs, Anthony, *An Economic Theory of Democracy*. Harper Collins, New York 1957.
- Engelen, Bart, *Solving the Paradox. The Expressive Rationality of the Decision to Vote*. *Rationality and Society*. Vol. 18, No. 4, 2006, 419–441.
- Fumerton, Richard A., *Reason and Morality. A Defense of the Ego-centric Perspective*. Cornell University Press, Ithaca 1990.
- Habermas, Jürgen, *Between Facts and Norms. Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy (Faktizität und Geltung, 1992)*. Käänt. W. Rehg. MIT Press, Cambridge, Mass. 1996.
- Hegel, G. W. F., *Verhandlungen in der Versammlung der Landstände des Königreichs Württemberg im Jahre 1815 und 1816 (1817)*. Teoksessa *Politische Schriften*. Suhrkamp, Frankfurt am Main 1966a, 140–276.
- Hegel, G. W. F., *Über die englische Reformbill (1831)*. Teoksessa *Politische Schriften*. Suhrkamp, Frankfurt am Main 1966b, 277–321.
- Hegel, G. W. F., *Oikeusfilosofian pääpiirteet eli luonnonoikeuden ja valtiotieteen perusteet*. (Grundlinien der Philosophie des Rechts oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse, 1820). Suom. Markus Wahlberg. Pohjoinen, Oulu 1994.
- Herne, Kaisa, *Kansanvallan rationaalisuus*. Teoksessa *Mitä on valta?* Toim. Juha Räikkä & Mikko Wennberg. Unipress, Kuopio 2000, 103–115.

- Lagerspetz, Erik, *Wisdom and Numbers*. *Social Science Information*. Vol. 49, No. 1, 2010, 29–59.
- Mackie, Gerry, *Why It's Rational to Vote*. August 2010. <http://polsci.ucsd.edu>. Luettu 17. 4. 2012.
- de Maistre, Joseph, *Considerations sur la France (1797)*. Teoksessa *Ecrits sur la Révolution*. Toim. J.-L. Darcel. Quadrige/PUF, Paris 1989.
- Mill, James, *An Essay on Government (1823)*. Teoksessa *Political Writings*. Toim. Terence Ball. Cambridge University Press, Cambridge 1992, 1–42.
- Montesquieu, Charles de Secondat Baron de, *Esprit des lois (1748)*. Firmin Didot, Paris 1849.
- Paine, Thomas, *The Rights of Man, Part II (1792)*. Teoksessa *Political Writings*. Toim. Bruce Kuklick, Cambridge University Press, Cambridge 1989, 145–203.
- Parfit, Derek, *Reasons and Persons*. Oxford University Press, Oxford 1984.
- Pateman Carole, *Participation and Democratic Theory*. Cambridge University Press, London 1970.
- Pressman, Steven, *Clap Happy. Applause and the Voting Paradox*. *Journal of Economic Methodology*. Vol. 13, No. 2, 2006, 241–256.
- Riker, William H. & Ordeshook, Peter C., *An Introduction to Positive Political Theory*. Englewood Cliffs, Prentice Hall 1973.
- Roman-Lagerspetz, Sari, *The Dialectics of Democracy*. *Nordicum-Mediterraneum. Icelandic E-Journal for Nordic and Mediterranean Studies*. Vol. 7, No. 2, 2012. <http://nome.uak.is>. Luettu 17. 4. 2012.
- Rosanvallan, Pierre, *The History of the Word "Democracy" in France*. *Journal of Democracy*. Vol. 6, No. 4, 1995, 140–154.
- Rousseau, Jean-Jacques, *Yhteiskuntasopimuksesta, eli valtio-oikeuden johtavat aatteet*. (Du contrat social, 1762). Suom. J. V. Lehtonen. Karisto, Hämeenlinna 1997.
- Schumpeter, Joseph, *Capitalism, Socialism and Democracy (1942)*. Harper & Row, New York 1962.
- Sen, Amartya K., *Isolation, Assurance, and the Social Rate of Discount*. *Quarterly Journal of Economics*. Vol. 81, No. 1, 1967, 112–24.





# Poliittisen yritysvastuun normatiivinen perusta

**Viimeaikaisessa yritysten yhteiskuntavastuuta koskevassa tutkimuksessa on tapahtunut kiinnostava poliittinen käänne. Siinä liikeyrityksiä pidetään entistä enemmän poliittisina toimijoina, jotka eivät globaalin talouden oloissa mahdu perinteiseen talouden piiriin. Poliittisen filosofian peruskysymysten pohtiminen on kuitenkin jätetty alkutekijöihinsä. Erityisesti taloudellisen vallan muuntumista poliittiseksi vallaksi ei ole riittävässä määrin kyetty hahmottamaan ja haastamaan. Huomiotta on jäänyt tapa, jolla liikeyritysten laajeneva poliittinen yhteiskuntavastuu kaventaa tavallisten kansalaisten poliittisia oikeuksia.**

**A**kateemista keskustelua yritysten yhteiskunnallisesta vastuusta on hallinnut taloudellinen lähestymistapa, jossa ajatellaan, että liikeyrityksille sopivien yhteiskunnallisten vastuutehtävien tulee olla taloudellisesti perusteltuja. Tämän valtavirtaisen lähestymistavan taustalla on perinteikäs klassisen liberalismiin mukainen käsitys sopivasta vastuuden jaosta yhteiskunnan julkisen vallan ja liikeyritysten välillä.<sup>1</sup> Klassinen liberalismi voidaan nähdä yhtenä tulkintana sopivasta moraalista työnjaosta yhteiskunnassa. Puhuttaessa moraalista työnjaosta viitataan niihin tapoihin, joilla yhteiskunnassa jaetaan vastuuta esimerkiksi keskeisten poliittisten ja sosioekonomisten instituutioiden ja toimijoiden välillä.<sup>2</sup>

Klassisen liberalismiin mukaisessa moraalissa työnjaossa on suhteellisen selkeät talouden ja politiikan väliset raja-aidat. Siinä katsotaan, että liikeyritysten tulee keskittyä taloudellisiin päämääriin rajoitetun valtiovallan institutionaalisten rakenteiden ja eettisten normien puitteissa. Poliittiset tehtävät kuuluvat toimivallaltaan tiukasti rajoitetun valtiovallan instituutioille, jotka ovat demokraattisten prosessien välityksellä kansalaisten ohjauksessa.

Viime aikoina yritysvastuukeskustelussa on näkyvän roolin saanut kuitenkin lähestymistapa, joka korostaa liiketoiminnan ja yritysvastuun poliittisia ulottuvuuksia. Poliittinen yritysvastuukeskustelu onkin lähtenyt haastamaan perinteistä käsitystä liiketoiminnan vastuusta. Siinä katsotaan, että perinteisen taloudellisen yritysteorian pohjalle rakentuva instrumentalistinen ja epäpoliittinen yritysvastuukeskustelu on vanhentunut. Globalisoituneessa taloudessa se tarjoaa jälkeen jääneen kuvan liikeyritysten yhteiskunnallisesta asemasta ja vastuusta. Tavoitteena onkin paradigman muutos, jossa taloudellinen käsitys yritysvastuusta korvataan poliittisella näkemyksellä.

Poliittinen yritysvastuukeskustelu ei kuitenkaan ole täysin tiedostanut niitä normatiivisia ongelmia, joita

klassisen liberalismiin mukainen taloudellinen yrityskäsitys ja sen pohjalle rakentuva instrumentalistinen lähestymistapa ovat tuoneet keskusteluun.

## Poliittinen yritysvastuu taloudellisen yritysvastuun haastajana

Edesmennyt taloustieteilijä ja yhteiskuntateoreetikko Milton Friedman muotoilee teoksessaan *Capitalism and Freedom* (1962) taloudellisen yritysvastuun eräät peruselementit seuraavasti:

”Ensinnäkin hallitusvallan alaa tulee rajoittaa. Sen keskeinen tehtävä on kansalaisten vapauden suojeleminen suhteessa ulkopuolisiin vihollisiin ja saman yhteiskunnan jäseniin: lain ja järjestyksen ylläpito, yksityisten sopimusten voimassa pitäminen, kilpailullisten markkinoiden edistäminen. Tämän perustehtävän yli menevä hallitusvalta voi toisinaan mahdollistaa sen, että saavutamme yhdessä niitä asioita, joita meidän on vaikeampaa ja kalliimpaa saavuttaa erillisinä toimijoina. Kaikki tällaiset hallitusvallan käyttötavat ovat kuitenkin hyvin vaarallisia. Meidän ei pitäisi emmekä me voikaan välttää tämän tapaista hallitusvallan hyödyntämistä. Tällaista käyttöä pitäisi kuitenkin puoltaa selkeä ja laaja hyötyjen positiivinen tase. Luottamalla sekä taloudellisissa että muissa toiminnoissa ensisijaisesti vapaaehtoiseen yhteistoimintaan ja yksityiseen yritystoimintaan voimme taata sen, että yksityinen sektori toimii julkisen vallan kontrolloijana ja tehokkaana suojana sananvapaudelle, uskonnonvapaudelle ja ajatuksenvapaudelle.”<sup>3</sup>

Friedmanin mukaan vapaassa yhteiskunnassa ”[...] hallitusvallalla olisi selkeästi rajatut tehtävät ja se vetäytyisi koko joukosta niitä toimintoja, joita valtiolta Yhdysvalloissa ja muissa länsimaissa nykyisin hoitaa.”<sup>4</sup> Tässä yhteydessä ”[...] liiketoiminnalla on vain yksi ainoa yhteiskunnallinen vastuu – sen tulee käyttää resursseja ja

## ”Yritysvastuun oikeutuksena toimii taloudellinen hyöty yritykselle ja sen sidosryhmille.”

ottaa osaa toimintoihin, jotka tähtäävät sen voittojen kasvattamiseen, kunhan se pysyy pelin sääntöjen puitteissa eli osallistuu avoimeen ja vapaaseen kilpailuun ilman peosta ja huijaamista.”<sup>5</sup>

Tässä klassisen liberalismiin mukaisessa moraalisen työnjaon ideaalimallissa liikeyritysten tulee siis keskittyä taloudellisiin päämääriin rajoitetun valtiiovallan institutionaalisten rakenteiden ja eettisten normien puitteissa. Tämän oletuksen pohjalta toimittaessa liikeyritysten yhteiskunnallisen vastuun on oltava liiketaloudellisesti perusteltua. Yritysvastuun oikeutuksena toimii taloudellinen hyöty yritykselle ja sen sidosryhmille. Tämänkaltaisen instrumentalistinen tulkinta yritysvastuusta on ollut liike-elämän etiikassa ja yritysvastuututkimuksessa hallitseva paradigma, jolle poliittinen yritysvastuukeskustelu siis pyrkii luomaan korvaavan vaihtoehdon.<sup>6</sup>

Klassisen liberalismiin edellyttämän rajoitetun valtiiovallan puitteisiin mahtuu luonnollisesti monia erilaisia yritysvastuun taloudellisia tulkintoja. Milton Friedmaniin<sup>7</sup> liitettyä käsitystä yritysvastuusta osakkeenomistajien arvon maksimointina voidaan laajentaa esimerkiksi yrityksen kokonaisarvon maksimointiin, kuten Michael Jensen esittää<sup>8</sup>. Samaan poliittiseen yhteyteen sopii myös yritysvastuukeskustelun valtaviiran näkemys<sup>9</sup>, jonka mukaan yritys voi menestyä tekemällä hyvää ja integroimalla yritysvastuun osaksi kilpailustrategiaansa<sup>10</sup>.

Poliittisen yritysvastuukeskustelun nykyarkkitehtien Andreas Schererin ja Guido Palazzon mukaan klassisen liberalismiin mukainen taloudellinen ja epäpoliittinen käsitys liikeyrityksistä on kuitenkin auttamatta vanhentunut. Heidän mukaansa sellainen moraalinen työnjako, joka pohjautuu yhteiskunnan poliittisen ja taloudellisen elämänpiirin väliselle erottelulle, ei enää toimi tämän päivän globaalissa taloudessa.<sup>11</sup>

Scherer ja Palazzo ankkuroivatkin poliittisen yritysvastuun globalisaatioon, joka heidän mukaansa heikentää merkittävästi alueellisesti rajoittuneiden kansallisvaltioiden kykyä säädellä taloudellisia toimijoita. Tämä puolestaan johtaa politiikan ja talouden välisten raja-aitojen hämärtymiseen ja murenemiseen. Nämä globalisaatioon liittyvät muutokset aiheuttavat Schererin ja Palazzon mukaan sen, että perinteinen taloudellinen yritysteoria<sup>12</sup> ja sen varaan rakentuva instrumentalistinen lähesty-

mistapa yritysvastuuseen<sup>13</sup> ovat menettäneet ajankohtaisuutensa.<sup>14</sup>

Scherer ja Palazzon mukaan globalisaatio vaatii siis ylittämään klassisen liberalismiin varaan rakentuneen taloudellisen ja epäpoliittisen käsityksen liikeyrityksestä. Heidän käsissään poliittinen yritysvastuu määrittyy muutosprosessiksi, jossa liikeyritykset ryhtyvät vapaaehtoisesti säätelemään omaa toimintaansa. Yritykset ottavat hoitaakseen ne liike-elämän poliittiseen ja sosiaaliseen sääntelyyn liittyvät tehtävät, jotka perinteisesti ovat kuuluneet valtiovallalle. Yritykset omaksuvat uuden roolin kansalaisten perusoikeuksien ja julkisten hyödykkeiden tarjoajina.<sup>15</sup> Tämän näkemyksen normatiiviset sitoumukset eivät kuitenkaan ole yksiselitteisiä.

### Normatiivisen perustan hakemista

Scherer ja Palazzo kritisoivat tapaa, miten perinteiset yritysvastuuteoriat näkevät liikeyritysten ja yhteiskunnan julkisten rakenteiden väliset suhteet markkinaliberalistisessa yhteiskunnassa. Esimerkiksi Friedmanin ja Jensenin yritysvastuukäsitysten kohdalla on kyse eksplisiittisestä sitoutumisesta klassisen liberalismiin mukaiseen normatiiviseen näkemykseen yritysten ja julkisten rakenteiden välisistä suhteista. Yritysvastuukeskustelun instrumentalistisen valtaviiran kohdalla kyse on puolestaan vaihkeammasta sitoutumisesta klassiseen liberalismiin.<sup>16</sup>

Joka tapauksessa nämä perinteiset teoriat pyrkivät määrittelemään yhteiskuntapolitiikan yleisen suunnan. Niissä puolustetaan normatiivisin perustein liikeyritysten keskittymistä talouteen tiettyjen poliittisten rakenteiden puitteissa sekä talouden ja politiikan välisten raja-aitojen normatiivista merkitystä. Talouden ja politiikan välisten rajojen perusteluiksi tarjotaan monia näkökohtia. Tyypillistä on vedota tehokkaan työnjaon ajatukseen, jonka mukaan liike-elämän toimijoiden on syytä jättää poliittisten vastuiden hoitaminen näihin tehtäviin harjaantuneiden huoleksi ja keskittyä itse omaan erityisosaamiseensa. On myös tavallista korostaa, että liike-elämän toimijoita ei ole valittu demokraattisesti hoitamaan julkisia tehtäviä. Talouden ja politiikan välisten rajojen merkitystä voidaan perustella myös viittaamalla normatiivisiin näkemyksiin, joissa korostuu

## **”Libertarismi sopiikin mainiosti yhteen poliittisen yritys vastuun kanssa, koska siinä rajat politiikan ja talouden välillä ovat kadonneet.”**

vallan hajautuksen merkitys kestävän ja reilun yhteiskuntarakenteen kannalta.<sup>17</sup>

Normatiivisen kannan haastaminen vaatisi luonnollisesti normatiivisia argumentteja ja vaihtoehtoisen normatiivisen kannan esittämistä. Keskeinen osa Schererin ja Palazzon kritiikistä taloudellista yritys vastuuteoriaa kohtaan on kuitenkin jotain aivan muuta. He nimittäin kohdistavat huomionsa globalisaation syvyyteen ja sen etenemiseen asteeseen. Scherer ja Palazzo hyväksyvät globalisaation niin sanotun vahvan teesin, jonka mukaan kansallisvaltiot menettävät tai ovat kiihtyvässä määrin menettämässä poliittista sääntelyvaltaa monikansallisille liikeyrityksille. Tähän näkemykseen sisältyy myös väite politiikan ja talouden välisten raja-aitojen kaatumisesta.

On selvää, että tämä tulkinta globalisaatiosta on kiistanalainen.<sup>18</sup> Silti sen empiirinen pätevyyskään ei riittäisi haastamaan klassiseen liberalismiin kytkeytyvää instrumentalistista yritys vastuun paradigmaa. Institutionaalista muutoksesta ei nimittäin voida johtaa sen myötä syntyneiden uusien instituutioiden oikeutusta.

Empiirinen kritiikki ei ensinnäkään pureudu niihin normatiivisiin näkökohtiin – kuten taloudellisen tehokkuuden tavoitteluun, sosiaalisen vallanjaon merkitykseen ja demokratiaan (ks. edellä) – joilla klassisen liberalismiin puitteissa oikeutetaan raja-aitojen pystyttäminen politiikan ja talouden välille. Vaikka ei olisikaan klassisen liberalismiin kannattaja, on mahdollista ajatella, että ainakin osa näistä normatiivisista näkökohdista on juuri globaalien talouden oloissa tärkeitä ja että on ennenaikaista tuomita niitä ajastaan jälkeen jääneiksi. Esimerkiksi tilanteessa, jossa taloudellinen valta on hyvin epätasaisesti jakautunut, politiikan ja talouden raja-aitojen häivyttäminen tuskin edistää yhteiskunnan demokratisoitumista.

Lisäksi ainoa relevantti vastaus globalisaatioprosessissa mahdollisesti tapahtuvaan talouden ja politiikan välisten raja-aitojen murenemiseen ei ole ilmiön hyväksyminen ja liikeyritysten politisoitumisen tukeminen. Tämän ilmiön poliittinen oikeutus voidaan kyseenalaistaa ja vastata siihen rakentamalla vahvempia raja-aitoja talouden ja politiikan välille.<sup>19</sup>

Ehkäpä Schererin ja Palazzon poliittisesti laajentuneelle yritys vastuulle kuitenkin löytyy poliittinen ko-

tipesä toisaalta, nimittäin libertarismista. Sen mukaan yhteiskunnassa tarvitaan ainoastaan minimaaliset julkiset rakenteet, joiden tehtävänä on suojata kapitalistisia omistusoikeuksia ja sopimusvapautta. Loput vastuut voidaan jättää vapaaehtoisen liike- ja kansalaistoiminnan piiriin. Libertarismi sopiikin mainiosti yhteen poliittisen yritys vastuun kanssa, koska siinä rajat politiikan ja talouden välillä ovat kadonneet ja järjestäytynyt yhteiskunta nähdään yksityisten sopimusten verkostona. Tästä näkökulmasta on myös luontevaa, että menestykselliset liikeyritykset ottavat hoitaakseen esimerkiksi sosiaaliliberalistisen hyvinvointivaltion perinteiset tehtävät, ja poliittinen kansalaisuus nähdään yksityisenä sopimussuhteena, jossa sopijoiden neuvotteluvoima ratkaisee kansalaisuuden ehdot.<sup>20</sup>

Scherer ja Palazzo eivät kuitenkaan halua sitoa poliittista yritys vastuuta libertarismiin. Ehkäpä syynä on se, että libertaristinen yhteiskuntafilosofia ei tarjoa juurikaan tilaa demokraattiselle päätöksenteolle, jota Scherer ja Palazzo kuitenkin korostavat.<sup>21</sup> Libertarismiin sijaan he suuntautuvat republikaaniseen poliittiseen filosofiaan, jonka he katsovat kaatavan klassisen liberalismiin edellyttämät politiikan ja talouden väliset raja-aidat.<sup>22</sup>

### **Republikaaninen yritys vastuuteoria?**

Selvästikään ei ole olemassa yhtä republikaanista poliittista teoriaa.<sup>23</sup> Sen sijaan on erilaisia poliittista moraalialueita koskevia näkemyksiä ja argumentteja, jotka linkitetään republikaaniseen ajatteluun. Tyypillisiä teemoja tai painotuksia ovat kansalaishyveiden korostaminen, kansalaisten poliittinen vapaus ja poliittisen osallistumisen painottaminen, poliittisen korruption kritiikki sekä huolestuneisuus kansalaisten vetäytymisestä julkisesta elämästä yksityisyyden piiriin. Republikaaninen poliittinen filosofia linkittyy usein – joskaan ei aina – myös deliberatiivisiin demokratiakäsityksiin, joissa korostuu kansalaisten aktiivinen ja vastuullinen poliittinen toiminta sekä argumentaatio pelkän äänestämisen lisäksi.<sup>24</sup>

Ehkäpä näkyvin republikaaninen keskustelu on liikunut viime aikoina poliittisen vapauden käsitteen ympärillä. Tässä Quentin Skinnerin ja Philip Pettitin hallitsemassa tutkimussuunnassa poliittisen vapauden repub-

likaaniseksi tulkinnaksi on ehdotettu yhteiskunnallista tilaa, jota leimaa mielivallan tai ylivallan kaikkalainen poissaolo. Kyse on tilasta, jossa kansalaisten poliittiseksi vapaudeksi ei riitä pelkästään se, että kukaan ei aktuaalisesti rajoita heitä. Lisäksi tarvitaan suhteellisen vahva turva potentiaalista ylivaltaa tai mielivaltaa vastaan.<sup>25</sup>

On kuitenkin vaikea nähdä, kuinka ajatus poliittisesta vapaudesta mielivallan poissaolona voisi toteutua poliittisen yritys vastuukeskustelun ennakoimassa yritys-keskeisessä järjestelmässä. Siinä vastuu kansalaisten perusoikeuksista siirtyy yhteiskunnan julkisilta rakenteilta liikeyrityksille, kansalaisjärjestöille, yhdistyksille ynnä muille yksityisille tahoille. Poliittisen toiminnan painopiste siirtyy siis valtioilta kansalaisyhteiskunnan yksityisten toimijoiden piiriin.<sup>26</sup>

Eikö liikeyritysten ja muiden yksityisten tahojen vapaaehtoisesta itsesäätelyä varaan rakentuva järjestelmä toimi nimenomaan republikaanisen vapausidean vastaisesti? Onhan ilmeistä, että turva, jonka esimerkiksi perustuslaillinen liberaalidemokratia suo kansalaisilleen perusoikeuksien myötä, on jotain aivan muuta kuin mitä vastuullistakin itsesäätelyä harjoittava liikeyritys kykenee yhteiskunnan jäsenille tarjoamaan. Republikaanisen teorian sijaan (negatiivista vapautta korostava) libertarismi näyttäisi tarjoavan luontevamman taustateorian sellaiselle yksityisten sopimussuhteiden verkostona hahmottuvalle yhteiskunnalle, jota poliittinen yritys vastuukeskustelu kuvaa.<sup>27</sup>

Lisäksi eräät republikaanisen teorian tulkinnat näyttäisivät vastustavan poliittisen roolin antamista taloudellista valtaa edustaville liikeyrityksille. Esimerkiksi Cass Sunstein esittelee ”*Beyond the Republican Revival*” -artikkelissaan vaikutusvaltaisen republikaanisen ajatteluperinteen tulkinnan, jonka puitteissa pyritään pikemminkin etsimään sellaisia institutionaalisia mekanismeja, joilla taloudellisen vallan roolia poliittisissa prosesseissa voitaisiin heikentää.<sup>28</sup> Sen sijaan, että pyrkimyksenä olisi poliittisen ja taloudellisen vallan ja vastuun yhdistäminen, republikaanisen teorian keskeinen tavoite on Sunsteinin mukaan taata, että lainsäätäjät ja poliittiset puolueet ovat mahdollisimman riippumattomia yksityisistä taloudellisen ja sosiaalisen vallan keskittymistä.<sup>29</sup>

Republikaanisessa ajattelussa, jossa ollaan huolissaan kansalaisten poliittisesta osallistumisesta, poliittisesta korruptiosta ja kansalaisten vetäytymisestä yksityisen sfääriin, politiikkaa ei saa alistaa epätasa-arvoisesti jakautuneelle taloudelliselle vallalle. Poliitiikan vapauttaminen talouden ylivaltaasta ei kuitenkaan ole helppo tehtävä vaan vaatii erilaisia rakenteellisia ratkaisuja. Ensinnäkin vaaditaan merkittävää puuttumista taloudellisiin epätasa-arvoisuuksiin ja pääoman keskittymiin. Jos pieni vähemmistö yhteiskunnasta omistaa merkittävän osan tuottavasta pääomasta, suurin osa kansalaisista ei kykene aidosti oman (työ)elämänsä poliittiseen kontrolliin.<sup>30</sup> Muita institutionaalisia reformeja voivat olla esimerkiksi poliittisten puolueiden julkinen rahoittaminen, poliittisten kampanjoiden taloudellisen tukemisen rajoittaminen sekä pyrkimykset tasa-arvoon medianäkyvyydessä.

Kiinnostava ja republikaanisen poliittisen teorian tavoitteisiin sopiva kapitalismin versio voisikin olla Louis Kelson ja Mortimer Adlerin teoksessa *The Capitalist Manifesto*<sup>31</sup> sekä James Meaden teoksessa *Equality, Efficiency, and the Ownership of Property*<sup>32</sup> hahmottelema omistusedemokratian teoria. Sen tavoitteena on yhteiskuntaelämän demokratisoiminen sellaisilla institutionaalisilla järjestelmillä, jotka tähtäävät pääoman omistuksen laajaan ja tasa-arvoiseen jakautumiseen.<sup>33</sup>

Omistusedemokratian teorian näkökulmasta demokraattiseen yhteiskuntaan ei päästä pelkästään kapitalistisen hyvinvointivaltion tuloja uudelleen jakavien ja yleisen hyvinvoinnin tason nostamiseen pyrkivien menetelmien avulla. Näiden lisäksi tarvitaan vahvoja tasa-arvoon tähtäviä perintöveroja, progressiivisia lahjaveroja ja vahvoja julkisen vallan politiikkaohjelmia, jotka pyrkivät kannustamaan heikompiosaisia lisäämään säästämistään. Tarvitaan myös vahvoja julkisen vallan ohjelmia parantamaan koulutuksellista ja terveydellistä tasa-arvoa sekä kehittyneitä institutionaalisia mekanismeja, jotka estävät taloudellisen vallan muuntumisen poliittiseksi vallaksi.

Omistusedemokratian teoriassa keskeisenä pyrkimyksenä onkin laajentaa demokraattisen tasa-arvon idea talouden alalle ja estää siten epätasa-arvoisen taloudellisen vallan laajentuminen politiikkaan. Schererin ja Palazzon hahmottamassa poliittisessa yritys vastuussa, jossa ei puututa epätasa-arvoa ylläpitäviin talouden taustarakenteisiin, näyttäisi käyvän päinvastoin.

## Lopuksi

Poliittisen yritys vastuukeskustelun pyrkimys haastaa perinteinen yritys vastuukeskustelu on kunnianhimoinen ja tärkeä tehtävä. Olisi kiinnostavaa nähdä organisaatiotutkimuksen ja liike-elämän etiikan puolelta nouseva varteenotettava vaihtoehto taloudelliselle yritysteorialle ja instrumentalistiselle yritys vastuukeskustelulle. Poliittinen yritys vastuukeskustelu on kuitenkin lähtenyt liikkeelle pääosin väärillä välineillä. On selvää, että klassisen liberalismin varaan rakentuva taloudellinen yritys vastuuparadigma ei kaadu empiirisellä (ja varsin kiistanalaisella) globalisaatiota ja sen syvyyttä koskevalla tulkinnalla.

Poliittisen yritys vastuun kamppailuissa tarvitaan järeämpiä poliittisia argumentteja. Keskustelun suuntaaminen republikaanisen teorian pariin on kiinnostava avaus, mutta se tarvitsisi huolellista poliittisen filosofian ja teorian jatkokehittelyä.

## Viitteet

- 1 Termillä ”klassinen liberalismi” viitataan tässä artikkelissa esimerkiksi David Humen ja Adam Smithin kaltaisten filosofien kehittämään ja edustamaan poliittiseen oppiin. Se korostaa rajoitetun valtiovallan merkitystä, vapaaehtoista yhteistoimintaa, yksityistä yrittäjyyttä, markkinavaihtoa sekä talouselämän ja politiikan selkeää erottamista toisistaan. Klassinen liberalismi hyväksyy valtion kollektiivisen vallankäytön, jos se edistää taloudellista tehokkuutta ja yksilönvapauksia. Ks. esim. Freeman 2007.
- 2 Mäkinen & Kourula 2008.

- 3 Friedman 1962, 2–3. Otteen suomenos Mäkinen et al.
- 4 Friedman 1962, 34–35. Otteen suomenos Mäkinen et al.
- 5 Friedman 1962, 133. Otteen suomenos Mäkinen et al.
- 6 Ks. Scherer & Palazzo 2008; 2011.
- 7 Friedman 1970.
- 8 Jensen 2002; 2008.
- 9 Ks. Barnett & Salomon 2006, Husted & Salazar 2006, Porter & Kramer 2006, MacWilliams, Siegel & Wright 2006.
- 10 Ks. Mäkinen & Kourula 2012.
- 11 Ks. Scherer & Palazzo 2007; 2011. Ks. myös Scherer, Palazzo & Baumann 2006.
- 12 Ks. Friedman 1962; 1970, Jensen & Mecklin 1976, Jensen 2002; 2008, Sundaram & Inkpen 2004.
- 13 Ks. esim. Orlitzky, Schmidt & Rynes 2003.
- 14 Ks. Scherer & Palazzo 2007; 2011.
- 15 Ks. Scherer & Palazzo 2011, 3, Matten & Crane 2005, Scherer, Palazzo & Matten 2009.
- 16 Ks. Mäkinen & Kourula 2012.
- 17 Ks. esim. Friedman 1962; 1970, Jensen 2002; 2008, Sundaram & Inkpen 2004.
- 18 Globalisaation vahvan teesin puutteista, ks. esim. *Limits to Globalization: National Borders Still Matter* (Tulossa), Ghemawat 2011; 2007, Hirst, Thompson & Bromley 2009 ja Kollmeyer 2003.
- 19 Ks. Mäkinen & Kasanen (Käsi-*kirjoitus*).
- 20 Libertarismin ja poliittisen yritys-*vastuun* ja yritys-kansalaisuuden suhteista tarkem-*min*, ks. Mäkinen & Kourula 2012 ja Mäkinen & Räsänen 2011.
- 21 Ks. Mäkinen & Kourula 2012.
- 22 Ks. Scherer & Palazzo 2007 ja Scherer, Palazzo & Baumann 2006. Ks. myös Crane, Matten & Moon 2008.
- 23 Termillä ”republikaaninen” ei näissä kes-*kusteluissa* viitata Yhdysvaltain toiseen nykypuolueeseen vaan mielikuviin aktiivisesta poliittisesta elämästä klassisissa Ateenan, Rooman ja Firenzen tasavaltai-*sissa* kaupunkivaltioissa.
- 24 Ks. Kymlicka 2002.
- 25 Ks. tarkemmin aiheesta Syrjämäki & Räsänen, *Logos-ensyklopedia*.
- 26 Vrt. Matten & Crane 2005, Crane, Matten & Moon 2008.
- 27 Mäkinen & Kourula 2012, Mäkinen & Räsänen 2011.
- 28 Ks. Sunstein 1988, 1551–1552.
- 29 Ks. Sunstein 1988, 1551–1552.
- 30 Rawls 2001.
- 31 Ks. Kelso & Adler 1958.
- 32 Ks. Meade 1964.
- 33 Rawls 2001.
- Cambridge University Press, Cambridge 2008.
- Freeman, Samuel, *Rawls*. Routledge, London and New York 2007.
- Friedman, Milton, *Capitalism and Freedom*. University of Chicago Press, Chicago 1962.
- Friedman, Milton, The Social Responsibility of Business Is to Increase Its Profits. *New York Times Magazine* 13/ix/70.
- Ghemawat, Pankaj, *Redefining Global Strategy. Crossing Borders in a World Where Differences Still Matter*. Harvard Business School Press, Boston 2007.
- Ghemawat, Pankaj, *World 3.0. Global Prosperity and How to Achieve It*. Harvard Business Review Press, Boston 2011.
- Hirst, Paul, Thompson, Grahame & Bromley, Simon, *Globalization in Question. Third Edition*. Polity Press, Cambridge 2009.
- Husted, Bryan & Salazar, José de Jesús, Taking Friedman Seriously. Maximizing Profits and Social Performance. *Journal of Management Studies*. Vol. 43, No. 1, 2006, 75–91.
- Jensen, Michael C., Value Maximization, Stakeholder Theory, and the Corporate Objective Function. *Business Ethics Quarterly*. Vol. 12, No. 2, 2002, 235–256.
- Jensen, Michael C., From Conflict to Cooperation for Promotion of the Common Good. In Dialogue. Towards Superior Stakeholder Theory. *Business Ethics Quarterly*. Vol. 18, No. 2, 2008, 153–190.
- Jensen, Michael C. & Meckling, William H., Theory of the Firm. Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure. *Journal of Financial Economics*. Vol. 3, No. 4, 1976, 305–360.
- Kelso, Louis & Adler, Mortimer, *The Capitalist Manifesto*. Random House, New York 1958.
- Kollmeyer, Christopher J., Globalization, Class Compromise, and American Exceptionalism. Political Change in 16 Advanced Capitalist Countries. *Critical Sociology*. Vol. 29, No. 3, 2003, 369–391.
- Kymlicka, Will, *Contemporary Political Philosophy. Second Edition*. Oxford University Press, Oxford 2002.
- Limits to Globalization. National Borders Still Matter*. Toim. Risto Tainio, Susan Meriläinen, Jukka Mäkinen & Maarit Laihonen. Copenhagen Business School Press, Copenhagen. (Tulossa)
- Matten, Dirk & Crane, Andrew, Corporate Citizenship. Toward an Extended Theoretical Conceptualization. *Academy of Management Review*. Vol. 30, No. 1, 2005, 166–179.
- McWilliams, Abigail, Siegel, Donald & Wright, Patrick M., Corporate Social Responsibility. Strategic Implications. *Journal of Management Studies*. Vol. 43, No. 1, 2006, 1–18.
- Meade, James, *Equality, Efficiency, and the Ownership of Property*. Allen and Unwin, London 1964.
- Mäkinen, Jukka & Kasanen Eero, In Defence of Regulated Market Economy. (Käsi-*kirjoitus*)
- Mäkinen, Jukka & Kourula, Arno, Yritys-*vastuun* politiikkaa. *niin & näin* 4/2008, 93–101.
- Mäkinen, Jukka & Kourula, Arno, Pluralism in Political Corporate Social Responsibility. *Business Ethics Quarterly*. Vol. 22, No. 4, 2012. (Tulossa)
- Mäkinen, Jukka & Räsänen, Petri, Extended Corporate Citizenship. A Libertarian Interpretation. *Electronic Journal of Business Ethics and Organization Studies*. Vol. 16, No. 2, 2011, 6–11.
- Orlitzky, Marc, Schmidt, Frank L. & Rynes, Sara L., Corporate Social and Financial Performance. A Meta-analysis. *Organization Studies*. Vol. 24, No. 3, 2003, 103–441.
- Porter, Michael & Kramer, Mark R., Strategy & Society. Link Between Competitive Advantage and Corporate Social Responsibility. *Harvard Business Review*. Vol. 84, No. 12, 2006, 77–92.
- Rawls, John, *Justice as Fairness: A Restatement*. Toim. E. Kelly. Harvard University Press, Cambridge MA 2001.
- Scherer, Andreas Georg & Palazzo, Guido, Toward a Political Conception of Corporate Responsibility. Business and Society Seen from a Habermasian Perspective. *Academy of Management Review*. Vol. 32, No. 4, 2007, 1096–1120.
- Scherer, Andreas Georg & Palazzo, Guido, Introduction. Corporate Citizenship in a Globalized World. Teoksessa *Handbook of Research on Global Corporate Citizenship*. Toim. Andreas Georg Scherer & Guido Palazzo. Edward Elgar, Cheltenham 2008, 1–24.
- Scherer, Andreas Georg & Palazzo, Guido, The New Political Role of Business in a Globalized World. A Review of a New Perspective on CSR and its Implications for the Firm, Governance and Democracy. *Journal of Management Studies*. Vol. 48, No. 4, 2011, 899–931.
- Scherer, Andreas Georg, Palazzo, Guido & Baumann, Dorothee, Global Rules and Private Actors. Toward a New Role of the Transnational Corporation in Global Governance. *Business Ethics Quarterly*. Vol. 16, No. 4, 2006, 505–532.
- Scherer, Andreas Georg, Palazzo, Guido & Matten, Dirk, Introduction to the Special Issue. Globalization as a Challenge for Business Responsibilities. *Business Ethics Quarterly*. Vol. 19, No. 3, 2009, 327–347.
- Sundaram, Anant K. & Inkpen, Andrew C., The Corporate Objective Revisited. *Organization Science*. Vol. 15. No. 3, 2004, 350–363.
- Sunstein, Cass Robert, Beyond the Republican Revival. *The Yale Law Journal*. Vol. 97, No. 4, 1988, 1539–1590.
- Syrjämäki, Sami & Räsänen, Petri, Poliittinen vapaa. *Logos-ensyklopedia*. <http://filosofia.fi/node/2814>. Haettu 24.3.2012.

## Kirjallisuus

- Barnett, Michael & Salomon, Robert, Beyond Dichotomy. The Curvilinear Relationship Between Social Responsibility and Financial Performance. *Strategic Management Journal*. Vol. 27, No. 11, 2006, 1101–1122.
- Crane, Andrew, Matten, Dirk & Moon, Jeremy, *Corporations and Citizenship*.



TEPPO ESKELINEN

# Taloustieteen normatiivisuus ja hyvinvoinnin tulkinnat

**”Talouden ongelma” esiintyy yleensä tarpeena suhteuttaa toisiinsa taloudelliset ja eettiset tekijät, jotka näyttävät keskenään ristiriitaisina. Taustalla on niin sanotun positiivisen taloustieteen itseymmärrys, jonka mukaan taloustiede on eräänlaista ”eksaktia yhteiskuntatiedettä” eikä se täten nojaa normatiiviseen teoriaan. Kuitenkin myös valtavirtainen taloustiede sisältää normatiivisia lähtökohtia. Ne ovat näkyvillä erityisesti tehokkuuden tai optimaalisuuden ja hyvinvoinnin käsitteissä. Mikäli taloustieteen normatiivinen perusta otetaan vakavasti, tulisi taloustieteeseen sisältyä myös käsitys talouden rajoista. Talouden ja etiikan vastakkainasettelu on siis osittain keinotekoisia.**

**N**ormatiivisuus on monitulkintainen käsite, joten on syytä aloittaa sen merkityksistä. Normatiivisuudella tarkoitetaan ensinnäkin hyvään tai toivottavaan viitattavia käsityksiä, toiseksi havaintoja siitä, mitä pidetään hyvänä, ja kolmanneksi sitä, mitä käsityksiä hyvästä jonkin instituution toiminta edellyttää<sup>1</sup>. Viimeinen kysymys on valtavirtaiselle taloustieteelle<sup>2</sup> olennainen, koska markkinoiden toiminta edellyttää muun muassa luottamukseen ja hyväntahtoisuuteen liittyviä käsityksiä, joita ilman valvontakustannukset kaataisivat koko järjestelmän<sup>3</sup>. Taloustieteen normatiivisuuden tutkimisen kannalta olennaisempia ovat kuitenkin kaksi ensimmäistä. Taloustiede nimittäin erottaa ne jyrkästi: itseymmärryksensä mukaan taloustiede käsittelee *havaintoja* siitä, minkälaisia asioita ihmiset pitävät toivottavina, mutta ei esitä varsinaisia väitteitä minkään asian tilan toivottavuudesta.

Taloustiede esiintyykin täysin arvovapaana tieteenä, joka ainoastaan kuvaa tosiasioita. Matemaattisen luonteensa vuoksi taloustieteen itseymmärrykseen kuuluu, että se on huomattavasti ”eksaktimpaa” ja ”positiivisempaa” tiedettä kuin yhteiskuntatieteet yleensä. Tästä lähtökohdasta ei ehkä olekaan yllättävää, että talouden asiantuntijat tai sellaisena esiintyvät esittävät jatkuvasti vaatimuksia, jotka nojaavat niin sanottuihin talouden lainalaisuuksiin. Kun yhä useampia päätöksiä tehdään ”talouden lainalaisuuksien” sanelemana eikä niinkään perinteisen demokraattisen tapahtumakulun logiikalla, voi talouden usein hyvästä syystä katsoa kaventavan demokratian alaa<sup>4</sup>. Talouden lainalaisuuksien nimissä esitetään tehtäväksi huomattava määrä verotukseen, investointeihin, työntekoon ja vastaaviin liittyviä toimia, jotka ovat luonteeltaan selvästi poliittisia<sup>5</sup>. Esimerkiksi tulonsiirtojen heikentämistä saatetaan vaatia työvoiman tarjonnan ylläpitämisen nimissä, raskaampaa työelämään ja työntekijöiden joustavuutta tuottavuuden kasvun ni-

missä, tuloerojen kasvua kannustimien nimissä, tai epäoikeudenmukaiselta tuntuva veropolitiikkaa liikkuvien kohteiden verottamisen vaikeuden nimissä.

Vaikka asiantuntijoiden puheissa nämä vaatimukset esiintyvät varsin yhteneväisinä ”talouden vaatimuksina”, kokee merkittävä osa kansalaisista ne seurauksiltaan kielteisinä ja hyvinvointia heikentävinä. Niinpä ainakin populaarissa puheessa päädytään herkästi vastustamaan yleisesti ”taloutta” tai ”talouden vaatimuksia”, kun ne tulkitaan yksinäisinä ja hyvinvoinnin vastaisina.

Toki voidaan väittää, että yllä on kuvattu vain taloustieteen ja talouspolitiikan ero: taloustiede on eksaktia tiedettä ja talouspolitiikka normatiivista yhteiskunnallista ohjausta ja hallinnointia. Kyky määritellä ”taloudelliset vaatimukset” liittyisi näin ollen poliittisten asemien ja relevanttien asiantuntija-asemien hallintaan.

Totta onkin, että esimerkiksi taloustieteellisiin ennustuksiin ja malleihin lisätään usein poliittisessa tulkinnassa jälkikäteen suositulottuvuus. Kuitenkin myös positiiviseksi itsensä ymmärtävä taloustiede selvästi tuottaa yhteiskunnallisia suosituksia. Tämä johtuu ennen kaikkea siitä, ettei taloustiede koskaan voi olla niin arvovapaata kuin se haluaisi<sup>6</sup>. Taloustieteeseen sisältyy väistämättä normatiivisia käsitteitä, kuten hyvinvointi ja optimaalisuus. Käsitteet on vain tapana määritellä niin, että niiden normatiivisuus kiistetään. On esimerkiksi tyypillistä sitoutua talouskasvun toivottavuuteen, mutta sanoa talouskasvun olevan normatiivisesti neutraali käsite. Taloudellisiin käsitteisiin liittyvien sitoumusten esiintuominen on tärkeää siksi, että tällöin voidaan tehdä arvioita eri sitoumusten toivottavuudesta. Tämä vähentää tarvetta vastustaa yleisesti ”taloutta” tai esittää ”talouden” ja etiikan olevan lähtökohteisesti vastakkaisia<sup>7</sup>. Taloustiede nojaa etiikan teoriaan, mutta voidaan aina keskustella, tulisiko tätä eettistä teoriaa korjata.

Voidaan myös kysyä, onko metodologisesti yksinäisenä kuvattu taloustiede itsessään mielekäs tutkimus-

kohde ja ovatko taloustiedettä koskevat yleiset väittämät mielekkäitä. Esimerkiksi niin sanotun heterodoksisen taloustieteen suuntaukset tuottavat hyvin erilaisia kuvauksia taloudesta ja myös nojaavat eri normatiivisiin taustaoletuksiin kuin valtavirtainen taloustiede<sup>8</sup>. Rajausta valtavirran taloustieteeseen voidaan kuitenkin perustella sillä, että yhteiskuntatieteeksi taloustiede on ollut viime vuosina harvinaisen yksinäistä: valtavirtainen tai uusklassinen taloustiede selvästi hallitsee opetusta, julkaisuja ja muita instituutioita. Jos halutaan ymmärtää ilmiöitä, joissa ”talous” tuottaa yhteiskunnallisia toimintasuosituksia, on syytä tarkastella nimenomaan tätä taloustieteen vaikutusvaltaisinta ydintä.

## Poliittisesta taloustieteestä positiiviseen taloustieteeseen

Ajatus positiivisesta taloustieteestä ei ole taloustieteen alkuperäisen tai historiallisen idean mukainen. Taloustiede syntyi pikemminkin normatiivisena tieteenä. Yleinen tapa oli puhua poliittisesta taloustieteestä. Esimerkiksi moraalifilosofian professori Adam Smithille ajatus positiivisesta taloustieteestä olisi varmasti ollut hyvin vieras. Taloustiede oli syntyessään ennen kaikkea yhteiskuntatiedettä, jonka kiinnostuksen kohteita olivat esimerkiksi varallisuus, työnjako ja arvон ongelma. Poliittinen taloustiede tuotti normatiivista teoriaa siitä, mikä on hyvää tai arvokasta. Nykyisin hallitsevaan positiiviseen taloustieteeseen kuuluu ajatus taloustieteestä normatiivisena korkeintaan muodollisessa mielessä, eli teoriana siitä, miten (tässä tapauksessa subjektiivisista arvostuksista muodostuva) hyvä saadaan selville<sup>9</sup>.

Tätä eroa voi kuvata Amartya Senin sanoin taloustieteen ”eettisen perinteen” ja ”insinööriperinteen” välisenä erona. Eettisen teorian ilmaisuja löytyy jo Aristoteleelta. Hänen teoriassaan politiikka on niin sanottu kattotiede, jolle muut tieteet taloustiedettä myöten ovat alisteisia. Koska talouden on tarkoitus palvella ihmisten hyvää elämää, sillä on ainoastaan välineellinen rooli suhteessa etiikkaan ja politiikkaan<sup>10</sup>.

Senin mukaan näitä traditioita erottaa kaksi olennaista kysymystä. Ensimmäinen koskee ihmisten motivaatioita. Positiivinen taloustiede olettaa ihmiset puhtaasti omaa etuaan maksimoiviksi. Senin mukaan ei kuitenkaan voida olettaa, etteikö eettinen kysymys ”miten minun tulisi elää” ohjaisi ihmisiä myös taloudellisissa suhteissa. Vielä Adam Smithille tämä oli keskeinen huomio. Toinen kysymys koskee niitä kriteereitä, joilla saavutuksia arvioidaan. Hyväksytäänkö normatiiviset kriteerit vai tyydytäänkö muodollisiin teorioihin? Esimerkiksi toiminnan tehokkuus on määritelmän tasolla (resurssien tehokkaana käyttönä) muodollinen käsite, mutta se saa normatiivisen sisällön heti, kun sitä tarkastellaan suhteessa toivottuun päämäärään.

Vaikka käänne positiiviseen taloustieteeseen oli hidas kehityskulku, sen tiettyjä ydinkohtia voidaan paikantaa. Keskeinen tapahtuma oli niin sanottu *marginalistinen* vallankumous. Sen myötä taloustiede keskittyi hyvin

pienien markkinamuutosten matemaattiseen analyysiin ja jätti huomioimatta yhteiskunnallisen taustakehikon, kuten palkkatason tai maapallon resurssien käytön.

Ennen kaikkea marginalistiseen tutkimusotteeseen kuuluu ajatus, että hyötyä (*utility*) voidaan saada vain kulutustapahtumassa. Tutkimus kohdistuu tuotantopäätöksiin, joiden ajatellaan heijastavan kuluttajien preferenssijärjestysten<sup>11</sup> muutoksia ja ennen kaikkea heidän haluaan maksaa lisähinta (marginaalihinta) tuotteen selaisista ominaisuuksista, joita muilla tuotteilla ei ole<sup>12</sup>. Tutkimus keskittyy tällöin havainnoimaan, miten kuluttajat ilmaisevat ostohaluna arvostustaan joillekin tuotteiden lisäominaisuuksille. Marginalismi tuottaa vain vähän varsinaisia suosituksia, mutta tyypistää taloustieteen kysymyksenasettelun täsmälliseksi pienten<sup>13</sup> preferenssimuutosten analyysiksi.

## Hyötyvertailut ja optimointi

Normatiivisesti kiinnostavin taloustieteen kentällä tapahtunut metodologinen käänne liittyy kysymykseen preferenssien välisten (hyöty)vertailujen mahdollisuudesta. Perinteinen poliittinen taloustiede lähti benthamilaisesta utilitarismin tulkinnasta, jonka mukaan tekojen oikeutuksen lähtökohtana on onnellisuuden tai hyvinvoinnin maksimoiminen<sup>14</sup>. Tällöin voitiin esimerkiksi esittää, että lisätulo köyhälle tuottaa enemmän kokonaisuhyvinvointia kuin samansuuruinen lisätulo rikkaalle (koska tulonlisäys tuottaa köyhälle enemmän hyvinvointia). Välttämättömänä edellytyksenä oli kuitenkin, että ihmisten preferenssit ovat vertailtavissa; muutenhan idea hyödyn maksimoinnista yllä kuvatussa mielessä on järjetön.

Valtavirtaisen taloustieteen syntyyn sen sijaan vaikutti ajatus, että ihmisten preferenssit *eivät* ole keskenään vertailukelpoisia tai yhteismitallisia. Jos tämä ajatus hyväksytään, voidaan talouden hyvinvointivaikutuksia tutkia lähinnä markkinoilla tapahtuvien preferenssien ilmaisujen kautta. Keskeinen teksti tässä käänteessä oli Lionel Robbinsin kirjoitus vuodelta 1935<sup>15</sup>. Ajatus valtavirtaistui niin tehokkaasti, ettei sen käänteentekevyyttä helposti enää hahmota. Robbinsin lisäksi esimerkiksi John Hicks ja Nicholas Kaldor vaikuttivat tähän käänteeseen irrottamalla teorioissaan markkinat ja hyvinvoinnin toisistaan<sup>16</sup>.

Robbins lähti siitä, että preferenssit eivät ole keskenään vertailukelpoisia, joten ainoa tapa asettaa preferenssejä vertailuun on kysyntä, eli ihmisten markkinoilla ilmaisema halu saada jokin tuote tai maksaa jostain tuotteesta enemmän kuin toisesta<sup>17</sup>. Näin taloustieteen tehtäväksi jäi vain vertailla ilmaistuja preferenssejä, joiden ajateltiin näkyvän markkinatransaktioina (osto- ja myyntitapahtumina). Taloustiede on näin ajateltuna tiedettä tilanteista, joissa täysin atomististen ja itseriittoisten subjektien yhteismitattomat preferenssijärjestykset ”neuvottelevat” käyttäen osto- ja myyntihalua preferenssijärjestysten ilmaisemiseen. Subjektit ovat toki vain teoriassa *täysin* itseriittoisia. Olennaista on, että yhteiskunnallisia tekijöitä ei pidetä preferenssien muodostumisen tai yleisemmin teorian kannalta merkittävänä. Tätä neuvottelun

## ”Seurauksena on haluttomuus puhua talouden hyvästä taloustieteen termein.”

tilaa kutsutaan markkinoiksi, ja taloustieteen tavoitteena on tutkia markkinoiden piirteitä, jotka aikaansaavat preferenssijärjestysten optimaalisen tai alioptimaalisen toteutumisen. Oletuksena on, että mahdollisimman vapaasti toimivat markkinat tuottavat optimaalisia tilanteita.

Vapaat markkinat tarkoittavat ensinnäkin markkinoita, jotka ovat idealisoitujen markkinoiden mallin mukaiset. Tällöin oletetaan, että markkinoille saapumiselle tai markkinoilta lähtemiselle ei ole esteitä, hinta ja muu informaatio on vapaasti kaikkien saatavilla ja että toimijoiden koko ei vaikuta kilpailuasemaan. Toiseksi vapaiden markkinoiden tulee olla poliittisesti mahdollisimman häiriöttömät. Tämä tarkoittaa *vaatimusta* mukautua ideaalimalliin ja saavuttaa halutut tehokkuustavoitteet. Taloustieteen sisällä on erimielisyyttä siitä, missä määrin esimerkiksi kartellien ja sisäpiirikauppojen kiellon kaltaiset valtiolliset interventiot ovat suotavia ideaalimallin ylläpitämiseksi. Yhteistä eri osapuolille on kuitenkin sitoutuminen ideaalimalliin itseensä (vaikka voidaan hyvin myös esittää, että usein poliittisesti toivotavinta on juuri ideaalimallia vastaan toimiminen<sup>18</sup>).

Kyseessä on metodologinen käänne, joka kohdistuu myös taloustieteen normatiiviseen perustaan. Nykyisessä utilitarismin tulkinnassaan taloustiede torjuu alkupe-  
räisen (benthamilaisen) utilitarismin eli yksilöiden preferenssien vertailun mahdollisuutta edellyttävän ajatuksen suurimmasta mahdollisesta hyödystä suurimmalle mahdolliselle ihmisjoukolla. Tämä ei kuitenkaan poista taloustieteen normatiivisuutta.<sup>19</sup> Tavoitteena on edelleen

ihmisten hyvinvoinnin tai onnellisuuden maksimointi. Enää ei kuitenkaan vedota hyvinvoinnin jaettuihin edellytyksiin vaan siihen, että jokainen tuntee oman hyvinvointinsa edellytykset parhaiten. Jokaisella ihmisellä ajatellaan olevan mielessään täydellinen lista preferenssiensä järjestyksestä, ja täydellisillä markkinoilla näiden ajatellaan toteutuvan optimaalisesti.

Keskeisin tapa puhua optimaalisuudesta taloustieteessä on pareto-optimaalisuuden käsite. Pareto-optimaaliset tilanteet ovat tapauksia, joissa yhdenkään henkilön asemaa ei voi parantaa heikentämättä jonkun toisen asemaa<sup>20</sup>. Taloustieteen itsemääritely tehtävä on etsiä tällaisia tilanteita. Irene van Staveren onkin kutsunut Robbinsin jälkeisen taloustieteen ideaa ”vahvan vahingoittamattomuusperiaatteen” soveltamiseksi<sup>21</sup>. Sen mukaan kenenkään asemaa ei saa heikentää kokonaishyvinvoinnin nimissä. Vaikka politiikassa on toki välttämätöntä vaikuttaa resurssien jakaumiin, taloustiede on omak-  
sunut vahvan vahingoittamattomuusperiaatteen ja näkemys, ettei taloustieteen tehtävä ole ottaa kantaa resurssien jakoon muuten kuin suhteessa optimaalisuuteen tai sen puutteeseen. Seurauksena on haluttomuus puhua talouden hyvästä taloustieteen termein.

Pareto-periaate näennäisesti kieltää taloustieteen normatiivisen sidonnaisuuden, koska se selittää, miksi varsinaisia normatiivisia kannanottoja ei tulisi tehdä (optimaalisuutta ei tällöin lasketa normatiiviseksi käsitteeksi). Taloustieteen tehtäväksi ymmärretään erilaisten pareto-optimaalisten tilanteiden paikantaminen. Näitä tilan-

## ”Talouden kasvu esiintyy näin taloustieteessä jonkinlaisena eettisesti neutraalina hyvänä.”

teita on (loogisesti ottaen, mahdollisissa maailmoissa) äärettömän paljon. Kaikki pareto-optimaaliset jakaumat eivät kuitenkaan ole toivottavia. Amartya Senin sanoin ”[...] tilanteet voivat olla täydellisen optimaalisia ja täydellisen vastenmielisiä.”<sup>22</sup> Esimerkiksi tulonjako voi olla niissä hyvinkin epätasainen. Taloustiede pitäytyy ottamasta kantaa näiden eri tilanteiden toivottavuuteen ja jättää normatiiviset kannanotot politiikan ja etiikan tutkimuksen tehtäväksi. Näin pareto-optimalisuus saattaa vaikuttaa vain tekniseltä käsitteeltä, jossa pitäydytään normatiivisen puheen ulkopuolella. Tämä epäilemättä vahvistaa taloustieteen ”positiivista” itseymmärrystä.

Kaikkien tässä mainittujen taloustieteen tutkimusotteiden ja normatiivisten ideoiden taustalla on myös voimakkaan individualistinen metodologia. Robbins ja marginalistit lähtevät siitä, että markkinat ovat yksilöiden preferenssien ilmausten ja neuvottelun summa. Pareto-optimalisuuden lähtökohta on sama. Ymmärrys yhteiskunnallisesta tavoitteenasettelusta perustuu siis yksinomaan yksilöiden (ja muiden markkinatoimijoiden) itselleen asettamiin tavoitteisiin.

### Arvovapaan taloustieteen kritiikki

Lähtökohta, jonka mukaan on etsittävä pareto-optimaalisia tilanteita ja pyrittävä mahdollisimman suureen preferenssijärjestysten tyydytykseen, on johtanut siihen, että talouden keskeiseksi ”hyväksi” on määritetty talouden kasvu, tyypillisesti BKT:lla mitattuna. Suurin osa talous-

poliittisesta argumentaatiosta nojaa myös BKT:n kasvuun eräänlaisena itsestään selvänä hyvänä, jonka tavoitteluun etsitään sopivia keinoja. Vaikka BKT mittaakin tyypillisesti tuotantoa eikä kulutusta<sup>23</sup>, sen ajatellaan yleensä olevan riittävän hyvä kuvaus taloudellisten transaktioiden kasvusta, jonka siis katsotaan johtavan hyvinvoinnin kasvuun. Talouden kasvu esiintyy näin taloustieteessä jonkinlaisena eettisesti neutraalina hyvänä, joka mahdollistaa (ennalta määrittelemättömien) subjektiivisten preferenssien mahdollisimman suuren tyydyttymisen. Tätä käsitystä vastaan voidaan esittää kolmenlaista kritiikkiä.

Ensimmäiseksi on huomattava, että taloustiede nojaa tosiasiaassa muihinkin normatiivisiin ideoihin kuin preferenssien tyydytykseen. Taloustieteessä pidetään hyvänä esimerkiksi valinnanvapautta. Tämän sitoumuksen normatiivisuus jää kuitenkin huomioimatta, koska taloustieteessä oletetaan lähtökohtaisesti, että markkinoilla tehdyt valinnat ovat vapaita. Tästä syystä taloustieteellä on vaikeuksia käsitellä valinnanvapautta heikentäviä asetelmia, joita seuraa esimerkiksi yritysten keskittymisestä. Monet muutkin taloustieteen käsitteet, kuten vaikkapa ”tasapaino”, ovat normatiivisesti latautuneita<sup>25</sup>. Usklassisessa taloustieteessä lähdetään siitä, että talouden dynamiikka syntyy pyrkimyksestä kohti tasapainotilaa, ja tätä tasapainotilaa (esimerkiksi kysynnän ja tarjonnan tasapainoa) pidetään itsessään toivottavana.

Toiseksi talouden kasvu ja hyvinvoinnin lisääntyminen eivät ole yhtä suorassa suhteessa kuin teoria antaa ymmärtää. Talouskasvu ei ensinnäkään automaattisesti

tarkoita kulutusmahdollisuuksien kasvua. Tähän on yksinkertainen syy: kasvu voi kanavoitua voittoihin palkkojen sijaan. Tämän huomioiden talouden kasvu voidaan kuitenkin tulkita preferenssien tyydyttymisen kasvun välttämättömäksi, joskaan ei riittäväksi, ehdoksi: jos preferenssien tyydyttymistä halutaan lisätä, tarvitaan *ainakin* talouden kasvua.

Talouden kasvun ja hyvinvoinnin lisääntymisen kytköstä on kuitenkin syytä epäillä myös talouden kasvun luonteen vuoksi. Talous voi kasvaa paitsi tulella tuotavammaksi, myös synnyttämällä uusia markkinavaihtoa alueita. Tyypillinen esimerkki on julkisen terveystalouden yksityistäminen. Tällöin talous kasvaa markkinoilla myytävien palveluiden arvon noustessa, mutta on epäselvää, tulevatko ihmisten preferenssit paremmin tyydytetyiksi. Olennaista on huomata, että kaikki hyvinvoinnin kannalta keskeiset tekijät eivät koskaan voi olla talouden sisällä. Siksi talouskasvu voi merkitä paitsi preferenssien parempaa tyydytystä, myös talouden kulttuurista laajenemista, joka taas saattaa heikentää hyvinvointia. Monet ihmisten preferenssit liittyvät nimittäin asioihin, joita ei voi hankkia markkinoilta. Ei ole esimerkiksi mitään erityistä hyvinvointiin liittyvää syytä erottaa veronmaksuhaluna ilmaistua preferenssiä markkinoilla ilmaistuista preferensseistä.

Ihmiset eivät myöskään välttämättä ole tietoisia omista preferensseistään tai keinoista niiden saavuttamiseksi. Heillä voi olla itselleen vahingollisia preferenssejä tai sekaannusta lyhyen ja pitkän aikavälin preferenssien järjestyksestä (kuivan kauden jälkeen sortuva alkoholisti on tyypillinen esimerkki molemmista)<sup>26</sup>. Ihmisillä voi olla myös väärinkäsityksiä keinoista, joilla he saavuttavat haluamansa tavoitteet. Lisäksi joidenkin ostopäätösten voi ajatella liittyvän pikemminkin yhteiskunnassa toimimisen edellytyksiin kuin varsinaiseen preferenssien ilmaisuun. On epäselvää, onko vaikkapa matkapuhelimen ostaminen preferenssin ilmaisu vai yksinkertaisesti edellytys nyky-yhteiskunnassa toimimiselle.<sup>27</sup> Kulutuksen kasvun ja hyvinvoinnin ei näin ollen voi olettaa olevan suorassa kytköksessä. Lopulta hyvinvoinnin preferenssiteoria on vain yksi hyvinvoinnin teoria, ja siinä on selvästi ongelmansa<sup>28</sup>.

Kolmanneksi hyvinvoinnin tekijät eivät tosiasiaassa ole yhtä subjektiivisia ja yhteismitattomia kuin taloustieteessä oletetaan. Tiettyjä preferenssejä voidaan pitää jaettuina, ainakin jos tehdään samantyyppinen rationaalisuusvaraus kuin John Rawls, joka määrittelee perushyvät (*primary goods*) asioiksi, joita "[...] jokaisen *rationaalisen* ihmisen voi olettaa haluavan riippumatta siitä, mitä muuta hän haluaa."<sup>29</sup> Rawls lähtee myös siitä, että yhteiskunnan on tavalla tai toisella huolehdittava, että perushyvät tulevat yleisesti kaikkien saataville. Tämä on pareto-logiikan vastainen ajatustapa (vaikka Rawls kannattaakin pareto-logiikan soveltamista perushyvä ylittäviin jakoihin). Rawlsin mukaan tilanteessa, jossa ihminen ei saavuta perushyviä, on lähtökohtaisesti oikeutettua varmistaa niiden saaminen, vaikka se merkitsisi jonkun toisen aseman heikkenemistä<sup>30</sup>.

Rawls perustelee käsitystään ennen kaikkea poliittisen oikeudenmukaisuuden idealla. Sen mukaan ihmisille on sallittava erilaiset arvo- ja elämäntapavalinnat, mutta samalla on tunnustettava tiettyjen perushyvien alue. Nämä perushyvät ovat subjektiivisista tekijöistä riippumattomia ja poliittisesti ensisijaisia.<sup>31</sup> Rawlsin mukaan "[...] samaa perushyvien mittaria tulee käyttää kaikkien ihmisten sosiaalisten tilanteiden vertailuun. Tämän mittarin avulla määritellään oikeudenmukaisuuden kysymysten intersubjektiivisen vertailun [*sic*] julkinen perusta."<sup>32</sup> Rawls siis vastustaa taloustieteellistä metodologiaa: mittariksi tulee ottaa perushyvät, jotka nimenomaan ovat vertailtavissa.

Hyvinvoinnin tekijöiden subjektiivisen tulkinnan pätevyyttä rajoittaa myös se, että yhteisölliset tavoitteet voivat olla yksilöllisiä tavoitteita tärkeämpiä, myös yksilöiden näkökulmasta<sup>33</sup>. Yksilöt saattavat arvostaa asioita, joita he eivät pysty saavuttamaan yksin, kuten tiettyjä yhteiskunnallisia järjestelyjä – koulutus, demokratia, julkinen infrastruktuuri ja hyvinvointipalvelut keskeisimpiä mainitakseni. Niinpä hyvinvoinnin maksimointi ei välttämättä ole yhtä kuin kaikkien yksilöiden preferenssien ilmaisuun summa. Tämä vaatisi sitä, että kaikkia preferenssejä voitaisiin ilmaista relevantilla tavalla, eikä se aina onnistu markkinoilla.

## Lähtökohtia talouden normatiivisuuden tutkimukseen

Hyvinvoinnin ilmaisulle on etsittävä subjektiivista preferenssiutilitarismia uskottavampia tapoja. Tämä vaatii tiettyjen taloustieteen lähtökohtien uudelleen määrittämistä. Ensimmäiseksi hyvinvoinnin käsite on määriteltävä uudelleen. Taloudellinen vaihto on yksi muttei ainoa keino tavoitella hyvinvointia. Se on myös alistainen muille – tärkeämmille – päämäärille. Mikäli nämä päämäärät ovat yhteisöllisiä, liittyy hyvinvoinnin tavoittelu pikemminkin politiikkaan ja yhteistyöhön kuin markkinavaihtoon. Taloudellisen vaihtoa kasvu voi myös heikentää ihmisten kykyä tyydyttää preferenssejään. Ei ole mitään erityistä syytä ajatella, että markkinavaihto olisi ensisijaista ihmisten hyvinvoinnin näkökulmasta.

Toiseksi on hyväksyttävä, että vähintään *jotkin* preferenssit ovat vertailukelpoisia. Viittaan tässä perushyvien käsitteeseen. Osa hyvinvoinnin tekijöistä seuraa suoraan ihmisyydestä. Voimme esimerkiksi verrata tarpeeksi ravintoa saavan ja liian vähän ravintoa saavan ihmisen tilanteita ilman viittauksia puhtaasti subjektiivisiin haluihin ja markkinoilla ilmaistuihin preferensseihin. Kun määritellään subjektiivisista mieltymyksistä riippumattoman hyvinvoinnin alue, tullaan samalla määritelleeksi alue, jossa hyvinvoinnin tavoittelu toimii eri logiikalla kuin preferenssiutilitarismissa.

Kolmanneksi optimaalisuuden käsitteen suhdetta hyvinvointiin on arvioitava uudelleen. Taloustieteessä optimaalisuus esiintyy aina toivottavana ja alioptimaalisuus epätoivottavana. Optimaalisuus liittyy myös resursseista saatavaan maksimaaliseen hyötyyn preferenssien tyydyt-

tämisessä. Jos ajatellaan, että jokainen ihminen on omien (ja toisten kanssa vertailukelvottomien) preferenssiensä paras asiantuntija ja preferenssit ilmaistaan aina markkinoilla, lisää kulutusmahdollisuuksien kasvu automaattisesti hyvinvointia<sup>34</sup>.

Teoriassa on kaksi keskeistä ongelmaa. Ensinnäkin on huomattava, että ihmiset ovat paitsi kuluttajia myös työntekijöitä, ja työelämän kokemuksilla on luonnollisesti vaikutusta hyvinvointiin. Kun optimoinnilla viitataan resurssien käytön tehostumiseen, on syytä muistaa, että myös työvoima on tuotannollinen resurssi, ja optimointi saattaa näin ollen merkitä työolosuhteiden heikentämistä. Asiaan sisältyy myös valintoja, joiden kuvaamiseen optimoinnin käsite ei riitä: edes perustuotantotekijöiden (työ, maa, pääoma) yhtäaikainen optimointi ei ole mahdollista. Esimerkiksi optimaalisesti käytetty rahoitus saattaa johtaa helposti alioptimaalisuuksiin tuotannossa. Pääomien vapauttaminen on johtanut spekulatioon ja kriisialtiuteen pikemmin kuin tuotannon optimoitumiseen<sup>35</sup>.

Lisäksi resurssien käytön tehokkuus on taloustieteellisessä kehikossa turhan kapeasti ilmaistu. Periaatteessa kilpailu optimoi voimavarojen käyttöä. Esimerkiksi polkupyörien kysyntä kilpailuilla markkinoilla saa aikaan sen, että polkupyörien valmistukseen tarvittavat materiaali- ja energiapanostukset vähenevät. Huomio on kuitenkin markkinakohtainen, ja siksi ihmiset voivat hyvin samaan aikaan vähentää polkupyöräilyä ja lisätä autoilua. Näin ollen voimavarojen kokonaiskäyttö voi hyvin kasvaa samalla kuin markkinakohtainen voimavarojen käyttö tehostuu.

Olisikin parempi viitata rajallisiin resursseihin ja niistä saatavaan laajemmin ymmärretyyn hyvinvoinnin lisääntymiseen<sup>36</sup> ja alistaa puhe optimoinnista tälle tavoitteelle. Silloin optimoinnilla olisi selvästi ilmaistu normatiivinen perusta ja käsitteen käyttö olisi rajattu: vain hyvinvointia lisäävien tekijöiden optimointi on toivottavaa. Mikäli markkinavaihdon lisääntyminen vähentää hyvinvointia esimerkiksi stressin ja kiireen, ympäristön saastumisen tai julkisten palveluiden yksityistämisen myötä, markkinavaihdon optimointi ei ole hyvinvoinnin optimointia.

Neljänneksi on luovuttava täydellisten markkinoiden ideasta. Siinä ei huomioida ihmisten ja yritysten epäsymmetrisiä valtasuhteita, jotka heikentävät niiden toimintakykyä. Yritykset saattavat kokoaan hyödyntämällä rajoittaa kuluttajien aitojen valintojen mahdollisuuksia. Työntekijät voivat joutua valitsemaan pelkkien huonojen vaihtoehtojen joukosta. Myös osa mainonnasta voi olla epätiedollista ja vaikeuttaa oikeaan tietoon perustuvien kulutusvalintojen tekemistä. Toisaalta ihmisten toimintakyky lisääntyy, jos taloudessa on tehokas sosiaalisten instituutioiden verkosto<sup>37</sup>. Olisi esimerkiksi hyvin raskasta, jos markkinoilla ei voisi luottaa toisiin toimijoihin ja sopimusten pitävyyteen tai valtiolliseen rahan maksuvälineenä. Tästä syystä koko yhteisön jakamat käsitykset ovat ratkaisevan tärkeitä paitsi talouden toiminnan myös talouden normatiivisen ulottuvuuden kannalta.

Viidenneksi on huomattava, että normatiivisessa analyysissä on useita tasoja. Tutkimuksen kohteena ei tule olla ainoastaan taloudellinen toiminta yksilöiden toiminnan summana vaan talous instituutioiden joukkona. Instituutiot tulee niin ikään ymmärtää laajasti. Käsitteellä viitataan paitsi formaaleihin myös kulttuurisiin instituutioihin.

## Hyvinvointi ja instituutiot

Hyvinvoinnin käsitteen palauttaminen yksilöllisten preferenssien maksimointiin siis johtaa virheellisen tuntuiseen päätelmään, jonka mukaan talouskasvu välttämättä lisää hyvinvointia. Mutta mitä hyvinvoinnin voi sitten uskotavammin ajatella edellyttävän? Ensimmäisenä voidaan mainita jo aiemmin käsitellyt perushyvät. Niiden voi katsoa laajemmin tukevan inhimillistä toimintakykyä (*capability*), josta eritoten Amartya Sen on kirjoittanut<sup>38</sup>. Ihmisen toimintakyvyn kannalta on välttämätöntä pystyä toimimaan fyysisesti ja sosiaalisesti sekä arvioimaan kriittisesti ympäröivää todellisuutta<sup>39</sup>. Talouden kentällä toimintakyvyt liittyvät ennen kaikkea aitoihin valinnan mahdollisuuksiin, erotuksena pelkästään muodollisista vapauksista. Talouden säätelämättömyys saattaa johtaa aitojen vapauksien vähenemiseen, vaikka muodolliset vapaudet lisääntyisivät ja talous kasvaisi. Tällöin esimerkiksi joidenkin ihmisryhmien mahdollisuus vaikuttaa työnsä sisältöihin tai koulutustautua itseään kiinnostavalla tavalla voi vähentyä.

On myös selvää, että useat ihmisten hyvinvoinnin kannalta ratkaisevan tärkeät tekijät tulevat talouden ulkopuolelta. Talouden kasvu voi myös uhata ja heikentää ihmisten hyvinvointia, esimerkiksi lisäämällä tulojen tarvetta tai tekemällä kilpailun työelämässä kohtuuttomaksi. Hyvinvoinnin teorian tehtävä on asettaa talous puitteisiinsa. Taloudellinen vaihto oikeuttaa itsensä hyvinvoinnin kasvulla. Kysymys kuuluu, mikä tehtävä sillä todella on hyvinvoinnin tuottamisessa? Taloustieteen ongelma on, että se olettaa talouden kasvun automaattisesti hyvinvointia kasvattavaksi tai vähintään on kykenemätön mittaamaan arvoa (ja sen tuhoutumista) talouden ulkopuolella. Jos kasvu nähtäisiin potentiaalisesti myös hyvinvointia vähentävänä, kysymys kasvun rajoista kuuluisi väistämättä taloustieteelliseen keskusteluun. Nykyisen taloustieteen ongelma on, ettei se kykene näkemään kasvua talouden alan laajentumisena, vaan ainoastaan intensiivisempänä tuotantona. Kuten todettua, talous voi kuitenkin kasvaa myös niin, että ne vaihdon tavat, jotka aikaisemmin noudattivat julkisen palvelun, talkoiden tai vapaan saatavuuden logiikkaa, muuntuvat taloudelliseksi vaihdoksi.

Talouden normatiivisen arvioinnin lähtökohtana tulee siis olla talouden vaikutukset ihmisten todelliseen hyvinvointiin ja toimintamahdollisuuksiin. On myös huomattava, että taloudessa ei ole tyypillisesti kyse yksittäisten osto- ja myyntitapahtumien joukosta vaan aikaa kestävästä (sekä virallisista että epävirallisista) instituutioista<sup>40</sup>. Taloudellisten järjestelyjen toivottavuutta ei tule

## **”Riskinä on, että hyvinvointiin pyrkivä politiikka tuottaa hyvinvoinnin vastaisia lopputuloksia, kun taustalla oleva hyvinvointikäsitys on liian kapea.”**

katsoa hetkellisenä tilanteena tai pysäytettynä aikana. Uskottavammin taloudessa on kyse pitkäaikaista toimintaa jäsentävistä instituutioista ja toimintatavoista. Talouden normatiivisen analyysin perustaksi pitäisikin tutkia, min-kälaisia piirteitä näissä instituutioissa halutaan korostaa ja minkä kustannuksella.

Talous voidaan määritellä taloudellisten instituutioiden jatkumoksi, jossa tiettyihin arvoihin ja uskomuksiin sitoutuneet toimijat yhdessä uusintavat ja luovat arvoja<sup>41</sup>. On siis syytä laajentaa näkökulmaa yksittäisten taloustransaktioiden tarkastelusta yhteiskunnan institutionaaliselle tasolle. Hyvinvoinnin käsite pysyy silti keskiössä: instituutioiden hyvinvointivaikutuksia on syytä pitää perusteena niiden vahvistamiselle tai heikentämiselle.

### **Lopuksi**

Valtavirtainen taloustiede nojaa aina normatiiviseen argumentaatioon, vaikkakin implisiittisesti. Sen keskeinen lähtökohta on vahvaan vahingoittamattomuusperiaatteen nojaava utilitarismin tulkinta. Kuten edellä on käynyt ilmi, sekä hyvinvoinnin että optimaalisuuden käsitteitä käytetään ongelmallisesti tässä teoriassa.

Talouspuhetta ei ole syytä arvostella ”moraalittomuudesta”, vaan tulee päinvastoin tuoda näkyville normatiiviset perusteet, joihin talousteoria nojaa. ”Talouden” ja ”etiikan” erottaminen toisistaan, myös talouspuheen kritiikin muodossa, vahvistaa ongelmallista käsitystä arvovapaasta taloustieteestä. Kun taloustieteen normatiivisuus paljastetaan, voidaan myös arvioida esimerkiksi sitä, onko preferenssien subjektiivinen vertailu todella

mahdotonta tai onko todellisten preferenssien optimaalinen toteutuminen todella yhtä kuin hyvinvointi. Taloudelliset hyvät tulisi nähdä vain välineinä hyvinvointipäämäärien tavoitteluun. Nämä päämäärät ovat ainakin osittain jaettuina ja seuraavat ihmisyydestä itsestään.

Toki useimmiten tämänsuuntaiset huomiot esiintyvät vaatimuksina muuttaa talouspolitiikkaa (mikä on selvästi normatiivista). On kuitenkin huomattava, että taloustiede nojaa normatiivisiin käsityksiin, jotka luovat tietynlaista ”talouden poliittista maailmankuvaa” riippumatta valitusta talouspolitiikan linjasta. Talouspolitiikan muutos voidaan hyvinkin osoittaa tarpeelliseksi, mutta olennaista on sen liikkumatala ja maailmankuva: mihin normatiivisiin oletuksiin talouspolitiikka joka tapauksessa nojaa? Riskinä on, että hyvinvointiin pyrkivä politiikka tuottaa hyvinvoinnin vastaisia lopputuloksia, kun taustalla oleva hyvinvointikäsitys on liian kapea. Tai toisin sanoen: kun kerran talouden tavoitteena on hyvinvointi, taloutta on syytä kritisoida ennen kaikkea hyvinvoinnin teorian tasolla. Jos hyvinvointiteoria on epäuskottava, sitä tulee korjata, ja tällä taas tulisi olla vaikutuksia hyvinvointiin nojaavan taloustieteen metodologiaan.

Taloustieteen tulee siis oikeuttaa itsensä hyvinvoinnin käsitettä vasten. Jos tämä idea otetaan vakavasti, talouden itseymmärrykseen pitäisi lisätä käsitys talouden rajoista (jolloin se ei tietenkään voisi esittää hyvinvoinnin vastaisia vaatimuksia). Tiettyjä yhteiselämän ja kanssakäymisen alueita on parasta jättää kokonaan talouden ulkopuolelle. Myös perushyvien jakautumiselle ja ehtyvien luonnonresurssien käytölle tarvitaan eri logiikka kuin markkinoilla.

## Viitteet

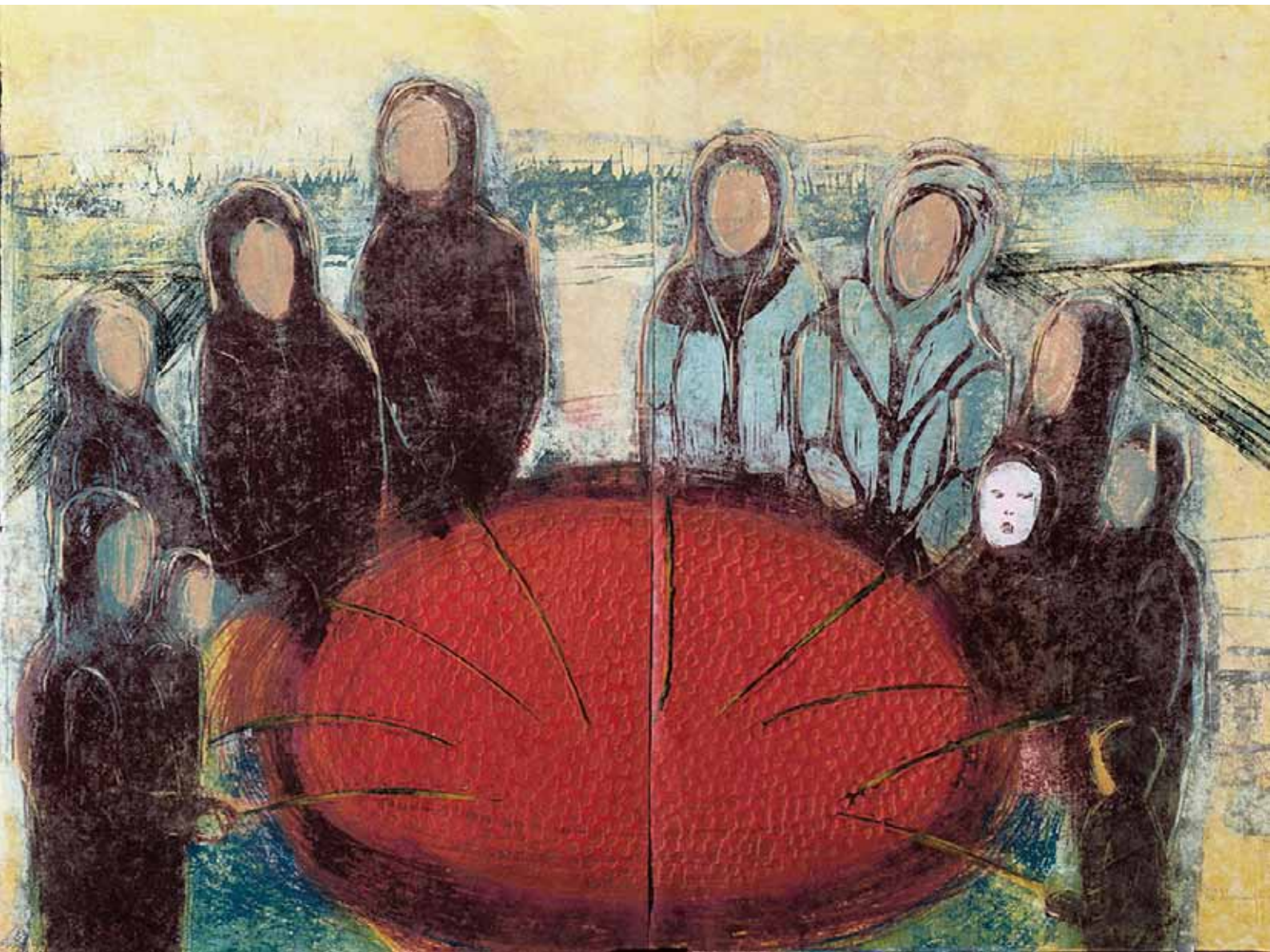
- 1 Laitinen 2012.
- 2 Valtavirtaisella taloustieteellä tarkoitetaan uusklassista suuntausta, joka on taloustieteessä niin hallitsevassa asemassa, että sen ulkopuolella on vain marginaalisesti tutkimusta ja julkaisuja. Suuntaus on ennen kaikkea matemaattinen, epäpoliittinen ja kieltää instituutioiden olennaisuuden. Ajatuksena on tutkia preferenssinsä täydellisesti tuntevien yksilöiden toimintaa täydellisillä markkinoilla. Kun puhun tässä artikkelissa 'taloustieteestä', tarkoitan valtavirtaista taloustiedettä. Käsitteellinen yksinkertaistus perustuu nimenomaan uusklassisen taloustieteen tieteelliseen hegemoniaan, ei niinkään siihen, etteivät muut taloustieteen suuntaukset olisi tärkeitä.
- 3 Markkinoiden edellyttämistä moraalikäsityksistä ks. *Moral markets. The Critical Role of Values in the Economy*.
- 4 Teivainen 2002.
- 5 Ajankohtaisten asiakirjojen sisältämistä neutraaleiksi esitetyistä talouspoliittisista vaatimuksista ks. Eskelinen & Sorsa 2011, luku 5.
- 6 En ota kantaa tieteenfilosofian kysymyksen tieteän arvopaudesta ja tieteellisistä arvoista laajemmin, vaan tutkin normatiivisuutta vahvemmassa mielessä.
- 7 Talouden ja etiikan erillisyysteesistä (*separation thesis*) ks. esim. Harris & Freeman 2008 ja Sandberg 2008.
- 8 Heterodoksia suuntauksia on paljon, ja esimerkiksi marxilaisen ja itävaltalaisen taloustieteen lähtökohdat ovat keskenään hyvin erilaisia.
- 9 Hausman & MacPherson 2006.
- 10 Sen 1991, 3.
- 11 Preferenssillä tarkoitetaan yleisesti ottaen oletuksia, joiden pohjalta yksilö järjestää vaihtoehtoja esimerkiksi niiden otaksuttujen hyvinvointivaikutusten perusteella.
- 12 Eskelinen & Sorsa 2011, 36–37.
- 13 Klassisesta muotoilusta ks. Arrow 1958.
- 14 Shaw 1999, 38–41.
- 15 Robbins 1935, 148.
- 16 Koldor–Hicks-teoriasta ks. esim. Stringham 2001.
- 17 Robbins (1981, 5) tarkensi myöhemmin, että vertailemme jatkuvasti preferenssejä, mutta kyse on arvioista eikä objektiivista mittaa ole olemassa.
- 18 Markkinoita vastaan tietoisesti toimimisen hyödyllisyyttä eritoten kehityspolitiikassa on korostanut Chang 2002.
- 19 Hausman & MacPherson 2006; van Staveren 2007.
- 20 Johansson 1991, 10–27.
- 21 van Staveren 2007, 5–6.
- 22 Sen 1970, 22.
- 23 BKT voidaan laskea hieman eri tavoilla, ja periaatteessa myös kulutuksen kautta.
- 24 Esimerkiksi kaksi supermarketia, jotka ovat onnistuneet sulkemaan muut kilpailijat markkinoilta, voivat kilpaila kes-

- 25 kenään markkinasääntöjen puitteissa ja tarjota kuluttajille paljon valinnanvaraa, mutta halua asioida mieluummin lähikaupassa kuin marketissa ei voida kommunikoida markkinasääntöjen puitteissa.
- 26 van Staveren 2007, 22.
- 27 Griffin 1986, 15.
- 28 Illich 2001; Eskelinen 2009.
- 29 Griffin 1986, luvut 1–4.
- 30 Rawls 1971, 92.
- 31 Sama, 90–95.
- 32 Rawls 1982, 161.
- 33 Sama, 163.
- 34 Marglin 2010.
- 35 Eri kasvuteoriat painottavat erilaisia kasvun dynamiikkoja. Joissakin teorioissa kasvun edellytyksinä pidetään perinteisen hyvinvointipolitiikan välineitä (Arndt 1989; Chang 2002), mutta tällöinkin ne ovat kasvutavoitteelle alisteisia.
- 36 Toporowski 2005.
- 37 Sachs 1999, 175–186.
- 38 *Moral markets. The Critical Role of Values in the Economy*.
- 39 Sen 1999. Perushyvien ja toimintakyvyn samankaltaisuuksista ja eroista on käyty paljon keskustelua, ks. esim. Pogge 2002. Lähden tässä näkemyksestä, että molempia voi pitää hyvinvoinnin osatekijöinä, ja sikäli toisiaan täydentävinä käsitteinä.
- 40 Eskelinen & Sorsa 2010.
- 41 Alasdair MacIntyre (1987) puhuu käytännön (*practice*) käsitteestä, jolla viitataan kestäviin kulttuurisiin ja sosiaalisiin instituutioihin, joissa on tunnustetut toimintalogiikkansa. Toisaalta MacIntyren mukaan käytäntö on myös "[...] avoin järjestelmä, josta luonnehtii epävarmuus, niukkuus, ihmisten erehtyväisyys ja valta."
- 42 van Staveren 2007.

## Kirjallisuus

- Arndt, H. W., *Economic Development. The History of an Idea*. University of Chicago Press, Chicago 1989.
- Arrow, Kenneth, Utilities, Attitudes, Choices: A Review Note. *Econometrica*. Vol 26, No. 1, 1958, 1–23.
- Chang, Ha-Joon, *Kicking Away the Ladder*. Anthem Press, London 2002.
- Eskelinen, Teppo, *Putting Global Poverty in Context. A Philosophical Essay on Power, Justice and Economy*. University of Jyväskylä, Jyväskylä 2009.
- Eskelinen, Teppo & Sorsa, Ville-Pekka, *Raboinuksen demokratia ja demokratian raboinus. Huomioita kehitysraboinuksen uudistamisesta*. Kehitysyhteistyön palvelukeskuksen (Kegan) taustaselvitykset 31, 2010.
- Eskelinen, Teppo & Sorsa, Ville-Pekka, *Hyvä talous*. Like, Helsinki 2011.
- Griffin, James, *Well-being. Its Meaning, Measurement, and Moral Importance*. Clarendon Press, Oxford 1986.

- Harris, Jared D. & Freeman, R. Edward, The Impossibility of the Separation Thesis. *Business Ethics Quarterly*. Vol. 18, No. 4, 2008, 541–548.
- Hausman, Daniel & MacPherson, Michael, *Economic Analysis, Moral Philosophy and Public Policy*. Cambridge University Press, Cambridge 2006.
- Illich, Ivan, *Tools for Conviviality*. Marion Boyars, London & New York 2001.
- Johansson, Per-Olov, *An Introduction to Modern Welfare Economics*. Cambridge University Press, Cambridge 1991.
- Laitinen, Arto, Normatiivisuus. Julkaisematon artikkelikäsikirjoitus 2012.
- MacIntyre, Alasdair, *After Virtue*. Duckworth, London 1987.
- Marglin, Stephen A., *The Dismal Science. How Thinking Like an Economist Undermines Community*. Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 2010.
- Pogge, Thomas, Can the Capability Approach Be Justified? *Philosophical Topics*. Vol. 30, No. 2, 2002, 167–228.
- Rawls, John, *A Theory of Justice*. Oxford University Press, Oxford 1971.
- Rawls, John, Social Unity and Primary Goods. Teoksessa *Utilitarianism and Beyond*. Toim. Amartya Sen & Bernard Williams. Cambridge University Press, Cambridge 1982.
- Robbins, Lionel, *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*. MacMillan, London 1935.
- Robbins, Lionel, Economics and Political Economy. *The American Economic Review*. Vol. 71, No 2, 1981, 1–10.
- Sachs, Wolfgang, *Planet Dialectics. Explorations in Environment and Development*. Zed Books, London 1999.
- Sandberg, Joakim, Understanding the Separation Thesis. *Business Ethics Quarterly*. Vol. 18, No. 2, 2008, 213–232.
- Sen, Amartya, *Collective Choice and Social Welfare*. North Holland, Amsterdam 1970.
- Sen, Amartya, *On Ethics and Economics*. Wiley-Blackwell, Malden MA 1991.
- Sen, Amartya, *Commodities and Capabilities*. Oxford University Press, New Delhi 1999.
- Shaw, William, *Contemporary Ethics. Taking Account of Utilitarianism*. Wiley-Blackwell, Oxford 1999.
- Stringham, Edward, Kaldor-Hicks, Efficiency and the Problem of Central Planning. *The Quarterly Journal of Austrian Economics*. Vol. 4, No. 2, 2001, 41–50.
- Teivainen, Teivo, *Enter Economism, Exit Politics*. Zed Books, London 2002.
- Toporowski, Jan, *Theories of Financial Disturbance. From Adam Smith to Present Day*. Edward Elgar, Cheltenham 2005.
- van Staveren, Irene, The Ethics of Efficiency. *SCEME Working Papers*. No. 18, 2007.
- Moral Markets. The Critical Role of Values in the Economy*. Toim. Paul J. Zak. Princeton University Press, Princeton 2008.



# Kauppapolitiikka ja hyvinvointi

**Missä määrin edustuksellisen demokratian kannattaa delegoida tai jättää käyttämättä päätäntävaltaansa? Suurta osaa aktiivisesta vallankäytöstä harjoitetaan pitkällä kepillä. Eduskunta säätää lait, mutta ei päätä tuomioista yksittäisissä oikeustapauksissa. Lainsäätäjät määrittävät rahapolitiikan tavoitteet, mutta ovat antaneet setelipainon avaimet itsenäiselle keskuspankille. Mutta on myös demokratioita, joissa tuomareita valitaan kansanäänestyksellä. Toisissa taas hallitus päättää rahapolitiikasta.**

**O**n hyviä perusteluja sille, miksi monissa tapauksissa valtaa delegoidaan kauas päivänpolitiikan hoidosta, joskin järjellä rajanveto suoran ja delegoidun vallankäytön välillä on ikuisuuskyseminen missä tahansa poliittisessa järjestelmässä. Yksi valta, jonka delegointi on herättänyt paljon ristiriitoja, on valta päättää ulkomaankaupan pelisäännöistä.

Noin kolme neljäsosaa maailman maista on luopunut mahdollisuudesta päättää tulleista ja muista ulkomaankaupan esteistä liittymällä Maailman kauppajärjestöön (WTO), uusimpien joukossa Venäjä tämän vuoden alussa<sup>1</sup>. WTO:n jäsenyys asettaa (alhaiset) ylärajat tulleille ja muille kaupan esteille sekä kieltää jäseniä syrjimästä tai suosimasta osaa jäsenmaista muiden kustannuksella.

Harvardin kansainvälisen talouden professori Dani Rodrik on huolestunut kansallisvaltioiden poliittisen liikkumatilan vähenemisestä. Hänen kohta suomeksikin ilmestyvän kirjansa *The Globalization Paradox* (2011) omaperäisin osa käsittelee juuri kauppapolitiikkaa. Rodrik muistelee kaiholla WTO:n edeltäjää GATTia<sup>2</sup>, jonka puitteissa kansallisvaltiot pystyivät halutessaan tapauskohtaisesti asettamaan ulkomaankaupalle esteitä. Valtioiden oli mahdollista esimerkiksi tuontikiintiöiden tai erityistullien avulla yrittää suojata kotimaisten markkinaosuuksien menetyksestä kärsiviä toimialoja. GATT oli käytännössä hampaaton herrasmiehsopimus, ja kynnyksen rikkomiseen oli melko alhainen. WTO:lla sitä vastoin on oma välimieslautakunta (*arbitration panel*), jonka ratkaisuja jäsenmaat ovat sitoutuneet noudattamaan.

Harva talouspoliittinen kiistakapula jakaa taloustieteilijöitä niin vähän kuin vapaakauppa. On vaikeaa löytää taloustieteilijää, jonka mielestä tulli tai muu kansainvälisen kaupan este olisi paras tapa yhtään minkään tavoitteen saavuttamiseen, sen enempiä kuin vaikkapa omien satamien miinoittaminen. Rodrik ei tässä mielessä ole poikkeus. Hänen omintakeinen argumenttinsa kaupan esteiden puolesta perustuu siihen, että kansallisvaltiot (ja myös kehittyneet sellaiset) voivat kohdata ongelmia, joiden ratkaisu muilla tavoin kuin ulkomaankauppaa rajoittamalla on poliittisesti mahdotonta.

## Analogia teknologiseen kehitykseen

Hörsfäärissä pyöriviin vapaakaupan kritiikkeihin tottuneille Rodrikin perustelu kaupan esteille voi olla jopa avartava. Hän lähtee liikkeelle analogiasta teknologisen kehityksen ja ulkomaankaupan välillä. James Ingramin oppikirjaversiossa tuosta samasta analogiasta<sup>3</sup> kuviteltiin Yhdysvallat, jossa kaikki autot ovat kotimaisia, kunnes joku tarmokas yrittäjä kertoo keksineensä laitteen, jolla viljasta voi valmistaa autoja. Auton valmistamiseen kuluva viljamäärä on niin pieni, että vilja-autot ovat aiempia halvempia ja johtavat työpaikkojen menetyksiin Detroitissa. Autojen kuluttajat ja viljelijät tietysti hyötyvät. Ne jotka tuottavat jotain muuta kuin autoja, hyötyvät sitä mukaa kun kuluttajat käyttävät automenoista säästyvät varat johonkin muuhun. Harva vastustaa teknologian kehitystä, koska sen merkitys taloudellisen kakun kasvamiselle on konkreettisesti ymmärrettävissä niillekin, jotka helposti mieltävät ulkomaankaupan nollasummapeliksi.

Yrittäjä-keksijästä tulee kansallissankari, ainakin Detroitin ulkopuolella.

Ingramin tarinan loppuhuipeennuksessa yleisölle paljastuu, että sankariyrittäjällä ei olekaan mitään fyysistä konetta, jossa vilja muuttuu autoiksi. ”Tehdas” onkin satama, jossa vilja on lastattu laivoihin ja lähetetty ulkomaille. Laivat palaavat satamaan lastinaan valmiita autoja. Ihmeellinen keksintö on nimeltään ulkomaankauppa. Kansalaisten materiaalsen hyvinvoinnin määrän tai jakautumisen kannalta tällä tiedolla ei ole mitään merkitystä. Ingramin pointti oli vinoilla niille, jotka kannattivat autoteollisuuden suojaamista ulkomaiselta kilpailulta, mutta jotka eivät ikipäivänä kannattaisi teknologisen kehityksen rajoittamista jonkin toimialan suojaamiseksi.

### **Second-best argumentti**

Rodrik ei ole sen enempää luddiitti kuin ksenofobi. Hän puolustaa johdonmukaisesti mahdollisuutta niin tuonnin kuin uusien teknologioiden tapauskohtaiseen rajoittamiseen samalla, niin sanotulla *second best* -argumentilla. Tyypillinen kansainvälisen kaupan oppikirjakäsittely toteaa kaupan vapauttamisen tulonjakovaikutuksista vain, että olisi periaatteessa mahdollista kompensoida häviäjiä niin, että kaikki jäävät kaupan vapauttamisesta plussan puolelle. Tämä kompensoinnin mahdollisuus on aika tarkalleen taloudellisen tehokkuuden määritelmä. Mikään ei tietenkään takaa, että tällaista kompensatioperiaatetta käytännössä noudatettaisiin, ja harvoin noudatetaankaan. Taloudellisesti tehokasta kaupan vapauttamista voi siis perustellusti vastustaa tulonjakosyistä, jos siitä häviävät ovat köyhiä ja hyötyjät jo ennestään rikkaita. Tällaiset tulonjakovaikutukset voivat vaihdella hyvin paljon riippuen tuotteesta ja maasta. Kauppapolitiikan delegointi WTO:lle estää tapauskohtaisen kauppapolitiikan (paitsi maataloustuotteiden kohdalla).

Se, mitä kansallisvaltio menettää luopumalla kaupan esteistä, riippuu paljon siitä miten tapauskohtainen kauppapolitiikka käytännössä toimii. Rodrikin argumentti vaatii päteäkseen erityisen kombinaation toimivuutta ja toimimattomuutta politiikan eri osa-alueilta. Kaupan esteiden hyöty tulisi siis siitä, että niitä sovellettaisiin ulkomaankaupan ja teknologian kehityksen aiheuttamien epätasaistavien tulonjakovaikutusten kompensoimiseen tapauskohtaisesti. Poliitikasta eivät siis päättäisi esimerkiksi voittojaan varjelevat kotimarkkinamonopoliin omistajat. Samaan aikaan samat poliittiset päättäjät eivät pystyisi luomaan muita mekanismeja, joilla autettaisiin ulkomaankaupan aiheuttamasta epävarmuudesta kärsiviä.

Tämä on periaatteessa mahdollinen kombinaatio, mutta en keksi siitä kovin vakuuttavia esimerkkejä. Itse epäilisin tällaisen tapauskohtaisen kauppapolitiikan toimivuutta työläisiä suosivalla tavalla nimenomaan silloin, kun tehokkaammat tukitoimenpiteet ovat poliittisesti mahdottomia. Ajatellaanpa vaikka Rodrikin omaa asuinmaata, Yhdysvaltoja. Siellä demokraattien hallitsema kongressi on pyrkinyt lisäämään julkisesti tuetun sairausvakuutuksen kattavuutta, mikä olisi (hyvin toteutettuna)

taloudellisesti tehokas tapa auttaa köyhiä. Tällainen politiikka on kongressin republikaaneille kauhistus. Voisivatko republikaanit vallassa ollessaan *second-best* ratkaisuna haluta harjoittaa kohdennettua kauppa- tai teollisuuspolitiikkaa, jotta taantuvien alojen työläiset eivät joutuisi vaihtamaan työpaikkaa (ja olemaan työttömyysjakson aikana ilman terveydenhoitoa)? Ehkä, mutta veikkaisin itse, että sellainen kauppapolitiikka olisi todennäköisemmin yrityslobbareiden kuin hyvinvointipolitiikan käytettävissä.

### **Turvaverkot vai kaupan esteet?**

Työntekijät millä tahansa alalla kohtaavat epävarmuutta työpaikan jatkumisesta. Yleensä tämä johtuu muista kuin ulkomaiseen kilpailuun liittyvistä syistä. Kehittyneissä maissa enemmistö työpaikoista on nykyään palvelualalla<sup>4</sup>, jossa kilpailu on paikallisten yritysten välistä. Ravintoloita tulee ja menee, mikä on väistämätöntä, jos hyväksytään kuluttajien vapaus valita ravintolansa.

Ratkaisua, jossa turvaverkko toteutetaan osana julkista sektoria, ja työntekijöiden toimialasta riippumatta, voisi kutsua pohjoiseurooppalaiseksi malliksi. Siinä taloudellisen perusturvallisuuden takaaminen on eriytetty kauppa- ja teollisuuspolitiikasta, ja tärkeimpinä keinoina ovat tulonsiirrot, julkiset palvelut ja investoinnit koulutukseen. Hieman idealisoiden kauppa- ja teollisuuspolitiikan tehtäväksi jää vain sen kakun kasvattaminen, jota verottamalla nämäkin välineet sitten rahoitetaan.

Usein ajatellaan, että julkisen sektorin ylläpitämä turvaverkko edistää myös talouskasvua (eikä ole vain tulonjaollinen kysymys), koska se vähentää paineita tehottomiin *second-best* ratkaisuihin, kuten suojatulleihin<sup>5</sup>. Rodrik tulee käyttäneeksi samaa logiikkaa, mutta käänteiseen suuntaan. Hän katsoo, että kansallisvaltioiden suora puuttuminen vinon tulojakauman ja tuloepävarmuuden aiheuttamiin ongelmiin on usein poliittisesti mahdotonta, minkä tähden tarvitaan mahdollisuus käyttää kaupan esteitä tulomenetyksen tai epävarmuuden uhkaamien työläisten auttamiseksi.

### **Viitteet**

- 1 Vuoden 2012 alussa WTO:lla oli 157 jäsenmaata. Vertailun vuoksi YK:lla oli 193 jäsentä.
- 2 Monenkeskinen kansainvälistä kauppaa säätelevä sopimus GATT (*General Agreement on Tariffs and Trade*) oli voimassa 1947–1993.
- 3 Ingram 1983.
- 4 Ks. esim. ILO:n tutkimus (Figure 4a): <http://kilm.ilo.org/manuscript/kilm04.asp>
- 5 Tätä argumenttia on käyttänyt mm. Martin Wolf, *Why America Will Need Some Elements of a Welfare State*. *Financial Times*, 13/ii/07.

### **Kirjallisuus**

- Ingram, James, *International Economics*. John Wiley & Sons Inc, New York 1983.
- Rodrik, Dani, *The Globalization Paradox. Why Markets, States, and Democracy Can't Coexist*. Oxford University Press, Oxford 2011.



JAN OTTO ANDERSSON

# Maailmantalouden poliittinen trilemma

**Turkkilainen Harvardin yliopiston kansainvälisen kansantaloustieteen professori Dani Rodrik (1957–) kuvailee kirjassaan *The Globalization Paradox* (2011) 'maailmantalouden poliittista trilemmaa'. Sen mukaan emme voi samanaikaisesti ylläpitää kansallisvaltiota, demokratiaa ja syvää kansainvälistä integraatiota. Näistä vaihtoehdoista voimme valita vain kaksi kerrallaan: kansallisvaltion ja demokraattisen politiikan tai syvällisen taloudellisen yhdentymisen ja (epädemokraattisen) kansallisvaltion tai pitkälle menevän integraation ja valtiorajat ylittävän demokratian. Näiden kaikkien yhtäaikaisuus on mahdottomuus, jota markkinafundamentalistit eivät tahdo tunnustaa. Rodrikilla on useita mielenkiintoisia edeltäjiä. Heidän avullaan ymmärrämme trilemmaa paremmin.**

**A**luksi muutama sana itsestäni. Olen kansantaloustieteilijä, kansainvälisen talouden dosentti, ja Jukka Pekkarisen sanoin myös ”protektionistinen internationalisti”<sup>1</sup>. Merkittävä osa kirjoituksistani on käsitellyt kansallisvaltiota maailmantaloudessa, hyvinvointivaltiota ja globalisaatiota, kansainvälistä epätasaista vaihtoa, integraatiota vs. kansallisia ohjausmahdollisuuksia sekä globaalia eettistä trilemmaa. Myönnän saaneeni vaikutteita useilta yhteiskuntaekonomeilta, jotka Rodrikin tapaan ovat omistautuneet käsittelemään 'maailmantalouden poliittista trilemmaa' muistuttavia kysymyksenasetteluja. Neljän tapauksen avulla saamme ongelma-alueesta tukevampaa otteen.

## List

Saksalaisen historiallisen koulukunnan ja varsinaisen kansantaloustieteen perustaja Friedrich List (1789–1846) oli nuorena – aikakaudelleen tyypilliseen liberalistiseen tapaan – vakuuttunut mahdollisuudesta yhdistää vapaa-kauppa, demokratia ja kansallisvaltion rakentaminen. Hänen intonsa yhdistää saksalaiset valtiot tulliuioniin (*Zollverein*) ja samanaikaisesti demokratisoida näiden poliittiset instituutiot pakotti hänet lähtemään Yhdysvaltoihin vuonna 1820. Kotiin palattuaan List kirjoitti urauurtavan teoksen *Das nationale System der politischen Ökonomie* (1837). Siinä vaiheessa hän oli luopunut vapaakauppa-aatteesta panostaakseen progressiiviseen kansakunnan rakentamiseen.

List erotti toisistaan kaksi talousteorian tyyppiä: kansakunnan kehitystä edistävän 'poliittisen talouden' eli kansantalouden ja koko ihmiskuntaa tarkastelevan 'kosmopoliittisen talouden' eli maailmantalouden. Vallitseva kosmopoliittinen koulukunta, jota hän kutsui myös ”individualistiseksi koulukunnaksi”, piti lähtö-

kohtanaan Adam Smithiä (1723–1790) ja sai puhdasoppisimman tulkitsijansa Jean-Baptiste Saysta (1767–1832).

List vastusti voimakkaasti kosmopoliittisen koulukunnan oppeja ja asetti analyysinsä keskipisteeseen kansakunnan. Hänen mukaansa kaikki kansakunnat eivät olleet vielä saavuttaneet samaa korkeaa kehitystasoa, ja siksi ne eivät voineet muodostaa poliittista maailmanyhteisöä, jossa universaali oikeusjärjestys ja rauha voitaisiin säilyttää. List käsitti historian yhä useampien ihmisten jatkuvana integraationa yhä korkeammilla kehitystasoilla. Hän puhui järjestäytyneen *työväen yhdistymisen* puolesta. Kasvava *työnjako*, joka pohjautui Smithin visioon, ei välttämättä edistänyt hyvinvointia, mikäli se ei samanaikaisesti edistänyt työväen organisoitunutta yhteistyötä tuottajien, työpaikkojen ja eri elinkeinojen välillä. Hän korosti viestinnän, koulutuksen, tutkimuksen ja lainsäädännön merkitystä sekä painotti suurtuotannon etuja, yhteisliittymiä ja taloudellisia oheisvaikutuksia tavalla, joka antoi kansakunnalle ja valtiolle ratkaisevan merkityksen taloudellisessa kehityksessä. List voidaan nähdä tämän päivän kansallisen innovaatiojärjestelmän edelläkävijänä. Vastaava näkemys on pitkälti ohjannut politiikkaa myös Suomessa.

List oli saksalainen nationalisti, jolla oli hegeliläinen, orgaaninen näkemys yhteiskunnasta. Hänelle oli selvää, että kansan itsemääräämisoikeus ja kehitysmahdollisuudet olivat täysin riippuvaisia siitä, miten niitä voitiin puolustaa taloudellisesti epätasa-arvoisessa maailmanjärjestyksessä. Heikot ja jälkeenyjäänneet maat tulisivat väkisinikin hyväksikäytetyiksi ja alistetuiksi. Ilman taloudellista protektionismia ei voitaisi saavuttaa sen paremmin itsemääräämisoikeutta kuin demokratiaakaan.

# ”Asioiden pitää huonontua, ennen kuin ne voivat parantua.”

## Myrdal

Ruotsalainen hyvinvointivaltion ja kansainvälisen solidaarisuuden teoreetikko Gunnar Myrdal (1898–1987) piti ensimmäisten teoreetikoiden joukossa kansallista solidaarisuutta ja hyvinvointivaltiota ratkaisevina tekijöinä kansakunnan taloudellisessa kehityksessä. Hänen peräperää ilmestyneet kirjansa *Världsekonomin* (1956) ja *Rika och fattiga länder* (1957) käsittelivät samaa problematiikkaa, jota List oli ruotinnut jo yli sata vuotta aiemmin. Markkinavoimien vapaalle toiminnalle alistettu maailmantalous voisi ’kumulatiivisen syy-yhteyden’ vuoksi johtaa kasvaviin tuloeroihin niin kansallisella kuin kansainväliselläkin tasolla. Rikkaudella on tapana synnyttää lisää rikkautta, köyhyydellä köyhyyttä, Myrdal väitti pääteesisinään.

Maailma koostuu kansallisvaltioista, joista osa on kehittyneitä ja kansallisesti yhdentyneitä hyvinvointivaltioita, mutta suurin osa alikehittyneitä ja sisäisesti jakautuneita maita. Tämä johtaa kansainväliseen luokkayhteiskuntaan. Myrdalin mukaan Karl Marxin (1818–1883) profetia kasvavista luokkavastakohtaisuuksista oli joutunut häpeään erityisesti asteittain esiinnoukseen kansallisen solidaarisuuden myötä. Kehittyneitä demokraattisia valtioita luonnehtiva harmonia oli Myrdalin mukaan tuotettua sopusointua, jonka edellytyksenä oli kansallisvaltio.

”Pääosin tämä on ’tuotettua harmoniaa’, joka on saavutettu organisoidun yhteiskunnan poliittisella puuttumisella markkinatekijöiden toimintoihin. Jos markkinat olisi jätetty omilleen, olisi seurauksena ollut eripuraisuus, disharmonia.”<sup>2</sup>

Myrdalin visiossa solidaarisuus ja tasa-arvoisuus olivat edellytyksiä jatkuvalle taloudelliselle eteenpäin pyrkimiselle. Taloudelliset edistysaskeleet ja solidaarisuuspolitiikka pitivät aisoissa luokkavastakohtaisuudet, mikä puolestaan vahvisti talouskehitystä.

Valitettavasti tasa-arvoisempien kansallisvaltioiden synty johti siihen, että maailmantalous muodostui epätasa-arvoisemmaksi. Myrdal aavisteli vahvemman kansallisen yhdentymisen johtavan kansainvälisen yhdentymisen heikkenemiseen. Hän pyrki vastustamaan tätä

kansainvälisen solidaarisuuden korostamisella ja ”kansallisen politiikan kansainvälistämisellä”, toisin sanoen hyvinvointivaltion laajentamisella ’hyvinvointimaailmaksi’. Myrdal, kuten Listkin, oli vakuuttunut siitä, että kansainväliseen integraatioon johtavan tien tuli kulkea kansallisen integraation kautta.

”Kun köyhät maat omaksuvat nationalistisia pyrkimyksiä, ja niiden neuvotteluvoima kasvaa, [...] kuvastaa se välttämätöntä välivaihetta kehityksessä kohti tehokkaampaa, maailmankattavaa yhteistyötä kansakuntien välillä [...] Asioiden pitää huonontua, ennen kuin ne voivat parantua.”<sup>3</sup>

Myrdal oli yksi monista, jotka motivoivat teoreettisesti 70-luvun vaatimusta Uudesta taloudellisesta maailmanjärjestyksestä. Tämä YK:n yleiskokouksen hyväksymä tavoite muotoiltiin julistuksessa *The Declaration for the Establishment of a New International Economic Order* (1974) ja asiakirjassa *Charter of Economic Rights and Duties of States* (1975). Samoin kuin Brandt-komission raportti *North–South: A Programme for Survival* (1980) se kuitenkin torpedoitiin 80-luvulla Ronald Reaganin (1911–2004) ja Margaret Thatcherin (1925–) johtaman uusliberaalin vastareaktion vaikutuksesta. Sen sijaan, että uusi järjestys olisi rakennettu tasa-arvoisempien valtioiden varaan, saatiin aikaiseksi maailma, jota ohjasivat pääoman vapaa liikkuvuus, ylikansalliset suuryhtiöt ja niin sanottu Washingtonin konsensus<sup>4</sup>.

## Polanyi

Ensimmäisestä globalisaation läpimurtoa ja kariutumista käsittelevästä kirjastaan<sup>5</sup> tunnetuksi tullut unkarilainen Karl Polanyi (1886–1964) kuvasi maailmantalouden muodonmuutosta brittiläisten viljatullien kumoamisesta 1846 aina yleiseen vapaakauppaan ja kultakantaan siirtymiseen, mihin uusi liberaali maailmanjärjestys perustui. Uusi järjestys lähti liikkeelle 1800-luvun puolivälin tienoilla, saavutti kulminaatiopisteensä 1870-luvulla, mutta luhistui ensimmäisen maailmansodan aikana. Polanyi katsoi maailmantalouden vapauttamisen olleen tietoista siirtymistä *laissez-faireen*, jota usein harjoitettiin heikoimpien osapuolten tahdon vastaisesti – kuten Kiinaa

## ”Ydinvaltiot kannattavat vapaakauppaa, vaikkakin omilla ehdoillaan.”

vastaan käyty oopiumisota. Mutta mitä pidemmälle vapauttamista vietiin, sitä vahvemmiksi kasvoivat ne erilaiset voimat, jotka halusivat suojautua vapaiden markkinoiden riehunnalta. Yritykset muodostivat kartelleja, työläiset järjestyivät ammattiyhdistyksiksi, maanviljelijät vaativat tuontisuoja ja tukea. Sosialistiset, populistiset ja nationalistiset liikkeet saivat yhä enemmän vaikutusvaltaa. Kun maailmansota alkoi, oli usko liberaaliin järjestykseen jo murskana.

Polanyin analyysi ensimmäisen markkinafundamentalistisen globalisaation noususta ja tuhosta on inspiroinut monia – myös Rodrikia – etsimään rinnastuksia 1900-luvun viimeisten vuosikymmenten globalisaatioaaltoon. Se on kuitenkin hyödyttänyt eniten sellaisia maita, jotka eivät ole noudattaneet pelisääntöjä (Etelä-Korea, Kiina, Intia, Vietnam). Toisaalta taas ne maat, jotka ovat liberalisoineet ja purkaneet säännöstelyä taluksissaan IMF:n ja WTO:n direktiivien mukaisesti, ovat kohdanneet kriisejä ja menettäneet suvereenisuuttaan. Pääoman vapaa liikkuvuus ja kilpailu ulkomaisista investoinneista ovat johtaneet valtioiden itsemääräämiskeuden ja kansalaisten taloudellisen turvallisuuden kiihtymiseen. Tämä on aiheuttanut sen, että vaatimukset oikeudenmukaisemmasta ja ”älykkäämmästä” (Rodrik) globalisaatiosta, tai kerta kaikkiaan deglobalisaatiosta, ovat kasvaneet voimakkaasti niin rikkaissa kuin köyhissäkin maissa. WTO:n Dohan kierros on jumiutunut. Ja IMF on päätenyt siihen, että kansainvälisten pääomien liikkuvuuden rajoittaminen on perusteltua makrotaloudellisen vakauden säilyttämiseksi.

Polanyi on monen mielestä tarjonnut vastauksen liberalistitaloustieteilijä Friedrich Hayekille (1899–1992). Molemmat aloittivat uransa Itävalta-Unkarin keisarikunnassa, muuttivat englanninkieliseen maailmaan ja julkaisivat luetuimmat teoksensa 1944. Tänä päivänä he kohtaavat uudestaan keskustelussa uusliberalismin ja globalisaation luonteesta ja kohtalosta. Polanyille oli itsestään selvää, että markkinoiden tulee olla sosiaalisesti ja kulttuurisesti ankkuroituja, jotta ne eivät hajottaisi yhteiskuntaa. Hayek oli päinvastaista mieltä: markkinat tuli vapauttaa poliittisesta valvonnasta ja populistisista turvallisuusvaatimuksista, jotta ne voisivat ’spontaanisti’ viedä kehitystä toivottavampaan suuntaan.

### Wallerstein

Kapitalistisen maailmantalouden historioitsijan ja teoreetikon, yhdysvaltalaisen Immanuel Wallersteinin (1930–) tärkein panos keskusteluun oli osoittaa, että maailmantalous ei syntynyt kansakuntien taloudellisen yhdentymisen myötä, vaan että kansallisvaltiot syntyivät jo olemassa olleen maailmantalouden puitteissa. Mitä enemmän maailmantaloutta ohjasivat kapitalistiset voitto- ja markkinaperiaatteet, sitä vahvemmaksi muodostui paine rakentaa kansallisvaltioita, jotta voitiin puolustautua armottomalta maailmantaloudelta. Kansallisvaltiosta muodostui tärkein instrumentti globaalisti tuotetun ylijäämän uudelleenjakoon.

Wallerstein jakaa valtiot kolmeen ryhmään: ydinvaltioihin, semiperiferioihin ja periferiaan. Ydinvaltiot muodostuvat kehittyneimmistä ja vahvimista kansallisvaltioista, joista jollakin on aina hallitseva asema. Hegemonia on siirtynyt Alankomailta Iso-Britannialle ja edelleen Yhdysvalloille. Periferia koostuu heikoista ja alistetuista maista, joita kapitalistinen maailmanjärjestys käyttää hyväkseen. Mielenkiintoisimpia maita ovat kuitenkin semiperiferiat. Ne ovat joko aikaisempia periferiamaita, jotka ovat katkaisseet riippuvuutensa ja haastavat ydinvaltioiden dominanssin, tai aikaisempia ydinvaltioita, jotka kriiseistä ja pysähtyneisyydestä johtuen ovat menettämässä asemaansa. Ydinvaltiot kannattavat vapaakauppaa, vaikkakin omilla ehdoillaan. Nousujohteiset puoliperiferiamaat hyödyntävät maailmantalouden mahdollisuuksia mutta käyttävät erilaisia protektionistisia keinoja puolustukseen itseään suhteessa ydinvaltioihin. Tällä hetkellä nousevat taloudet (*the emergent economies*) – Kiina etunenässä – ovat tämäntyyppisiä semiperiferisiä talouksia.

Wallersteinin demokrationäkemyistä värittävät hänen kiinnostuksensa Afrikkaan ja kasvaneeseen kapitalistiseen maailmanjärjestykseen, jossa absolutismi nousi paikallisia vallanpitäjiä vahvemmaksi. Hänen kantansa käy parhaiten esiin esitelmässä ”Democracy, Capitalism, and Transformation”, jonka hän piti 2001 Wienissä<sup>6</sup>.

Demokratian ja kansalaisuuden asteittainen leviäminen ovat Wallersteinin mukaan keinoja, joilla kapitalistinen maailmanjärjestys on sopeutunut kasvavaan vastarintaan. Demokratisoituminen on ollut yksi keino integroida demokrationäkemystä mukaan järjestelmän

kaaderit tai runkohenkilöt (*cadres*), jotka 90-prosenttisesti elävät kourallisessa ydinvaltioita<sup>7</sup>.

”Äänioikeuden laajentaminen, hyvinvointivaltioiden etuudet sekä erityisten identiteettien tunnustaminen ovat kaikki osia ohjelmasta, jonka tavoitteena on lepyttää järjestelmän runkohenkilöt, turvata järjestelmään kokonaisuutena kohdistuva lojaalisuus ja ennen kaikkea voittaa tuki maailman väestön enemmistön aisoissa pitämiseksi [...] Kun pienellä ryhmällä maita on paljon enemmän vaurautta, ja liberaalimpi valtio, ja monipuoluejärjestelmä [...], tämä ei ole syy vaan nimenomaan seuraus syvällisestä epätasa-arvosta, joka leimaa maailmanjärjestystä kokonaisuudessaan.”<sup>8</sup>

Periferiamaiden demokratisoituminen johtaisi pääoman globaaliin kasautumiseen perustuvan järjestelmän romahuttamiseen. Demokratisoituminen on voimakas prosessi, mikä on eräs syy ”järjestelmän tämänhetkiseen kaoottiseen tilaan”. Taistelua käydään pohjimmiltaan demokraattisten järjestelmän kannattajien ja niiden välillä, jotka tahtovat pitää yllä kapitalistista maailmanjärjestystä.

”Jos [se osuus maailman väestöstä, joka elää demokraattisissa valtioissa,] kasvaisi 19 prosentista 29 prosenttiin, puhumatkaan 89 prosentista, etuoikeutetuille ei olisi jäljellä mitään. Konkreettisesti ilmaistuna tämä tarkoittaisi sitä, että loputon pääoman kasautuminen ei olisi mahdollista.”<sup>9</sup>

Wallerstein sanoo uskovansa mahdollisuuteen luoda pääosin demokraattinen maailmanjärjestys. Hän ei kuitenkaan usko jatkuvan asteittaisen demokratian lisääntymisen olevan toteutettavissa vallitsevassa taloudellisessa järjestelmässä. Olemme saavuttaneet rajat nykyisen historiallis-sosiaalisen järjestelmän puitteissa.

## Trilemman syveneminen

List, Myrdal, Polanyi ja Wallerstein kuvailivat kaikki Rodrikin maailmankapitalistista trilemmaa. Kaikki heistä pitivät demokraattista maailmanyhteiskuntaa lopullisena ideaalina, mutta eivät nähneet sitä realistisena köyhien ja rikkaiden maiden suurten kehityserojen vuoksi. He olivat niin ikään kaikki sitä mieltä, että vapaampien markkinoiden kautta saavutettava syvempi taloudellinen integraatio ennemminkin vahvistaisi kuin eliminoisi olemassa olevia kuiluja valtioiden välillä.

Demokratia ja kansallisvaltioiden suvereenisuus olisi mahdollista yhdistää ainoastaan siinä tapauksessa, että myös heikommille valtioille annettaisiin riittävästi poliittista ja taloudellista toimintatilaa. Tämä kuitenkin uhkaisi aikanaan ydinvaltioita ja erityisesti hegemonisen vallan intressejä. List ja Polanyi valaisivat globalisaatiota *Pax Britannican* aikaan 1815–1914, Wallerstein tutki jo 1600- ja 1700-luvuilla käytyä hegemonista taistelua. Myrdalin oli yhä vaikeampi hyväksyä Yhdysvaltojen hallitsevaa osaa sen torjuessa kaikki yritykset rakentaa ’uutta taloudellista maailmanjärjestystä’. Rodrikin nykytilan kuvauksessa taloudellis-poliittiset jännitteet Yhdysval-

tojen ja Kiinan välillä kasvavat tavalla, joka muistuttaa Wallersteinin analyysoimia historiallisia hegemonisia taisteluita. Mitä tämä uusi keskinäinen kilpailu tuleekaan merkitsemään maailman demokratiakehitykselle?

## Käsikirjoituksesta suomentanut Sonja Vanto<sup>10</sup>

### Viitteet

- 1 Pekkarinen 2003.
- 2 Myrdal 1957, 54.
- 3 Myrdal 1957, 100.
- 4 Brittiläisen taloustieteilijän John Williamsonin (1937–) jo 1989 luomalla termillä kuvataan USA-vetoista, markkinafundamentalistista otetta kansantalouksien kohentamiseen.
- 5 Polanyi 2002.
- 6 Wallerstein 2001.
- 7 *Appalachian Journal*ille (1972–) antamassaan haastattelussa Wallerstein 1999 määritteli työläisistä ja ylimmistä johtajista erottuvat ’kaaderit’ näin: ”Runkohenkilöitä ovat ihmiset, jotka johtavat kapitalistista järjestelmää ja sen instituutioita olematta aivan huipulla. Jotkut kirjoittajat puhuvat ’uudesta keskiluokasta’. Huipulla on hyvin pieni ryhmä, sanokaamme korkeintaan prosentti maailman väestöstä, mutta on olemassa laajempi keskiryhmä, joka pärjää myös oikein hyvin tässä järjestelmässä. Kaaderit käsittävät vain kymmenisen prosenttia maailman väestöstä, mutta 30–35 % Yhdysvaltain kotitalouksista kuuluu tähän kategoriaan. He ovat ylempään keskiluokan ammattilaisia ja keskiportaan johtohenkilöitä, jotka muodostavat kerrostuman työläisten ja huippujohtajien tai omistajien välille. Runkohenkilöt saavat hyvää palkkaa, hoitavat yrityksissä tai valtion leivissä johtotehtäviä. [...] Yksi USA:n tehottomaksi tekevästä seikoista on tyypillinen johtavalle maalle: se tuhlaa liikaa työläistensä sijasta kaadereihsina.”
- 8 Wallerstein 2001, 7.
- 9 Sama, 8.
- 10 Kirjoituksen ruotsinkielinen versio ”Världsekonomins politiska trilemma” on ilmestynyt *Ikaros*-lehdessä 2/12, 28–32.

### Kirjallisuus

- Andersson, Jan Otto, *Den förbryllande nationalstaten. Två essäer till temat nationalstaten i världsekonomi. Arbejdsrapporter fra NSU. Nr 13. Nordisk Sommeruniversitet 1982.*
- Andersson, Jan Otto, Kansallisvaltio ja kapitalismin kehitys. Teoksessa *Kansallisvaltion tulevaisuus Euroopassa*. Suomen Unesco-toimikunnan julkaisuja. No. 51. Helsinki 1990, 26–35.
- Andersson, Jan Otto, Världen enligt en protektionistisk internationalist. Teoksessa *Kansantaloustiede, talouspolitiikka ja hyvinvointivaltio – juhlakirja Jukka Pekkarisen kunniaksi*. Raportteja 11. Palkan-saajien tutkimuslaitos, Helsinki 2007, 9–17.
- List, Friedrich, *Das nationale System der politischen Oekonomie* (1837). Fischer, Jena 1922.
- Myrdal, Gunnar, *Världsekonomin*. Tiden, Stockholm 1956.
- Myrdal, Gunnar, *Rika och fattiga länder*. Tiden, Stockholm 1957.
- Pekkarinen, Jukka, Euroopan integraatio ja edistys. Teoksessa *Att förstå och att förändra världen. En festskrift till Jan Otto Andersson*. Åbo Akademis förlag, Åbo 2003, 207–214.
- Polanyi, Karl, *The Great Transformation. The Political and Economic Origins of Our Time* (1944). Beacon Press, Boston 2002.
- Rodrik, Dani, *The Globalization Paradox. Why Markets, States, and Democracy Can't Coexist*. Oxford University Press, Oxford 2011.
- Wallerstein, Immanuel, *The Capitalist World-Economy*. Cambridge University Press, Cambridge 1979.
- Wallerstein, Immanuel, Crisis, Transition and Resistance Movements. A Conversation with Immanuel Wallerstein. Haast. Wilma A. Dunaway. *Appalachian Journal*. Vol. 26, No. 3, 1999, 284–305.
- Wallerstein, Immanuel, Democracy, Capitalism, and Transformation. Documenta 11. Vienna, Mar. 16, 2001, <http://academic.cuesta.edu/fha/democracy%20wallerstein.pdf> (Haettu 14.3.2012)



# Valta, talous ja demokratia globalisoituneessa maailmassa

**Valta on eliitillä, joka käyttää sitä omaksi edukseen; silti kansat tarvitsevat poliittisen johtajuuden. Arvosteltu kapitalismi on kymmenkertaistanut markkinatalousmaiden hyvinvoinnin 100 vuodessa. Arvosteltu globalisaatio on puolittanut maailman prosentuaalisen köyhyyden 30 vuodessa. Tutkimus ei tarjoa selkeää vastausta kysymykseen demokratian ja taloudellisen kehityksen suhteesta.**

Ihmisen maailma on vaikea paikka elää. Vääryyden kokemus saa meissä aikaan voimakkaan moraalisen paheksumisen tunteen. Kaikkein vahvimmin reagoimme, kun itse koemme epäoikeudenmukaisuutta. Voimme kokea sitä myös niiden puolesta, jotka ovat vähempiosaisia. Meillä on tarve ja halu olla osa maailman omaatuntoa.

Kapitalismille ja markkinataloudelle vaihtoehtoinen keskusjohtoinen talousjärjestelmä romahti 20 vuotta sitten Neuvostoliiton hajotessa.<sup>1</sup> Kyseessä on 1900-luvun merkittävin taloudellinen tapahtuma. Voittajaksi jäi markkinatalouteen perustuva kapitalismi.

”Kapitalismi on sairaus” oli luettavissa kapitalismin vastaisena päivänä 15.10.2011 erään mielenosoittajan kyltistä Helsingissä<sup>2</sup>. Wall Streetin valtaajien muodostaman esikuvan mukaan liikehdintä kapitalismia ja suuryhtiöiden valtaa vastaan oli levinnyt vuonna 2011 kaikkialle maailmaan. Ei silti ollut kulunut kuin reilu 30 vuotta siitä kun Deng Ziaoping 1978 käynnisti Kiinan talousreformit. Sen jälkeen rutiköyhästä kommunistisesta Kiinasta on kehittynyt puolikapitalistinen valtio ja maailman toiseksi suurin talousmahti. Poliittisesti Kiina on kuitenkin epädemokraattinen. Tämä havainto nostaa esiin kysymyksen poliittisen demokratian suhteesta taloudelliseen kehitykseen ja oikeudenmukaisuuteen. Suorien vaikutusten osalta empiiriset tutkimustulokset eivät sano mitään täsmällistä tästä suhteesta. Sen sijaan epäsuorat vaikutukset ovat selkeästi todennettavissa.<sup>3</sup>

## Valtarakenteet eriarvoisuuden taustalla

Ihmiset ovat erisukuisia ja ryhmäkohtaisia. Kaikissa yhteisöissä kehittyi rakenteita, jotka jakavat kansan ”eliittiin” ja ”rahvaaseen”. Syntyy myös instituutioita ylläpitämään näitä valtarakenteita, joiden analyysi on ollut politiikan tutkimuksen ja taloustieteen yhteistä riistaa. Taloustieteessä näiden rakenteiden klassiseksi analyysiksi voidaan nostaa puolueiden vallankäytön mekanismeja koskeva Anthony Downsian varhainen tutkimus.<sup>4</sup> Tuorempi taloustieteellistä matemaattista mallistoa hyödyntävä analyysi löytyy Guimaraesin ja Sheedyn artikkelista<sup>5</sup>. Siinä osoitetaan esimerkiksi, miten yhteiskuntiin pyrkii syntymään kaksi luokkaa, joita voidaan kutsua eliittiluokaksi ja rahvaaksi. Valta (esimerkiksi verotuksen määrääminen) on eliitillä ja se käyttää sitä omaksi edukseen. Luokkien välillä vallitsee intressikonflikti ja instituutiot luodaan palvelemaan eliitin intressejä. Rahvas (tai osa eliittiä) voi mallissa kuitenkin nousta kapinaan joko parlamentarismien avulla tai aseina, ja eliitti voi joutua vaihtoon. Tällä tavalla toteutuva poliittinen – joskaan ei välttämättä pysyvä – tasapaino heijastuu yhteisön sisäisenä eriarvoisuutena.

## Omistusoikeudet: taloudellisen edistyksen ja demokratian edellytys

Kapitalismin oleellinen piirre ovat omistusoikeudet. Kansantalouden suorituskyky riippuu siitä, ovatko omistusoikeudet turvatut. Toisin kuin epävakaa Venäjän poliittinen järjestelmä, Kiinan nykyjohto on jättänyt yrit-

## **”Vapaamatkustajuus vastalobbauksen organisoimisessa tekee neuvotteluratkaisun mahdolliseksi.”**

täjille ja palkansaajille sen tulon, minkä nämä ovat tuottaneet. Kiinan oman yrittäjaluokan ja talouden nousu sekä Venäjän jääminen raaka-ainetta tuottavaksi kehitysmaaksi ovat näin saaneet selityksensä. Kyseessä on yhteiskunnallinen – yhteisön omistusrakenteeseen liittyvä – lainalaisuus.

1600-luvun mainio vallankumous Englannissa johti vallan jakamiseen kuninkaan ja parlamentin välillä. Kuningas William III:n hyväksyessä oikeuksien säädöksen (*Bill of Rights*) tuli vallanjako sinetöidyksi ja luotiin omistusoikeuksien turva hallituksen mielivaltaa vastaan. Taloudellisen seurauksena Englannin hallitus saattoi saada aikaisempaa enemmän lainarahoitusta ja edullisella korolla. Englannista kehittyi Euroopan johtava kansantalous. Omistusoikeuksien merkitys ei ole meidän aikamme yhtään vähäisempi. Sen jälkeen kun Zimbabwen presidentti Mugabe jakoi valkoisten viljelijöiden omaisuuden kannattajakunnalleen, on kansalaisten osuutensa tuhoutunut ja maa ajautunut taloudelliseen katastrofiin. Ilman omistusoikeuksia sen paremmin demokraattinen suoja hallitsijan mielivaltaa vastaan kuin taloudellinen kehityskään ei voi toteutua.

Guimaraesin ja Sheedyn analyysistä puuttuu kuitenkin eliitin positiivinen rooli yhteiskunnassa. Eliitti voi nimittäin tukea sosiaalisen järjestyksen ylläpitämistä ja omistusoikeuksien turvaamista. Tätä poliittisen eliitin positiivista tehtävää analysoi Herchel I. Grossman tunnetussa artikkelissaan, jonka otsikko kertoo jo paljon: ”Make us a king”.<sup>6</sup> Grossmanin loppupäätelmä on mielenkiintoinen. Jos ihmisten kyky saalistaa toisten työn

tulos itselleen on riittävän vahva, tarvitsee yhteisö johtajan, joka kykenee turvaamaan tuottavan luokan omistuksen. Tällaiselle kuninkaalle tai järjestystä ylläpitävälle poliittiselle johdolle on tarvetta siinäkin tapauksessa, että johto varaisi osan yhteisistä resursseista oman kulutuksensa vahvistamiseen.

### **Demokratia perustuu lobbaukseen**

Poliittisella tasolla demokraattinen järjestelmä perustuu eri intressiryhmien pyrkimykseen edistää omia etujaan ja tavoitteitaan. Tärkeä osa-alue tässä on lobbaus, jolla pyritään vaikuttamaan päätöksentekijöihin.

Poliittisen vallankäytön taustalla olevan lobbauksen talusteorian kehittäjinä ovat tunnettuja Olson ja Stigler<sup>7</sup>. Lobbaus toimii, koska vastalobbaus ei tyypillisesti houkuttele riittävästi voimaa taakseen. Lobbaus tuottaa hyötyjä harvoille (esimerkiksi viljelijät tai ammattiliiton jäsenet), mutta sen aiheuttamat kustannukset jakautuvat laajalle eikä yhteisössä siksi synny riittäviä kannusteita muodostaa vastalobbaustoimintaa. Päinvastoin: ”mulle-sulle” -periaate mahdollistaa lobbaavia koalitioita. Coasen teoreema tehokkaan ratkaisun olemassaolosta ei siis päde politiikassa: vapaamatkustajuus vastalobbauksen organisoimisessa tekee neuvotteluratkaisun mahdolliseksi.<sup>8</sup>

Sen sijaan markkinoilla (jossa vapaamatkustaminen on eliminoitu) voivat eri osapuolet yhdessä neuvotellen edistää tehokkaasti omia intressejään. Yksilöiden ja yritysten omien etujen tavoittelu – yhdistettynä selkeästi

## ”Kapitalistisen talouden voittokulku oli alkanut.”

määriteltyihin omistusoikeuksiin – tuottaa merkittäviä kokonaistaloudellisia hyötyjä<sup>9</sup>. Kaikki eivät kuitenkaan tätä huomaa.

### Onko kapitalismi sairaus?

Jotta kansantalous kykenisi tuottamaan arvonlisää ja hyvinvointia, on yksityisen omistusoikeuden turva ehdoton vaatimus. Kollektiiviseen omistukseen perustuva kommunismi ei voinut toimia. Talouden suorituskyvyn kannalta omistusoikeuksien lisäksi tarvitaan kuitenkin niin sanottu rajoitetun vastuun periaate. Tämä tarkoittaa sitä, että sijoittajat ovat vastuussa yhtiöiden tuloksesta vain oman sijoituksensa verran. Rajoitettu vastuu on ehto sille, että riskejä voidaan hallita niitä hajauttamalla. Tämä mahdollisti 1800-luvulla suurten yhtiöiden synnyn länsimaissa. Rautatiet ja muut liikenneyhteydet loivat aidot markkinat. Toinen teollinen vallankumous 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa tuotti runsaasti uusia tuotteita ihmisten tarpeisiin. Kapitalistisen talouden voittokulku oli alkanut.

”Kapitalismi on sairaus” -kyltin kantaja on ostanut vaatteensa kapitalistisesta yrityksestä. Hän on hankkinut meikkinsä kapitalistisen yhtiön tuotteistosta. Kun hänen lapsensa sairastuu, hän ostaa lääkkeet, jotka on tuottanut haukuttu kapitalistinen lääkeyhtiö. Tosiasiaksi jää, että kun kommunismi tuhosi usean sukupolven elämän kautta maailman, kapitalistinen järjestelmä on viimeisen sadan vuoden aikana kymmenkertaistanut markkinatalousmaiden väestön materiaalsen elintason.

Erään ranskalaisen tutkimuksen mukaan yli puolet ranskalaisista kuitenkin kannattaa sosialismia ja vähem-

mistö kapitalismia. Helsingin yliopistolla *Etiikka ja talous* -kurssia kahdeksan vuotta luennoineena minulle on haasteellinen tehtävä pyrkiä tieteellisesti selittämään tämä itselleni ja opiskelijoille. Samalla olen joutunut etsimään selityksen kapitalismin paradoksille – sille, että itsekkäiden ihmisten omanvoiton pyynti on johtanut materiaalsen elintason kymmenkertaistumiseen.

### Epäoikeudenmukaisuuden kokemus

Ihmisten närkästys eriarvoisuuden ja köyhyyden ongelman edessä on aitoa. Kun heikko-osainen protestoi, taustalla on henkilökohtainen vääryyden kokemus. Kun parempiosainen tai radikaali nuori närkästy toisten puolesta, on sekin tunne aito. Taustana tälle tunteelle ei kuitenkaan ole henkilökohtainen vääryyden kokemus, vaan ihmisen sisään rakennettu moraalitunne epäoikeudenmukaiseksi koettua asiantilaa kohtaan. Tällainen tunne voi liittyä vaikkapa epätasaiseen tulonjakoon, verotukseen, sosiaaliseen eriarvoistumiseen tai toisten rikastumiseen ja toisten köyhtymiseen. Ihmiset kaduilla protestoivat moraalitunteidensa pohjalta. Syytteen saa kapitalistinen järjestelmä.

Kapitalismin vastaista liikehdintää edelsivät joitakin vuosia sitten protestit globalisaatiota vastaan. Kun kapitalistinen järjestelmä on kuitenkin länsimaissa sadan vuoden aikana kymmenkertaistanut ihmisen materiaalsen elintason ja globalisaatio nostanut satoja miljoonia ihmisiä absoluuttisesta köyhyydestä sekä puolittanut prosentuaalisen köyhyyden 30 vuodessa, on löydettävä selitys tunnemaailmallemme. Miksi siis?

Mistä epäoikeudenmukaisuuden moraalitunteet ovat

## **”Arvelen, että oksitosiini-pitoisuudet ovat vahvimmat niillä, jotka voimakkaimmin protestoivat.”**

peräisin? Evoluutiopsykologia tietää, että moraalitunteet tulevat ihmisen aivoihin kaukaa sukupolvien takaa biologis-kemiallisena perimänä. Nykyihminen tulee esi-insensä maailmasta, jossa teknologia oli pitkälti eriytymätöntä ja saaliin jakaminen oikeudenmukaisesti edusti ensimmäistä vakuutusinstrumenttia (annat saaliista naapurille nyt ja hän antaa sinulle seuraavalla kerralla). Yhteistyö sekä ryhmän jäsenistä huolehtiminen oli välttämätöntä ryhmän eloon jäämisen kannalta.

Ennen maatalouteen siirtymistä yksityisomaisuutta olivat vain liikkuvan metsästäjä-keräilijän yösija, nuotio, ateria, puoliso ja joskus metsästyspolku. Muuta omaisuutta ei voinut haalia, koska oli oltava liikkeellä. Tietotaidot olivat pitkälti eriytymättömiä, erityisosaaminen liittyi metsästyksen ja näkyi suvunjakamisoikeuden vahvistumisena suhteessa kilpailijoihin. Ihmisen kulttuurievoluution historiassa kapitalismin kausi on silmänräpäys. Metsästäjä-keräilijän kausi sen sijaan kesti 200 000 vuotta eli suurimman osan siitä ajasta, jolloin nykyihminen on maata asuttanut – eikä marjastajien ja metsästäjien aika ole vieläkään kaikilla ohitse. Tuona aikana ihmiseen iskostui normistoa ja sen myötä kehittyi oikeudenmukaisuuden ja reiluuden tunne-elämä. Huimassa yhteenvedossaan Richard Wrangham osoittaa, kuinka tulenteon taito teki meistä ihmisiä.<sup>10</sup>

Länsimaissa ihmiset eivät protestoisi Kuuban tai Pohjois-Korean epädemokraattista hallintoa vastaan. Kumpikin pitää kansan kurjuudessa.<sup>11</sup> Ihmiset eivät myöskään protestoisi Vietnamin kommunistihallintoa vastaan, vaikka se on tehnyt taloudesta kapitalistisen. Kommunistinen yhteiskunta on toteutunut myös muurahaisilla ja mehiläisillä, joissa vallitsee opportunistista

vapaa yhteisöjärjestys, mutta niissäkin tiukan kurin avulla.<sup>12</sup> Ihmisellä yhteisomistukseen perustuva ja hyvin toimiva kommunismin unelma on toteutunut vain Linuxissa ja Wikipediassa.

Kapitalistisen ja globalisaation vastaisen tunne-elämän taustalla on kemiallis-biologinen ilmiö, joka asuu meissä itsessämme. Tuoreet tutkimukset viittaavat siihen, että asialla on oksitosiini-hormoni. Moraalitunteet tulevat meihin jo syntymässä, ei kasvatuksen tuloksena, vaikka kasvatusta voi niitä vahvistaa. Esitän kaksi rajua arvausta. Arvelen, että oksitosiini-pitoisuudet ovat vahvimmat niillä, jotka voimakkaimmin protestoivat. Toiseksi arvelen, että pitoisuus iän myötä vähenee. Ihmisen tunnetusti protestoivat, kun ovat nuoria ja heidän sanotaan tulevan konservatiivisiksi, kun ovat iäkkäämpiä.

### **Kapitalismin paradoksi**

Lähisuhteissaan ihminen on (kohtuullisen) moraalinen eläin. Ihmisen altruistista käyttäytymistä on selitetty biologisella sukulaissuhteella (kuuluu Hamiltonin sääntö) ja vastavuoroisella käyttäytymisellä. Markkinoilla ihminen kuitenkin toimii itsekkäästi, jopa opportunistisesti.

Miten on mahdollista, että itsekkäiden ihmisten yhteisö on kyennyt luomaan kansantalouden, joka on kymmenkertainnut elintasomme sadassa vuodessa? Saamme aamulla tuoretta leipää – kirjoitti Adam Smith 1700-luvulla *Kansojen varallisuus* -kirjassaan<sup>14</sup> – ei siksi, että leipuri olisi hyväntahtoinen vaan siksi, että hän haluaa tehdä voittoa. Olen varma, että Adam Smith oli oikeassa.

Kapitalismin myötä myös eriarvoisuus on pysyvä

ominaisuus ihmiskunnalla. Kapitalismi ei voi toimia, jos kaikki tasataan. Jo lähtökohtien täydellinen tasaaminen on mahdotonta, koska synnymme ”tietämättömyyden verhon” takana, kuten moraalifilosofi John Rawls sanoisi. Olemme erilaisia, taitomme ovat erilaiset ja lahjakkuutemme ovat poikkeavat. Silti voimme koulutuksella ja terveydenhuollolla tasata kaikille yhtäläisesti tarjolla olevia lähtökohtia. Tulojen jakaminen täysin tasan sen sijaan olisi tuhoisaa. Vakuutusteoriasta tiedämme, että täysvakuutus vie kannustimet. Tämän vahvistaa kommunistitalouksien kaatuminen 1900-luvulla.

Taloustieteen mukaan ihmisten kannusteet onkin syytä tunnustaa ja ottaa huomioon. On kiintoisaa, että kun kolmas teollinen vallankumous – digitaalinen vallankumous – loi joukon miljonäärejä, olivat nämä aluksi voittoa tavoittelemattomia nörttejä. Heitä kiinnostivat hauskanpito ja *coca-cola*. Seuraava nörttipolvi olikin jo toista maata. Se halusi rikastua ja monelle se on onnistunut.

Puolikapitalistiseksi muuttunut Kiina ohittaa pian Yhdysvallat maailman suurimpana taloutena. Kapitalismi on nostanut Latinalaisen Amerikan maita. Se on jo auttamassa myös Afrikan talouksia. Kapitalismin menestys on tosiasia.

Kapitalismiin liittyy myös vapaus ja sillä on monet kasvot. Kun ihminen ei ole kahlittu, vapaus mahdollistaa opportunismmin. Wall Streetilla ja rahoitussektorilla on enemmän työvoimaa kuin monilla muilla aloilla. Myös papit voivat olla pörssisijoittajia siinä kuin tavalliset seurakuntalaisetkin. Irlantilaiset menivät halpaan ja ostivat asuntoja halvalla lainarahalla. Espanjan kiinteistömarkkinoiden huuma on kääntynyt krapulaksi: maassa on 700.000 myymätöntä kiinteistöä. Islantilaiset maksavat ahneutensa laskua pitkään.

Rahoitussektorin voimistumisen syitä arvioidessa ei kuitenkaan voi sivuuttaa sitä tosiasiaa, että rahoitusmarkkinoiden toiminnan laajenemisen taustalla on ollut salliva rahapolitiikka. On argumentoitavissa, että sekä USA:n finanssikriisin ja Euroopan meneillään olevan velkakriisin juuret löytyvät ylikeveästä rahapolitiikasta 2000-luvulla. Kriiseillä on usein taustansa poliittisissa virheissä.

Kapitalismiin liittyy väijäämättä eriarvoisuus. Tärkeäksi kysymykseksi jää: kuinka paljon eriarvoisuutta voimme sietää? Tutkimus ei tarjoa tähän vastausta. Demokratiassa vastaus saadaan vaaleissa, joissa äänestäjät sen kertovat.

Globalisaatio on puolittanut maailman prosentuaalisen köyhyyden.

Maailmassa on satoja miljoonia ihmisiä vailla riittävää ravintoa, vailla lukutaitoa, vailla puhdasta vettä, vailla perusterveydenhuoltoa. Absoluuttisesti köyhiä on edelleen arviolta 1.3 miljardia. Silti elintasokuilun historiallinen pieneneminen, niin sanottu konvergenssi on – hitaasti mutta varmasti – tapahtumassa. Vastoin yleistä luuloa, aineistot puhuvat globaalilla tasolla eriarvoisuuden vähenemisen puolesta, vaikka länsimaiden sisällä tuloerot viime vuosina ovat kääntyneet kasvuun.

Maailmanpankin tutkimus on arvioinut globalisaation vaikutuksia eriarvoisuuteen ja köyhyyteen maailmassa.<sup>15</sup> Globalisaatioon osallistuneissa kehitysmaissa, joissa kaupan kasvu on ollut nopeaa (1/3 kehitysmaista, muun muassa Argentiina, Chile, Unkari, Kiina, Intia, Malesia, Meksiko, Filippiinit, Thaimaa), elää yli puolet kehitysmaiden väestöstä. Globalisaatioon osallistuneiden kehitysmaiden ulkomaankauppa ja kasvuvauhdit ovat merkittävästi vahvistuneet 1980-luvulta lähtien, tariffit alentuneet ja kasvu kiihtynyt 2.9 %:sta (1970-luvulla) 3.5 %:iin (1980-luvulla) ja 5.0 %:iin (1990-luvulla). Rikkaiden maiden ja globalisaatioon osallistumattomien kehitysmaiden kasvuvauhti puolestaan on alentunut (ei-globalisoituneilla mailla 3.5 %:sta 0.8 %:iin 1980-luvulla ja 1.4 %:iin 1990-luvulla).

Globalisaatioon osallistuneet kehitysmaat ovatkin saavuttaneet tulonmuodostuksessa rikkaita maita. Kuilu muihin kehitysmaihin sen sijaan on kasvanut. Ulkomaankaupan kehityksellä on ollut vahva positiivinen vaikutus kasvuun.

Huonot uutiset saavat helposti ajattelemaan, että maailman pyörät pyörivät vain huonompaan suuntaan. Maailman köyhyysasteita koskevissa tutkimuksissa Sala-i-Martin tuli tulokseen, että 1 dollarin päivätulolla elävien osuus on pudonnut 20 %:sta 5 %:iin ja 2 dollarin päivätulolla elävien osuus 44 %:sta 18 %:iin 20 vuodessa<sup>16</sup>. Vuonna 1998 maailmassa oli arviolta 300–500 miljoonaa köyhää vähemmän kuin 1970-luvulla. Sala-i-Martinin tutkimuksissa käytettiin aineistoja 125 maasta ja niiden avulla laskettiin eri tuloluokkiin kuuluvien ihmisten tulo-osuudet. Tulonjaon epätasaisuutta kuvaamaan käytettiin lukuisia indikaattoreita. Kaikki ne osoittavat, että globaalilla tasolla tulojen epätasaisuus on vähentynyt vuosien 1980 ja 1998 välillä.

Globalisaatioprosessi on seurausta siitä, että yritykset hakevat suhteellista etua sijoittumalla talouksiin, jotka sitä tarjoavat. Tämä noudattaa David Ricardon suhteellisen edun periaatetta. Aasian nousu käynnistyi läntisen teknologian tuonnilla. Ilman globalisaation tarjoamia mahdollisuuksia Aasian maiden nousu ei olisi ollut mahdollista. Taloustieteilijöille on itsestään selvää, että vapaakauppa on tärkein hyvinvointia edistävä tekijä. Tätä tukevat myös tutkimukset. Esimerkiksi Vietnamin avautumisen myötä absoluuttinen köyhyys putosi puoleen (vuoden 1988 75 %:sta vuoden 1998 37 %:iin) kymmenessä vuodessa.

Käsiteltyjen tutkimusten valossa globalisaatioprosessilla on ollut merkittävä ja positiivinen vaikutus hyvinvointiin globaalista näkökulmasta. Eikä tämä ole oikeastaan yllättävää. Katsotaanpa vaikka sitä, millä vauhdilla Neuvostoliiton ikeestä ja komentotaloudesta vapautunut Viro on ottanut kiinni sitä etumatkaa, joka Suomella Vieroon nähden on ollut. Avoimeksi olen joutunut jättämään sen kysymyksen, edellyttääkö kansantalouden kyky tuottaa hyvinvointia lopulta poliittisen demokratian voittokulkua.

## Viitteet

- 1 Kapitalismi on määriteltävissä talousjärjestelmäksi, jossa on vahva omistuksen suoja, vapaa sopimusoikeus ja jossa sijoituksia turvaa rajoitetun vastuun periaate. Markkinataloudessa vaihdanta tapahtuu markkinoiden välityksellä ostajien ja myyjien kohdatessa. Komentotaloudessa – esim. Kuuba ja Pohjois-Korea – ei ole esim. tuotantovälineiden tai asuntojen vapaata omistusoikeutta. Niissä vaihdanta ei myöskään hyödynnä markkinoita. Markkinataloudessakin iso osa vaihdantaa tapahtuu markkinoiden ulkopuolella. Esim. ystävyys, toisen auttaminen ym. vaihdanta pienryhmissä on kahdenvälistä eikä tapahdu markkinoiden välityksellä. Silti niissäkin toimii eräänlainen ”hintajärjestelmä”. Me toisin sanoen arvotamme toisten tekemiset ja tekemättä jättämiset ja muistimme pitää niistä kirjaa.
- 2 *Helsingin Sanomat* 16/x/11.
- 3 Ks. esim. Doucouliagosin ja Ulubasoglun (2008) laaja yli 81 tutkimukseen perustuva meta-analyysi.
- 4 Downs esitti mm. Hotellingin mallin sovellutuksen puolueiden ohjelmien analysoimiseen. Sen ideana on kysyä yhtäältä, miten äänestäjät kiinnittyvät puolueisiin ja toisaalta arvioida, siirtyvätkö ääriäidalla olevat keskeemmäksi kaksipuoluejärjestelmässä.
- 5 Guimaraes & Sheedy 2012.
- 6 Grossman 2002.
- 7 Olson 1965, Stigler 1971.
- 8 Ronald Coase on taloustieteen nobelilisti, joka artikkelissaan vuodelta 1960 korosti neuvotteluratkaisun vahvuutta ja tehokkuusominaisuuksia tilanteissa, joissa ei ole neuvottelua vaikeuttavia kirkatekijöitä (transaktiokustannuksia). Lopputulos täyttää tällöin kriteerin, että osapuolten kesken jaettava taloudellinen ylijäämä maksimoituu. Tulos on siis Pareto-tehokas, kuten taloustieteen kielellä asia ilmaistaan.
- 9 Huomautettakoon kuitenkin, että Coasen teoreema tehokkuustuloksena on validi riippumatta siitä, miten omistus-

oikeudet on määritelty. Omistusoikeudet liittyvät siihen, miten syntyvä arvonlisä jaetaan osapuolten kesken.

- 10 Wrangham 2009.
- 11 Esim. kuubalaisten tulotaso alittaa yleisesti käytetyt köyhyysrajat. Toisin kuin ilmeisesti usukkaat Pohjois-Koreassa, ovat kuubalaiset kuitenkin onnellisen oloisia, salsa soi ja 1950-luvun upeat amerikanraudat täyttävät Havannan kadut. Onnellisuutta näyttää silti rajoittavan esimerkiksi veneen omistamisen kielto. Nuoriso tuntee myös halua matkustaa ulkomaille. Viimeaikaisten onnellisuustutkimusten mukaan onnellisuus on suhteellista ja riippuu vertailuryhmästä. Kuubassa kaikki ovat köyhiä. Kuitenkin on selvää, että Miamin serkut dollareineen otetaan avosylin vastaan, kun nämä vielä rantautuvat. Ei ole vaikea ennustaa, että sen aika ei ole kaukana.
- 12 Ratnieks & Helanterä 2009.
- 13 Sukulaisvalinta on luonnonvalinnan tyyppi, jonka esitti 1964 evoluutiobiologi William Hamilton. Yksilön kelpoisuutta laskettaessa siinä otetaan huomioon sukulaisuuden merkitys. Hamilton johti sille yhtälön, jonka mukaan sukulaiselle aiheutetun edun kerrottuna sukulaisuuden asteella pitää olla yksilön omaa haittaa suurempi, jotta tämän kannattaisi toimia sukulaisen eduksi. Ks. Hamilton 1964.
- 14 Smith 1776.
- 15 Ks. Dollar & Kraay 2001; 2007.
- 16 Sala-i-Martin 2002; 2006.

## Kirjallisuus

- Coase, R. H., The Problem of Social Cost. *Journal of Law and Economics*. Vol. 3, 1960, 1–44.
- Dollar, D. & Kraay, A., Trade, Growth, and Poverty. Development Research Group. The World Bank. Esitelmä Widerkonferenssissa ”Economic Growth and Poverty Reduction”. Helsinki, 25.–26. toukokuuta 2001.
- Dollar, D. & Kraay, A., *Financial Globaliza-*

*tion. The Impact on Trade, Policy, Labor, and Capital Flows*. International Monetary Fund, Washington 2007.

- Doucoulagos, H. & Ulubasoglu, M., Democracy and Economic Growth: A Meta-Analysis. *American Journal of Political Science*. Vol. 52, Issue 1, 2008, 61–83.
- Downs, A., An Economic Theory of Political Action in a Democracy. *Journal of Political Economy*. Vol. 65, Issue 2, 1957, 135–150.
- Grossman, Herschel, “Make Us a King”: Anarchy, Predation, and the State. *European Journal of Political Economy*. Vol. 18, 2002, 31–46.
- Guimaraes, B. & Sheedy, K.D., A Model of Equilibrium Institutions. CEP Discussion Paper 1123, 2012.
- Hamilton, W. D., The Genetical Evolution of Social Behaviour (I). *Journal of Theoretical Biology*. Vol. 7, Issue 1, 1964, 1–16.
- Olson, Mancur, *The Logic of Collective Action. Public Goods and the Theory of Groups*. Harvard University Press, Cambridge, MA. 1965.
- Ratnieks, L.W. & Helanterä, H., The Evolution of Extreme Altruism and Inequality in Insect Societies. *Philosophical Transactions of the Royal Society B*. Vol. 364, No. 1533, 2009, 3169–3179.
- Smith, A., *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations (1776)*. University Of Chicago Press.
- Stigler, G. J., The Theory of Economic Regulation. *Bell Journal of Economics and Management Science*, Vol. 2, Issue 1, 1971, 3–21.
- Sala-i-Martin, X., The Disturbing ‘Rise’ of Global Income Inequality. NBER Working Paper Series, 8904, 2002.
- Sala-i-Martin, X., The World Distribution of Income. Falling Poverty and... Convergence, Period. *The Quarterly Journal of Economics*. Vol. CXXI, Issue 2, 2006, 351–397.
- Wrangham, R., *Catching Fire. How Cooking Made us Human*. New York, Basic Books 2009.

# Mitä taloustieteilijät tietävät globalisaatiosta? Entä mitä he siitä kertovat?

Dani Rodrikin kirja *The Globalization Paradox. Why Global Markets, States and Democracy Can't Coexist* (2011) käsittelee taloudellisen globalisaation mahdollisuuksia. Samalla se valaisee taloustieteen kontribuutiota ja ongelmia kansainvälisen politiikan kysymysten tarkastelussa. Rodrikin mukaan formaalilla taloustieteellä ei globalisaation ongelmia pystytä ratkaisemaan, vaan siihen vaaditaan monipuolisempaa lähestymistapaa.

**O**n varmaankin useita tapoja lukea Harvardin yliopiston professorin ja tunnetun kansainvälisen kaupan tutkijan Dani Rodrikin erinomaista kirjaa. Pääosin se on teos globalisaatiosta ja siihen liittyvistä haasteista. Rodrikin mukaan on olemassa *kolmiyhteys*, johon kuuluvat taloudellinen globalisaatio, kansallisvaltio ja demokraattinen hallintotapa. Kuitenkin vain kaksi tämän kolminaisuuden osista voi toteutua samanaikaisesti.

Rodrikin mukaan useat taloustieteilijät ja politologit haikailevat tilannetta, jossa globaali demokratia korvaisi kansallisvaltion. Hän itse ei pidä tätä realistisena vaihtoehtona. Demokratiasta harva haluaisi luopua, joten viime kädessä joudumme rajoittamaan taloudellista globalisaatiota. Tämän ei kuitenkaan tarvitse olla huono asia: Rodrikin mielestä täydellisen vapaan globalisaation sosiaaliset kustannukset ovat nimittäin paljon suuremmat kuin siitä saatavat taloudelliset hyödyt. Hän päätyykin suositteluun rajoituksia pääoman liikkeille ja luopumista täydellisen vapaan maailmankaupan tavoittelusta. Näiden sijaan hän kannustaa vähentämään hallitusti työvoiman liikkuvuuden esteitä, koska uskoo sen johtavan kansakuntien välisten tuloerojen pienenemiseen.

Kirjan tervejärkinen perusviesti synnyttäneen oman keskustelunsa niin taloustieteilijöiden kuin valtio-oppi-

neiden keskuudessa, enkä tässä paneudu siihen tämän pidemmin. Kirjassa on nimittäin myös mielenkiintoisia sivujuonteita, joista eräs liittyy taloustieteen epistemologiaan.

## Taloudesta puhumisen vaikeus

Rodrik väittää, että taloustieteilijät tietävät taloudellisen globalisaation kustannuksista enemmän kuin mitä haluavat kertoa. Hän esittää kuvitteellisen tarinan, jossa taloustieteen professori antaa samaan kysymykseen – onko vapaakauppa hyvä vai huono idea? – täysin erilaisen vastauksen riippuen siitä, onko kuulijana toimittaja vai taloustieteen jatko-opiskelija. Edellisessä tilanteessa professori puolustaa vapaakauppaa intohimoisesti, jälkimmäisessä hän painottaa vapaakaupan tulonjaollisia ongelmia ja siitä syntyvien taloudellisten hyötyjen epävarmuutta.

Jos tämä hypoteettinen esimerkki pitää paikkansa, mistä taloustieteilijöiden epäilyttävä käytös voi johtua? Rodrikin mukaan taloustieteilijät kohtaavat ammatillisia paineita vapaakaupan opinkappaleen ylläpitämiseen, vaikka heillä olisikin vastakkaisia näkemyksiä. Tämä ei kuitenkaan ole mikään salaliitto vaan ryhmäpainetta, joka johtaa siihen, että poikkeavista näkemyksistä systemaattisesti vaietaan ja ne hylätään.

Vaikka en itse opeta kansainväliseen kauppaan liittyviä asioita, voinen silti tuoda esille kokemuksiani niin mikrotaloustieteen perusteiden opetuksesta kuin toimittajille puhumisestakin. Muihin yhteiskuntatieteisiin verrattuna taloustieteellä on harvinaisen yhtenäinen sekä teoreettinen että metodologinen perusta, pitkälti Paul Samuelsonin uraauurtavan työn ansiosta<sup>1</sup>. Taloustieteellä on kuitenkin sellainen, luultavasti muidenkin tieteenalojen joukossa esiintyvä ominaisuus, että se, mikä kaukaa katsottuna näyttää yhtenäiseltä, loogiselta ja selitysvoimaiselta, osoittautuu lähemmin tarkasteltuna kaoottiseksi kokoelmaksi itsestäänselvyyksiä, puolitotuuksia ja virheellisiä yleistyksiä. Taloustieteen opettajana joutuu tekemään valinnan, opettaako opiskelijoille yksinkertaistetun version taloustieteen perusteista vai käsitteellekö kokoelmaa poikkeuksen poikkeuksia. Puhtaasti pedagogisista syistä olen itse taipuvainen valitsemaan edellisen vaihtoehdon, koska juuri kukaan aloittelevista kauppätieteen opiskelijoista ei saisi jälkimmäisestä mitään irti.<sup>2</sup>

Toimittajille puhuessaan taloustieteilijän ei onneksi tarvitse esittää mitään teoreettista kokonaisjärjestelmää. Sen sijaan päähuomion tulisi kiinnittyä siihen, että tarkoitettu viesti välittyy toimittajan kirjoittamaan juttuun. Tämäkin lähestymistapa, yhdistettynä toimittajien ymmärrettävään taipumukseen kirjata juuri kärjekkäimmät väitteet, johtaa viestin huomattavaan yksinkertaistamiseen. Tähän yhdistyy vielä useiden taloustieteilijöiden ajatus siitä, että on olemassa jokin ”taloustieteellinen tapa ajatella” – huolimatta taloustieteilijöiden eriävistä käsityksistä käytännön politiikasta – ja että tällaisen ajattelutavan puolustaminen on taloustieteilijöiden ammatillinen velvollisuus. Tämänkaltaiset asiat lienevät merkittäviä syitä siihen, että taloustieteilijöiden yleisölle välittämä viesti voi vaikuttaa yksinkertaistetulta ja joskus dogmaattiselta.

## **Politiittinen taloustiede on vääjäämättä normatiivista**

Toinen tarina, jonka Rodrik kirjassaan kertoo, on lainattu Isaiah Berlinin tunnetuksi tekemästä kettu ja siili -vertauksesta: siileillä on yksi iso ajatus, jonka läpi ne tarkastelevat koko maailmaa, kun taas ketuilla on monipuolisempi maailmankuva, eivätkä ne sitoudu voimakkaasti yhteen yksittäiseen ajatukseen<sup>3</sup>. Esimerkkinä siiliajattelusta Rodrik pitää niin sanottua Washingtonin konsensusta eli *politiikkapakettia*, johon kuuluu tiettyjen samojen toimenpiteiden suorittaminen (muun muassa kaupan vapauttaminen, yksityistäminen, valtion menojen leikkaukset ja pääoman liikkeiden vapauttaminen) valtioiden erilaisista lähtötilanteista riippumatta. Parempana vaihtoehtona Rodrik pitää kettuaajattelua, jossa yhden kaikkiin tilanteisiin soveltuvan ratkaisun sijaan pyritään löytämään kuhunkin yksittäiseen tilanteeseen sopiva ratkaisu.

Kaikki tämä kuulostaa järkeenkäyvältä. Silti ilmaan jää iso kysymys: kun oikeat poliittiset ratkaisut riippuvat niin voimakkaasti kontekstista ja näiden oikeiden rat-

kaisujen löytäminen vaatii luovuutta, miten taloustiede koskaan kykenee vastaamaan tähän haasteeseen? Rodrik itse luovii sujuvasti taloustieteen ulkopuolisella alueella, lainaten paljon valtio-opista ja oikeustieteestä. Mutta millaisilla tieteellisillä kriteereillä tällaista eklektistä lähestymistapaa voisi arvioida?

Uskoakseni yksi osa ongelmaa on taloustieteen oppikirjojen hellimä kuva mahdollisuudesta jakaa taloustiede *positiiviseen* ja *normatiiviseen* taloustieteeseen. On tietysti tärkeää osata erottaa ”mitä on” -väitteet ”mitä pitäisi olla” -väitteistä. Kuitenkin taloustieteen oppikirjojen mukaan, ja luultavasti yleisestikin taloustieteilijöiden mielestä, on mahdollista tehdä tutkimusta poliittisesti relevanteista kysymyksistä puhtaasti positiivisista lähtökohdista ja näin antaa näennäisen arvovapaita poliittisia suosituksia, joilla on ”tieteellinen” oikeutus. Taloustieteilijät eivät kuitenkaan usein tee riittävän suurta eroa tieteen työkalujen (menetelmien) ja tieteellisten väitteiden sisällön välillä. Kuten Rodrik kirjassaan huomauttaa, yleisistä lähtökohdista voidaan taloustieteen työkaluilla päästä lähes mihin tahansa lopputulokseen. Jotta analyysistä voidaan edetä mielekkäisiin poliittisiin suosituksiin, tarvitaan väistämättä sekä yksityiskohtaisempien lähtökohtien ja käytännön rajoitteiden että tavoiteltavien lopputulosten uudelleenarviointia Näiden valintojen tekeminen arvovapaasti ei ole mahdollista.

## **Lopuksi**

Valitettavasti nämä kirjan alkuosassa voimakkaasti esilläolevat epistemologiset teemat häviävät loppua kohden, kun teksti keskittyy enemmän käytännön politiikkasuosituksiin. Olisi ollut mielenkiintoista lukea tarkemmin Rodrikin näkemyksiä siitä, miksi kaupan vapauttaminen saa osakseen suuremman konsensuksen kuin monet muut aiheet, miten taloustieteilijöiden tavat hahmottaa maailmaa ovat vaikuttaneet heidän ajatteluunsa ja miten Rodrikin suosimaa kettuaajattelua pystyttäisiin käytännössä toteuttamaan. Tästä huolimatta voin erittäin lämpimästi suositella tämän tärkeän teoksen lukemista.

## **Viitteet**

- 1 Samuelson 1948.
- 2 Vastakkaisiakin näkökulmia löytyy, ks. Becker 2007.
- 3 Berlin 1953.

## **Kirjallisuus**

- Becker, William E., Quit Lying and Address the Controversies. There Are No Dogmata, Laws, Rules or Standards in the Science of Economics. *American Economist*. Vol. 51, No 1, 2007, 3–14.
- Berlin, Isaiah, *The Hedgehog and the Fox. An Essay on Tolstoy's View of History*. Simon & Schuster, New York 1953.
- Rodrik, Dani, *The Globalization Paradox. Why Global Markets, States and Democracy Can't Coexist*. Oxford University Press, Oxford 2011.
- Samuelson, Paul, *Economics. An Introductory Analysis*. McGraw Hill, New York 1948.

TAPANI KILPELÄINEN &amp; JOUNI AVELIN

## Jos Rousseau eläisi, hän kuolisi

**K**irjallisuuskritiikin esitelyjä kaipaamaton vauhtiveikko Terry Eagleton ehti kesäkuun viimeisellä viikolla *The Guardianin* Rousseau-kolumnistiksi. Filosofin syntymän kolmisataavuotistivistiteettejä ennakoitua Eagleton muisti mainita Rousseau taiteilijakuvan vähemmän vetoavat piirteet kuten alituisen luulosairastelun ja läpikotaisen vainoharhaisuuden, mutta ennen kaikkea Eagletonin Rousseau on modernin minuuden ja sivilisaatiokritiikin esitaistelija.

Eagletonin käsittelyssä Rousseaua muotoutuu eräänlainen Marx ennen Marxia: Rousseauin painavin panos nykyajalle oli yksityisomaisuuden, maan mahtavien puolelle asettuvan lainsäädännön ja rikkaita suosivan valtion kritiikki. Vaikka Rousseau ei sinänsä vastustanut yksityisomaisuutta, se synnytti hänen mukaansa sotia ja köyhyyttä. Hänen näkemyksensä ihmisten radikaalista tasa-arvosta olivat edellä aikaansa, ja poliittisissa linjauksissaan hän luotti ihmisten itsemääräämiskykyyn. Siksi Eagleton tuumaa, että nykypäivä kuvottaisi Rousseautta. Julkinen sfääri on supistunut, suuryritykset ja tiedotusvälineet ovat vääristäneet demokratian ja koulutus on myyty kapitalismille.

Eagleton törmää kulttuurikriittikon ongelmaan: kritisoidakseen julkisuutta Rousseauin avulla hän joutuu nostamaan Rousseauin julkisuuteen. Siksi Étienne Dumontin

juttu *Tribune de Genève* -lehdessä heinäkuun toisella viikolla vihjaa, miksi Rousseaua tai kenestäkään muusta on vaikea muovailla moralisoinnin välikappaletta. Dumont ehtii huokaista helpotuksesta, koska suurin osa vuoden Rousseau-kirjallisuudesta on saatettu julkisuuteen ennen filosofin syntymäpäivää, mutta sitten hän joutuu huokaistamaan silkkaa voipuneisuuttaan, sillä Rousseau-rahastus ei näytä ty-rehtyvän. Romaanikirjailijat Yann Apperé ja Isabelle Marsay ovat julkaisseet fiktiot *Le Destin de Jean-Jacques* ja *Le Fils de Jean-Jacques*; Apperén tekeleessä Rousseau kohtaa kuvitteellisen Gabrielin vuoden 1772 Pariisissa, Marsayn viritelmässä Rousseau puolestaan lähtee epätoivoisna miehenä etsimään orpokotiin lykkäämäänsä lasta. Härskemmin Rousseau-muisteloita käyttää hyväkseen kuitenkin Neuchâtelin Rousseau-yhdistys: heidän painatensa *Via Rousseau—Île Saint-Pierre* opastaa retkeilemään Rousseauin jalanjäljissä, vaikka alan kirjallisuudesta ei Sveitsissä ole puute. Että suu makeaksi.

## Kovan paikan edessä

**N**athalie Brafman ja Nicolas Weill päivittelivät kesäkuun lopulla *Le Mondessa* ranskalaista erikoisuutta eli sitä, että filosofia kuuluu omana aineenaan

heksagonin abiturienttien ylioppilaskirjoituksiin. Mutta kaikki ei ole reilassa: vaikka filosofit käväisevät välillä jopa bestsellerlistoilla, yliopistojen filosofianlaitoksia uhkaa usein sulkeminen ja lukiolaiset pitävät ainetta pakkopullana.

Kun filosofia otettiin Ranskan lukioiden opetusohjelmaan 1800-luvun alussa, tarkoituksena oli kasvattaa kansalaisia, jotka osaavat punnita näkemyksiään kriittisesti ja äänestää. Virkamiehet näkevät alan edelleen keskeiseksi osaksi kansalaiskasvatusta, mutta kentällä tilanne on karu. Brafmanin ja Weillin haastattelema filosofianopettaja Cécile Victorri tietää kertoa, että useimmat lukiolaiset pitävät filosofiaa hankalana aineena, jossa ei pääse eteenpäin. Myöskään Pariisin opettajakoulutuslaitoksessa toimivan Frédéric Dupinin kokemukset eivät rohkaise optimismiin. Dupin törmää tämän tästä opettajakandidaatteihin, jotka eivät halua edes kuulla filosofiasta hänen kertoessaan, että filosofian tehtävänä on auttaa heitä pääsemään eroon yleisistä mielipiteistä ja ajattelemaan näkemyksensä itse. Huomattava osa tulevista opettajista on nimittäin sitä mieltä, että heidän mielipiteensä ovat oikeita eikä heillä ole mitään syytä ottaa välimatkaa niihin. Kun vielä filosofian opiskelijamäärät yliopistoissa ovat romahtaneet alan huonon työllisyystilanteen vuoksi, hyvät neuvot ovat kalliit.

Ranskassa on viime syksynä aloitettu kokeilu, jossa filosofia tuodaan peruskouluun. Käsitteet ja vuosiluvut unohdetaan, ja sen sijaan filo-

sofianopettaja käy eri aineiden tunneilla valaisemassa niiden filosofista taustaa. Eri alojen yhteistyötä on yritetty myös yliopistoissa, joissa filosofit saattavat esimerkiksi opettaa etiikkaa lääkärikokelaille. Puhtaan filosofian ystäviä tällainen soveltelu ei ole voittanut puolelleen.

Myös filosofian mediahahmoissa on ongelmansa. Kun harrastaja on saanut ainoat tietonsa filosofiasta Comte-Sponvillen, Ferryn tai Onfrayn kirjoista, oppi-isän väitteiden kritiikitön toistelu saattaa korvata oman ajattelun ja historiallisen tajun. Brafman ja Weill toteavat, että mitä enemmän filosofia on näkyvillä, sitä vähemmän sitä tunnutaan ymmärtävän. Pulma piilee siinä, että filosofia on luonteeltaan älyllistä urheilua: tuloksien saavuttamiseksi tarvitaan vuosikausien harjoittelua ja kurinalaisuutta. Eikä se, puolestaan, ole kovin myyvä.

## Rusinat pullasta ja kirsikat kakusta

Näinä aikoina uusliberaalien iloiisiin vankkureihin on tunkua. Viimeisin mukaan ängennyt on innokas ruutukasvo Tuomas Enbuske, joka on julkaissut pamfletin *Ajatusten alennusmyynti. Yhdeksän helpointa hokemaa taloudesta*. (<http://www.eva.fi/julkaisut/eva-pamfletti-ajatusten-alennusmyynti->

yhdeksän-helpointa-hokemaa-taloudesta/4081/)

Uusliberaalien rusinat pullasta -mallia (*cherry-picking*) soveltaen olemme keränneet oheen Enbusken ajatuksista pienen mutta soman sikkermän, joka osoittaa, ettei pamfletin nimi ole aivan tuulesta temmattu. Helmistä tosin mukaan eivät mahtuneet edes kaikki ne kirkkaimmat. Tarkempi tutustuminen tapahtukoon – ja aatteeseen kivasti sopien – kunkin omalla vastuulla.

*Ayn Rand*: ”Elviksen rahat eivät olleet pois Einsteinilta.” *Tuloeroista*: ”Ihmisillä on aina ja kaikkialla eri lähtökohdat. Yksi on komeampi, toinen kauniimpi, kolmas älykkäämpi, neljäs syntyy rikkaampaan perheeseen. Mitä noista valtion pitäisi tasata, ja millä perusteella?” *Menneisyydestä*: ”Aiemmin ihmiset kuolivat suunnilleen siinä iässä, kun nykyään aletaan harkita yliopistosta valmistumista.” *Menneisyydestä*: ”Sata vuotta sitten kuninkaallisilla oli paljon vähemmän valinnanvaraa kuin nyky-Suomessa syrjäytyneillä.” *Pullasta*: ”Mitä enemmän leivot pullaa, sitä enemmän sitä pullaa todella maailmassa on.”

*1950-luvun Suomesta*: ”Rikkailla oli ehkä sisävevessä, saattoipa olla jopa auto.” *Applesta*: ”Jos Applea ei olisi, ei todellakaan olisi Applen tietokoneita.” *Etiikasta*: ”Jos käyn yön aikana tyttäreni karkkipussilla, varastan ahneuksissani lapseltani.” *Sosialismista*: ”Nykyisessä moottoriteiden sosialismissa eletään kuin broilerijonossa entisessä itäblokkissa.” *Maksuttomuudesta*: ”Vai väittääkö joku kuseskelevansa omassa ves-

sassaan yhtä varomattomasti kuin julkisessa vessassa?” *Rabasta*: ”Raha helpottaa asioita aivan älyttömästi.” *Taloustieteestä*: ”Ekonomi William Baumol on laskenut, että joissakin maissa on huomattavasti enemmän yrityksiä kuin toisissa.” *Taloukskasvusta*: ”Taloukskasvu tarkoittaa sitä, että maapallon resursseja jalostetaan.”

*Kivikaudesta*: ”Tai no, onhan markkinatalousmaissa tarjolla nykyään pestoa, pastaa ja miljoona erilaista juustoa, josta 1980-luvulla ei osattu edes uneksia.” *Ahneudesta*: ”Ahneus kyllä kostautuu.” *Ahneudesta*: ”Ahneus ei ole taloustieteellinen termi vaan enemmänkin filosofinen, jopa uskonnollinen.” *Ahneudesta markkinataloudessa*: ”Kun on monia kilpailevia edunsaajia, kaikki pitävät huolta, ettei toinen saa enempää kuin toinen.”

*Yrittäjistä*: ”Oikeasti hyvä yrittäjä käyttää enemmän aivojaan kuin raataa kuin sekopää.” *Miksi pankit huutavat valtiota apuun*: ”Samasta syystä kuin koira nuolee paljelaan.” *Kavereista*: ”Olen usein istunut kavereiden kanssa kahvilassa, kun joku on alkanut valittaa, että kahvi on täällä liian kallista.” *Tasa-arvosta talouselämässä*: ”Se, että firma käyttäisi vain puolet tarjolla olevasta älystä sen perusteella, ovatko munat sarjassa vai vierekkäin, on tuhlausta.” *Firmoista*: ”Iso firma voi olla huono ja pieni taas hyvä.”

Mitä pidemmälle lukija etenee, sitä selvemmäksi käy, ettei Enbuske taida uskoa niinkään uusliberalismiin vaan *humorismiin*. The Yes Menin metkuja.

## Kansa ääneen

Euroopan pitkittyvä kurimus on saanut filosofitkin etsimään pääsyä kriisistä niin kansallisella kuin kansainvälisellä tasolla. Kahdelle sosiaalidemokratian reunoilla vaikuttavalle ajattelijalle maanosan kohtalonkysymys piilee kansanvallan toteutumisessa.

Saksassa keskustelua on kirittänyt arkkidemokraatti Jürgen Habermas. Julkisissa puheenvuoroissaan hän on puinut ”jälki-demokraattiseen” vaiheeseen ajautunutta eurooppalaisuutta<sup>1</sup>. Aiheesta kirjan *Zur Erfassung Europas* (2011) kirjoittanut Habermas astui elokuussa puoluepoliittiselle kentälle SPD:n tilaamassa ohjelmapuheenvuorossa<sup>2</sup>. Yhdessä filosofi ja ex-kulttuuriministeri Julian Nida-Rümelinin sekä kansantaloustieteilijä Peter Bofingerin kanssa hän vaati ”politiikan itse itsensä valtaistamista” (*Selbstermächtigung der Politik*). Ainoa keino kaitsea kasvottomia markkinoita ja korjata euroalueen valuviat on tarpeeksi voimakas ”ylikansallinen demokratia”. Velkaantuneiden maiden hevoskuurin tilalle vaaditaan koordinoitua finanssi-, talous- ja sosiaalipolitiikkaa. Valtaa ja vastuuta pitääkin siirtää EU:n yhteisille instituutioille.

Kolmikon ehdotus vivahtaa perinteiseen federalismiin. Mutta sen sijaan, että liittovaltioon hivuttauduttaisiin kriisin varjolla sammutetuin lyhdyin, Habermas kumppaneineen painostaa Saksaa kutsumaan koolle konventin, joka sorvaa Euroopan unionille uuden perustuslain. Perustuslain käyttöönotto ja legitimitteetti ratkaistaisiin jäsenmaiden kansanäänestyksissä.

Kansanäänestystä on ajettu Eurooppa-politiikan keinovalikoimaan Suomessakin. Filosofit Thomas Wallgren kirjoitti heinäkuussa *Helsingin Sanomissa* suorasukaisesti Suomen paikasta Euroopassa<sup>3</sup>. Samaan tapaan kuin Habermas, Wallgren näkee mantereen suurimmaksi uhkaksi ”autoritaarisen kapitalismin”. Vaihtoehtoinen kehityssuunta on ”demokraattisen liittovaltion” tie, joka vastaa pitkälle Habermasin visiota reformoidusta EU:sta perustuslakeineen ja kansanäänestyksineen. Mutta Wallgren muistuttaa myös kolmannesta suunnasta: jos ihannefederaatio ei saa tuulta alleen, unionista pitää voida erota ”kansanvallan ja reilun yhteiskunnan” pelastamiseksi. Suomen EU-asemasta tulee siksi päättää kansanäänestyksellä.

Yhtäläisyyksistä huolimatta ehdotukset ilmentävät lopulta erilaisia demokratiakäsityksiä. Habermasille markkinavoimien kourissa riutuva kansallinen ”näennäisdemokratia” pitää yksinkertaisesti korvata paremmalla.

Ainoa tarpeeksi vahva vaihtoehto on ”poliittisesti yhdistynyt ydin-Eurooppa” lain tukemine mandaatteineen. Habermas kumppaneineen hahmottelee lähes hobbeilaisittain prosessia, jossa kansalaiset luovuttavat osan suvereniteetistaan ylikansallisille elimille saavuttaakseen vapautuksen markkinoiden ylivallasta, tullakseen *unioni-kansalaisiksi*.

Eurooppa-politiikassa Habermasin näkemys demokradiasta saa muodollisia, legalistisia, hallinnollisia ja välineellisiä piirteitä. Vaikka Habermas parjaa kirjassaan byrokraattista federalismia, demokratia näyttättyy pikemminkin hallinnon legitimitteetin lähteenä ja vahvan vallan takeena kuin julkisen keskustelun moottorina ja yhteisten asioiden tuomarina. Demokratia sitoutuu myös lähtökohtaisesti tiettyyn Eurooppaan. Sen yhdenytymisen perinne, ihanteet ja laillinen perusta ovat liian arvokkaita hylättäviksi kansallisen hajaannuksen nimissä. Ilman näitä perustuksia maanosa taantuu.

Wallgrenille demokratia sen sijaan puolustaa paikkaansa päämääränä sinänsä. Demokratian ”itseisarvo korostuu vaikeina aikoina”. Wallgren perustelee kansanäänestystä EU-jäsenyydestä habermasilaisemmin kuin Habermas itse. Kansanäänestys takaa syvällisen kansalais- ja arvokeskustelun, jonka varaan valinnat voidaan rakentaa. Demokratia itsessään on siveellistävä ja kansalaisia yhdistävä voima, päädyttiinpä äänestyksessä mihin tulokseen hyvänsä. Eurooppa muotoutuu demokratioidensa näköiseksi.

Kriisiteknokratian keskellä Habermas ja Wallgren osoittavat, että Euroopan tulevaisuus kulkee käsi kädessä demokratian itsemäärättelyn kanssa. Jo siinä kansanvalta mahtavoittaa itse itsensä. Ennemmin tai myöhemmin kansa myös äänestää.

## Vitteet & Kirjallisuus

- 1 Ks. Jaakko Belt, Eurooppa vuonna 2011. *niin & näin* 3/11, verkkokoekstra: <http://www.netn.fi/lehti/niin-nain-411/eurooppa-vuonna-2011>
- 2 Einspruch gegen die Fassadendemokratie. *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 3/viii/12. Verkossa: <http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/debatten/europas-zukunft/kurswechsel-fuer-europa-einspruch-gegen-die-fasadendemokratie-11842820.html>.
- 3 Suomen eurotiestä on päätettävä vaaleilla. *HS* 17/vii/12. Verkossa: <http://www.hs.fi/paakirjoitukset/Suomen+eurotiesta+on+paaetettava+vaaleilla/a1342411427887>.

## Koulun pari- ja tuhatvuotisviisaudet

Mikä yhdistää professoreita Aarnio (oikeustiede), Arlander (esitystaide), Bacon (elokuvatutkimus), Haaparanta (taloustiede), Heiskala (sosiologia), Huhtinen (johtaminen), Häkkinen (suomi), Ilmoniemi (fysiikka), Kajava (kreikka), Kalela (historia), Kallinen (aatehistoria), Klinge (historia), Leikola (oppihistoria), Naskali (naistutkimus), Patomäki (maailmanpolitiikka), Pekonen (valtio-oppi), Riikonen (kirjallisuustiede), Santti (anatomia), Veijola (matkailututkimus) ja Väyrynen (kansainväliset suhteet)? He kannattivat pari vuotta sitten aloitetta filosofian tuomiseksi perusopetukseen kriittisen ajattelun taitona. Aloitteeseen yhtyi filosofien lisäksi kymmeniä kasvatusoppituolin haltijoita sekä normaalkoulujen rehtoreita ja muita kouluvaikuttajia.

Edellisellä eduskuntakaudella Opetushallituksen tuntijakotyöryhmä halusi lisätä oppituntimäärää, valinnaisuutta, kokemuksellisuutta, yhteisöllisyyttä, liikunnallisuutta ja niin ilmaisu- kuin ajattelutaitojakin. Kevätkesän 2010 raportissaan se mainitsi filosofian yhtenä tarjokkaana, mutta päätti ehdottaa ”etiikkaa” ja ”draamaa” uusina oppiaineina peruskouluihin. Sen jälkeen päättäjät pudottivat pois etiikan, sitten draaman ja lopulta koko esityksen. Opetusministeri Henna Virkkusen (kok.) sanoin uudistus kaatui keskustan ”poliittiseen peliin”<sup>1</sup>. Seuraavan hallituksen opetusministerin Jukka Gustafssonin (sd.) johdolla syntyi viime helmikuussa uusi ehdotus, jonka valtioneuvosto vahvisti juhannuksena pienin muutoksin. Tuntijaosta vuodesta 2016 eteenpäin on siis sovittu: nyt on muutama vuosi aikaa remontoida opetustavoitteet ja -suunnitelma.<sup>2</sup>

Uusista oppiaineista ei enää puhuta. Hallitus lisää historian ja yhteiskuntaopin opetusta kahdella vuosiviikkotunnilla, uskonnon ja elämäntutkimuksen vuosiviikkotunneista nipistetään yksi pois. Lisäystä tulee myös liikunnan (2 vvt), musiikin (1 vvt) ja kuvituksen (1 vvt) opetustuntimäärään. Toisen kotimaisen tunnin alkavat jo kuudennella, kotitalous jäsenyytensä taitoaineeksi ja alakoulun luonnontiedeaineet uusjärjestellään ympäristötiedoksi. Draama kirjattiin menetelmäksi historiaan ja äidinkielen. Kokonaisopetuksen vähimmäismäärää ei vaatimuksista huolimatta nostettu: se säilyy taloudellisin perustein nykytasolla (222 vvt).

Kansalaisille pienet täsmennykset eivät mielly painavaksi yhteiskunnalliseksi kysymykseksi. Keskustelu niistä

typistyy helposti käytännön hankaluuksien vatvomiseksi. Kuitenkin perusopetuksen uudistaminen on raskaan sarjan asia. Lasten ylösrakennukseksi, nuorten riesaksi ja opettajien kontolle säilyttävät aineet, sisällöt ja menetelmät kuvastavat suuremmin kuin kenties mikään muu julkinen ilmiö kansakunnassa tärkeinä pidettäviä asioita. Koulutuskriisi soisi käytävän avoimemmin, niin että erottuisi, mikä on intressipiirien edunvalvontaa ja mikä kelpaa jaetuksi pyyteeksi. Tämä ei ole pedagogiaeksperttien tai kasvatusbyrokraattien erikoisasia vaan jokaista suomalaista välittömästi tai välillisesti koskettava vakava yleinen pulmakysymys.

Jälleen suurimpaan julkisuuteen nousi riita uskonnonopetuksesta<sup>3</sup>. Muhiihan laajassa julkisuudessa kokonainen sarja homoliittojupakan kaltaisia tavalla tai toisella uskonasioiksi kääntyviä kiistoja, joihin niin perinteisten kuin uusien viestimien on helppo houkuttaa ihmisiä osallistumaan<sup>4</sup>. Nyt koulukalabaliikki tihentyi *Kotimaa*-lehden (1905–) verkkosivustolla *kotimaa24.fi*. Toimittaja Simo Alastalon uutisjuttuun ”Professoreiden uskonnonopetuskirjeestä ristiriitoja” (25/vii/12) kertyi nopeasti puolensataa kommenttia<sup>5</sup>. Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitoksen johtaja Jari Lavonen ja varajohtaja Arto Kallioniemi olivat lähettäneet tuntijakotyöryhmälle epistolan, joka poikkesi OKL:n virallisesta, katsumusopetuksen nykymallia myötäilevästä lausunnosta. Suomen uskonnonopettajainliitto (SUOL) ja moni uskonnon puolustajaksi ilmoittautuva kavahti professorikaksikon halua puoltaa oppilaitten kokoamista yhteisen oppiaineen pariin niin sanotun ’oman uskonnon’ mukaan osittettujen opetusryhmien sijasta. Kallioniemen mukaan uskonnonopetus joko uudistuu tähän suuntaan tai katoaa kouluista – ”parin tuntijakouudistuksen jälkeen” – kokonaan pakollisen ET:n tieltä.

Aiemmin keväällä filosofianprofessori Sami Pihlström oli uskontoa ymmärtävässä ja sen opetustakin kehäisvässä puheenvuorossaan päätenyt esittämään sen korvaamista ”kaikille oppilaille yhteisellä, uskontotietoa sisältävällä katsomusaineella”<sup>6</sup>. Tähän kallistuvia lausuntoja tuli tuntijakotyöryhmälle monelta taholta: päällimmäisinä olivat vaikeudet vähemmistöuskontojen opetuksen järjestämisessä ja huolet vuoropuhelun estymisestä (uskon) kulttuurien välillä<sup>7</sup>.

Yksi *kotimaa24.fi*-kommenttoijista oli Kallioniemen entinen kollega uskontodidaktikkona, nykyinen piispainkokouksen sihteeri, teologian tohtori Jyri Komulainen. Jyrkkänä nykymallin puolustajana Komulainen oudoksui, kuinka ”OKL asettuu poikkitelein kaikkien

keskeisten toimijoiden kanssa”. Näitä olisivat SUOL, Suomen ekumeeninen neuvosto, Suomen islamilainen neuvosto sekä ev.lut. ja ortodoksinen kirkko. Kallioniemi vastasi, että OKL:lle yhteiskunnan instituutioon olennaiset viiteryhvät ovat uskonnollisten yhdyskuntien sijasta ”opetus- ja kasvatusalan asiantuntijat ja toimijat”. Hän kehotti tutustumaan näiden kantoihin perusopetus-uudistuksesta.

Tänä vuonna lausunnot olivat pääosin asiallisia. Vielä 2010 Komulaisen mainitsemat ”keskeiset toimijat” vastasivat etiikan tulemisen uhkaan maalilemmällä kuvaamalla yleisestä sortumisesta arvottomuuteen, jos uskonnonopetukseen vähänkin kajotaan. Nyt valittiin vähemmän dramaattinen sävy. Kirkkohallitus todisteli, että perheiden eri perinteistä lähtevä katsomusopetus antaa parhaat eväät monikulttuuriseen maailmaan. Tätä toisti kesällä kuumentuneessa debatissa myös Komulainen malttamatta jättää uskonnottomuudella pelottelua: ”Ja tietenkin netin keskustelupalstoilla tehdään koko ajan erilaisia aloitteita uskonnonopetuksen lakkauttamiseksi...”

Toisella foorumilla Kallioniemi kirjoitti yhdessä vihreitten ex-kansanedustajan Irina Krohnin kanssa ”luterilaisen kirkon tyyppillisestä tavasta jarruttaa yhteiskunnallista kehitystä”. He aprikoivat, liekö kirkon omankaan edun mukaista vastustaa ”yhteistä katsomusainetta”. Heistä kirkon kanta sekä homoliittoihin että uskonnonopetukseen haiskahtaa vähemmistöjen oikeuksien laiminlyönniltä.<sup>8</sup>

Komulainen vastasi uusilla argumenteilla. Uskonnonopetus tarjosi ”yhteiskunnalle sitä itseään suurempia näkökulmia”, ”vuosituhantista viisautta”, ”eksistentiaalista merkitystä” ja ”jopa vastakulttuurisia näkökulmia” Jeesuksen tai Buddhan radikaaleissa vapautushahmoissa. Oppiaineen puolesta pitikin ”nousta barrikadeille”. Täytyi osallistua kansalaisyhteiskuntaan tai uskonnot ”ajettaisiin ghettoihin” synnyttämään ”fundamentalistisia vastareaktioita”. Komulainen muistutti, että oman uskonnon opetusta voidaan jo nyt järjestää yhteisesti, eri opetusryhmistä aika ajoin ”yhteen tullen”.<sup>9</sup>

Näin Komulainen puolusti uskontoa vähintäänkin kekseliäästi ja monipuolisesti. Joku tuumii, miten kannatella tai aktualisoida ”vastakulttuurista potentiaalia” kirkossa, koulussa ja yhteiskunnassa. Toinen kysyy, eikö usea mainituista uskonnon myönteisistä seikoista sovi yhtä hyvin tai paremminkin filosofiaan. Filosofia-aloitteessa ei ajettu katsomusopetuksen vähentämistä, vaikka se kokonaistuntimäärän nostamisen ohella olisi hyvinkin paikallaan. Uskonnonopetuksen kohtalosta kinaaminen peittää suomalaisen koulun räikeimmän puutteen: lapsia

ei avusteta kuuntelemisen, keskustelemisen ja arvos- telemisen kaltaisiin ajattelutaitoihin, jotta he voisivat kasvaa tulkinta- ja toimintakykyisiksi, vertaiskriittiksi ja -tukeen harjaantuviksi kansalaisiksi.

Tästä oireilee kirkkohallituksen kouluasiainsihteerin Tuula Vinkon äskettäinen kannanotto: kaivattu kulttuuri- tai uskontodialogi ”syntyy spontaanisti minkä tahansa oppiaineen tunnilla tai vapaa-ajalla”, jalka ”valmiudet vuorovaikutukseen on hankittu” eritoten uskonnon ja äidinkielen tunneilla. Vinkon sanoin kirkko ajaa nykymuotoista uskonnonopetusta puolustaessaan – ”oman asiansa” tai ”jäsentensä asian” – sijaan ”koko yhteiskunnan etua” asianaan viime kädessä ”yhteiskunta-rauha”.<sup>10</sup>

Luterilaisista suuri osa odottaa vielä jotensakin kärsivällisesti, että kirkko kypsyyi tasavertaisuustraditionsa ja lähimmäisenrakkausperiaatteensa velvoittamaan kantaan esimerkiksi homoliitoissa. Vastaavasti iso joukko toivoo, että kirkko lopettaisi lobbauksen uskonnonopetuksen määrän puolesta ja siirtyisi yleisestä edusta huolehtivana yhteiskunnallisena voimakteijänä tukemaan modernimpaa kasvatusajattelua. Ehkä kirkko kypsyy tajuamaan, että sille parasta niin aatteellisesti kuin taktisestikin olisi hellittää otettaan vanhasta ja edistää varttuvien asiaa yhdessä muiden oikeudenmukaisuustyötä tekevien kanssa.

Filosofia mainittiin vain parissa tuntijakotyöryhmän saamassa lausunnossa. Eikä Totuuden Ystävät -tyyppisten tahojen f-puhe välttämättä lämmitä filosofiaa tuntevia. Etelä-Suomen aluehallintovirasto visioi, että ”tulevaisuudessa uskonnosta/ET:stä perusopetuksessa on luovuttu ja sen tilalle on otettu kaikille oppilaille yhteiseksi oppiaineeksi filosofia, etiikka ja moraalit”.<sup>11</sup> Mutta lähemmäksi lasten ja nuorten filosofoinnin periaatteita tuli erään tutkijakolmikron f-sanaton ehdotus ”Yhteisö- ja kansalais-taito” -aihekokonaisuuden ottamisesta mukaan perusopetukseen.

*niin & näin* esitteli kaksi vuotta sitten ajatusten- vaihtoa, joka oli virinnyt parinsadan nimekkään suomalaisen, kymmeniä eri tieteenaloja edustavan yliopistovai- kuttajan ehdotuksesta tuoda filosofia peruskouluun<sup>12</sup>. Tuo poikkeuksellisen painokas, minkään eturyhmän pussiin pelaamaton aloite on hukkunut näkyvistä median leväperäisyyden, tuntijakoprosessin ylivarovaisuuden ja fanaattikkovetoisen kärhämöinnin yhteisvaikutuksesta. Tässä lehdessä koulu-uudistukseen palataan laajemmin numerossa 1/13.<sup>13</sup>

## Viitteet & Kirjallisuus

- 1 *Keskisuomalainen* 15/iv/11.
- 2 Ks. Opetus- ja kulttuuriministeriön infosivu tuntijakotyöstä: [http://www.minedu.fi/OPM/Koulutus/koulutuspolitiikka/vireilla\\_koulutus/perusopetus/index.html?lang=fi](http://www.minedu.fi/OPM/Koulutus/koulutuspolitiikka/vireilla_koulutus/perusopetus/index.html?lang=fi) Vrt. koulu-uudistuksesta 2004 väitelleen rehtori Martti Hellströmin blogisummaus: <http://pedagogiikka.blogspot.fi/2012/06/paatos-uudesta-tuntijaosta-on-siis.html>.
- 3 Ks. esim. uskonnonopettaja Kimmo Jaatilan *kotimaa24.fi*-blogikirjoitus 2/vii/12, <http://www.kotimaa24.fi/blogit/article/?bid=187&cid=38903>, jossa hymähdellään eri suuntiin, raivoukonnollisia piirejä myöten. Vrt. vihreitten ex-kansanedustajan Jyrki J. J. Kasvin yllättävänkin samanhenkinen virnuilu YLE-blogissa 16/vii/12. [http://yle.fi/uutiset/jyrki\\_kasvi\\_tuntijaon\\_alma\\_mater/6218565](http://yle.fi/uutiset/jyrki_kasvi_tuntijaon_alma_mater/6218565).
- 4 *Helsingin Sanomat* (1889/1904–) on kiinnittänyt päätoimittajakseen lestadiolaisen liikkeen piirissä varttuneen Mikael Pentikäisen, joka mieli sekä vakuutella vapaamielisyyttään että puolustaa uskonnon ja kirkon tähdellisyyttä. Tämä kirjoittaa *HS*-toimittajissa pinnistettyjä älähdysä riippumattomasta uskontokriittisyydestään. Paitsi SUOL- ja FETO-maikkojen sopuisasti yhteinen mielipidekirjoitus katsomusopetuksen *status quon* puolesta, lehdessä julkaistiin kesällä esseisti Matti Mäkelän ylistyslaulu lestadiolaiselle ahkeruusmentaliteetille (27/vi), kulttuuritoimittaja Jukka Petäjän hortoilleva esse uskon nykymuodoista (14/vii) ja Pentikäisen naisten oikeuksien puolustamiseksi verhottu puheenvuoro uskonnonopetuksen välttämättömyydestä (12/vii).
- 5 Ks. <http://www.kotimaa24.fi/uutiset/politiikka/8713-professoreiden-uskonnonopetuskirjeesta-ristiriitoja>.
- 6 Ongelmallinen uskonnonopetus. *Teologia.fi* 30/iii/12. <http://www.teologia.fi/artikkelit/uskonto-ilmiona/764-ongelmallinen-uskonnonopetus>.
- 7 ”Yhteistä katsomusainetta” esittivät esim. psykologiliitto, rehtoriyhdistys, nuorisotutkimusseura ja kuntaliitto.
- 8 *Suomen Kuvalehti* 21/vii/12. Vrt. Kallioniemen mielipidekirjoitukset: *Kotimaa* 5/vii/12; *Kirkko & Kaupunki* 18/vii/12.
- 9 *Suomen Kuvalehti* 29/vii/12 & *Kotimaa* 26/vii/12.
- 10 *Kirkko & Kaupunki* 1/viii/12.
- 11 Vrt. Förbundet Hem och skola r.f.:n lausunto, jossa puolustettiin edellisen tuntijakotyöryhmän etiikkaehdotusta. Kiusaamisen ja epäviihtymyksen vaatimiin uusiin työvälineisiin viitaten yhdistys katsoi, että on ”suuri tarve suoda oppilaille mahdollisuus pohtia yhdessä luokkatovereittensa kanssa eettisiä ja filosofisia ilmiöitä uskonnollisista kuulumisista riippumatta”.
- 12 *niin & näin* 2/10. Ks. filosofia-aloite: <http://filoaloite.wordpress.com/> ja sen kannattajat: <http://filoaloite.wordpress.com/tukijat/>.

- 13 Keskusteluun sytykettä ovat antaneet esim. seuraavat kolme kirjoitusta. Filosofoeraava ex-valtiosihteeri Risto Volanen elämöi elokuussa ”uustotalitarismista”, jota hän vainusi valtion dikteeraamassa ”yhteisessä katsomusaineessa” (*Suomen Kuvalehti* 33/12). Tähän vastasi SDP:n kansanedustaja, teologian tohtori Ilkka Kantola, joka *Demarin* blogissaan (21/viii/12) myönsi ”yhteisen katsomusopetuksen” väärän kaiun mutta puolusti sen vapaus- ja oikeus-aspekteja, kunnes päätyi yllättäen kannattamaan ”filo-

sofia ja etiikka” -oppiainetta ”tärkeän” mutta nimeltään ”epäonnistuneen” elämäkatsomustiedon tilalle. Uskonnon- ja ET-opetuksen nykytilaa aiemmin jo puolustanut FETO:n puheenjohtaja Ukri Pulliainen taas vastusti ”kaikille yhteistä uskontotietoa”, koska arveli sen olevan ”kai lähinnä uskontojen oppihistoriaa”, siinä missä ”hieno oppiaine” nimeltä elämäkatsomustieto tukee etenkin ajattelutaitoja nojaamalla muun muassa filosofiaan (*Helsingin Sanomat* 3/ix/12).



ravintola

# Telakka



Tullikamarin aukio 3 | 33100 Tampere  
03 225 0700 | fax. 03 225 0740  
carneval@telakka.eu | www.telakka.eu

# Searlen kaksi luentoa



**”Meillä on kyky luoda asioita julistuksilla. Se ei ole taikuutta vaan täysin luonnollista, vaikkakin se tuntuu maagiselta. Tilannetta voi verrata satuihin, esimerkiksi Tolkienin mainioihin kirjoihin. Kun velho Gandalf sanoo demonille, balrogille, ’Et voi tästä kulkea!’, hän julistaa, että hirviö ei voi ylittää siltaa. Se on kulkemattomuusjulistus. Eikä hirviö kykene ylittämään siltaa. Tämä on tietenkin taikuutta. Samanlainen taikuuden tuntu on ihmisten lausumissa julistuksissa ja siinä, miten ne luovat uusia instituutioita. Kaikki inhimillinen todellisuus on rakennettu julistuksin. Näin yhteiskunta toimii.”**

**T**aikuuden tuntu sanojen voimassa ihmetyttää runoilijoiden ja kirjailijoiden lisäksi myös monia nykyfilosofoja. Toukokuussa Helsingissä vierailut filosofi John R. Searle (s. 1932) välittää omaa ihmetystään kristallinkirkkaalla ilmaisulla ja värittää ajatuksensa viihdyttävien esimerkein ja anekdootein. Suomen Kulttuurirahaston Yrjö Reenpää -luennon vetäjäksi kutsuttu professori suosii suoraa puhetta ja kärkeästä debattia. Vierailun aikana Searle esitelmöi kahdesti, kommentoi Searle-lukupiiriläisten artikkeleita pienseminaa-

reissa ja keskusteli kattavasti filosofiastaan.

Berkeleyn yliopistossa edelleen aktiivisesti luennoiva Searle tunnetaan kielifilosofian uranuurtajana, institutionaalisen ontologian tutkijana sekä puheaktiteorian kehittäjänä. Mielenfilosofiassa hän on antanut merkittävän panoksen intentionaalisuutta, tietoisuutta sekä tekoälyn ja ihmismielen suhdetta koskevaan tutkimukseen. Searlen ajatukset ovat vaikuttaneet filosofian ulkopuolella huomattavasti muun muassa lainoppiin, aivo- ja kognitiotutkimukseen sekä kielitieteisiin.

Helsingissä Searle pureutui normatiivisuuden perustaviin kysymyksiin sekä sosiaalisen ontologian ja kielen kytköksiin kahdessa yleisöluennossaan.

## **Etiikan mahdollisuus**

Ensimmäisellä luennollaan Searle kommentoi jo 1964 *The Philosophical Review* -lehdessä ilmestynyttä artikkeliaan ”How to Derive ’Ought’ From ’Is’”. Searle esitteli filosofiaansa vastaamalla kritiikkiin, jota tämä omassa genressään varsin radikaali artikkeli on kerännyt.

Luento alkoi omaelämäkerrallisella kuvauksella filosofian ahdasmielisestä tilasta 1950- ja 60-luvuilla. Searlen mukaan tuolloin ei ollut analyttistä moraalifilosofiaa. Humen laki, joka erottaa tiukasti deskriptiivisen ja normatiivisen tai ”olemisen” ja ”pitämisen”, kuului standardifilosofiseen kalustoon. Arvoarvostelmat sivuutettiin joko tunteellisenä hölynpölynä tai selitettiin pois emotiivismin avulla: ne ovat vain naamioituneita kuvauksia puhujan tunnetiloista. Koska tällaiset kuvaukset nähtiin osana tiedettä, ei filosofiaa eikä etiikkaa saatu pelastettua.

Silloin ajateltiin, että filosofit eivät pysty sanomaan mitään viisasta moraaliiin liittyen, koska filosofian pelikenttänä on kieli ja sen käyttö – eivät faktat tai arvostelmien sisällöt (*matters of fact and value*). ”Filosofia”, Searle selvensi, ”koski siis adverbjeja! Mutta toisinaan myös verbejä, substantiiveja sekä adjektiiveja.” Hän lisäsi naureskellen:

”Luulette varmaan, että filosofia oli silloin tylsää. Kaikkea muuta. Se oli erittäin innostavaa. Edistymme heittämisellä pois melkein kaiken, mitä filosofit olivat vuosisatojen varrella keränneet. Mitä olikaan olla nuori silloin!”

Searlen mukaan filosofia kuitenkin epäonnistuu, jos se ei ota kantaa ihmiselämän tärkeimpiin kysymyksiin. Näin kävi vaikkapa Wittgensteinin *Traktatukselle*. Searle painotti, että arvo- ja normikysymykset ovat erityisesti järjen asia, koska ne ilmaisevat järkiperusteita ihmisen toiminnalle. Raat faktat tai puhtaan deskriptiivinen kieli eivät sitä kykene tekemään, saati ”näyttämään”.

Normatiiviset kysymykset ovat ihmiselämälle kaikkein merkityksellisimpiä – kuinka siis pelastaa etiikka? Searlen todistus moraaliiin perustasta on huomattavan vaatimaton, melkein nöyrä: jotta Jaakko todella lupaisi antaa Ilkalle 100 euroa sanoessaan ”Ilkka, lupaan antaa sinulle 100 euroa”, hänen on sitouduttava siihen, että hänellä on velvollisuus antaa Ilkalle tuo 100 euroa. Koska lupaus luo tämän sitoumuksen,

voidaan olemisesta johtaa pitäminen. Toisin sanoen normatiivisuus seuraa asiointilan kuvauksesta: jos on todella annettu lupaus, niin syntyy välttämättä velvollisuus pitää kyseinen lupaus. Yksinkertaisuudesta ja arkisuudesta huolimatta tämä huomio riittää ravistamaan analyttisen filosofian perusteita.

Searlen näkemystä arvojen ja faktojen yhteydestä on kritisoitu. Eräs vastalauseista vetoaa tiukkaan jaotteluun arvojen subjektiivisuuden ja faktojen objektiivisuuden välillä. Searlen mukaan tässä kömmähdyksessä johtuu siitä, etteivät kriitikot erottele ontologista ja epistemologista tasoa toisistaan. Hän kiteytti kantansa esitelmää seuranneessa keskustelussa:

”Olen aina halunnut sanoa, että arvoista voi tehdä episteemisesti objektiivisia väitteitä, vaikka arvot eivät makoile maailmassa kuten kivet. Etiikka on ontologisesti subjektiivista, ihmisistä riippuvaista. Mutta sitä koskevat väitteet voivat olla episteemisesti objektiivisia.”

Toisin sanoen: vaikka arvot ovat subjektiivisia, niitä koskevat väitteet voivat olla puhujasta ja kuulijasta riippumattomasti tosia tai epätosia. Kun päätelemme normatiivisista syistä toimintaan, päättely ei ole subjektiivista vaan objektiivista.

Toinen keskeinen kritiikki koskee arvoväitteiden hankalaa yleistettävyyttä. Kantin hengessä on sanottu, ettei ”puhdas järki voi olla käytännöllistä”, sillä jälkimmäinen on epämääräinen ja paikoin ristiriitainen. Käytännöllinen järki riippuu myös vaistoista ja haluista.

Tämän vastaväitteen Searle on valmis ohittamaan eräänlaisena bluffina: arvot voivat olla ristiriidassa, mutta ristiriita ei itsessään kumoa arvoja. Esimerkiksi ihminen voi luvata jollekulle murhata toisen ihmisen, mutta hänen sitoumuksensa kunnioittaa ihmiselämää voi ylittää lupauksen edellyttämän sitoumuksen. Aiempi sitoumus voi olla olemassa, mutta jotkut sitoumukset ovat vaativampia – Searlen termein deonttisesti väkevämpiä – kuin toiset. Tämän mahdollistaa

meidän kielellisyytemme. Toisin kuin esimerkiksi koirat, voimme kielellisesti luoda haluista ja vaistoista vapaita syitä toiminnallemme. Moraalissa on kyse juuri tällaisista rationaalisista syistä.

Luento seurannut vilkas keskustelu päättyi yleisökysymykseen, joka koski etiikan tarkoituspäriä. Searle summasi näkemyksensä etiikasta:

”Esimerkiksi Kantin tai Millin vanha ajatus, että meillä täytyy olla jonkinlainen ’algoritmi’, jonka mukaan elää ja toimia, on sekaannus. Kuitenkin etiikassa moraaliarvostelmia voidaan analysoida rationaalisesti. Tämän analyysin ei tarvitse tuottaa algoritmia, systemaattisuus riittää.”

## Kieli instituutioiden perustana

Searlen varsinainen kutsuluento käsittelee aihetta, jonka hän näkee yhdeksi nykyhetken polttavimmista filosofisista ongelmista: miten sosiaalinen todellisuus rakentuu fyysisen maailman varaan? Toisin sanoen teemana oli sosiaalinen ontologia sekä kysymykset yhteiskunnan ja sivilisaation olemassaolosta.

Searle aloitti esittämällä kaksi paradoksia. Ensinnäkin parhaat teorianne maailmasta ovat tieteellisyysfysikaalisia, mutta kokemuksemme on täynnä asioita, joista nuo teoriat eivät näytä kykenevän sanomaan mitään olennaista:

”Me tiedämme, että maailma koostuu atomeista ja partikkeleista. Mutta on myös objektiivinen fakta, että raha on rahaa ja että se toimii tietyllä tavalla. Tämä ei näytä olevan selitettävissä vain atomeilla ja partikkeleilla, joista raha koostuu.”

Jos emme kykene selittämään rahan olemassaoloa, miten voimme selittää esimerkiksi jotain sellaista kuin tietoisuus?

Toiseksi paradokseksi Searle mainitsi ihmisen suhteen eläimeen:

”Me olemme osa eläinkuntaa ja tiedämme tämän, mutta silti eroamme

koko eläinkunnasta radikaalisti! Minun edesmenneet koirani, siis Frege, Russell, Tarski ja Ludwig, osasivat vaikka mitä, mutta heillä ei ollut rahaa tai asuntolainoja.”

Searle lähti purkamaan näitä solmuja instituution käsitteellä. Instituutionaaliset faktat – kuten avioliittojen ja rahan olemassaolo – riippuvat puhtaasti sitoumuksista: raha lakkaa olemasta, kun riittävän moni lakkaa uskomasta painomustekuvioituun paperi-pellavasekoitteeseen tai bitteihin tietokoneen muistissa käypänä vaihdon välineenä.

Perustana institutionaaliselle todellisuudelle ovat tietyt oikeuksia ja velvollisuuksia koskevat toiminnot, joita Searle kutsuu ”statusfunktioiksi”. Esimerkiksi käypä pastorin mahdollisuus julistaa avioliitto. Voimme kielellisesti liittää tiettyjä statusfunktioita henkilöihin (pastori), esineisiin (raha) tai jo olemassa oleviin instituutioihin (oikeusistuimen valtuuksien muuttaminen). Funktiot asetetaan tekemällä julistus eli deklaraatio, jota tarpeeksi moni ihminen pitää sitovana. Status tulee tällöin yleisesti hyväksytyksi: sitä koskee jaettu intentio. Intentiot ovat ontologisesti subjektiivisia, mutta

tapa, jolla ne on jaettu, tekee niistä epistemologisesti objektiivisia.

Näin ollen Searle vastustaa näkemystä kielestä puhtaasti faktoja esittävänä systeeminä. Tällainen käsitys kielestä on köyhä. Faktojen esittämisen lisäksi luomme asiainiloja kielellämme: julistamme, lupaamme, pyydämme ja niin edelleen. Tätä kielellisen toiminnan luokkaa Searle kutsuu J. L. Austinin jäljissä puheakteiksi.

Searle keskusteli teoriansa mahdollisista ongelmakohdista. Painavimman vastaväitteen mukaan teoria mahdollistaa uusien asioiden luomisen tyhjästä. Searlen ratkaisu on, että kaikki uudet statusfunktiot syntyvät kielen varaan. Kieli on perustava instituutio, joka tarvitaan sosiaalisen todellisuuden rakentamiseen. Näin ollen kieli itse kokonaisuutena ei voi olla statusfunktio, sillä se vaaditaan statusfunktioiden luomiseen. Vastaavasti kieli ei myöskään ole peli, koska kaikki pelit edellyttävät kieltä sääntöjensä määrittämiseen.

Vielä radikaalimmin Searle väitti, että sivilisaatio koostuu statusfunktioiden jatkuvasta uusintamisesta kielessä. Esimerkiksi Obaman statusfunktio, hänen presidenttitytensä,

mainitaan aina kun hän esiintyy televisiossa. Muut eläimet eroavat ihmisistä, koska ne eivät kykene synnyttämään statusfunktioita kielellisesti saati ylläpitämään niitä.

Searlille statusfunktioiden järjestelmä on yhtä kuin vallan perusta. Statusfunktiot kantavat deonttista voimaa eli oikeuksia ja velvoitteita sekä auktoriteettia. Näin ollen sivilisaatiomme kannalta keskeisiksi nousevat deklaratitit eli julistavat puheaktit: vaadimme toisia sitoutumaan siihen, että jokin asia voidaan lukea toiseksi asiaksi. Esimerkiksi Euroopan keskuspankin johtaja voisi julistaa, että riemastuttavan värikkäiden paperi-pellavalappusten sijaan vaihdon välineeksi kelpaavat vain ja ainoastaan Immanuel Kantin *Puhtaan järjen kritiikistä* irti revityt sivut. Tällöin rahan instituutiota neuvotellaan uusiksi – mikäli laajamittainen sitoumus syntyy, uusi instituutio on luotu ja vanha kuoppattu.

Searle lopetti kutsuesitelmänsä lupaukseen: ”Niin, tämä on vasta tutkimuksen alku!”

**K. Severi Hämäri ja  
Markus Neuwonen**

Valokuva: Heikki Tuuli / Suomen Kulttuurirahasto

## Tie ulos sekaannusten rämeiköstä Vastausvuorossa John R. Searle

**Helsingin luentojen jälkimainingeissa professori Searle avasi *niin & näin*lle näkemyksiään filosofian nykytilasta. Puheeksi nousivat menetelmälliset sudenkuopat, tieteidenvälisyys ja paluu tietämisen perustaan.**

**Mikä on mielestänne viimeisen puolen vuosisadan dramaattisin muutos filosofisessa tutkimuksessa?**

Filosofia ei ole viimeiseen viiteenkymmeneen vuoteen kohdannut valankumousta. Muutos on ollut hidaskin ja kaikkea muuta kuin dramaattinen.

Kaikkein merkittävin seikka on analyyttisen filosofian rappeutuminen... se ei ole enää sitä mitä ennen. Nykyään kaikkialla formalisoidaan aivan liikaa, ja useimmat analyyttiset filosofit eivät enää hahmota, mitä he itse asiassa ovat tekemässä.

Mutta samaa sanottiin minun

sukupolvestani, kun olin opiskelija, että me emme tiedä, mitä olemme tekemässä. Joten mene ja tiedä.

Sen sijaan näen yhteydet muihin tutkimusaloihin, esimerkiksi aivotutkimukseen, tärkeinä filosofialle. Omassa työssäni nämä yhteydet ovat aina vain lisääntyneet. Tähtään



tieteen ja filosofian limittämiseen, vaikka se ei tunnu olevan kovin tyyppillistä. Useimmat filosofit pyrkivät toisaalle, erikoistumiseen ja etäännyttämiseen tieteestä. Se on hallitseva trendi.

Analyttinen filosofia on parasta, mitä filosofian piiristä löytyy, mutta suurin osa analyttisistä filosofeista on hukannut tutkimuksensa suunnan. Syynä on suhteeton muodollisten menetelmien käyttö. Otetaan esimerkiksi vaikkapa mahdollisten maailmojen semantiikka. Se ei selitä mitään. Formalisoinnissa syntyy ainoastaan uusi tapa kuvata asioita, mutta syvää ymmärrystä ei näin kerry. Jos kaikki korpit ovat mustia, niin kaikki ei-mustat ovat eikorppeja, eikö vain? Mutta eihän tuo

selitä mitään, eikä se millään tavoin lisää ymmärrystämme.

**Mitä pidätte kaikkein nurinkurisimpana asiana nykyfilosofiassa?**

Kaikki filosofia ei ole analyttistä, kuten varmasti tiedät. Nykyinen analyttinen filosofia ei kaikkine vikoineenkaan ole hullunkurista. Se on vain eksyksissä. Sen sijaan dekonstruktio ja koko postmodernismin aikakausi – se on kaikkiaan vain tyhjää puhetta, *bullshittiä*.

**Mikä kiinnostaa teitä parhaillaan?**

Epistemologia länsimaissa sitten Descartesin. Harhan ja fenomenalisen objektin suhde toisiinsa. Descartesin virhe oli samastaa illuusion ja maailmallisen havainnon rakenteet toisiinsa, ja muut ovat seuranneet

perässä. Yksi projekteistani on selvittää, missä tarkalleen tämä virhe on tapahtunut, ja palauttaa epistemologia jaloilleen.

Toinen seikka, jota tutkin parhaillaan, on raaka fenomenologia. Kuinka välttää lopputulos, että kaikki mitä näemme on vain aistinsisältöjä? Kuinka selitämme kokemuksen todellisuudesta ilman, että vajoamme empirismiin ja *sense data* -teorioihin? Tätä varten tarvitsemme paremman ymmärryksen havainnon ja kokemuksen ilmauksista. Siten opimme, miten kokemus pohjaa konkreettiseen maailmaan ja raakaan fenomenologiaan, tiedämme miten rakennetaan tämä yhteys.

*K. Severi Hämäri*

TAPANI KILPELÄINEN

# Itselliseen itsemurhaan

## Haastattelussa Michael Cholbi

**Michael Cholbi opettaa filosofiaa Kalifornian osavaltion polyteknisessä yliopistossa Pomonassa. Moraalipsykologiaan ja soveltavaan etiikkaan erikoistunut professori on tarkastellut itsemurhaa filosofisesti lähes viidentoista vuoden ajan. Viime vuoden lopulla julkaistiin hänen teoksensa *Suicide. The Philosophical Dimensions*.**

**Olet kirjoittanut itsemurhasta laajasti, useita artikkeleita ja hiljattain vielä kirjan. Mikä sai sinut alun perin kiinnostumaan aiheesta?**

Kiinnostukseni itsemurhaan kehkeytyi vähitellen ja suurelta sattumalta. Osallistuin jatko-opiskelijana Kantin etiikkaa käsittelevään seminaariin ja minun oli todella vaikea keksiä sopivaa aihetta tutkielmalleni. Kysyin työni ohjaajalta, onko kukaan eritellyt huolellisesti Kantin argumentteja itsemurhan moraalisen kieltämisen puolesta. Hän antoi ymmärtää, että argumentteja oli käsitelty mutta etteivät keskustelut olleet olleet kovin valaisevia. Päädyin kirjoittamaan tutkielman aiheesta, ja lopulta paperi muuttui vuonna 1999 artikkeliksi ”Kant and the Irrationality of Suicide”.

Suunnilleen samoihin aikoihin olin hyvin kiinnostunut siitä, mitä filosofit – erityisesti Rawls – sanoivat epäidealisista moraalista ja politiikkateorioista. Sitten kirjoitin itsemurhien ehkäisemisestä toisen artikkelin, jossa analysoin sitä epäideaalisen moraaliteorian ongelmana. Voidakseni kirjoittaa paperin minun täytyi syventyä kysymykseen, joka on keskeinen kantilaisten tavalle pohtia itsemurhan etiikkaa: ovatko suisidaaliset toimijat täysin rationaalisia? Tämä johti minut laajaan psykologiseen ja psykiatriseen itsemurhaa käsittelevään kirjallisuuteen. Minuun vaikutti erityisesti Kay Jamisonin teos *Night Falls Fast* (1999).

Hän kirjoittaa aiheesta sekä akateemisena psykologina että henkilönä, jolla on ollut mielenterveysongelmia sekä itsemurha-ajatuksia.

Minusta itsemurha on kiinnostava ongelma, koska se liittyy käytännöllisesti katsoen kaikkiin filosofian osa-alueisiin. Pelkästään etiikan alueella itsemurha herättää kysymyksiä oikeuksista ja hyvästä: mitä on hyvinvointi tai hyvä elämä. Moraalifilosofiassa myös pohditaan, onko itsemurha sallittavaa tai jopa velvollisuus. Itsemurha sivuaa niin ikään monia metafysiikan kysymyksiä: persoonallista identiteettiä, kuolemattomuutta ja niin edelleen. Lisäksi se nostaa esiin erittäin vaikeita moraalipsykologisia kysymyksiä, jotka liittyvät intentionaalisuuteen ja rationaalisuuteen. Kysymys itsemurhasta johtaa myös laajempiin ”eksistensiaalisiin” pohdiskeluihin ihmiselämän merkityksestä ja tarkoituksesta. Se on siis filosofisesti hedelmällinen aihe.

**Filosofit ovat kirjoittaneet paljon itsemurhan rationaalisuudesta, ja hyvin usein he tuntuvat ajattelevan, että itsemurha voidaan oikeuttaa jos ja vain jos se on rationaalinen. Toisaalta eräät John Donnellyn kaltaiset filosofit ovat väittäneet, ettei itsemurha voi koskaan olla rationaalinen valinta – enintään se voi olla arationaalinen valinta. Miten tärkeää rationaalisuus mielestäsi on, kun itsemurhaa pyritään arvioimaan moraalisisessa mielessä?**

En hyväksy Donnellyn kantaa, jota myös Christopher Cowley ja Philip E. Devine puolustavat. Väite, jonka mukaan itsemurha on arationaalinen, tuntuu riippuvan kahdesta oletuksesta. Joko otaksutaan, että on yksinkertaisesti epäkoherenttia väittää itsen ja oman tulevaisuuden tuhoavaa tekoa rationaaliseksi tai irrationaaliseksi, koska rationaalisuus suuntautuu tulevaisuuteen. Tai sitten ajatellaan, ettei itsemurhaa voi pitää rationaalisenä tai irrationaalisenä, ellemmme pysty vertaamaan kuolleen olemisen tilaa ja elossa olemisen tilaa käsitettävällä tavalla.

En kiistä sitä, että rationaalisuus suuntautuu tulevaisuuteen. Ymmärrän myös itsemurhan johtavan kuolemaan, toisin sanoen siihen, että meiltä katoavat olemassaolon jatkumisen käytännölliset perusteet. Niinpä olen samaa mieltä siitä, ettemme voi verrata elossa olemista kuolleen olemiseen, sillä kuolleen olemisen ei ole mitään kenellekään. Siitä huolimatta kummassakin edellä mainitsemistani oletuksista tehdään se virhe, ettei niissä tunnisteta mahdollisuutta puhua mielekkäästi rationaalisista teoista vertailemalla elämän vaihtoehtoisia suuntia. Suisidaalinen henkilö valitsee lyhyemmän elämän, ja voimme epäilemättä kysyä mielekkäästi, onko ihmisen rationaalisempaa päättää elämänsä aivan lähitulevaisuudessa kuin joskus myöhemmin. Emme vertaa elossa olemista kuolleen olemiseen,

vaan vertaamme kahta mahdollista elämää. Ei varmasti ole epäkoherenttia vertailla kahta mahdollista elämää rationaalisesti.

Nähdäkseni väite ”itsemurha voidaan oikeuttaa jos ja vain jos se on rationaalinen” on tautologia tai lähellä sitä. Mutta koska kysyt rationaalisuuden ja *moraalisen* oikeuksen suhdetta, asiat muuttuvat mielestäni erittäin monimutkaisiksi. Eräät itsemurhat voivat olla moraalisesti vääriä, vaikka ne ovatkin rationaalisia siinä mielessä, että ne ovat punnittuja ja henkilön etujen mukaisia. Ajatellaan vaikkapa vanhempaa, jonka itsemurha voi olla harkittu, mutta hänen kuolemansa järkyttäisi hänen lapsiaan ja jättäisi heidät oman onnensa nojaan. Onhan niin, että vaikka itsemurha on omien rationaalisten etujemme mukainen, se ei usein ole muiden ihmisten rationaalisten etujen mukainen.

Sosiaalietiikan tai sosiaalipolitiikan näkökulmasta ihmisen itsemurhan ei sitä paitsi tarvitse olla täysin rationaalinen tai kaikkein rationaalisin vaihtoehto, jotta hänellä olisi oikeus tehdä se. Jos itsemurha on perusoikeus, emme yleensä rajoita ihmisten vapautta, vaikka he eivät harjoittaisikaan sitä täysin rationaalisesti. Ihmisellä on esimerkiksi oikeus sijoittaa rahansa harkitsemattomasti tai irrationaalisesti.

Aiheen vaikeus piilee siinä, että itsemurha liittyy moniin mielenterveydellisiin ongelmiin, jotka hei-

kentävät rationaalisuutta eri tavoin. Näin ollen kannatan tietyissä rajoissa pysyttelevää itsemurhien ehkäisemistä tilanteissa, joissa meillä on evidenssiä siitä, ettei ihminen ole edes *vähimmäisen* rationaalinen. Voisi siis sanoa minun uskovan, että itsemurha voi olla moraalinen oikeus, vaikka se ei olisi täysin rationaalinen teko, mutta ei silloin, kun se ei ole edes vähimmäisen rationaalinen teko. Uskon myös (ja tässä luulen olevani moraalifilosofien vähemmistössä), että itsemurha voi olla rikkomus itseen kohdistuvia velvollisuuksia kohtaan ja täten väärin. Mutta korostan taas, ettei tämä tarkoita sitä, ettei ihmisillä koskaan ole oikeutta itsemurhaan. Nähdäkseni meillä voi olla oikeus tehdä itsellemme väärin.

**Kirjasi *Suicide. The Philosophical Dimensions* on tietysti suunnattu filosofeille ja filosofian opiskelijoille, mutta luuletko, että filosofisesta näkökulmasta itsemurhaan voisi olla hyötyä suurelle yleisölle? Ajattelen lähinnä mielen-terveysammattilaisia mutta myös ihmisiä, jotka saattavat harkita itsemurhaa.**

Ehdottomasti. Yksi työni tavoitteista on ollut saattaa filosofit ja muut ammattilaiset yhteen keskustelemaan itsemurhasta. Haluan rohkaista ihmisiä sanomaan avoimesti, että heillä on itsemurha-ajatuksia – tai että heillä on ollut niitä aiemmin tai on niitä silloin tällöin. Valitettavasti itsemurhaan

liittyy edelleen paljon stigmatointia ja häpeää. Uskon vahvasti, että ne vähenisivät, jos vain saisimme ihmiset tunnustamaan itsemurhan ja itsemurha-ajatusten todellisuuden. Jo asiasta puhuminen vaikuttaa itsemurha-ajatuksiin voimakkaasti.

Olen Millin kanssa samaa mieltä siitä, että jos painavaan kysymykseen tartutaan yhteiskunnallisesti, kysymykseen saadaan yleensä parempi vastaus. Niinpä vertaan kantaani mielelläni näkemykseen, jonka Bill Clinton esitti abortista 1990-luvulla: tahtoisin, että se olisi turvalista, laillista ja harvinaista. Toivon laajemman yhteiskunnallisen itsemurhakeskustelun aloittamisen saavan aikaan sen, että ne harvat itsemurhat, jotka tehdään, ovat aidosti perusteltuja.

## Kirjallisuus

- Cholbi, Michael, Kant and the Irrationality of Suicide. *History of Philosophy Quarterly*. Vol. 17, No. 2, 2000, 159–176.
- Cholbi, Michael, Suicide Intervention and Non-Ideal Kantian Theory. *Journal of Applied Philosophy*. Vol. 19, No. 3, 2002, 245–259.
- Cholbi, Michael, *Suicide. The Philosophical Dimensions*. Broadview Press, Peterborough 2011.
- Jamison, Kay Redfield, *Night Falls Fast. Understanding Suicide*. Vintage Books, New York 1999.

OLLI HERRANEN

# Taloudellisten arvojen paradoksit

**On tyypillistä tehdä kapitalismiin liittyvistä kysymyksistä subjektiivisia arvokysymyksiä. Kapitalismi nähdään automaattisesti inhimillistä hyvinvointia lisäävänä järjestelmänä, ja toisaalta kapitalismin rakenteellinen logiikka sivuutetaan.<sup>1</sup> Tässä ajattelussa kuluttaja on kuningas ja yrittäjä markkinatalouden sankarihahmo. Tarina ei kuitenkaan kerro, kuinka kuluttaja tai yrittäjä asettuvat osaksi markkinoita.**

**E**nnen globaalien talouskriisien alkamista ehkä merkittävin talouskasvun ideologiaa uhkaava tekijä oli huoli ympäristöstä. Teppo Eskelinen kirjoittaa aiheesta oivaltavasti *niin & näin* -numerossa 3/06. Artikkelissaan ”Kestävän kehityksen paradoksit”<sup>2</sup> hän viittaa YK:n maailmankomission raporttiin *Yhteinen tulevaisuutemme*<sup>3</sup>, jossa pyrittiin luomaan ”perusta uudenselälle politiikalle, joka yhdistäisi kehityksen ja ympäristön näkökohdat. [...] [R]atkaisuksi lanseerattiin ’kestävän kehityksen’ käsite.”

Eskelinen kritisoi jatkuvan talouskasvun perustelemiseksi luotua kestävän kehityksen käsitteistöä. Se patistaa kehittyviä maita suurempaan markkinaorientaatioon, jonka tarkoitus on maksimoida ihmis- ja luonnonresurssien käytön tehokkuus. Näin resurssit ovat laskennallisesti hallittavia ja linjassa markkinamekanismin perusedellytyksen kanssa – niille voidaan asettaa hinta.

Tässä tulkinnassa kestävän kehityksen paradoksi on pyrkimys ratkaista jatkuvan talouskasvun ja ympäristön ristiriita tilanteessa, jossa ”[ympäristö]resurssi [...] ei ole itsessään arvokasta, vaan ainoastaan potentiana ja välineenä saada aikaan toivottu lopputulos. Taloudellinen ajattelutapa riisuu asioilta arvon sinänsä ja katsoo niitä ainoastaan

raaka-aineina”. Tämä johtopäätös on linjassa Marxin kapitalismikritiikin kanssa.

Marxille kapitalistisen tuotantotavan ainoa pyrkimys on pääoman arvon lisääminen, jonka välineenä on työn ja tuotannon organisointi. Tuottavaa toimintaa ei siis harrasteta hyvinvoinnin vaan pääoman arvon lisäämiseksi. Kuten Eskelinen toteaa, keskustelu kestävästä kehityksestä ei koske sitä, ”miten perustarpeet voivat tyydyttyä, vaan miten taloudellinen kehitys voi jatkuu”. Tämä on marxilaisesta näkökulmasta merkittävä huomio: kapitalistinen talous ei *ensisijaisesti* pyri vastaamaan inhimillisiin tarpeisiin vaan lisäämään pääoman arvoa. Keskeinen väline tässä toiminnassa on pääomamuodossa oleva raha.

## Indifferentti talous

Raha kysyntää ilmaisevana vaihdannan välineenä on irrallinen yksittäisistä vaihtajista ja heidän arvostuksistaan. Tämän seurauksena syntyy kysyjien ja tarjoajien suhteen itsenäistynyt ”arvojen piiri”. Georg Simmel toteaa *Rahan filosofiansa*:

”Taloudellisten transaktioiden tekninen muoto tuottaa arvojen piirin, joka on enemmän tai vähemmän täydellisesti irrallaan subjektiivis-persoon-

nallisesta rakenteesta. Vaikka yksilö ostaa, koska *hän* arvostaa ja haluaa kuluttaa esineen, hänen kysyntänsä on ilmaistu vaikuttavasti vain vaihdannan välineen kautta.”<sup>4</sup>

Tätä ajatusta voi pilkkoa Marxin *Pääomassa* hyödyntämän klassisen käsiteparin *käyttöarvo* ja *vaihtoarvo* avulla<sup>5</sup>. Käyttöarvo on mihin tahansa tavaraan sidottu puhtaasti laadullinen määre, joka määrittyy sen jotain tarvetta tyydyttävien ominaisuuksien perusteella. Käyttöarvot kohtaavat toisensa markkinoilla määrällisten vaihtoarvojen suhteuttamina. Tavaroihin sisältyy siis kaksinaisuus: niillä on toisaalta käyttöarvo, jonka määrittää sen hyödyllisyys ihmiselle, mutta samalla niillä on myös rahamääräisesti ilmaistu vaihtoarvo, joka muodostuu markkinoilla suhteessa toisiin tavaroihin.

Näiden arvomuotojen yhteydestä syntyvä *tavaramuoto* on työllä muokattujen resurssien ja yhteiskunnallisten suhteiden ruumiillistuma. Tavaraksi kelpaa mikä tahansa vaihdettava, oli se sitten työtä, tietoa, maata, rahaa tai kulu-tustavaraa. Tavaralla voi olla käyttöarvoa, vaikkei se koskaan päätyisi markkinoille, mutta tällainen tavara ei ole kapitalistisen vaihdannan piirissä. Kapitalistisessa tuotantotavassa tavarankäyttö on tulla

vaihdetuksi markkinoilla ja lisätä pääoman arvoa.

Raha taas sulkeutuu kaikkien muiden tavaroiden ulkopuolelle ”yhteiskunnallisesti päteväksi vastikemuodoksi”<sup>6</sup>. Tämä tarkoittaa sitä, että raha toimii yleisenä mittapuuna kaikille markkinoille tuotetuille tavaroille. Toisaalta raha on myös käytännön väline kaupallisen toiminnan organisoimiseksi.

Asiaa voi ajatella yksinkertaisen esimerkin kautta: Jos lapselle antaa rahan, hänen ei tarvitse ymmärtää sen metafysiikasta mitään mennessään kauppaan. Kun lapsi antaa sen vastineeksi karamellista myyjälle, hän oppii vaihtamisen ja rahan luonteen käyttämällä rahaa. Myös myyjältä vaaditaan yhtä vähän metafysiikan tuntemusta – vain pieni määrä laskutaitoa riittää. Välineenä ja vastikkeena rahalla on siis yleisiä ominaisuuksia, jotka ovat yksittäisen ihmisen tahtotilasta ja kunkin henkilökohtaisista arvoista riippumattomia.

Raha välineenä ja vastikemuodossa on välinpitämätön, *indifferentti* suhteessa käyttäjiinsä. Se ei ota kantaa suuntaan taikka toiseen, miten sitä käytetään. Toisaalta käyttäjän suhde rahaan on ambivalentti. Hän voi olla subjektiivisella tasolla rahasta mitä mieltä tahansa, mutta käyttäessään sitä hänen on pakko hyväksyä rahajärjestelmään sisältyvät yleiset ehdot.

Vaikka kukin tekee itse omat ostopäätöksensä, käytetään niiden ilmaisemiseen rahaa. Subjektiivisia arvoja ei voi rahan välityksellä ilmaista kuin yhdellä tavalla – kuluttamalla. Kuluttaminen taas tapahtuu markkinoilla, jossa rahamääräiset voitot ovat ensisijainen toimintaa ohjaava periaate.

### Return On Investment

Useimpien yritysten toimintaa ohjaa viimekätisesti yksinkertainen *Return On Investment* -periaate (ROI). ROI tarkoittaa suorituksen arviointia sijoitukselle saadun voiton perusteella. Huolimatta yritysten muista arvoista tai mahdollisesta pyrkimyksestä toiminnan laadulliseen arviointiin

suoriutumisen lopullinen mittari on yleisesti ROI.<sup>7</sup>

Kun tuotannollista toimintaa ohjaa ROI-periaate, näyttyvät kaikki perinteiset tuotannontekijät – työ, maa ja raha tai pääoma – vain hyödynnettävinä resursseina ja välineinä päämäärän eli voiton saavuttamiseksi. Ihmiset tarvitsevat maan tarjoamaa hyvinvointia, mutta hyvinvoinnin syntyminen edellyttää ihmistyötä. Ihmiset siis tarvitsevat myös työpaikkoja, mutta kapitalismissa työpaikat syntyvät investoinneista. Investoinnit taas ohjautuvat sinne, mistä ne saavat voittoa ja veätyvät sieltä, missä sitä ei ole saatavilla.

Tämän logiikan kohdatessa subjektiiviset arvot syntyvät ongelma. Tavaraa tuotetaan vain markkinoita varten. Markkinat puolestaan noudattavat investointi- eli pääomalogiikkaa. Subjektiiviset arvot saattavat olla mitä tahansa, mutta markkinoilla ne tulevat vaikuttavasti ilmaistuksi vain rahan välityksellä. Toisaalta ihmiset voivat kuluttaa vain jo markkinoille tuotettuja tavaroita. Näiden tavaroiden tuottamiseksi pääoman täytyy päästä käsiksi kaikkiin resursseihin sen omilla ehdoilla. Kaikella pitää olla hinta ja kaiken tulee olla riittävän vapaasti hyödynnettävissä.

Toisaalta hajautuva, lisääntyvä ja yritysten näkökulmasta anonyymi sijoittajien joukko odottaa investoinneilleen vastinetta kilpailullisilta markkinoilta. Vaikka erilaiset piensijoittamisen muodot ja mikroluotot lisääntyvät, eivät ne uhkaa pääomalogiikkaa. Tästä todistaa historiallisen räjähdyksmäisesti kasvanut finanssisektori. Voitto otetaan sieltä, missä sitä on parhaiten saatavilla. Voitoilla ei tarvitse olla juuri mitään tekemistä reaali tuotannon kanssa.

### Subjektiiviset arvot ja objektiiviset pakot

Kapitalismi *sinänsä* ei tähtää mihinkään muuhun kuin pääoman arvonnäkökulmaan. Porvarillinen arvopuhe taas sitoo taloudellisen toiminnan vastuun kuluttajan valintoihin ja tuotteen loppukäyttäjään

eli yksilökuluttajan subjektiivisiin arvoihin. Markkinoilla subjektiiviset arvot vaikuttavat kuitenkin vain siihen, mitä kulutustavaroita mahdollisesti tuotetaan ja kuinka paljon.

Yleisesti tavarantuotantoa ohjaa puhdas voittojen tavoittelu. Tämän vuoksi talouskasvulle asetettavat esteet – kuten ympäristöresurssin käytön rajoittaminen – tuottavat aina työttömyyden kaltaisia epätoivottuja ilmiöitä. Toisaalta vaikka tavaran määrä lisääntyy jatkuvasti, ei kapitalistisessa järjestelmässä ole mitään mekanismia, joka liittäisi talouskasvun automaattisesti inhimillisen hyvinvoinnin kasvuun.

Vaikuttaisi siltä, että porvarillinen arvopuhe pyrkii kussakin ajan hetkessä siunaamaan taloudellisen *status quon*. Tämän filosofian subjekti ja päämäärä – talouskasvu – pitää kuitenkin asettaa osaksi tuotantosuheteita, jolloin talouden, ympäristön sekä inhimillisten arvojen ja tarpeiden tyydytyksen paradoksit repeävät auki.

### Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Viimeaikaisesta keskustelusta ks. esim. Paul Lillrank, *Maailmanparantaja. Miksi porvarilliset arvot voittavat populismin ja totalitarismin*. Taloustieto Oy, Helsinki 2011; Matti Apunen, Pää pystyy kapitalisti! *Yhteiskuntapolitiikka* 2/12, 186–190; Tuomas Enbuske, *Ajatusalennusmyynti. Yhdessä helpointa hokemaa taloudesta*. Taloustieto Oy, Helsinki 2012.
- 2 Teppo Eskelinen, Kestävän kehityksen paradoksit. *niin & näin* 3/06, 73–81.
- 3 Ympäristön ja kehityksen maailmankomissio, *Yhteinen tulevaisuutemme*. Valtion painatuskeskus & Ympäristöministeriö, Helsinki 1988.
- 4 Georg Simmel, *The Philosophy of Money* (Philosophie des Geldes, 1907). Käänt. Tom Bottomore & David Frisby. Routledge, London 1990, 79. (Vrt. *Rahan filosofia*. Lyh. suom. Panu Turunen. Ranskan, Turku 1997.)
- 5 Karl Marx, *Pääoma. Kansantaloustieteen arvostelua. Osa 1: pääoman tuotantoprosessi* (Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie, 1864). Suom. Antero Tiusanen. Progress, Moskva 1974.
- 6 Sama, 91.
- 7 Alan M. Rugman & Richard M. Hodgetts, *International Business*. Prentice Hall, New Jersey 2003, 232–234.

# Hyvinvointivaltion kohtalo

**Björn Wahlroosin uusliberalistinen utopia ajaa taloudellista tehokkuutta ilman julkista turvaverkkoa. Valtavirtainen talousajattelu haluaa sekä tehokkuuden että turvaverkon. Yhtälö voi kuitenkin olla hankala toteuttaa.**

Pankkiiri Björn Wahlroosin kirjassaan *Markkinat ja demokratia. Loppu enemmistön tyrannialle* (2012) esittämä näkemys markkinayhteiskunnasta on saanut runsaasti huomiota. Timo Harakan tyrmystä (HS 17/iv/2012) paheksunut ministeri Alexander Stubb joutui blogissaan (19/iv/2012) korostamaan Wahlroosin ansioita syvälisenä ajattelijana. Kukin näkee mitä näkee, mutta mikä on Wahlroosin ajattelun poliittinen merkitys?

## Uusliberalististin oppi

Wahlroos painottaa kirjassaan taloudellisen tehokkuuden ihannetta. Hän kuitenkin myöntää, ettei tehokkuus voi toteutua ilman merkittäviä ehtoja ja oikeaa toimintatapaa, joka huomioi talouden lainalaisuudet.

Perussääntöjen tulee olla kunnossa. Tarvitsemme lakeja, sääntelyä ja luottamusta, jotka ulottuvat omistusoikeuden suojelusta kilpailupolitiikkaan, tiedotussääntöihin ja sisäpiiriin kauppojen kieltämiseen. (308) Liiketoimintakustannukset tulee minimoida. Niiden alentaminen on Euroopan taloudellisen yhdenytymisen, kauppa- ja tullisopimus GATTin ja Maailman kauppajärjestö WTO:n *raison d'être* (361). Rahoitusjärjestelmän vapaus on sallittava. Sen riskitasoa voi säännellä tiukentamalla rahoituslaitosten vakavaraisuussääntöjä, mutta tämä johtaa viime kädessä vähäisempään talouskasvuun ja hyvinvointiin (326). Hyvinvointivaltiota on karsittava, mikä tarkoittaa esimerkiksi puuttumista budjettialijäämiin (356).

Wahlroos vaatii poliittisen päätöksenteon rajoittamista ja kansalaisten suojelua päättäjien (mieli)vallalta. Poliittista päätäntää ei voi

tyystin välttää, koska markkinat eivät kykene hoitamaan kaikkia tehtäviä. Poliitiikan välinein voidaan myös puuttua markkinoiden tulonjakoon. (328) Demokratialla on kuitenkin taipumus laajentua yli luonnollisten rajojensa. Niinpä demokratiaa on suitsittava harkittujen perustuslakien, viisaiden perinteiden, hyvin toimivien markkinoiden ja vapaan median avulla. (349) Ammattiekonomistit voivat myös huomauttaa, että useimmiten markkinat tuottavat tehokkaammin käytännöllisesti katsoen minkä tahansa tavarain tai palvelun, mukaan lukien eräät julkiset palvelut (329–330).

Wahlroosin demokratiakäsitys tuo mieleen poliittisen päätöksenteon ongelmia korostavan julkisen valinnan koulukunnan, jossa politiikka ymmärretään eri intressiosapuolten väliseksi taisteluksi ilman ajatusta ”yhteisestä hyvästä”. Monet Wahlroosin huomioista kuulostavat tutuilta myös ajankohtaista talouskeskustelua seuranneille tai taloustieteelliseen demokratiakäsitykseen perehtyneille. Harvempi tosin haluaa myötäillä Wahlroosia hänen hyvinvointivaltion kritiikissään.

## Talousajattelu ja tehokkuuden ihanne

Jotta voisimme huolehtia hyvinvoinnista, talouden perusasioiden täytyy olla kunnossa. Yleisen näkemyksen mukaan tämä vaatii asioita, joihin Wahlrooskin kiinnittää huomiota: sitoutumista yhteisiin sääntöihin, tehokasta taloudenhoitoa ja tulonjaon tasaamista. Wahlroos tiettenkin esittää nämä vaatimukset omalla tavallaan, tarkoitushakuisesti. Vaaditut säännöt tukevat markkinatalouden laajentamista, usko valtion rooliin taloudellisen tehokkuuden tavoitte-

lussa on mitätön, eikä tulonjakoa saa tehdä hyvinvointivaltion tasa-arvoihanteen näkökulmasta.

Wahlroosin painotukset kuvaavat hänen ajattelijanluonnettaan. Ideologisella tasolla hän korostaa lähinnä (yli)yksilöiden oikeutta rikastua. Wahlroosin teoreettinen ajattelu puolestaan ilmentää yksioikoista käsitystä yhteisestä päätöksenteosta. Samalla entinen kansantaloustieteen professori sortuu valikoivaan (talous)historian luentaan, kuten Timo Harakka *Helsingin Sanomien* arviossaan muistuttaa. On myös huomattava, ettei Wahlroos enää edusta akateemista taloustiedettä vaan finanssimailmaa. Hän ei esimerkiksi tunne uudemmpaa taloustieteellistä tutkimusta tai huomioi kriittisempää nykykeskustelua.

Monilla taloustieteilijöillä onkin teoreettisia tai ideologisia syitä vastustaa Wahlroosin näkemyksiä. Markkinoiden laajentuminen ei aina ole hyvä asia. Mikäli tavoitellaan muutakin kuin taloudellista hyötyä, julkinen omistus saattaa olla yksityistämistä parempi vaihtoehto. Valtio voi niin ikään edistää taloudellista tehokkuutta vaikkapa aktiivisella raha- ja finanssipolitiikalla tai monopolilainsäädännöllä. Monen mielestä myös tulonjaon tulisi noudattaa jotakin yleisesti hyväksyttyä mallia. Tasaisemmalla tulonjaolla on saatu aikaan hyviä taloudellisia tuloksia esimerkiksi Pohjoismaissa.

Silti Wahlroosin osoittamaa tietä ei kaikilta osin ole helppo väistää. Globaalin talouden puitteissa taloudellisen tehokkuuden tavoittelu on nimittäin saanut niin vahvan aseman, ettei sen luomia rajoitteita hyvinvointiyhteiskuntaa tukevalle politiikalle voi sivuuttaa.

Keskustelussa on toki nostettu esiin tehokkuusajatteluun kytkey-

tyviä huolia, kuten globalisaation aiheuttama epävarmuus, työmarkkinoiden muutokset tai epätasainen tulonjako. Vaikka Wahlroos ei näihin ongelmiin haluakaan puuttua, ne ovat monille aito huolenaihe. Yleensä kannatetaan enemmän tai vähemmän laajaa hyvinvointivaltion turvaverkkoa ja muita toimenpiteitä, jotka lieventävät globaalin talouden puristuksessa elävien kansalaisten kokemia harmejä.

Laajalle ulotettu taloudellisen tehokkuuden tavoittelu voi kuitenkin itsessään hankaloittaa hyvinvointivaltion ylläpitoa. Ongelmat liittyvät erityisesti niin sanottujen liiketoimintakustannusten minimointiin. Liiketoimintakustannukset ovat tekijöitä, jotka estävät tehokkaan ja sujuvan sopimusten tekemisen markkinoilla. Tavanomaisia esimerkkejä ovat tiedonsaanti- ja välityskustannukset. Samoin julkisen infrastruktuurin puute luo liiketoimintakustannuksia. Usein ei kuitenkaan huomoida, että myös hyvinvointiyhteiskuntaa puolustavat poliittiset näkemykset voivat aiheuttaa liiketoimintakustannuksia ja tehokkuustappioita. Kansalaiset voivat kannattaa vaikkapa laajaa julkista sektoria: kattavaa työllisyysturvaa sekä julkisen koulutuksen ja terveydenhuollon kehittämistä. Monet ajattelevat, että nämä asiat voidaan hoitaa kuntoon tinkimättä liikaa taloudellisesta tehokkuudesta. Tehokkaasti toimiva talous tuottaa voimavaroja, jotka mahdollistavat sosiaali-, koulutus- ja työvoimapolitiittiset toimenpiteet. Mutta voidaanko toivottuja ratkaisuja toteuttaa globalisaation puitteissa?

Wahlroosin näkemys on kielteinen. Hänen mukaansa poliittisen päätöksenteon piiri jatkaa kutistumistaan (328). Ihmisten ja pääoman vapaa liikkuminen Euroopan unionissa luo merkittävää kilpailupainetta veroihin ja julkisiin menoihin (271). Läntiset demokraatit uhkaavat hävitä globaalin taistelun vauraudesta ja vaikutusvallasta. Niinpä tarvitaan markkinasuuntautuneita uudistuksia. (339)

Wahlroos jättää tietenkin huomioimatta tutkimukset, jotka eivät sovi hänen tulkintaansa. Harkittuja

kantoja on turha toivoa. Silti hän ei jää täysin yksin ajatustensa kanssa. Taloudellisen tehokkuuden painotuksessa Wahlroos nimittäin liittyy vaikutusvaltaiseen seuraan. Myös taloustieteen valtavirran ajattelussa taloudellisen tehokkuuden ihanne on noussut ideologiseen mittaam.

Tehokkuus on ongelmallinen ihanne, koska sen tavoittelusta on nykyään käytännössä vaikea livetä. Globaalien markkinoiden asettamat vaatimukset eivät salli merkittäviä poikkeamia tavanomaisista markkinataloudellisista ratkaisuista. Esimerkiksi yllä mainittu laaja julkinen sektori (kuten ”anteliaat” työttömyystuet tai itseisarvoisen koulutuksen kehittäminen), kotimaisen maataloustuotannon suojeleminen tai yrittäjädemokratian kehittäminen näyttävät markkinoilla helposti tehokkuustappioina, vaikka niillä voi olla suotuisia hyvinvointivaikutuksia. Tehokkuusajattelun iskostuminen osaksi yleisesti hyväksyttyä talouspolitiikkaa onkin kasvattanut markkinoiden valtaa. Tälle ajattelutavalle on kuitenkin (ollut) vaihtoehto.

Juha Siltala puhuu kirjassaan *Työelämän huonontumisen lyhyt historia* (2004) niin sanotusta laiskasta pääomasta, joka ennen nykyistä ’turbokapitalismin’ aikaa salli vähemmän työelämän yhdessä antoisamman vapaa-ajan kanssa. Tämänkaltaiset huomioidut monen korvaan laiskuuteen kehoittamiselta, mutta ne voidaan nähdä toisinkin. Ehkä ennen ei luotettu taloudellisen tehokkuusmallin ja ihmillisen hyvinvoinnin vaatimusten kohtaamiseen yhtä vahvasti kuin nykyään. Sen sijaan myös ei-laskennalliset hyvinvoinnin osatekijät (kuten mahdollisuus kiireettömään tai jopa sisällöllisesti antoisaan työntekoon) osattiin huomioda tehokkuuspyrkimysten rinnalla.

### Valtavirran eväät

Useimmat suomalaiset talouden asiantuntijat luottavat lujasti mahdollisuuteen yhdistää taloudellinen tehokkuusajattelu ja hyvinvointipoliittiset ratkaisut. Markkinatalouden kasvava valta, poliittisen ja demo-

kraattisen päätöksenteon alan kutistuminen, verokilpailu ja tehokkuusajattelu eivät näyttäytyä vakavana uhkana haetulle sopusoinnulle.

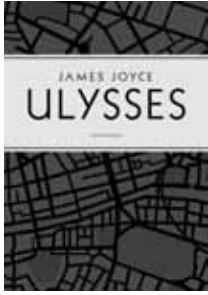
Harvardin yliopiston professori Dani Rodrik lukeutuu niihin harvoihin taloustieteilijöihin, jotka eksplisiittisesti tarkastelevat globaalin talouden uhkakuvia kansallisvaltioiden itsenäisen politiikan harjoittamiselle. Kirjassaan *The Globalization Paradox* (2011) Rodrik osoittaa, miten niin sanottu hyperglobalisaatio johtaa kotimaan poliittisen päätöksenteon rapautumiseen. Valtioilta vaaditaan yritysverojen alentamista, tiukkaa tulo- ja menopolitiikkaa, sääntelyn purkamista ja ammattiyhdistysten vallan vähentämistä. Globalisaation paineissa liike-elämän ja työvoiman välinen yhteiskuntasopimus rapistuu. Kotimaiset kehityspäämäärät sysätään syrjään markkinoiden luottamuksen säilyttämisen tieltä.

Jotta hyvinvointipoliitiikkaa voidaan puolustaa, sen uhkakuvat tulee tunnistaa. Valtavirran talousajattelussa rakenteelliset ja ideologiset uhat jäävät usein huomiotta. Ovathan ne perinteisesti olleet ennemminkin politiikan kuin taloustieteen tutkimusalaa. Toivottavasti valtavirrassakin tunnustetaan Rodrikin innoittamana myös sellaisia globalisaation uhkia, joita ennen on pidetty politiikan piiriin kuuluvina. Talous ja politiikka kun eivät ole toisistaan erillisiä alueita. Mikäli taloudellinen tehokkuus ja globalisaatio ovat ristiriidassa hyvinvointivaltion kanssa, liiallisesta tehokkuuden tavoittelusta voidaan hyvin perusteellisesti luopua.

*Petri Räsänen*

### Kirjallisuus

- Harakka, Timo, Wahlroosin valikoiva historia. *Helsingin Sanomat* 17/iv/12.
- Rodrik, Dani, *The Globalization Paradox. Why Global Markets, States and Democracy Can't Coexist*. Oxford University Press, Oxford 2011.
- Siltala, Juha, *Työelämän huonontumisen lyhyt historia*. Otava, Helsinki 2004.
- Wahlroos, Björn, *Markkinat ja demokratia. Loppu enemmistön tyrannialle*. Otava, Helsinki 2012.



# Homeruuliauringon lehtolapset

**Elop teki uuvuttavan työviikon. Ranska myrskysi Donetskissa. Salolaiset yrittivät sopeutua. Köyhyys piti kotona Kreikassa. Helsingin lupahidastelu jatkui. Turkissa leimusi aborttiriita. Ruoka-apu oli köyhälle elintärkeä. Kokoomus teki paluuta oikealle. Nunnat haastoivat Vatikanin. Muistihirmu eli musiikille.**

## ”Jos voitte saada ne julki yksin tein” (U 51).

Jälkiperaisteos *Ulysses* (2012) esiteltiin lauantaina 16. kesäkuuta Helsingissä. Irlantilais-kansainvälistä juhlapäivää kutsutaan suomennetun romaanin päähenkilön Leopold Bloomin mukaan Bloomsdayksi. Alkuperäisteos on sekin nimeltään *Ulysses* (1922). Originaalin teki James Joyce, adaptaation Leevi Lehto.

Kääntäjä mikään muu kuin auktorialkusointu, kääntäjä kaikki ja ei-mikään? Kuten Lehdon omissa nimissä ilmestyneessä pointtitehokössä nimeltä *Alussa oli kääntäminen* (2008) sanotaan, runoudessa ainoastaan ”mahdottomat käännöstehtävät ovat mielekkäitä ja kantavat hedelmää, johtavat vaikutuksiin”.

## ”Ajoerikois!” (U 172)

Yhdeksäskymmenes Bloomsday alkaa Vallilan kirjastolta. Irlannin Helsingin-kulttuuriatasea David Healy muistuttaa Bobrikovin sata vuotta sitten ampuneitten laukausten päätyneen Joycen romaaniin. Lehto on hyvässä lyönnissä. Hän kertoo skannanneensa Pentti Saarikosken 1964 julkaistun *Odysseus*-nimisen suomennoksen. Miksi ottaa

etäisyyttä, jos voi ottaa kiinni: traduktööri pääsi käsiksi omaan työhönsä raakakäännös valmiina. Lehto lisää vaelluksen toisella pysäkillä, Vaasankadun Hilpeässä Hauussa: ”Saarikosken ja Joycen kanssa voi keskustella ihan kaikesta.”

## ”Ei tiedä mitä runous on edes” (U 195).

*Ulysses*en taustalta kajastaa Homerosen *Odysseia*. Esimerkiksi T. S. Eliot katsoi Joycen luoneen viittaus-suhteillaan ”myyttisen metodin”, jolla kirjailija tuo järjestystä sekasortoiseen nykymaailmaan. Lehto ei kiistä kreikkalaisen esikuvan merkitystä. Mutta hänestä moderni *Ulysses* käyttää antiikkista pohjatekstään paremminkin ”sekasorron esittämiseksi”.

## ”Olen bloomiitti ja riemuitsen siitä” (U 537).

*Ulysses*en Leopold ja Molly Bloom on Lehdon mukaan ”hahmoteltu aineksista, jotka olisivat reaali maailmassa mahdottomia”. Irlannin sosio-kulttuurinen rakenne ei tuntenut uskonnoiltaan ja asemaltaan sellaista pariskuntaa kuin Leopoldin appivanhemmat. Lehto tiivistää: ”Yh-

denkään lauseen ulkopuolella ei ole mitään, mihin se totuutensa tai todellisuutensa nojaisi.”

## ”Kuningaskunta ryyppystä” (U 247).

Hilpeän Hauen terassille porottava aurinko puolustaa tekstinulkoista todellisuutta. Paahteinen Twisted Thistle taittaa säteet meripihkan sävyihin. Pöydässä havahdutaan höpiskelyn lomassa taas kirjallisuudellisuuksiin. Lehdon mukaan havaintolauseiksi puhdistettu modernismi lähestyy viihdytystä, se kun ei suo ”mitään ajateltavaa” vaan ”antaa vain havainnon”. *Ulysses* tarjoaa ajateltavaa, etusijaisesti siitä, miten kieli toimii.

## ”Hehkuvankuuma sorkkarauta ja vähän linimenttiä palamakohtaan tuotti Fritz Amsterdamilaisen, ajattelevan hyeenan” (U 502).

Bloomsdayn seremoniamestari Hannu Taanila vertaa *Ulysses*esta paljouden miehiin François Villoniin ja Hieronymus Boschiin sekä Irmari Rantamalan *Harhamaan*. Taanilasta Joycen inventaario, katalogiseeraus tai rihkamakaupustelu pysyy jollain lailla aisoissa. ”Tai sitten karkaa

## otteita ajasta

aivan omanlaisellaan tavalla aisoista”, Lehto sorvaa.

”[...] yx kelpo weicko ja weijari” (U 435).

Kolmas seisake on Kallion kirjasto. M. A. Numminen opettaa heksametriä esittäessään kappaleensa ”Viihdekäyttäjät”. Kun perään kuullaan pari tuttua raitaa mainiolta levyltä *M. A. Numminen singt Heinrich Heine* (2006), Taanila äityy ylistämään Heinen aikalaiskriittistä proosaa ylittämättömäksi. *niin & näin* ei esitä virallista vastalauseita.

”(Räkien.) Ghaghahest.” (U 479)

Vastustamattomissa on muukin programmi. Kuullaan Leevi Lehdon vokalismia Salla Hakkolan folkharppusäestyksin. *Seireenit*-fuuga lataa definitiiviseen sävyyn: ”Hävythnthnth thmthmthm” (U 293). Tätä laulua kukaan ei halua kuulla,

mutta kaikki vyöttävät itsensä yhä uudelleen ensikuullijan mastoon seuraavaa Bloomsdayta odotellessaan.

”Elämän kaikkien puolien tulisi olla edustettuina” (U 232).

Lehdon sanoin Joycen menettelyn ytimessä on ”detaljien jatkuva kasaminen”. *Ulyssesta* rakenneltiin koko ajan tavaraa lisäämällä ja milloinkaan mitään poistamatta.

”Lopomopo bella load” (U 720).

Suomenkielisessä *Ulyssessä* on 857 sivua ja 5 031 suomentajan huomautusta. Yksi nooteista kuuluu: ”*Titbits from All the Most Interesting Books, Periodicals, and Newspapers in the World*, halpa 16-sivuinen viikkolehti, ilmestyi torstaisin.” Sanakirja määrittelee *titbiin* ”ruoka- tai juoruherkku- tai makupalaksi”. Alun perin Manchesterissä 1882 aloittanut mutta pian Lontoossa julkaistu *Tit-*

*Bits* saavutti parissa vuosikymmenessä käsittämättömän 700 000 kappaleen levikin. Toisista painatteista parhaita paloja koonnut sekatoimite on yksi avain *Ulyssksen* myriadeittain sirottuvaan yksityiskohdastoon. Lehto sanoo aprikoineensa, josko tuhannet selittävät alaviitteet johtavat lukijan arvelemaan, että ymmärtää teoksen. ”Sitä en missään tapauksessa haluaisi edesauttaa.”

”Bäräng!” (U 583)

Bloomsdayn päätöskohde on keskustan irkkubaari O’Malley’s. Joycekaraokessa pääsee ääneen muiden muassa Teemu Ikonen. Joku lausuu Dylan Thomasia. Yhdenpäivänromaania eletään ratkiriemukkaasti aamunkoittoon. Henkilöhahmot hajaantuvat. Tekijä on mitä kuollein. Kääntäjä on alussa.

*Jaakko Belt, Anna Ovaska,  
Jarkko S. Tuusvuori  
& Antti Virnes*

Valtimonteatteri & Nälkäteatteri esittävät

Friedrich Hölderlin – Esa Kirkkopelto:

# SULOISESSA SINESSÄ



Varhaisromantiikan runoilijan taiteellinen ja filosofinen testamentti, postuumisti löydetty runoluonnos ruumiillistuu näyttämölle.

Roolissa Sami Vehmersuo

Esitykset:

ensi-ilta 10. 10. 2012  
12. / 13. / 17. / 18. / 20. /  
23. / 24. / 26. / 28.10. klo 19

Lä-basissa

(Kaapelitehdas, C-porras)

17. / 20. / 22.11. klo 19

Valtimonteatterissa

(Aleksis Kiven katu 22)

Liput 20 / 15 e

toimisto@valtimonteatteri.fi

puh. 041 536 7995

www.valtimonteatteri.fi

H. K. RIIKONEN

# *Ulysses* – tekstin ja tulkinnan odysseiat

”Aina hän vaikutti kokoonpuristuneelta pimeältä voimalta, ja kun näin hänen kulkevan kadulla nopein askelin, huulet tiukasti yhteen puristuneina, määrätietoisuuden ilme kasvoillaan, tunsin vielä voimakkaammin kuin keskusteluissamme hänen torjuvan ja sisäisesti eristyneen olemuksensa. Ja myöhemmin en ollut ollenkaan hämmästynyt, että juuri hän kirjoitti yksinäisimmän, kaikista siteistä irrallisimman teoksen, joka kuin meteori syöksyi aikaamme.”

Sitaatissa kuvattu henkilö on James Joyce ja ”teos, joka kuin meteori syöksyi aikaamme” on *Ulysses*. Sanat ovat Stefan Zweigin teoksesta *Eilispäivän maailma. Erään eurooppalaisen muistelmia*, joka ilmestyi Alf Krohnin suomennoksena 1945. Kuvaa meteorista poikkeuksellisen kirjailijan tai kirjallisen teoksen yhteydessä on ryhdytty sitten käyttämään niin, että siitä on muodostunut suoranainen kirjallinen *topos*, jota Suomessa on käytetty esimerkiksi Aleksis Kivistä.

Zweigin käyttämänä meteorivertaus on luonteva. Suorastaan hengästyneellä tyylillä kirjoitettu *Eilispäivän maailma* sisältää useita kiinnostavia henkilökuvia, sillä kosmopoliittisena lehtimiehenä Zweig tunsu suuren määrän eurooppalaisia kuuluisuuksia taiteen ja politiikan alalla – Walther Rathenausta Richard Straussiin, W. B. Yeatsiin ja James Joyceen. *Eilispäivän maailma*

ilmestyi aikana, jolloin suomennoskirjallisuus oli tavattoman laajaa ja monialaista. Sodanjälkeisinä vuosina oli tärkeää avata ikkunoita moniin suuntiin. Toisaalta niukoissa taloudellisissa oloissa teokset piti painaa mahdollisimman halvalla, ruskealle, lähes pahvimaiselle paperille, jonka perusteella ilmestymisajan voi helposti päätellä nimiösvun vuosilukua katsomattakin.

Zweigin luonnehdinta Joycesta ja tämän tunnetuimmasta teoksesta ennakoii suomennoksen osalta Joycen varsinaisen reseption alkua Suomessa. Vuotta myöhemmin, 1946, ilmestyivät nimittäin ensimmäiset Suomessa tehdyt käännökset Joycen romaaneista, Thomas Warburtonin ruotsinno *Ulyssesista* (kolme vuotta ennen Mogens Boisenin tanskannosta) ja Alex Matsonin suomennos teoksesta *A Portrait of the Artist as a Young Man* otsikolla *Taiteilijan omakuva nuoruuden vuosilta*; suomennoksen suojapaperissa siteerattiin Zweigin lausuntoa. Vuosi 1946 oli suomennoskirjallisuuden kehityksen kannalta sikäläkin merkittävä, että suomeksi saatiin tuolloin muiden muassa Franz Kafkan *Der Prozess* Aukusti Simojoen kääntämänä.

## **Painatuspulmia ja sensuuritoimia**

Ennen mainittuja 40-luvun pohjoismaisia käännöksiä Joycen teoksilla ja

niiden käännöksillä oli ollut epätavallisen moninaiset vaiheet. Joycella oli nimittäin ollut huomattavia vaikeuksia saada teoksiaan julkaistuksi. Runokokoelma *Chamber Music* oli tosin julkaistu jo 1907, mutta *Dubliners* ja *A Portrait of the Artist as a Young Man* -teosten julkaiseminen lykkääntyi milloin mistäkin syystä – välillä pelättiin esimerkiksi syytöstä majesteettirikoksesta. Käännöskohdan muodosti vuosi 1914, joka Joycen kohdalla oli suoranainen *annus mirabilis*, sillä sekä *Dubliners* että *A Portrait* ilmestyivät lopulta. *A Portrait* puolestaan ilmestyi ruotsiksi Ebba Atterbomin kääntämänä 1921 – siis neljännesvuosisata ennen Alex Matsonin suomennosta. Aiheellisesti Joyce muistikin ruotsalaista kääntäjäänsä ujuttamalla tämän nimen *Finnegans Wakeen* (1939): *Attabom, attabom, attabombomboom!*

Myöskään *Ulyssesin* julkisuuteen saaminen ei ollut helppoa. Nimenomaan kustantajan löytäminen osoittautui hankalaksi. Kustantamisen otti lopulta suoritaakseen Pariisissa Shakespeare & Company -nimistä kirjakauppaa ja -lainaamoja pitänyt amerikkalainen Sylvia Beach, ilmeisesti aluksi lainkaan tajuamatta, millaisia vaikeuksia hankkeeseen liittyi – ei vähiten kirjailijan esittämien, teoksen ulkoasuun liittyvien vaatimusten takia.

Vaikka *Ulysses* ilmestyi 1922, sen levittämisessä oli omat vaikeutensa. Englantiin ja Yhdysvaltoihin sitä ei

saanut tuoda. Salakuljetettuja kappaleita tietysti oli, mutta niidenkin johdosta voitiin joutua vaikeuksiin. Kuuluisasta kirjallisuuskriitikosta F. R. Leavisistä, joka julkaisi *Scrutiny*-lehdessään artikkelin ”James Joyce and the Revolution of the Word” (1933) tehtiin kantelu Cambridgen yliopiston varakanslerille. Eikä englantilainen yliopistomaailma ollut kovin vastaanottavainen silloinkaan, kun Colin MacCabe vuonna 1979 ilmestyneessä teoksessaan, jolla oli sama nimi kuin Leavisin esseellä, sovelsi uutta ranskalaista ajattelua Joycen tutkimiseen. ”*Joyce’s writing concentrates on the relations of language, desire and power; of discourse, sexuality and politics*”, totesi MacCabe teoksessaan, mikä nähtävästi oli konservatiivisille tutkijoille liikaa; MacCabe joutuikin siirtymään Yhdysvaltoihin.

Myös Yhdysvalloissa *Ulysses* kohtasi hankaluuksia. Siellä Samuel Roth julkaisi teoksen jaksoja ilman tekijän lupaa, mikä puolestaan johti kansainväliseen protestiin. Allekirjoittajien joukko oli vaikuttava Einsteinia, Hemingwaytä ja D. H. Lawrencea myöten. Kiinnostavaa on tietysti myös se, keitä ei ollut mukana. Heitä olivat, sinänsä erisyistä, varsinkin George Bernard Shaw ja Ezra Pound. Suomesta ainoana allekirjoittajana oli estetiikan ja nykyiskansain kirjallisuuden professori Yrjö Hirn.

Yhdysvalloissa teos päästettiin pannasta vuonna 1933, jolloin tuomari John M. Woolsey antoi teoksesta päätöksen, jonka mukaan se ei ollut pornografiaa. Tämä päätös, jonka Pentti Saarikoski on suomentanut, on sananvapauden tunnettuja dokumentteja, olkoonkin että sen argumentoinnille voi nykyajan perspektiivistä katsottuna hymähdellä.

Suomeen tuli sotien välisenä aikana tietävästi vain muutamia *Ulysses*’in kappaleita: esimerkiksi Martti Haavio oli hankkinut eksemplarin morsiamelleen Elsa Enäjärvelle. Rafael Koskimiehen kappale on nykyään Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjallisuusarkistossa. Avarakatseinen kirjastonhoitaja puo-

lestaan lainasi *Ulysses*’in Helsingissä teoksen tulevalle kääntäjälle Thomas Warburtonille tämän ollessa vielä koululainen.

### Tekstikriittikin ongelmat

Vaikka teos ilmestyiikin ajallaan 1922, alkoivat saman tien tutkijoita tähän päivään asti askarruttaneet ja vielä pitkään tulevaisuudessakin askarruttavat tekstikriittiset ongelmat. Joycen käsikirjoitusten vaiheiden selvittäminen on ollut luku sinänsä, samoin kuin tietysti itse käsikirjoitusten joutuminen aikojen kuluessa eri paikkoihin – Joycen käsikirjoitusten yhteydessä on käsitelty suuriakin summia, mikä selittää sen, että paljon aineistoa on onnistuttu hankkimaan Yhdysvaltoihin.

Tekstikriittiset ongelmat joutuivat teoksen pitkästä kirjoitusvaiheesta, kirjailijan työskentelymenetelmistä, avustajien käytöstä sekä siitä, että teos painettiin Ranskassa eikä englanninkielisessä kirjapainossa.

*Ulysses*’in tekstimuodon tutkimus joutui uuteen valoon, kun Hans Walter Gabler ja hänen työryhmänsä julkaisivat kriittisen laitoksen (*critical and synoptic edition*) vuonna 1984. Tämä ei suinkaan laittanut pistettä tekstikriittiselle keskustelulle; niin merkittävä suoritus kuin olikin kysymyksessä, editio ei suinkaan osoittautunut definitiiviseksi, vaikka sitä sellaisena mainostettiin, vaan ruokki runsaasti kriittisiä kommentteja ja jopa pilalaulun. Kyse oli etenkin tekstikriittikin periaatteista. Gablerilla ei ollut perinteellisenä lähtökohtanaan niin sanottu *copytext*, paras julkaistu versio tai viimeinen kirjailijan eläessään hyväksymä versio, vaan niin sanottu *continuous manuscript text*, joka perustui Joycen epätavallisiin työskentelymenetelmiin (esimerkiksi lisäykset jonkin konekirjoittajan tekemän virheen pohjalta). Yksityiskohdat puolestaan tarjoavat loputtomasti pohdittavaa. Tilanetta ovat lisäksi hämmentäneet omilla julkaisuillaan John Kidd ja Danis Rose. Lukija voi tällä hetkellä valita erilaisista vaihtoehdoista, sillä

myös Gablerin toimittamaa editiota varhaisempia laitoksia on saatavilla (The Bodley Head, Random House).

### Kanonisoitumisprosessi

Samalla voidaan seurata *Ulysses*’in kanonisoitumisen prosessia. Puuttumatta varhaisimpiin enemmän tai vähemmän hämmentyneisiin tai epäileviin arvosteluihin ja kirjoituksiin ensimmäisiä merkittäviä pohdintoja oli huomattavan ranskalaisen kulttuurin tuntijan E. R. Curtiuksen suppea kirja *James Joyce und sein Ulysses* vuodelta 1929. Seuraavana vuonna ilmestynyt Stuart Gilbertin *James Joyce’s Ulysses. A Study* esitteli seikkaperäisesti paralleelit Homerosken *Odyssiaan*. Arvosteluista ja lyhyemmistä tarkasteluista T. S. Eliotin *The Dial* -aikakauslehdessä 1923 julkaistu essee ”*Ulysses, Order, and Myth*” kuuluu varhaisvaiheen tärkeimpiin esityksiin.

*Ulysses*’in kanonisoinnissa oma merkityksensä on ollut myös Joycea koskevalla muistelmaj- ja elämäkertakirjallisuudella. Joycen ystävän Frank Budgenin muistelmateos (1934) ajasta, jolloin Joyce Zürichissä ensimmäisen maailmansodan aikana kirjoitti teostaan, on monessa suhteessa antoisa. Toisaalta ensimmäisessä, Herbert Gormanin jo 1924 kirjoittamassa biografissa on nähtävissä selvästi Joycen omaa ohjailua. Tieteelliselle tasolle Joycen elämäkerran kirjoittamisen nosti Richard Ellmann 1959 ilmestyneessä teoksessaan.

Huomattavammin Joycea koskeva kirjallisuus alkoi kasvaa 40-luvulta lähtien. Harry Levinin suppea teos vuodelta 1941 käy edelleenkin hyvästä johdatuksesta Joycen tuotantoon. Aiheellisesti Leevi Lehdon *Ulysses*-suomennoksen suojakannen liepeessä onkin siteerattu Levinia: ”Romaani, joka tekee lopun kaikista romaaneista”, vaikka yhteydestään irrotettu lause ei täyttä oikeutta Levinin näkemykselle teekään. Yksittäisiä tutkimuksia Joycesta ja/tai *Ulysses*’istä ei tässä ole mahdollista luetella. Täytyy tyytyä toteamaan, että jo näistä tutkimus-

## Vuosina 1994–2012 julkaistut arviot kaunokirjallisista teoksista

*niin & näin* on koko ikänsä ollut kiinnostunut taideluomista ja niiden filosofisista aspekteista. Runojen, lyhytproosan ja kirjailijahaastattelujen ja -kolumnien lisäksi lehdessä on julkaistu kaunokirjallisten teosten arvosteluja, aluksi satunnaisesti ja myöhemmin järjestelmällisesti. Numerosta 1/07 alkaen jokaisessa numerossa on esitelty jonkin vastikään julkaistun sanataideteoksen filosofista tematiikkaa tai pohdiskeltu sen herättämiä syvähenkisiä kysymyksiä.

Seuraavasta listasta on jätetty pois ensisijaisesti filosofisina (tai uskonnollisina) pidetyt, kirjallisesti arvostetut teokset, kuten Nietzschen *Epäjumalten hämärä* (Jussi Vähämäki, 3/96), Pascalin *Mietteitä* (Jyrki Siukonen, 4/96), Kierkegaardin *Toisto ja Pelko ja vavistus* (Annika Eronen, 3/01), Boëthiuksen *Filosofian lohutus* (Timo Uurtimo, 2/02), Emersonin *Luonto* (Heikki Kovalainen, 4/03) ja Saden *Filosofia budoaarissa* (Timo Airaksinen, 4/03) sekä joukko esseistisiä nykyfilosofian teoksia.

klassikoistakin on kirjallisuutta olemassa. Maailmalla on useita tutkijoita, jotka ovat keskittyneet lähes pelkästään Joyceen ja julkaisseet tästä useita monografioita. Robert Scholes, joka on julkaissut Joyce-tutkimuksia vuosikymmenten ajan, on myös seurannut tulkintasuuntien muutoksia omissa töissään. Hänen kirjassaan *In Search of James Joyce* (1992) on eri suuntauksia edustavia tutkielmia.

Kiinnostavinta tässä yhteydessä on se, että Joyce-tutkimus on seurannut hyvin tiiviisti yleensä kirjallisuudentutkimuksen kehitystä ja paradigman muutoksia. Olipa suunta mikä hyvänsä, aina sitä on voitu soveltaa Joyceen: uskritiikki, myyttikritiikki, marxilainen tutkimus, freudilaisuus, strukturalismi, narratologia, lacanilainen psykoanalyysi, feministinen tutkimus ja uushistorismi muista puhumattakaan. Nytemmin ovat tulleet esille esimerkiksi ekokritiikki ja jopa *animal studies*. Nämä käyvät ilmi seurattaessa Joycelle omistettuja julkaisusarjoja, joita ovat esimerkiksi *James Joyce Quarterly* (1963–), *Joyce Studies Annual* (1989–) ja *European Joyce Studies* (1989–). *James Joyce Broadsheet* (1980–) ja *James Joyce Literary Supplement* (1987–) ovat keskittyneet julkaisemaan arvosteluita Joyce-tutkimuksesta ja yleisemminkin modernismia koskevista teoksista.

Kansainväliset Joyce-kongressit ovat vakiinnuttaneet asemansa (ensimmäinen kongressi Dublinissa 1967, uusin niin ikään Dublinissa kesäkuussa 2012). Kongressit on sijoitettu kesäkuun 16. päivän tuntumaan, ei vähiten siksi, että tutkijoilla on mahdollisuus syödä perinteellinen *Bloomsday Dinner*. On myös joukko Joyceen liittyviä instituutioita: International James Joyce Foundation Yhdysvalloissa (1967–), James Joyce Foundation Zürichissä (1985–), James Joyce Centre Dublinissa (1996–) sekä joukko James Joyce -yhdistyksiä, kuten James Joyce Society of Sweden and Finland (1977–). Ivallisesti onkin toisinaan puhuttu James Joyce -teollisuudesta.

### Warburton ja Matson

Edellä mainittu Thomas Warburton julkaisi 1944 teoksen *Två främlingar*, jossa hän esitteli T. S. Eliotin ja James Joycen. Hänen kaksi vuotta myöhemmin ilmestynyt ruotsinnoksensa *Ulysseksestä* on ajallisesti varsin varhainen, joskin ranskalainen käännös oli ilmestynyt jo 1925. Warburtonin käännös noteerattiin Ruotsissa melko näyttävästi. Suomessa se jäi vähemmälle huomiolle, mutta Åbo Akademin englannin professori H. W. Donner kirjoitti siitä kuitenkin melko seikkaperäisen arvostelun. Sattumoisin samana vuonna ilmestyi myös ruotsalaisen Eyvind Johnsonin laaja Odysseus-aiheinen romaani *Strändernas svall*. ”Romaani läsnäolevasta”, kuten sen alaotsikko kuului, sai puolestaan kritiikkiä suomenruotsalaiselta antiikintutkijalta Johannes Sundwallilta.

Alex Matsonin *A Portrait* -suomennos on ollut ainoa lajissaan tähän päivään saakka ja on nytemmin täysin vanhentunut. Matson oli jo 1927 yhdessä Kersti Bergrothin kanssa toimittamaansa *Siniseen kirjaan* kirjoittamassaan artikkelissa esitellyt *Ulysseksen* (Hagar Olsson oli tosin ehtinyt esitellä Joycen ja hänen tuotantonsa lyhyessä esseessä ”James Joyce den oeffterrättlige” kokoelmassa *Ny generation* 1925). Matsonille ehdotettiin myöhemmin myös *Ulysseksen* kääntämistä, mutta siitä hän kieltäytyi työn vaatavuuteen vedoten. Kautta 50-luvun jouduttiin siis suomennosten osalta nojautumaan Matsonin *A Portrait* -suomennokseen ja eräisiin *Dubliners*-kokoelman suomennoksiin. Kuitenkin tuon ajan kouluja käyneet kirjailijat osasivat sangen hyvin ruotsia ja saattoivat lukea *Ulyssesta* Warburtonin ruotsinnoksena. Asiasta on omalta kohdaltaan maininnut Veijo Meri.

### Saarikoskesta Lehtoon

Pentti Saarikosken *Ulysses*-suomennos *Odysseus* ehti olla ainoa suomennos 46 vuotta. Niin paljon kuin Saarikoskea on kääntäjänä ihailtu, hänen suomennoksiinsa on ryhdytty entistä enemmän koh-

distamaan kritiikkiä. Esillä ovat olleet etenkin Salingerin *Sieppari ruispellossa* ja Bellow'n *Herzog*, mutta myös *Odysseus*. Homeroksen *Odysseian* suomennoksessa on arvosteltu etenkin käytetyn edition valintaa. Saarikoski oli kuitenkin itse tietoinen rajoituksistaan ja työnsä laadusta. Hän valitti itse sitä, että ei ollut ehtinyt laatia uusittua käännöstä *Odysseuksesta*. Toisaalta esimerkiksi Saarikosken *Suomentajan päiväkirjoista* käy selvästi ilmi, miten hän piti toisia käännöksistään huonoina ja huhtaisten tehtyinä. Kiinnostavasti hän viittaa siihen, miten hänen huonosti tekemänsä käännöstä arvostelijat tulevat jälleen kiittämään. Voi vain jäädä kysymään, mitä olisi tapahtunut, jos joku arvostelija olisi tuonut puutteet voimakkaasti esiin – miten se olisi vaikuttanut Saarikosken käännöstyöhön? Kriittisin taisi loppujen lopuksi olla kääntäjäkollega Juhani Jaskari, jonka kritiikkiin Saarikoski katsoi aiheelliseksi vastatakin.

Leevi Lehdon uusi suomennos tulee varmasti herättämään keskustelua pitkään moneltakin kannalta: idiosynkraattinen *hen*-muoto, selitysten käyttö ja funktio, englantilaisen tyylin kehityskausien korvaaminen Auringon härät -jaksossa pastišseilla suomalaisesta kirjallisuudesta, yksittäiset ratkaisut detaljeissa ja niin edelleen. Vertailut Saarikosken suomennokseen mutta myös esimerkiksi uuteen Erik Anderssonin ruotsinnokseen tulevat tarjoamaan loputtomasti pohdittavaa.

## Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Ks. Colin MacCabe, *James Joyce & the Revolution of the Word*. Macmillan, London 1979. ”Joyce keskittyy kirjoittamisessaan kielen, halun ja vallan suhteisiin; puheen, sukupuolisuuden ja politiikan suhteisiin”.
- 2 Ks. Pentti Saarikoski, *Suomentajan päiväkirjat*. Toim. Janna Kantola & H. K. Riikonen. Otava, Helsinki, 2012.

HILKKA PEKKANEN

# Tulkinta taiteenlajina

Ryhtyessään suomentamaan romaania, joka kertoo nykypäivää varhaisemmista tapahtumista, suomentaja joutuu aina pohtimaan, miten olisi parasta välittää entisajan tuntu lukijalle. Kun James Joycen kaltainen kirjailija sitten vielä käyttää kieltä hurmioituneen monimuotoisesti ja sekoittaa siihen sekä olemassa olevia että keksittyjä aineksia, tehtävä mutkistuu entisestään.

Romaani *Ulysses* ilmestyi yhdeksänkymmentä vuotta sitten ja kertoo sadan vuoden takaisista tapahtumista. Leevi Lehto on valinnut menneenä kesänä ilmestyneessä tulkinnassaan monihaaraisten tien: yhtäältä hän pyrkii selityksiä lisäämällä viemään lukijan romaanin tapahtuma-ajan Dubliniin, toisaalta vanhahtavan kielen kautta viime vuosisadan alun Suomeen ja tämän lisäksi vielä suomen kielelle vieraiden aineiden ja rakenteiden avulla kielten ja kulttuurien välimaastoon. Aikakaudet, tyylit, murteet, puhekieli, uudissanat ja äänemaalailu sekoittuvat.

## Alaviitteet lukijan apuna

Silmäänpistävä keinoin lukijan johdattelussa Joycen monipuoliseen maailmaan ovat suomentajan alkusanon lisäksi suomennoksen yli 5 000 alaviitettä, joista saa taustaselvityksiä ja viittaustietoja. Näin Lehto tuo näkyväksi sen vaativan taustatyön ja asiantuntemuksen, jota kaunokirjallisuuden suomentajalta

vaaditaan, ja myös suomentajan persoonallisen panoksen painon. Tämän teoksen myötä onkin oiva tilaisuus nostaa kirjallisuuden suomentajat esiin tulkitsevinä taiteilijoina.

Viitteillä höystettynä Joycen romaanista kehkeytyy kokonaan uudentyyppinen romaaniteos, jota luodessaan Lehto on siirtynyt suomentajan roolista toisaalta kommentteja laativan ja teosta selittävän kirjallisuudentutkijan rooliin, toisaalta omien ratkaisujensa selittäjäksi. Tavallisesti suomentaja pyrkii tekemään teoksen ymmärrettäväksi lukijalle oman kielensä keinoin, ilman selityksiä. Lehto ei tyydy tulkitsemaan, vaan hän haluaa myös selittää. Suomentajana hän joutuu kuitenkin elämään tekstinsä mukana eikä voi siksi irrottautua teosta etäältä katsovan tutkijan asemaan. Näin englanninkielisistä kommentiteoksista siirretyt selitykset sekoittuvat persoonallisesta näkemyksestä kumpuavaan valikoimaan erilaisia huomautuksia, ja sekoitus limittyä osaksi teosta. Tällainen selitysten nostaminen taideteoksen asemaan hipoo käsitetaiteen rajaa.

Satunnaisotanta kertoo, että suurin osa nooteista käsittelee viitauksia Homeroksen *Odysseiaan*, antiikin mytologiaan ja kulttuuriin sekä muuhun kirjallisuuteen. Lähes yhtä suuri osa koskee 1900-luvun alun Irlantia ja ajan tapahtumia, tunnettuja henkilöitä ja kulttuuria. Runsaasti on myös ristiviittauksia (vaikka vain osa ristiviittausten valtavasta määrästä on valittu mukaan

Juha Varto: Sadistista filosofiaa (2/94)  
Pierre Klossowski, *Roberte, tänä iltana*

Päivi Kosonen & Marjo Kylmänen:  
”Pysytkö mukana, Sofia?” (1/95)  
Jostein Gaarder, *Sofian maailma*.  
*Romaani filosofian historiasta*

Olli Löytty:  
Mitä ’vitun filosofiaa?’ (2/95)  
Jouko Turkka, *Häpeä: vaellusromaani*

Mikko Lahtinen: Ecoismia (2/96)  
Umberto Eco, *Miten käy? Pakinoita*  
*arkipäivän aiheista*

Tuija Saresma: Verisiteitä. 60-luvun  
lopun tytöt kuvin ja sanoin (4/98)  
Anja Snellman & Ulla Jokisalo, *Side*

Jukka Hankamäki:  
Viheltävä kahvinkeitin (4/98)  
Camille Brumonti, *Auto-Ca-fé*

Elisa Heinämäki: Jumalattoman  
vuosisadan melankolia (2/00)  
Cees Nooteboom, *Rituaaleja*

Matti Itkonen:  
Kuka onkaan oikeassa? (2/01)  
Heidi Liehu, *Rakkaus Pariisissa*

Päivi Sinikka Kosonen: Hyppy  
toivomiseen ja elämiseen (3/03)  
Jiri Weil, *Tähti sydämellä*

Hakim Attar: Kuinka lukea  
todellisuutta hyvin (4/05)  
Mawlana Jalaladdin Rumi,  
*Rakkaus on musta leijona*

Päivi Kosonen:  
Tervetuloa ikuiseen elämään (1/07)  
Michel Houellebecq, *Mahdollinen saari*

Sanna Nyqvist:  
Kärsimyksen taide (2/07)  
Leopold von Sacher-Masoch,  
*Venus turkiksissa*

Tuija Vertainen:  
Todellista elämää etsimässä (3/07)  
Marcel Proust, *Kadonnutta aikaa*  
*etsimässä (10): Jälleenlöydetty aika*

suomentajan huomautuksiin),  
tekstin ulkopuolelta hankittua lisä-  
tietoa romaanin juonesta ja henki-  
löistä sekä kreikan, latinan tai muun  
vieraan kielen sanojen ja ilmaisujen  
käännöksiä.

Varsinaista suomennostyötä kos-  
kevat nootit selittävät esimerkiksi  
sen, mitä suomentajan valitsema  
(ilman selitystä lukijalle avautu-  
maton) käännös tai sanaleikki tar-  
koittaa. Toisinaan selityksenä on vain  
Joycen käyttämä englanninkielinen  
sana tai ilmaus (esimerkiksi sanan  
”sihisevänsuhisevampi” alaviiteselitys  
on *more sibilant*). Välillä suomentaja  
kertoo, miksi on päätynyt tiettyyn  
käännösvalintaan. Alla esimerkki ala-  
viitteiden käytöstä:

Joyce:  
*He turned his face over a shoulder, vere*  
*regardant. Moving through the air high*  
*spars of a threemaster, her sails brailed*  
*up on the crosstrees, homing upstream,*  
*silently moving, a silent ship.*<sup>1</sup>

Lehto:  
”Hän käänsi kasvonsa olkapäänsä  
yli, taakseen katsoen.<sup>163</sup> Ilman halki  
kulkien kolmimaston korkea takila,  
purjeet punottuina ristinpuille,<sup>164</sup>  
kotia päin, vastavirtaan, vaiti edeten,  
vaitonainen laiva.

<sup>163</sup> *vere regardant* (herald.),<sup>164</sup> pää  
käännettynä, katsoen taakse olka-  
pään yli.

<sup>164</sup> *crosstrees*. Budgen (1972, 57)  
kertoo ehdottaneensa Joycellle tek-  
nisesti oikeaa termiä *yards*, ’takilat’.  
Vastaus: ilmenee kyllä myöhemmin,  
miksi pitää olla näin – vrt. [9].<sup>231.2</sup>

Vertailun vuoksi sama kohta Pentti  
Saarikosken vuoden 1964 käännök-  
sestä:

”Hän käänsi kasvonsa olkapään yli,  
taakseen katsova vaakunaeläin. Ilman  
halki liikkui kolmimaston korkea takila,  
purjeet supistettuina ristipuulle, mat-  
kalla kotiin päin, vastavirtaan, hiljaa  
liikkuen, hiljainen haahhti.”<sup>23</sup>

## Vanhaa suomea ja vierautta

Toinen yleispiirre on vieraannutta-  
misen tekniikka. Näkyvimmin se  
ilmenee sanastollisesti ja rakenteelli-

sesti vanhahtavana kielenä ja suomen  
kielelle vieraina piirteinä. Harkittuja  
toistuvia vanhaan kielenkäyttöön  
viittaavia yksityiskohtia ovat esi-  
merkiksi lyhennemuodot hra ja rva,  
samoin paikannimiyhdistelmät: Poh-  
joinen Circular tie, Grand kanava,  
Merchants’ kaari, Westland raitti,  
Prussia katu ja niin edelleen. Tosin  
nämä englannin kielessä huomaamattomat  
yksityiskohtat ottavat näin itselleen  
enemmän painoarvoa.

Tekstistä erottuvat myös van-  
hahtavat verbimuodot: ”loihe ir-  
vistämään” (*made a grimace*), ”siir-  
tykse”, ”levittäykse”, ”työnnähti”,  
joita esiintyy silloinkin, kun Joyce  
käyttää tavanomaista arkikieltä. Ir-  
lantilaisten käyttämät englantilai-  
selle lukijalle oudommat idiomit on  
jätetty harkitusti vieraannuttaviksi,  
mutta myös tavanomaisten sanojen  
ja kaikille tutujen idiomien käsit-  
telystä korostuu outous. Kun Saa-  
rikoski esimerkiksi puhuu ruusuilla  
tanssimisesta (*life is not a bed of*  
*roses*) Lehto käyttää ilmausta ”ruusu-  
penkki”. Alla muutama lisäesimerkki  
vierauden vaikutelmasta:

Joyce  
*Mr Bloom, seeing the coast clear, made*  
*for the inner door* (123).

Lehto  
”Hra Bloom, havaiten rannan auti-  
oksi, siirrälsi sisäovea päin” (U 153).  
Saarikoski  
”Nähdessään että tie oli selvä  
Bloom lähti kohti sisäovea” (125).

Joyce  
*A noiseless attendant, setting open the door*  
*but slightly, made him a noiseless beck.*  
– *Directly, said he, creaking to go,*  
*albeit lingering.* (176)

Lehto  
”Meluton apulainen auki ovea  
pannen kevyesti aivan antoi hänelle  
meluttoman merkin.

– Oitis, sanoi hän, natisten men-  
näkkeen, joskohta kutvoen.” (U 214)  
Saarikoski

”Ääneton apulainen, joka avasi  
oven vain raolleen, antoi hänelle  
äännettömän merkin.

– Heti, sanoi hän, natisi lähte-  
äkseen, jos kohta ei lähtenytään.”  
(180)

Hätkähdyttävempiä erikoisuuksia on feminiinisen ”hen”-pronominin tarjoileminen lukijoille. Lehto perustelee halunneensa sen avulla selventää viittauksia henkilöihin ja osoittaa korostetusti, että sukupuolet saattavat myös sekoittua tai vaihtua. ”Hen” herättää painottomaan *she*-pronimiin verrattuna niin paljon huomiota, että lukija tulee väkisinkin miettineeksi, voisiko henkilöyden sittenkin selvittää viittaussuhtein ja toivotun sekoittumisen hoitaa suomen kaksisuokuisella ”hän”-pronominilla.

Alaviitteet ja vieraannuttaminen panevat lukemaan tekstiä hitaasti, etenkin kun Joycen joustavat virkkeet ja rakenteet saavat suomen taivutuspäätteiden ja pitkien sanojen lisäksi hidasteekseen vieraannuttavia elementtejä. Lukijasta riippuu, mieltääkö hän tämän miellyttäväksi viipyilyksi ja tilaisuudeksi tekstin syvällisempään pohdiskeluun. Teoksen loppupuolella viitteiden määrä vähenee, ja parhaimmillaan Lehto on rakenteeltaan ja äänneasultaan rytmikkäästi soljuvissa, sujuvasti luettavissa virkkeissä.

Lehdon tulkinta pyrkii faktatarkkuuteen, mutta on silti omalla tavallaan yhtä persoonallinen, tekstin vietäväksi heittäytyvä ja vaimonvarainen kuin Saarikoskenkin. Joycen suomenkielinen kirjailijakuva on täydentynyt, mutta tilaa jää uusillekin näkemyksille.

## Viitteet & kirjallisuus

- 1 James Joyce, *Ulysses. The 1922 Text*. Toim. Jeri Johnson. Oxford University Press, Oxford 1998/1993, 50. Loput viitteet tähän tekstiviitteenä sivunumerolla.
- 2 James Joyce, *Ulysses (Ulysses, 1922)*. Suom. Leevi Lehto. Gaudeamus, Helsinki 2012, 70. Vastedes viittaukset tähän tekstiviitteenä muodossa: (U 70).
- 3 James Joyce, *Odyssey (Ulysses, 1922)*. Suom. Pentti Saarikoski. Tammi, Helsinki 1964, 52. Loput viitteet tähän tekstiviitteenä sivunumerolla.

VIRPI HÄMEEN-ANTTILA

# Mieli työssään

Tänä vuonna James Joyce ja hänen pääteoksensa *Ulysses* (1922)<sup>1</sup> ovat erityisen ajankohtaisia. Joycen teosten tekijänoikeuden vapauduttua vuoden alussa markkinoille on ilmestynyt uusi laaja elämäkerta ja lukuisia uusia painoksia ja käännöksiä. Suomessa merkittävin julkaisu on Leevi Lehdon kymmenvuotisen käännöstyön tulos *Ulysses*.

## Mitä lukijan tulee tietää

*Ulysses* ja sen tekijä keräävät arvosteluissa ympärilleen mahtipontisia määritelmiä ja laatusanoja, joiden edessä lukija sulkee oman sisäisen tutkansa. Näin ei saisi olla. Mykistyminen tai hymistely ”kirjailijames-tarin” ”merkkiteoksen” äärellä vaientaa myös sen äänen, ja *Ulyssesin* vahvuuksia ovat nimenomaan sen meluisuus, ristiriitaisuus ja kyky herättää kysymyksiä.

Joycen teokset kiertyvät säännönmukaisesti hänen oman elämänsä ympärille, joten haitaksi ei ole tutustua myös siihen. Gordon Bowkerin tuore Joyce-biografia<sup>2</sup> on ensimmäinen, joka on laadittu Richard Ellmannin laajan ja loistokkaan elämäkerran (1959)<sup>3</sup> jälkeen. Molemmista selviää, miten olennaisesti Joycen työtä muovasi tarve pysyä suurin osa elämäänsä poissa Dublinista ja kotimaastaan ja näennäisesti vastakkainen tarve kirjoittaa yksinomaan siitä.

Samoin hyödyllistä on tuntea Ellmannin tarkastelema Joycen samastuminen Danteen ja halu saada aikaan jotain *Divina Comedian*

kaltaista, tai lukea Joycen aiemmat teokset. Joycen jokainen kirja näet kasvoi edellisestä tavalla tai toisella. Seuraava katkelma löytyy teoksesta *Taiteilijan omakuva nuoruuden vuosilta* (1916)<sup>5</sup>:

”[...] tärkeätä ei ollut väri, vaan lauseen punnittu sanapaino. Rakastiko hän siis sanojen rytmillistä nousua ja laskua enemmän kuin niiden ominaisvärejä ja hehkuu? Vai oliko asia niin, että hän heikkoäköisenä ja mieleltään kainona nautti vähemmän monikirjavan ja sisältörikkaan kielen maalaamasta hehkuvasta aistimaailman kuvasta kuin yksilöllisestä tunteiden ja mielenliikutusten maailmasta, jonka täydellinen peili oli kirkas ja taipuisa, poljennollinen proosa.”<sup>4</sup>

Äänessä on Joycen *alter ego* Stephen Dedalus, joka on myös yksi *Ulyssesin* kokevista mielistä. Hänen itsetutkiskelunsa valaisee sekä Joycen valmiutta asettaa kielen sointi ja sanojen allusiiviset mahdollisuudet sen edelle, mitä niillä oikeastaan ilmaistaan, että hänen pyrkimystään kuvata todellisuutta mielen liikkeen eikä aistimaailman kuvien kautta. Molemmat piirteet kannattelevat *Ulyssesistä*.

## Vanhaa ja uutta

*Ulysses* ei ole läpeensä vaikea ja keikelevä teksti. Siitä voi erottaa lineaarisen tarinan: yhden päivän (16. kesäkuuta 1904, jota Bloomsdayna juhliitaan) tapahtumat aamusta iltayöhön. Päähenkilöiden, Leopold

Päivi Mehtonen: Minän pyhiinvaellus ei-mihinkään (4/07)

Samuel Beckett, *Watt & Malone kuolee*

Irmeli Hautamäki: Nadjan muistoa tavoittamassa (1/08)

André Breton, *Nadja*

Timo Kaitaro: Tutkimusmatka romanttiseen mieleen (2/08)

Thomas de Quincey, *Englantilaisen oopiuminkäyttäjän tunnustukset*

Ville Lähde: Jokiretkellä vallankumoukseen (3/08)

William Morris, *Huomispäivän uutisia*

Hanna Ruutu:

Kahtiajaettu ihminen (4/08)

Fjodor Dostojevski, *Rikos ja rangaistus*

Päivi Mehtonen:

Minä kosmoksessa (1/09)

Italo Calvino, *Koko kosmomiikka*

Elina Hietaranta:

Murhaaja, sattumalta? (2/09)

Jonathan Littell, *Hyväntahtoiset*

Mikko Kallionsivu:

Mitä tulee perään (3/09)

Don DeLillo, *Putoava mies*

Pirjo Lyytikäinen: Kelluva filosofi ja todellisuuden kysymys (3/09)

Leena Krohn, *Valeikkuna*

Tapani Kilpeläinen:

Kissoja ja ihmisiä (4/09)

Doris Lessing, *Kissakirja*

Jukka Mikkonen:

Nukkuvan järjen postulaatit (1/10)

Jorge Luis Borges,

*Kuvitteellisten olentojen kirja*

Heidi Grönstrand: Menneet

kohtuuden ihanteet (2/10)

Charlotte Brontë, *Professori*

Erna Oesch: Romantiikan

mikrohistoria (3/10)

John Keats, *Runoja ja kirjeitä*

Bloomin, hänen vaimonsa Mollyn ja jo mainitun Stephenin henkilökuvat ovat yhtenäiset, säröilyä esiintyy vain hallusinaatiojaksossa. (Samaan aikaan, 20-luvulla, venäläiset absurdistit rikkoivat tarinan, henkilöiden ja lauserakenteiden jatkuvuutta minkä ehtivät.<sup>5</sup>) Teoksella on myös vankka metatekstuaalinen matriisi, Homeroksen eepos, vaikka sen ja muun Joycen käyttämän barokkisen symbolikoodiston soveltaminen arkipäiväiseen kuvattavaan on sinänsä moderni piirre.

Uutta on se, mitä Joyce tekee teoksessaan kielelle. Hän vaihtaa tyylejä ja kerrontatekniikkaa romaanin osasta toiseen. Hän varioi sanajärjestystä, keksii uudissanoja ja viljelee sanaleikkijä. Tunnetuin kielellinen ja tyyllinen uudistus on moniäänisesti toteutettu tajunnanvirtatekniikka, joka toi lineaarisesti liikkuvaan proosaan vaikutelman synkronisuudesta. Yhä edelleen Joycen kuvaus Stephenin kirjallisesti, Bloomin asiapitoisesti ja Mollyn uneliaasti muistellen assosioivasta ”sisäisestä puheesta” vaikuttaa aidolta. Filosofin kannalta on silti aiheellista kysyä, miten lähelle kuvaus assosioivasta mielestä tulee todellista ajatusten liikettä ja mitkä periaatteet ohjaavat Joycen tapaa merkitä sitä sanoilla. Ajattelu, kuten unennäkö, etenee liian nopeasti omaksuakseen viimeisteltyjä verbaalisia muotoja. Sen koodaaminen sanoiksi on konventio, samalla tavoin kuin realismi on konventio.

*Ulysses* on sikälikin filosofille otollinen teksti, että siinä tulevat lihaksi Wittgensteinin ajatukset kielipeleistä, joilla yhteisöt määrittävät rajansa ja identiteettinsä. Romaani on oman aikansa ja osaksi sitä edeltävienkin aikojen kielipeliänsä ensyklopedia. Freudin käsitykset tiedostamattoman seksuaalissävyydestä sisälöstä saavat myös vahvistusta etenkin Bloomin mietiskelyistä.<sup>6</sup> *Ulysses* kuningasajatus on kuitenkin arkisen tylsyyden yksityiskohtainen ja jokaisen merkityksen huomioon ottava kuvaus, jonka ansiosta teos versoo ja laajenee ”koko maailmaksi”, joksi sitä on usein kutsuttakin.

## Molempi parempi

Mitä *Ulysses* lukea? Kaikkia, sanoin. On alkuteksti ja kaksi suomennosta. Saarikosken *Odysses* luistelee käänkövirheidenkin yli notkeasti ja uhraa yksityiskohdat kokonaisuudelle. Lehdon uusi *Ulysses* on kieleltään vähintään yhtä tyylikäs, mutta rakentaa tekstin Joycen tavoin yksityiskohdista. Ne laajenevat lisätietoa tarjoaviksi alanooteiksi, joita on vaikea olla katsomatta. Lukuakti hidastuu ja hyppelee. Se voi haitata jotakuta. Ehkä intialaiseen kulttuuriin perehtyminen on totuttanut minut lukemaan tiuhaan haarovia tekstejä ja eksegeesiä, joka vakuuttaa olevansa narratiivi, koska minusta on vain hauska loikkia tarinan sisällä. Aika kannattaa unohtaa *Ulysses* lukiessa. Jos Joycen teos on kosmos, niin mikäs kiire siinä, valmiissa maailmassa.

## Vitteet & Kirjallisuus

- 1 Teoksesta on sittemmin ilmestynyt 18 eri laitosta. Tärkeimmät ovat korjattu Bodley Head -editio (1960), jota Saarikosken käännös seuraa, ja Hans Walter Gablerin editio (1984), jota Lehdon käännös seuraa.
- 2 Gordon Bowker, *James Joyce. A New Biography*. Farrar, Straus & Giroux, New York 2012.
- 3 Richard Ellmann, *James Joyce*. Oxford University Press, Oxford 1959.
- 4 James Joyce, *Täiteilijän omakuva nuoruuden vuosilta*. (A Portrait of the Artist as a Young Man, 1914.) Suom. Alex Matson. Tammi, Helsinki 1964.
- 5 Ks. esim. Editor's Introduction teoksessa *Oberiu: An Anthology of Russian Absurdism*. Toim. Eugene Ostashevsky. Northwestern University Press, Evanston 2006, xiii–xxxii.
- 6 Tämä ei tarkoita, että Joyce olisi arvostanut Freudin ajatuksia. Bowkerin mukaan Joyce kutsui Jungia ja Freudia nimillä Tweedledum ja Tweedledee (Lewis Carrollin teoksen *Alice Peilimaassa* hahmojen mukaan). Huomautettakoon, että Joyce harvoin löysi kenestäkään muusta intellektuellista kuin itsestään hyvää sanottavaa.

ANTTI SALMINEN

# Hen

## eli mietteitä troijalaisesta kanasta

SOKRATES Kuinka voit sä piiasta sanoa: ”Hän”, kuin mies hän oisi?

STREPSIADES Mut enhän mä sanonut ole, ett’ on piika mies.

SOKRATES Kyll’ oot. Ei piika ole ”hän”, vaan ”hänetär”.

STREPSIADES Ai kun taas tuo liikavarvas kolottaa, se vietävä!

SOKRATES Ei ”se”, vaan ”setär”!

– Aristofanes, *Pilvet*<sup>1</sup>

Lehdon Joyce-käännöksen feminiinipronomini hen oli keskustelunaihe, miltei kirjallinen topos, jo ennen teoksen julkaisua. Kuten Lehto avaussanoissaan toteaa, hen ei kuitenkaan ole tuore keksintö, vaan sitä on aina aika ajoin yritetty kotouttaa kieleen. Tietyvästi ensimmäisten joukossa Ernst Lampén ehdotti vuonna 1926 hen-pronominin istuttamista suomeen selkeyden nimissä ja edistyksen mukavuudenhailuisessa hengessä:

”Siis tuumasta toimeen! Tehkäämme uusi sana kielellemme! Luo-kaamme hen sana [*sic*] merkitsemään naista, ja jälkeentulevat polvet meitä polvillaan kiittävät. Luonnontieteitten alallahan keksitään joka vuosi uusia ihmeitä, miksi ei kielitieteen alalla? Ulkonainen elämämme muuttuu yhtä mukavammaksi keksintöjen kautta, miksi emme keksisi mukavuutta puhekieleemme?”<sup>2</sup>

*Hen* ei toki viittaa englanniksi yksinomaan kanaan tai slangiterminä pimuun kuten monet käännöksestä äkämystyneet kommentaattorit ovat tulkinneet. Sanalla voidaan nimittää monia naaraspuolisia eliöitä (kuten hummereita ja mustekaloja). Ironista kyllä *hen*-muotoa on ehdo-

tettu aika ajoin ruotsin korrektiksi neutriksi. Syötti on nielaistu kokonaisena: henen onkin syytä ärsyttää, ja monin tavoin ärsyttävään kirjaan provokaatio sopii, mutta ärsytyksen syy löytyköön syvemältä. Sukupuolinen närkästys ja feministinen miehisen hänen perusteltukin kritiikki peittää nyt alleen käännosfilosofisen kysymyksen kielen luomisesta ja ”outouttamisesta itselleen”<sup>3</sup> englannin ehdoilla.

Lehto toivoo alkusanoissaan, että hen-muotoihin totuttaisiin: ”Luotan että lukija piankin tottuu siihen [...] eikä saa siitä sielulle vahinkoa.”<sup>4</sup> Mutta kana (tai hummeri, tai mustekala) ei noin vain lähde mielestä. Kompa on vanha: ”Älä ajattele pinkkiä korvasientä”. Kanan voi unohtaa, mutta sitkeän aivokummituksen tapaan se palaa nokkimaan lauseiden merkitystä. Erityisen vakuuttava peruste ei ole liioin, että ”Joycekaan ei muuten kavahtanut englannin pronomini-varaston kartuttamista”<sup>5</sup>. Uutuus ei tee autuaaksi sitä tosiasiaa, että Joycen kielipoliittiset motiivit olivat kovasti toiset kuin ne ovat uudessa käännöksessä. Lehto on kirjoittanut motiiveistaan kääntäjänä monta hyvää esseettä teokseen *Alussa oli kääntäminen*. Henkilökohtaisten lähtökohtien sijaan pohdin hieman, mitä henessä tapahtuu ja mitä se merkitsee.

Hen on kielitieteellisesti katsoen homonymi eli sana, jolla on toisistaan poikkeavia merkityksiä ainakin kahdessa kielessä. Toisinaan näkee käytettävän ilmiöstä arvottavaa nimeä ”väärät ystävät” (ransk. *faux amis*). Erimerkityksisten kirjoitusmuotojen yhteneväisyyttä kutsutaan homografiaksi. Kirjoitettuna henen erottaa *henestä*, jos vieras-

kielinen sana kursivoidaan. Henen tapauksessa merkintätapa, siis pronominin kuva, paljastaa sen merkityksen. Jos kielelliset sopimukset olisivat sitovia, henen kanastelevuuden (tai hummeriuden) aiheuttama pahennus syntyisi siis tästä pienestä kursiivisesta merkityshuojunnasta. Näin yksinkertaisessa kielessä emme onneksi elä.

Esimerkiksi vaikeissa filosofian käännöksissä jokin ”kääntymätön” keskeistermi jätetään toisinaan sikseen. Silloin halutaan vaikkapa kiinnittää huomiota sanan omaperäiseen merkityshorisonttiin, jolle ei löydy soveliaista vastinetta. Henen tapauksessa on toisin. *Ulysses* kokonainen nominiluokka jätetään kääntämättä istuttamalla suomeen (vanha) uudissana. Indoeurooppalainen rakenne tuodaan kieltenvälistä homonymista salakäytävää pitkin suomeen. Väärät ystävät paikkaavat kättä; länsimaisen kirjallisuuden vanhin tempu toimii aina. Närkästyneet suomalaiset paheksuvat Lehdon kanaa, vaikka näennäisen ärsyttävän ulkokuoren kätöksissä piilee indoeurooppalaisen subjektimetafyysiikan yksi ovelimmista erikoisyyksiköistä: arvottava persoonapronomi.

Suomen asemasanoille on luonteenomaista, että niiltä puuttuu muiden nominien kuvailuvoima ja luokittavat merkitykset. Kieltenväliset erot ovat huomattavia. Esimerkiksi japanissa on lukuisa määrä persoonapronomineja tilannekohtaisiin muodollisuuksiin ja halveauruksiin. Sen sijaan suomessa yksikön kolmas on kylläkin ihmisosainen, mutta vailla määreitä. ”Hän” on ihmisen hahmo, millainen tahansa, kuka tahansa. Indoeurooppalainen hen luo perustavan eron. Androgyyni ja ar-

Jyrki Siukonen:  
Sönnkökives ja helisevä hullu (3/10)  
François Rabelais,  
*Pantagruelin kolmas kirja*

Jonimatti Joutsijärvi:  
”makuuhuone nainen/ mies ja dog/  
mukava mies” (4/10)  
Eino Santanen, *Punainen seinä*

Risto Koskensilta: Näkeminen,  
kokeminen, eläminen jne. (4/10)  
Erkki Kiviniemi, *Tietön tie*

Maria Valkama:  
Kulkijan koti, pako ja vapaus (1/11)  
Herman Hesse, *Kulkija*

Pirjo Hassinen:  
Räkänäen pyykkiarkussa (1/11, netti)  
Salman Rushdie, *Keskijön lapset*

Markku Lehtimäki:  
Vanhan mestarin valitus (2/11)  
J. M. Coetzee, *Huonon vuoden päiväkirja*

Päivi Mehtonen:  
Ensyklopedinen minä (3/11)  
Janne Nummela, Tommi Nuopponen  
& Jukka Viikilä, *Ensyklopedia*

Antti Salminen:  
Holografinen treema (4/11)  
Harry Salmenniemi, *Runojä*

Anna Ovaska: Moskovassa, Saatanaa  
odotellessa (1/12)  
Mihail Bulgakov,  
*Morfiini ja muita novelleja*

yks Kake: niikkärgate (2/12)  
Juri Joensuu, Marko Niemi ja Harry  
Salmenniemi, *Vastakaanon. Suomalainen  
kokeellinen runous 2000–2010*

vaamaton hän, mies-nainen, on nyt vain mies. Lampénin tavoin henen käyttöönnoton voinee mieltää kielellisenä tarkennuksena, jopa parannuksena. Henen avullahan me nyt tiedämme, ja tietähän meidän täytyy, ja mieluummin heti, kumpaa sukupuolta ihmishahmo kielessä edustaa.

Hen on toki oivaltava ratkaisu, se on takuulla auttanut kääntäjää monissa käännöksen ongelmakoissa. Mutta juuri tässä piilee syvempi ongelma. Esipuheessaan Lehto argumentoi, että ”tässä käännökset ’hän’, ’hänen’ jne. toisivat aiheetonta lisähämäryyttä”<sup>6</sup>. Varmasti hämäre lisääntyisi, käännös vaikeutuisi, mutta eikö juuri tuo ”hänen hämäre” ole suomelle omaperäistä ja sellaisena arvokasta kielikokemuksen ainesta? Jos näin ajatellaan, henessä todistetaan perustavaa haltuunottoa, erästä kielellistä tapaa leikata maailman liha kahtia naisiin ja miehiin. Tällöin hen ei siis nimeä yksittäistä oliota, se nimeää kieltä sinänsä, tarkentaa kielenkäyttöä ja valaisee suomelle ominaisen nominatiivisen harmaan alueen. Eräänlaisena ”esinimenä” se luo suomen kieleen luokan, jota siinä ei lähtökohtaisesti, siis kokeuksellisesti, ole tähän asti ollut.

Kielet sekoittuvat ja läpäisevät toisiaan, ja se on yksi niiden hengittämisen tapa. Ajan myötä anglismit ja muut vieraslainat normalisoituvat. Kuten usein kuulee perusteltavan, kieli elää, ja kauan eläköönkin, mutta on syytä valpastua sille, mitä troijalainen kana on syönyt. Kielten rakenteellisen universalisoitumisen kritiikki ei tarkoita kohdekielen puhtauden tai autenttisuuden vaalimista. Päinvastoin: juuri universalisoituminen poistaa rosoja, kääntymättömiä eroja ja syö merkitysten moninaisuutta. Hen oirehtii siksi, että anglismina se on kertaluokaltaan massiivinen, muutoksena laadullinen ja rakenteellinen. Kysymyksiä herää. Millainen tilanteen tulisi olla, että mikään suomen omaperäinen rakenne kotoutuisi vaikkapa nyt brittienglantiin? Millä ehdoin ja arvoin suomen hämäre voidaan ymmärtää merkityksellisenä ja millä taas käännöksen valaiseva tehtävä myönteisenä? Millaista työtä hen-ra-

kenne tekee kielessä ja kokemuksessa tiedostamatta ja pyytämättä? Vastaukseksi näihin kysymyksiin ei riitä klassinen avantgarde-puolustus, että hen otetaan käyttöön, koska se on mahdollista, uutta tai kiinnostavaa.

\*

Aloitussitaatissa Aristofaneen Sokrates perustelee liikvarpaan feminiinisyttä. Ajatuksen pohjalla on kenties muutakin kuin filosofijäärän (m.) šovinismia. Nimittäin toinen tapa paeta sukupuolen tarkkarajaisuutta ja löysyttää subjektin solmua on laajentaa monien alkuperäiskansojen tavoin ”sukupuolisuus” ihmisosan yli niin, että kahden erilaisen elämänvoiman kilvoittelusta tehdään ontologinen perusvire. Inhimillinen mieheys tai naiseus on vain erikoistapaus, kun maailma ymmärretään kahden erilaisen olemistavan leikin ansiosta syvältä rikkinäiseksi ja siksi eloisaksi. Kenties englantilais-trojialaisella kanallakin on juonensa lisäksi salaisuutensa.

## Viitteet

- 1 Aristofanes 1952, 34.
- 2 Lampén 2011, 140.
- 3 Tämän tavoitteen Lehto toteaa omakseen vasten Tere Vadénin käsitystä, jota Lehdon mukaan luonnehtii ”usko vaikutteista vapaan autenttisen kielen mahdollisuuteen tai ideaaliin” (Lehto 2008, 200).
- 4 Lehto 2012, 8.
- 5 Mt.
- 6 Mt.

## Kirjallisuus

- Aristofanes, *Pilvet. 5-näytöksinen huvinäytelmä* (Nefelai, 423 eaa.). Suom. V. Arti. WSOY, Helsinki 1952.
- Joyce, James, *Ulysses* (Ulysses, 1922). Suom. Leevi Lehto. Gaudeamus, Helsinki 2012.
- Lehto, Leevi, Vaikutteiden paradoksit: provinsialismi versus maailmanrunouden mahdollisuus. Teoksessa *Alussa oli kääntäminen*. Savukeidas, Turku 2008, 197–203.
- Lehto, Leevi, Suomentajan sana. Teoksessa James Joyce, *Ulysses* (Ulysses, 1922). Suom. Leevi Lehto. Gaudeamus, Helsinki 2012, 7–12.
- Lampén, Ernst, *Kielipakinoita* (1926). Otava, Helsinki 2011.

LEEVI LEHTO

## ”Mutta kuka oli Gerty?”

Tämä kysymys – retoriselta muodoltaan oikeastaan lukijan puolesta esitetty kehotus lisäinformaation antamiseen – tulee lähestyttäessä *Ulyssesin* matemaattista keskipistettä, luvussa [13] (”Nausikaa”)<sup>1</sup>, ja on ensimmäinen ja tavallaan ainoakin kirjan kertojan (tai kertojanäänän) esittämä sellainen – luvun [14] pastišseissa on joitakin vähän vastaavia, kuten ”Minkä ikäinen on ihmisen sielu?” (U 461), mutta esimerkiksi luvun [17] (”Ithaka”) runsaat kysymykset ovat tästä näkökulmasta pikemmin dialogia kuin narraatiota.

”Kuka oli Gerty?” Hyvä kysymys. Mitä siihen annettu vastaus opettaa *Ulyssesin* kerronnallisesta strategiasta – tai tavasta olla tai sanoa?

## Kysytty

Gerty MacDowell, kertoja usko lukijoille, oli ”totta totisesti, niin hieno valloittavan irlantilaisen tyttöjän edustaja kuin vain näkevänsä toivoa saattoi” (U 393). Tiedämme suhtautua kertojanääneen tässä varauksin: tekijä antaa tekstissä selvät viitteet siitä, että hän luvun alkupuolella pastišsoi muutamaa naisille tarkoitettua romanttista viihderomaania ja naisille ja tytöille suunnattuja viihde- ja opetuslukemistoja, jotka muun muassa opastavat kädestä pitäen, millaisiin hoidollisiin ja muin toimenpitein tuollaisia tyttöjän edustajia tuotetaan. Tämän mukai-

sesti Gertyä on voitu tarkastella ja arvottaa niin myöhäis-teini-ikäisenä hupakkona (Marilyn French) kuin perimmältään urheana reagoijana niihin ristiriitaisiin seksuaalis-uskonnollis-poliittisiin odotuksiin, joita hänen ikänsä ja taustaltaan kaltaisensa (katolilais-keskiluokkaiset) naiset 1900-luvun alun Irlannissa kohtasivat (Andrew Gibson)<sup>2</sup>.

Gertyn hahmo ja hänen interaktionensa samaiselle Sandymountain rannalle Bloomsdayn iltahämärässä niin ikään saapuneen Leopold Bloomin kanssa olivat myös välitön syy *Ulyssesin* sarjajulkaisun keskeytymiseen Yhdysvalloissa ja sitten itse kirjan kieltämiseen siellä ja Englannissa. Gertyhän on tullut rannalle kahden samanikäisen ”tyttöystävöksensä”, Cissy Caffrey ja Edy Boardmanin kanssa, ja heillä on mukanaan Edyn nelivuotiaat kaksosveljet Tommy ja Jacky sekä saman sisarusarjan nuorimmainen, ”vauva-Boardman”, vaunuissaan. Gertyn ja etäämpänä kivellä istuskelevan Bloomin välille kehittyä voyeristinen kontakti, joka Gerty-osuuden lopussa kulminoituu ilmeisestikin molemminpuoliseen, puolijulkiseen masturbointiin ja orgasmiin läheisen Mirus-basaarin avajaisten ilotulituksen säestyksellä. Liikaa 1900-luvun alun sensitiivisyyksille ja moraalikäsitteille, mutta ei vielä ikinä ihan helppoa luettavaa ja tulkittavaa kenellekään.

Sillä tosiaan ”kuka oli Gerty?” En usko olevani ainoa, jota ”kerto-

janäänän” tässä osoittama hiukan holhoava auttavaisuus vähän ärsyttää. *Minä* en jakaisi tuollaista luottamusta tekstin kykyyn viitata ulkopuoliseensa ja ammentaa siitä. Minunlaisessani lukijassa moinen herättää vasta- (tai jatko- tai *korvaavan*) kysymyksen: ”kuka kysyy?”

## Kysyvä

Vastaukseksi ei riitä Mark Shechnerin normatiivis-psykoanalyttinen – jossa Gertyn koko hahmo puretaan tekijän seksuaalisten turhaumien ja fantasioiden (”kuin vain näkevänsä toivoa saattoi”) ilmentymäksi – mutta se antaa kyllä viitteitä, joita kannattaa seurata. Liioin ei tässä mielestäni voi soveltaa Hugh Kennerin kuuluisaa ”Charles-sedän periaatetta”, joka lähtee varsinkin Joycen varhaistuotannolle tyypillisestä tavasta sopeuttaa kertojanääni kuvattavan mielelle tyypillisiin idioomeihin (tässä Gerty lukemistonsa ”tuotteena”) – mutta myöskään sitä ei tarvitse kokonaan hylätäkään.<sup>3</sup>

Kertojanäänän ja ”tajunnanvirran” ja/tai sisäisen monologin ja/tai vapaan epäsuoran esityksen (*free indirect discourse*) suhde on kiintoisalla tavalla ongelmallinen kautta koko *Ulyssesin* – verrattakoon, miten jo alkuluvuissa on monin kohdin ilmeisen tarkoituksellisen mahdotonta päättää, milloin mikrofonin siirtyä henkilöahmolta kertojalle tai päinvastoin, tai miten

## ”Ovathan nuoretherrat Tommy ja Jackykin, (hiekkaisen) torninsa ovesta kiistellessään, alleviivatusti Stephenin ja Mulliganin substituutteja.”

Stephenin ja Mulliganin tajunnat selvästi tahallaan usein asetellaan päällekkäin. ”Nausikaassa”, jonka alkupuoliskolla Joyce ensimmäisen ja tarkkaan ottaen ainoan kerran koko kirjassa antautuu tarkastelemaan *kahden halun* kohtaamista, tuo suhde on erityisen kompleksinen ja antaa myös haluttaessa välineitä näennäisesti paljon keskeisemmän Stephenin ja Bloomin kohtaamisen – tai ei-kohtaamisen – tulkintaan.

Tony Thwaites on tietääkseni ensimmäisenä kiinnittänyt huomiota siihen, miten näköjään Gertyn tajuntaan sijoittuvissa passuksissa esitetty kuva Bloomista vastaa jälkimmäisen (romanttista) itsekuva<sup>4</sup>: ”Hen saattoi oitis hänen tummista silmistään ja hänen kalpeista älykkäistä kasvoistaan nähdä [...]” (U 403). *Romanttista* itsekuva: kaukana siitä, että rajoittuisi Gertylle ja kaltaisilleen tyypillisten lukemistojen parodiointiin, Joyce näköjään *tarvitsee* niitä kaivaakseen esiin jotakin, mitä *Bloomin* valve-tajunta ei uskottavasti voi esittää (Luvussa [15] (”Kirke”) saamme toisenlaisten tyylillisten kaivausten tuloksena nähdä toisenlaisia arkeologisia löydöksiä). *Voi* tietysti sanoa, että (näköjään) Gertyn totunnaiset luonnehdinnat Bloomin tilanteesta illalla 16. kesäkuuta 1904 (”Hänellä oli syvä suru”, ”Oliko hän kärsinyt, enemmän vastaan rikottu kuin rikkonut on itse, tai jopa, jopa, oliko hän itse vaikka rikkonut, ollut paha mies” (U 403)) tulevat nekin noitten

lukemistojen stereotyyppioista – yhtä kaikki, ne osuvat: ”kuka puhuu”?

### Toistensa kertojat

Gertyn ajatus Bloomista on Bloomin ajatus Gertyn ajatuksesta Bloomista. Verrataan ”Ithakaan”: ”Mitkä [...] olivat Bloomin ajatukset Stephenin ajatuksista Bloomista ja Stephenin ajatuksista Bloomin ajatuksista Bloomin ajatuksista Stephenistä?” (U 724). Ja vaikkapa [...] ja sievempää, kauniimpaa päätä pähkinänruskeine kutreineen ei kuunaan ollut tytön hartioilla nähty” (U 405) on vastaavalla tavalla Gertyn ajatus Bloomin ajatuksesta Gertystä – ja tässä, halujen kohtaamisen näytelmässä, kaikki ajatukset ovat perimmältään tätä tai jotakin vastaavaa muotoa.

Niinpä emme ehkä ole velvollisia välttämään samantapaista luentaa myöskään Gertyn ikäisihastuksen, nuorimies Reggy Whylien tapa-uksessa. Käännökseni esipuheessa (”Suomentajan sana”) kiinnitän ohimennen huomiota siihen, miten läpilyövä ”kolmannen” teema *Ulysses*-ssä on, eikä ole yllättävää vaan pikemminkin liiankin itsestäänselvää, että Bloom on (Bloomin silmissä?) Gertyn silmissä ”menneisyyden muiston”, aiemman *petetyksi* joutumisen leimaama: ”ja hen vain halasi [...] antaa anteeksi kaiken jos voisi saada hänet rakastumaan heneen, unohtamaan” (U 403).

Unohtamaan: unohdustahan Bloom tietysti, ymmärrämme se-

littämättäkin, on rannalle tullut hakemaan. Jos Gertyn ajatus on Bloomin ajatus Gertystä, Reggy Whylie, jonka Gerty fantisointinsa kulussa riemastuttavan mutkattomasti vaihtaa Bloomiin – ”Hen oli iloinen että jokin oli käskenyntä hentä panemaan läpinäkyvät sukat ajatellen että Reggy Whylie voisi olla ulkona mutta viis siitä nyt” (U 403) – edustaa kuin edustaakin erästä, jota Bloom ei enempää valve- kuin unitajunnassaan koskaan mainitse nimeltä tai ajattele yksityiskohtia myöten: Blazes Boylania. Niinpä: vastikään luvussa [11] (”Seireenit”) olemme nähneet Bleiskuvan Blazesin ajelevan edestakaisin rattailla (jees, ”Jees-seksin sillalla” (U 300)) – Reggy ajelee edestakaisin polkupyörällä Lontoon sillan tietä. Bloomin ajatuksissa Gertyn ajatuksista Bloomin ajatuksista Gertystä Reggy on Blazesin substituutti – ja miksei olisi, ovathan nuoretherrat Tommy ja Jackykin, (hiekkaisen) torninsa ovesta kiistellessään, alleviivatusti Stephenin ja Mulliganin substituutteja. Reggy on yhtä aikaa Blazesin syrjäyttävä (”yhtä aikaa epäämättömän hyvännäköinen hienostuneine nenineen [...] herrasmies joka tuumaltaan [...] päänsä muoto takaa ilman lakkia päässä” (U 397), mihin vertautuu Boylan Tolkan rannalla Mollyn kanssa takaa nähtynä luvussa [8]) ja *tämän sijasta syrjäytetty*: näin päin ajatellen on ehkä nimenomaan Bloomin kannalta paljastavaa, että Reggy on protestantti-

## ”Jokainen toinen on teoksessa aina myös joku muu.”

sesta taustaan johtuen alun perinkin mahdollon Gertyn sulhasehdokkaaksi (mikä taas ei kenties ole vailla yhteyttä *Ulysses*en eräisiin muihin käytännössä mahdolltomiin liittoihin kuten Marion Bloomin vanhempien vastaava).

### Kaksi tarkennusta

Tässä joudun tarkistamaan aiempaa kielikuvaani. Bloomin äkillistä romanttista itsekkyyttä tai tuota kilpailijan syrjäyttämistemppua ei ehkä sittenkään ole mielekästä nähdä kaivaustuloksina, vaan päinvastoin aktiivisina *lisäyksinä* koko ajan kehitteillä olevaan henkilökuvaan. Verrata sopii tässä Joycen kirjoittamismetodiin: ei poistoja, tiivistyksiä, tai juuri uudelleenmuokkauksiakaan, vaan koko ajan jatkuva obsessiivinen lisääminen, ja verrata kelpaa myös hänen kerralliseen kommenttiinsa Freudille: ”mihin sitä tiedostamontonta muka tarvitaan, kun tietoinen on niin loputtoman mielenkiintoisen”.

”Suomentajan sanassani” kirjoitan myös siitä, miten tajunta (ja ”tajunnanvirta”) *Ulysses*essä ovat paljossa ”asettumista toisen tajuntaan” (U 8–9). Tätäkin tekee nyt mieli tarkentaa. Niin ”kahden halun” kohtaamiselle omistettu kuin Gerty-jakso onkin, luen sitä mielelläni nimenomaan metafyyssisen Toiseuden ajatuksen kritiikkinä ja purkamisena. *Ulysses*en maailmassa pätee ”ei kahta kolmannetta” – lue: ”kolmas toisen

edellytyksenä”. ”Penelopen” Molly, monellakin tapaa Gertyn rinnakkais- ja käänteishahmo (jotka tavat puolestaan antavat aihetta kysymyksiin Joycen naiskuvan perusteista, mutta sivuutan ne tässä...) toteuttaa monologissaan useita gertymäisiä ja aivan yhtä riemukkaita ”toisenvaihtoja” kiteyttäen niiden opetuksen to-kaisuun, jota puolestani hyvin voitaisiin pitää *Ulysses*en ”moraalina” tai ”loppusanoina” ennen viimeistä ”Kylläkin”: ”ajattelin niin yhtä hyvin hän siinä kuin joku toinenkin” (U 832). Tämä siis Bloomista pariskunnan kaikkitarkeän ensi syleilyn aikana Howthin niemen kanervien keskellä. Ja itse Stephen – hahmo, joka kirjassa kenties ainoana ohjelmallisesti pyrkii torjumaan tämän fataliteetin – muotoilee sen luvussa [9] (”Skylla ja Kharybdis”) tahtomattaankin: ”väärän tai vallanansatajan tai avionrikkojan veljen [...] teema [...] on Shakespearelle mitä köyhät eivät: aina kanssansa” (U 247). Tai kääntäen toisaalla rivossa Shakespeare-anekdootissa: ”Vilhelm valloittaja tuli ennen Rikhard III:ttä” (U 236, kurs. minun – LL). Nopeasti Hegelin<sup>5</sup> kautta koukataksemme: *alussa oli synteesi*.

### Tyyli

On ehkä monellakin tapaa oireellista, että 1900-luvun loppupuolen *Ulysses*-keskustelua on huomattavalta osin hallinnut kysymys nimenomaan kirjan *kertojan* persoonallisuudesta.

Kenner on kirjoittanut siitä, miten tämä tavallaan käy taistelua henkilö-hahmojen ja dialogi- ja/tai tajunnanvirtaosuuksien kanssa ja kirjan puolivälistä lähtien asiallisesti kaappaa tarinan itselleen; David Haymanin paljon puhuttu ’järjestäjän’ (*arranger*) käsite puolestaan vihjaa kertojan persoonallisuuden jakautumistaipumukseen<sup>6</sup>.

Niin: kuka oikeastaan on Kertoja? Kysymyksen muotoilu näin tuo ohimennen esiin myös Gerty-kysymyksen monimielisyyden: vastaus myös siihen voi olla muotoa *Gerty oli (on) joku toinen*. Ehkä toiseuden problematiikka *Ulysses*essä voitaisiin ilmaista näinkin: jokainen toinen on siinä aina myös joku muu (”toinen on toinen”), ja tämä muu’uus toteutuu lähes aina juuri Kertojan väliintulon kautta. Ehkä Kertoja onkin kirjan kaikkiallinen Suuri Kolmas? Vähän niin kuin Stephenin avausluvussa muistelemman Valentinuksen (n. 100–166) Jumalasta erillinen demiurgi, jonka erehdyksen tuloksena aineellinen maailma (lue: *Ulysses*en kosmos) luotiin. Tai miksei Areioksen (n. 256–336) Sana, joka loi Pyhän hengen, joka taas sitten loi maailman (lue samoin).

*Erehdyksen tuloksena*: lue (tässä): *Ulysses*en luvuttomien tyyli- ja muunnelmien generoimana. Näyttäisi, että juuri nämä ovat edelleenkin kaikkien kirjan uusien lukijoiden haastavin kompastuskivi. Varhaiset lukijat ja kommentaattorit eivät yksinkertaisesti osanneet lukea niitä – verrataan

vaikka Percy Wyndham Lewisin ihmetystä sen edessä, että Joyce, niin tarkaksi ja tietoiseksi tiedetty kirjoittaja, jo ensimmäisissä lauseissa sortuu kömpelöiksi tiedettyihin kielikukkasiin<sup>7</sup>. T. S. Eliotin varhainen muotoilu ”*Ulysses* osoittaa kaikkien tyylien hyödyttömyyden”<sup>8</sup> viittaa itse asiassa paljon pidemmälle (ehkä jopa pidemmälle kuin monet viime aikoina kirjasta ”tyylien odysseiana” esitetyt tulkinnot), mutta jättää yhtä kaikki soimaan häiritsevän kysymyksen: entä sitten? Miksi? Ehkä osoittaakin, mutta ei kai kirjaa sentään sen vuoksi kirjoitettu? Tämä tai jokin tämän tapainen turhauma varmaan edelleenkin on mukana aiheuttamassa, että niin monen lukijan odysseia tahtoo hyytyä noin sivun 300 kohdalla.

Tässä olen lähestynyt toisenlaista tulkintaa tyyllillisen hillittömyyden funktiosta *Ulysses*ssa. Kirja ei tarjoile kielellisiä ilotulituksiaan minkään parodiointivimman vuoksi (mikä ei estä sitä tarjoilemasta yliveraisia parodioita muun ohella). Kyse ei myöskään ole (pelkästä) virtuoosin addiktiosta. Kernaammin ajattelen, että tyyli – tyyllilliset poikkeamat, ”sisällön” ja ”muodon” alkuperäinen jakautuneisuus heti ensi lauseesta – on se (niinikään ”alkuperäinen”) erehdys, se *aina-jo jakautunut synteesi*, josta teos ja sen paljauksensa ainutkertaiset henkilöahmot kumpuamistaan kumpuavat. Liekö oireellista, että tässäkin Joyce antaa Stephenin (vaiko sittenkin Mulliganin?) muotoilla tämän periaatteen sen tavallaan arkisimmassa asussa: ensiluvussa, Mulliganin pukeutumisperformanssiin (”Ja pukiessaan jäykkää kaulustaan ja vikuria solmiotaan hän puhui niille, nuhdellen niitä, ja kylluville kellonperilleen.”) viitaten: ”Luoja, riittää kun ihan vain puemme henkilöahmon.” Ja heti perään: ”Puhunko ristiin itseni kanssa? Hyvä on, minä puhun ristiin.” (U 30.)

Ei ehkä sattuma, että *Ulysses*sen tyyliharharetki huipentuu lukuun [16] (”Eumaio”), jossa teemoina ovat juuri erehdys, ristiinpuhuminen, harhautus, väijytys (Luvussa [17] tyyllinen muuntelu minusta

vihdoin ensisijaisesti palvelee parodiaa, joka tässä, varsinaisen kirjan päätösluvussa, kohdistuu korostuneesti *myös* siihen itseensä).

Eipä sattuma, ehkä, sekään että Kertoja piirtää (esittää? *tyyllittelee?*) Gertyn hahmon niin vahvasti tämän vaatetuksen ja ehostuksen (”kullainsävytin”, ”sievä sähkösininen pusero”, ”laivastonsininen kolmeneljäosahame”, ”koketti viehko hattu”, ”kenkänsä [...] jalkinealan viimeisintä huutoa” ja “[m]itä alusvaatteisiin tuli [...]” (U 394–396)) kautta. Tämä jos mikä on riisumista pukemalla. *Sillä* Kertoja vastaa omaan kysymykseensä. Mutta riisumisen tuloksena ei tietenkään ole ”alaston totuus” henkilöstä, vaan päinvastoin hänen hahmonsä (myönteinen: ”siinä missä joku toinenkin”) katoaminen loputtomaan pukemiseen. Tapaamme ”Gertyn” vielä kaksi kertaa, molemmat luvussa [15], ensin aloittelevana prostituoituna (Shechner ehkä hiukan hätäisesti liittää tämän hänen ehostuskiinnostukseensa!) ja sitten tosiaan kokonaan toisena henkilönä, Bella Cohenin bordellin Kittynä, josta saamme tietää, että ”sievempää, kauniimpaa päätä viehättävine kuterineen ei kuunaan ollut huoran hartioilla nähty” (U 565). Toinen on toinen on toinen.

Tyyli(linen muuntelu) alkuperäisenä, aina-jo jakaantuneena synteessinä. Thwaites aloittaa oivaltavan analyysinsä Joycen ”ajallisuuksista” siitä, miten tämän teokset järkiäänkin olivat tiettyssä tähdellisessä mielessä olemassa (jos eivät ”valmiita”) jo ennen niiden aloittamista<sup>9</sup>: voisimme sanoa pilkkeenä tekijän (Kertojan?) silmässä: alkuperäisenä hajataitoisena katseena, joka sitten esimerkiksi *Ulysses*sen tapauksessa yhä uusien ja uusien (tyyli)poikkeamien tietä kartutti (koversi) romaania ja olisi olletikin kartuttanut sitä loputtomiin, ellei tekijä (ei Kertoja!) olisi asettanut sille mielivaltaista kalmanlinjaa, 40. syntymäpäiväänsä 2. helmikuuta 1922. ”Valmiita”: ehkä jossain samassa (mutta käänteisessä) hegeliläisessä mielessä, jossa ”[k]aikki ihmisen historia” luvun [2] (”Nestor”) rehtori

Deasyille ”liikkuu yhtä suurta maalia päin” (U 50). Ehkä *Ulysses*ta on mielekästä ajatella (etukäteen valmiina) maalina, joka lakkaamatta (yhä) liikkuu ihmisen koko historiaa päin. Tämä ajatus oikeuttaisi ne pienet nykäykset, joita tässä olen sen eräisiin rakenneosiin kohdistanut.

## Viitteet & Kirjallisuus

- 1 James Joyce, *Ulysses* (Ulysses, 1922). Suom. Leevi Lehto. Gaudeamus, Helsinki 2012, 393. Alkuteoksessa luvut ovat numeroimattomia ja nimettömiä, mutta ne merkitään totunnaisesti tekstissä olevaan tapaan. Lukuja on yhteensä 18; leipäteksti nootteineen mutta liitteitä sijoituu suomalaisessa laitoksessa sivuille 13–832. Viittaukset *Ulysses*seen vastedes tekstiviitein muodossa (U 393).
- 2 French, *The Book as World. James Joyce's Ulysses*. Abacus, London 1982, 163; Gibson, *Joyce's Revenge. History, Politics and Aesthetics in Ulysses*. Oxford University Press, Oxford 2002, 143. Vrt. U 393, nootti 13 sekä U 847–851, Liite 4: Kirjallisuutta / Tutkimuskirjallisuus.
- 3 Shechner, *Joyce in Nighttown*. University of California Press, London 1974, erit. 158–191; Kenner, *Joyce's Voices*. University of California Press, Berkeley 1978, luku 2.
- 4 Thwaites, *Joycean Temporalities. Debts, Promises and Countersignatures*. University of Florida Press, Gainesville 2001, 96–110.
- 5 Jacques Derrida *La dissémination* -teoksessaan (1972) asettaa rinnan ja vastakkain Husserlin ja Joycen projektit: missä edellinen tavoitteli äärimmäistä yksiselitteisyyttä, jälkimmäinen rakentaa ”ylimääräytyneelle moniselitteisyydelle”. Kiinnostavasti Derrida tässä yhteydessä heittää esiin ajatuksen Joycesta ”ehkä” ”hegeliläisenä” kirjailijana. Derrida näyttäisi tässä ajattelevan, että joycemainen moniselitteisyys edellyttää yksiselitteisyyden ajatuksen ja ihanteen (jotta se voisi tulla rikotuksi tai ylityksi). Tässä, kuten havaitaan, haluan nähdä asian päinvastoin. En ole varma, mutta voi olla, että vasta näin tulkittu Joyce tietyllä tapaa todella tulee lähelle Hegeliä. Kysymyksen voisi palata kontekstissa, jossa Joycen ”projektin” suhde historiaan olisi eksplisiittisemmin esillä. – Ks. Alan Roughley, *Reading Derrida Reading Joyce*. University of Florida Press, Gainesville 1999, 5–8.
- 6 Kenner 1978; Hayman, *Ulysses. The Mechanisms of Meaning*. University of Wisconsin Press, Madison 1970, erit. 84.
- 7 *Time and Western Man* (1927). Toim. Paul Edwards. Gingko, London 1994.
- 8 *Ulysses, Order and Myth. The Dial*, marraskuuta 1923, 480–483.
- 9 Thwaites 2001, 2–5.



TIMO MIETTINEN

## Kriisien ja paradoksien jäljillä

Edmund Husserl, *Eurooppalaisten tieteiden kriisi ja transsendentaalinen fenomenologia* (Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie, 1934–1937). Suom. Markku Lehtinen. Gaudeamus, Helsinki 2012. 255 s.

Edmund Husserlin (1859–1938) myöhäinen pääteos *Eurooppalaisten tieteiden kriisi ja transsendentaalinen fenomenologia* julkaistiin ensimmäisen kerran vuonna 1936. Viisiosaiseksi suunnitellusta teoksesta ainoastaan kaksi ensimmäistä osaa ilmestyivät Husserlin elinaikana, ja kolmas osa kursittiin kasaan vasta hänen kuolemansa jälkeen. Näin *Kriisi* jäi, keskeneräisenäkin, modernin fenomenologian perustajan viimeiseksi puheenvuoroksi. Markku Lehtisen sujuva ja lukijaystävällinen käännös tuo Husserlin viimeisen sanan myös suomalaisen yleisön saataville.

Teoksena *Kriisi* on – kuten muutkin Husserlin julkaistut teokset – johdatus transsendentaaliseen fenomenologiaan. Toisin kuin vaikkapa Aristoteles, Kant tai Hegel, joiden tuotantoa luonnehtii pyrkimys järjen eri osa-alueiden systemaattiseen analyysiin, Husserlin filosofinen työ oli loppuun asti sitoutunut ankaran tieteellisen menetelmän muotoilemiseen. Fenomenologia oli, kuten myös Heidegger toistuvasti korosti, metodinen käsite, joka vastusti kiinnittymistä yksittäisiin teemoihin tai ilmiöihin, tiettyyn olevan alueeseen.

### Subjektin kaksoissidos

Husserlin fenomenologia ei kuitenkaan jäänyt uusien temaattisten avauksien ulottumattomiin. Jo 1910-luvun alussa Husserl joutui toteamaan *Logische Untersuchungen*

-teoksensa (1900–1901) merkitys- ja intentionaalisuusanalyysit riittämättömiksi ilman kokevan subjektin ja tämän maailmasuhteen kokonaisvaltaista analyysia. Fenomenologia oli ymmärrettävä transsendentaalifilosofian muotona, ja itse transsendentaalisen käsite oli vietävä kantilaisen merkityksensä, kokemuksen formaalien ja aprioristen olemuspiirteiden, tuolle puolen.

Näin siis Husserlin fenomenologia tuli merkitsemään jatkuvaa kamppailua kokemuksen transsendentaalisen alueen kattavuudesta: ensin suhteessa intersubjektiivisuuden ongelmaan, toiseksi transsendentaalisen subjektin ajalliseen hahmottumiseen (jota Husserl lähestyi ”transsendentaalisen persoonan” käsitteen avulla), ja lopuksi subjektiviteetin jatkuvasti oletaman olemishorisontin – elämismaailman – teoriaan.

*Kriisi*-teos pyrki vastaamaan ennen muuta viimeksi mainittuun haasteeseen. Vaikka elämismaailman käsite oli esiintynyt Husserlin käsikirjoituksissa jo 1910-luvun lopulta lähtien, vasta tässä myöhäisessä teoksessaan hän alkoi tunnistaa ne valtavat haasteet, jotka liittyivät subjektifilosofian laajentamiseen myös tietoisuuden välttämättömän vastinparin, eletyn ja jaetun todellisuuden, alueelle. Fenomenologia, joka Husserlin varhaisimmissa töissä määrittyi transsendentaalisen idealismin muotona – ajatuksena, jonka mukaan kaikki objektiivinen merkitys edellyttää viime kädessä ko-

kevan subjektin – joutui ottamaan nyt tarkasteluun myös subjektin itsensä määrittymisen suhteessa yhteisöllisiin, historiallisiin ja kulttuurisiin ehtoihin. Tämä kaksoissidos, jonka myötä fenomenologinen subjekti tuli ymmärretyksi sekä maailman ilmenemisen välttämättömänä ehtona että tässä maailmassa esiintyvänä tosiasiana, ilmaistiinkin *Kriisissä* ”subjektiviteetin paradoksin” kautta.

Nämä havainnot eivät olleet merkittäviä ainoastaan tietoteorian kannalta. Mikäli hyväksymme, että filosofian subjekti on olennaisessa mielessä määrittynyt suhteessa historiallisiin ja kulttuurisiin ehtoihin, filosofia itse ei voi merkitä tarkastelua, joka kohdistuu puhtaaseen minään tai sisäiseen kokemukseen. Päinvastoin, filosofia tulee itsessään mahdolliseksi vasta sellaisen tarkastelun kautta, joka kohdistaa huomionsa filosofoivan subjektin olemukselliseen historiallisuuteen ja yhteisöllisyyteen, niihin ”ennakkoluuloihin” joita omaksumme tullessamme osaksi tiettyä kulttuuriyhteisöä. Kuten Husserl ohimennen vihjaa, kreikkalaisen filosofian ”alkusäädös” sai kimmokkeensa juuri tästä pyrkimyksestä sovittaa yhteen eri perinteiden kuvaukset elämismaailmasta, sen ilmiöistä ja olioista. Toisin kuin sofistien skeptisismi, joka hyödynsi tätä moniselitteisyyttä kulttuurisessa ja poliittisessa keskustelussa, filosofia pyrki löytämään sen taustalta yhteisesti jaetun perustan.

## ”Näin kysymykset päämääristä, pyrkimyksistä ja arvoista palautettiin puhtaan subjektiiviseksi ilmiöiksi.”

### Eurooppalainen kriisi

Filosofian historiallisen luonteen korostaminen erottaakin *Kriisin* Husserlin varhaisimmista töistä. Ikuisen aloittajan lisäksi Husserl ymmärsi itsensä historiallisesti periytyneen intellektuaalisen perinteen jatkajana. Filosofia ei syntynyt Husserlin mukaan valmiina positiona vaan teleologisesti jäsenyneenä tehtävänä, joka vaihtelevista historiallisista kehitysmuodoistaan huolimatta oli omistautunut universaalin ja ankaran tieteen idealle. Vaikka tämä tehtävä oli vielä elinvoimainen Descartesin ja Kantin filosofiassa, näiden yksipuoliset tulkinnat filosofian transsendentaalisesta perustasta johtivat kuitenkin kohtalokkaisiin epäselvyyksiin 1800-luvun kuluessa. Henki ja materia menettivät yhteisen perustansa, ihmis- ja luonnontieteet keskusteluyhteytensä – etiikka, politiikka, psykologia ja fysiikka käsitettiin autonomisiksi tutkimuksen aloiksi, joiden rationaalisuuskäsitteet ovat pohjimmiltaan yhteensovittamattomat.

Juuri tämän ongelman Husserl nimesi ”eurooppalaiseksi kriisiksi”, joka muodosti hänen modernia filosofiaa koskevan tulkintansa ytimen. Kyse ei ollut ainoastaan kapeasti ymmärretyn tieteellisen rationaalisuuden pirstoutumisesta, vaan ylipäänsä rationaalisen subjektiviteetin, järjen ja vastuun, kriisistä, joka ulottui myös etiikan ja politiikan alueille. Galileosta alkanut moderni luonnontiede palautti todellisuuden kausaalilakien hallitsemaan materiaalis-tilalliseen

luontoon, jonka objektiivisuus samastui yksinomaan eksaktiuteen. Näin kysymykset päämääristä, pyrkimyksistä ja arvoista palautettiin puhtaan subjektiiviseksi ilmiöiksi, joista keskusteleminen on toki mahdollista mutta jotka viime kädessä ovat vailla objektiivista perustaa.

Tästä syystä *Kriisi* korostaakin filosofian luonnetta nimenomaan *ihmiskunnan* palvelijana. Fenomenologian tavoitteena ei siis ollut yksinomaan kaikenkattavan tiedon järjestelmän perustaminen eikä se pyrkinyt pelkästään vallankumouksellisen poliittisen subjektiviteetin luomiseen. Sen sijaan fenomenologia pyrki osoittamaan, millä tavoin sekä tiedollinen että eettinen arvottaminen jakavat yhteisen perustan tiedostavan ja toimivan subjektiviteetin kokemuksessa – ja millä tavoin tämän subjektin itsevastuu voi ulottua koskemaan niin teoreettista kuin käytännöllistäkin järkeä, sekä yksilöllistä että yhteisöllistä toimintaa.

### *Kriisin* relevanssi

Kääntäjänä Lehtinen tunnetaan taidoistaan ja huolellisuudestaan, ja myös *Kriisin* ansiot ovat ehdottomat. Husserlin pitkiä ja koukeroisia lauseita on usein katkottu ja suoritettu luettavuuden parantamiseksi, ja käännös on pääosin tarkka ja asianmukainen. Kriittinen lukija saattaa kiinnittää huomionsa termin *Körper* kääntämiseen ”ruhoksi”, joka ainakin itselleni luo mieli-

kuvan tehdashallissa roikkuvasta teuraseläimestä. Husserlille keskeisen *Leib-Körper*-erottelun olisi kenties voinut kääntää ”elävän ruumiin” (tai ”kehon”) ja ”ruumiin” käsitteillä, jotta tahattoman koomiset ilmaisut ”sielun ja ruhon” vastakkaisuudesta olisi vältetty. Steinerilaiselta kalskahtavan ”hengentieteiden” sijaan *Geisteswissenschaften* olisi ehkä taipunut myös ”ihmistieteiksi”, vaikkei tämäkään käännös ole täysin ongelmaton.

Suomennosta voi suositella monenlaisille lukijoille. Yhtäältä teoksen kaksi ensimmäistä osaa saattavat herättää mielenkiintoa kaikkien niiden lukijoiden keskuudessa, jotka ovat kiinnostuneet uuden ajan ajatteluperinteen yleisestä luonteesta ja modernin tieteellisen kulttuurin kriisistä ja kohtalosta. Toisaalta teoksen kova filosofinen ydin, elämismailman ja transsendentaalisen subjektin teoria, on ehdotonta luettavaa niille, jotka ovat allekirjoittaneet esimerkiksi Heideggerin, Althusserin ja Foucault’n kritiikit ”subjektin” käsitteen filosofisesta käyttökelvottomuudesta. Mitä järki ja itsevastuu voivat merkitä tilanteessa, jossa hyväksymme ihmisen olemuksellisen sidonnaisuuden tiettyyn elämismailmaan – tiettyyn historialliseen aikakauteen, kulttuurilliseen yhteisöön tai sosiaalis-poliittiseen järjestykseen? Voiko subjekti-käsitteen vihjaama ”perustan” idea merkitä muutakin kuin ontologista sitoutumista humanismiin ja järjen ennalta-asetettuun autonomiaan?



HASSE HÄMÄLÄINEN

## Filosofia Deweyn mukaan

John Dewey, *Filosofian uudistaminen* (Reconstruction in Philosophy, 1919; "Introduction", 1948). Suom. Tuukka Perhoniemi. Vastapaino, Tampere 2012. 233 s.

**F**ilosofian uudistaminen on John Deweyn (1859–1952) tiivistelmä omasta filosofiastaan. On ilahduttavaa, että tämä helppolukuinen teos on vihdoinkin käännetty suomeksi. Siitä on luontevaa aloittaa hänen laajan ja yhdenmukaisen ajattelunsa tutkiminen. Dewey oli 1890-luvulta lähtien vakuuttunut uudenlaisen filosofian tarpeellisuudesta, ja *Filosofian uudistamista* (1919) seuraavina vuosikymmeninä, maailman ajautuessa ensin talouslamaan ja sitten toiseen maailmansotaan, hänen näkemyksensä vahvistui entisestään. Vuonna 1948 teokseen lisäämässään johdannossa Dewey julistaa uudistustarpeen olevan yhä pakottavampi.

Uudistus on Deweyn mukaan välttämätön, koska filosofian keskeinen piirre on sen haluttomuus yrittää vastata kokemuksesta nouseviin kysymyksiin. Näiden merkityksellisten kysymysten asemesta filosofia on keskittynyt metafysiisiin kysymyksiin, jotka kumpuavat kokemuksen sijaan filosofiasta itsestään. Täten filosofiasta on tullut pakopaikka inhimillisestä kokemuksesta vailla merkitystä. Dewey jakaa Charles Sanders Peircen ja William Jamesin pragmatistisen periaatteen, jonka mukaan filosofian, kuten minkä tahansa älyllisen toiminnan, merkitys syntyy vain sen panoksesta inhimillisten päämäärien saavuttamiseen. Siksi filosofian välinpitämättömyys käytännön ongelmista, erityisesti vallitsevien moraalikäsitteiden konfliktista uusimman tieteen

kanssa, on johtanut sen merkityksen katoamiseen. Filosofian uudistaminen on Deweylle väärästä itseriitaisuudesta luopumista.

### Antiikkinen metafysiikka

*Filosofian uudistamisen* viidessä ensimmäisessä osassa Dewey pyrkii osoittamaan, miten metafysiikka on ajanut filosofian heikkoon tilaan. Antiikin metafysiikka syntyi Deweyn mukaan tarpeesta puolustaa perinteisiä uskonnollisia arvoja sofistisilta hyökkäyksiltä, joille lisääntynyt kokempohjainen tieto ne altisti. Metafyysikan perustana ei näin ollut inhimillinen kokemus maailmasta vaan mystinen uskomus, että maailmassa on yleisiä periaatteita, joita ei voida kokea mutta jotka voidaan todistaa puhtaalla järjellä. Koska antiikin tiede ei vielä kyennyt selittämään ilmiöitä kovinkaan kattavasti ja koherentisti, kokemuksen tuottama tieto saatiin vaikuttamaan luotettavammalta asettamalla se metafysisten periaatteiden alle.

1600-luvulle tultaessa kokempohjainen tieto oli kuitenkin lisääntynyt siinä määrin, että sitä ei enää voitu johdonmukaisesti alistaa vanhoille periaatteille. Tällöin kävi laajamittaisesti ilmi, että maailmassa tapahtuvat prosessit eivät tähtää jumalallisiin päämääriin vaan ovat ainoastaan vaikutussuhteita ilman metafysistä tarkoitusta. Dewey väittää Francis Baconista alkaneen empiristisen filosofian olleen ensimmäinen yritys lähestyä maailmaa ko-

kemuksen kautta. Filosofit Descartesista Kantiin kuitenkin vielä uskoivat järjen ja totuuden olevan käsitteellisesti itsenäisiä kokemuksesta. Siksi heidän filosofiansa päätyi alistamaan kokempohjaisen tiedon tietoteorialle, joka oli kuitenkin yhtä etäällä kokemuksesta kuin antiikin metafysiikka.

### Ohjelma filosofian uudistamiseksi

Deweyn mukaan filosofien enemmistö ajatteli yhä hänen aikanaan, että vaikka kokemukseen pohjautuva tieto on kenties hyödyllistä, alati muuttuvana ja vaihtelevana siitä ei ole tietoteoreettiseksi tai metafysiiseksi perustaksi moraalille. *Filosofian uudistamisen* kolme viimeistä osaa Dewey omistaa tämän käsityksen kumoamiselle ja korvaavan näkemyksensä, uudistetun filosofian, esittelylle. Sekä vallitsevaa metafysiikkaa että tietoteoriaa vastaan kohdistamissaan argumenteissa Dewey pitää oletettujen aprioristen periaatteiden varassa argumentointia "intellektuaalisena unissakävelynä" (164). Pragmatistisen periaatteen mukaan se on vailla merkitystä. Niinpä tietoteorian uudistaminen vaatii kuvitteellisesta apriorisuuden käsitteestä luopumista logiikan teoriassa ja siirtymistä kantaan, jossa kaikki "tosiasioihin" (166) (verifioituihin havaintoihin) perustumattomat väitteet nähdään ainoastaan kokemuksen valossa muokattavina hypoteeseina. Näitä aikaa ja paikkaan sidottuja olet-

## ”Deweyn ohjelma filosofian uudistamiseksi näyttääkin ainakin osittain toteutuneen.”

tamuksia voidaan kutsua tiedoksi sikäli kuin ne auttavat ratkaisemaan käytännön ongelmia.

Moraaliset väitteet ovat Deweylle tieteellisten hypoteesien kaltaisia. Siksi moraalifilosofian uudistaminen on luopumista käsityksestä, että noiden väitteiden pitäisi ilmentää välttämättömiä periaatteita. Sen sijaan moraaliset väitteet tulisi käsitellä tilannekohtaisina havaintoina keinoista saavuttaa kyseisessä tilanteessa arvokkain asia, kuten terveys, ystävyyden tai oikeudenmukaisuus. Vaikka Dewey tunsi sympatiaa utilitarismia kohtaan, hän ei allekirjoittanut jyrkkää eroa väline- ja itseisarvoihin, sillä hänen mielestään myös ponnistukset arvojen toteuttamiseksi ovat yhtä lailla arvokkaita kuin niiden toteutuminen. Dewey pitää demokratiaa ihanteellisena poliittisena järjestelmänä uudistetulle moraalikäsitteelle, koska se vaatii jäsentensä välittävän arvonsa toisilleen. Hän uskoo optimistisesti, että tässä prosessissa kaikki omaksuvat pragmaattisen moraalikäsitteiden ja tarpeettomat periaatteelliset kiistat ka- toavat.

### Diagnoosin heikkoudet ja ohjelman haasteet

*Filosofian uudistaminen* on pikeminkin haasteita herättävä ohjelma- julistus kuin loppuun asti kehitelty filosofinen teos. Sen väitteissä on silmiinpistäviä heikkouksia. Yhtäältä Dewey kritisoi metafysiikan asettamista inhimillisen kokemuksen yläpuolelle, mutta toisaalta hän erottaa jyrkästi metafysiikan ja kokemuksen ja pitää edellistä yhtä vähän tietona kuin Descartes piti aistihavaintoja. Tämän abstraktin jaon tekeminen on kuitenkin metafysiinen väite. Dewey ei edes avoimesti huomioi siitä seuraavaa paradoksia, jonka välttäminen edellyttäisi uudenlaista käsitystä metafysiikasta. Hän ei myöskään esitä mitään keinoja relativismin ohittamiseen, vaikka relativismi on kenties selkein uhka Deweyn moraalijä ja yhteiskuntafilosofialle. Demokratia ei nimittäin välttämättä yhdistä ihmisten arvoja, aivan kuten Deweyn mukaan mikään moraaliperiaate ei ole välttämättä pätevä. Päinvastoin demokratia voi jopa edesauttaa arvojen sirpaloitumista ja lisätä ih-

misten yhteiselämää haittaavia erimielisyyksiä.

Deweyn jättämiin haasteisiin on pyritty kuitenkin vastaamaan myöhemmässä filosofiassa. Quinen päivittämä käsitys metafysiikasta näyttää olevan vastausyritys *Filosofian uudistamisen* taustalla olevaan paradoksiin. Myös Quinen reduktiivisen naturalistinen tietoteoria on ikään kuin jatkoa Deweyn näkemyksille. Lisäksi Deweyn moraalifilosofia edelsi moraalista partikularismia, jonka yksi keskeinen tavoite on ollut relativismisyytöksiä vastaan suojautuminen. Nykyajasta katsottuna Deweyn ohjelma filosofian uudistamiseksi näyttääkin ainakin osittain toteutuneen.

*Filosofian uudistamisen* käänös on onnistunut ja tavoittaa mainiosti alkutekstien julistavan sävyn. Suomentajan lyhyt johdanto käsittelee lähinnä Deweyn teoksen historiallista kontekstia sen filosofisten jälkivaikutusten sijaan. Syvällisiä metafilosofisia ajatuksia herättävä teos on suositeltavaa luettavaa kaikille filosofiasta ja sen historiasta kiinnostuneille.



RISTO KOSKENSILTA

## Miten luonto ja tiede sovitetaan

*Monitieteinen ympäristötutkimus.* Toim. Karoliina Lummaa, Mia Rönkä & Timo Vuorisalo. Gaudeamus, Helsinki 2012. 287 s.

**L**uonto on hyvin laaja ja syvä käsite. Yleensä sen ajatellaan joko kattavan kaiken, koko maailman, tai sitten sitä pidetään kulttuurin vastinparina. Tällöin luonto on jotain, mihin ihminen ei ole (vielä) koskenut, jotain itsenäistä, epäinhimillistä ja villiä. Luonnolla on ehkä arvoa sinänsä, ja sitä pitää suojella ihmisten loputtomalta tuho- vimmalta.

Suuret käsitteet ovat aina hankalia ja ristiriitaisia, eikä 'luonto' ole poikkeus. Jos se ahmaisee sisäänsä kaiken, se on vaarassa vesittyä käytökeltömmiksi. Jos sen taas ymmärretään viittaavan vain sellaiseen koskemattomaan, johon ihminen ei ole vielä vaikuttanut, sen ala typistyy mitättömäksi ellei katoa kokonaan. Siksi yleiset luonnon ja inhimillisen tai luonnon ja kulttuurin vastakkainasettelut ovat melko hedelmättömiä. Paremminkin on syytä ymmärtää 'luonnon' rajautuvan aina uudelleen tilanteen ja näkökulman mukaan. On alati kysyttävä, mistä luonnosta itse asiassa puhutaan.

Vuime vuosisadan loppupuolella tällaisen luontokäsityksen kehittymisen yhteydessä muotoutui

myös nykyinen ympäristön käsite. Se viittaa inhimillisen olemassaolon aineelliseen perustaan. Ympäristöä on se, mikä on vaarassa ja vaarassa lähinnä ihmisten toiminnan vuoksi. Myös 'ympäristön' varsinainen sisältö riippuu katselukulmasta.

Ympäristön ja luonnon näkökulmasidonnaisuuden vuoksi kullakin niitä sivuavalla tieteenalalla ja tutkimussuunnalla on oma ympäristönsä ja luontonsa. Kun niihin keskittyvät tutkimukset niputetaan yhteen ympäristötutkimukseksi, saadaan löyhä kokoelma kaikenlaista tieteellistä toimintaa. Toisaalta ympäristöongelmat ja luontoon liittyvät kysymykset eivät useinkaan asetu siististi tieteenalarajojen mukaisiksi kokonaisuuksiksi, vaan niiden tarkastelu pakottaa yhteistyöhön ohi institutionalisoituneiden rakenteiden. Siksi ympäristötutkimus on paitsi monitieteinen myös aidon poikkitieteellinen tutkimusala.

### Mikä ihmeen ympäristötutkimus?

Ummikko joutuu kysymään, mitä ympäristötutkimus oikeastaan

on. Vastausta voi etsiä Karoliina Lummaan, Mia Rönkän ja Timo Vuorisalon toimittamasta kirjoitus- kokoelmasta *Monitieteinen ympäristötutkimus*, joka on tekijöidensä mukaan alaa koskeva "ajankohtainen puheenvuoro" (6). Teos koostuu toimittajien johdannosta ja loppusanoista sekä 24:n eri tieteen tutkijan lyhyistä teksteistä, jotka on jaettu teeman mukaan kolmeen osioon. Kullakin osiolla on oma johdantonsa, mikä tekee kokonaisuuksista ymmärrettävät. Toimituksellinen aines onnistuu liimaamaan levähdysvaarassa olevan kokoelman yllättävän hyvin kasaan.

Teos ei pyri olemaan johdatus ympäristötutkimukseen tai kattava esitys monitieteisyydestä, vaan sen tarkoitus on valottaa alan nykytilaa erityisesti suomalaisesta näkökulmasta. Silti *Monitieteistä ympäristötutkimusta* on helppo lähestyä myös ilman erityisiä esitietoja. Turhaa erikoistermistöä on vältetty ja käytetyt käsitteet avataan hyvin. Teoksen loppuun on vieläpä koottu asiahakemisto sekä pieni keskeisten käsitteiden sanasto.

Kirjoituskokoelma kuitenkin jättäneen alaan täysin perehtymättömän

## ”Ovatko geologia, maantiede tai peräti kaikki luonnontieteet aina ympäristötutkimusta?”

lukijan hivenen ymmälle. Kun ympäristötutkimus hahmottuu lähinnä tutkimuskohteensa ja kaikkitieteisyytensä perusteella, sen kokonaisuus jää hämäräksi. Edes muutamalla virkkeellä olisi voinut avata esimerkiksi sitä, miten ympäristöpolitiikka, ympäristötiede ja ympäristönsuojelutiede suhtautuvat ympäristötutkimukseen ja toisiinsa. Näitä sanoja nimessään kantavia oppiaineita ja yksiköitä kun löytyy suomalaisista yliopistoista, ja termejä käytetään myös julkisessa keskustelussa.

Myös ympäristötutkimuksen rajaamista olisi ollut syytä hieman käsitellä. Sisällytetäänkö alaan kaikki ympäristöä, luontoa ja niiden ymmärtämistä koskeva tutkimus – tai onko tällainen linjanvetely edes tarpeellista? Nyt todetaan vain, ettei ympäristön ja luonnon tutkiminen ole 1900-luvun lopulla tapahtuneen niin sanotun ympäristöherätyksen jälkeen enää luonnontieteiden yksinoikeus.

Toimittajat tosin esittävät yhden alaa kokonaisuutena koskevan teesin: ”Yleisesti ympäristötutkimuksessa sitoudutaan luonnon- ja ympäristönsuojelullisiin motiiveihin.” (20) Tämä on kiinnostavaa mutta häm-

mentävää. Onko esimerkiksi ympäristöpsykologia eli ”psykologian osaluue, joka tutkii ihmisen sekä hänen aineellisen ja yhteisöllisen ympäristönsä suhdetta” (51) ympäristötutkimusta, jos sitä eivät aja luonnonsuojelulliset tavoitteet? Miten on kirjallisuustieteellisen tutkimuksen laita, jos se vailla erikoisempia suojelullisia pyrkimyksiä tarkastelee eläinten ymmärtämistä vaikka runoudessa? Entäpä taloustiede ja oikeustiede tutkiessaan luonnonvarojen käyttöä tai ympäristöä laeissa? Ovatko geologia, maantiede tai peräti kaikki luonnontieteet aina ympäristötutkimusta?

Teos näyttää asettavan kaksi ristiriitaista kriteeriä ympäristötutkimukselle. Yhtäältä alan kokoavat yhteen ’luonnon’ ja ’ympäristön’ käsitteet, jolloin se sisältää periaatteessa mitä tahansa tutkimusta. Toisaalta ympäristötutkimuksen ytimessä on ympäristöongelmien ratkaisuun tähtäävä tieteellinen työ. Samankaltaisen erottelun tekee Markku Oksanen teokseen sisältyvässä kirjoituksessaan ympäristöfilosofian ongelmanasettelusta: filosofit voivat pitäytyä yleisellä teoreettisella tasolla ja pyrkiä ratkaisemaan lähinnä abstrakteja ongelmia, tai he voivat tutkia

filosofisesti käytännöllisiä, yksittäisiä ympäristöongelmia. Oksanen pitää molempia lähestymiskulmia tarpeellisina ja toisiaan täydentävinä. Samaa voi tietenkin sanoa myös ympäristötutkimuksesta yleensäkin.

### Humanismin tärkeys

Usein demarkaatiolinjojen vetäminen ja käsitteellisten ehtojen etsintä on melko joutavaa puuhaa, mutta ainakin tiedepolitiikassa sillä on merkitystä. *Monitieteinen ympäristötutkimus* pyrkii nostamaan esiin erityisesti muiden kuin luonnontieteellisten alojen luontoon ja ympäristöön liittyvää tutkimusta. Lummaa, Rönkä ja Vuorisalo huomauttavat, että C. P. Snow’n kuuluisa kahden kulttuurin kuilu ei enää näyttäisi erottavan luonnontieteitä niinkään yhteiskunnallisista ja humanistista tieteistä, vaan nykyään luonnontieteet ja yhteiskuntatieteet ovat ennemminkin railon samalla puolella. Heidän pelkonsa on, että humanistiset tieteet jäävät poikkitieteellisestä yhteistyöstä sivuun.

Teoksen yksi tavoite onkin puolustaa humanistien paikkaa ympäristötutkimuksessa. Periaatteessa tämä

onnistuu hyvin: käy selväksi, että humanisteja tarvitaan kertomaan, keitä olemme ja mitä haluamme, ja että tällä tiedolla voi olla tekemistä luonnon kanssa. Jos ympäristötutkimus kuitenkin ymmärretään vain kaikkena ympäristöön liittyvänä tutkimuksena, humanistiset alat helposti marginalisoituvat eristyksiin. Sen sijaan olisi syytä painottaa niiden merkitystä ongelmalähtöisten tutkimusten yhteydessä. Kulttuurin tutkiminen on tärkeää mietittäessä, miksi jotain pidetään ongelmana ja minkälaiset ratkaisut ovat haluttuja. Näin tulkittuna humanistinen tutkimus voi teoretisoida yksittäisiä ympäristöongelmia ja syventää niiden inhimillisen puolen ymmärtämistä. Siten se on helpompi kytkeä tiiviimmin käytäntöön ja muuhun tutkimukseen.

Jos siis ympäristötutkimusta halutaan vahvistaa itsenäisenä poikkitieteellisenä tieteenalanaan ja toisaalta argumentoida tietynlaista tutkimusta sen sisään, alan omaa identiteettiä olisi korostettava. Toki ympäristötutkimuksen voidaan sällia olevan ristiriitainen kokonaisuus, mutta eri tavat ymmärtää se olisi hyvä tuoda näkyviin. Tältä osin *Monitieteinen ympäristötutkimus* jää harmittavasti puolittiehen, eikä vajaavaisuuden korjaaminen olisi vaatinut suuria.

### Mono- ja pantieteellisyyksiä

Teoksen ensimmäisessä osiossa Lummaa, Rönkä ja Vuorisalo hahmottelevat tiiviisti monitieteisyyden moninaisuutta: tutkijat voivat lähestyä samaa tutkimuskohdetta omien tieteenalojensa sisällä tai tehdä monenlaista poikkitieteellistä yhteistyötä. Kuvan tästä moninaisuudesta *Monitieteinen ympäristötutkimus* välittää hyvin.

Kokoelman toinen osio sisältää väläyksiä eri tieteenalojen tutkijoiden tavoista käsitellä luontoa ja ympäristöä. Se tekee selväksi, kuinka huikean monin tavoin periaatteessa sama asia voidaan käsitellä. Osion viimeisessä kirjoituksessa filosofi Ville Lähde kiinnittää huomiota erilaisten luonnon käsitteiden ja

käsitysten yhteensovittamisen vaikeuteen ja tilannesidonnaisuuteen. Näin muodostuu silta toisen osion kirjoitusten ja myöhempien poikkitieteellisen yhteistyön vaikeutta käsittelevien tekstien välille.

Kolmannen osion kirjoitukset kokoaa yhteen otsake ”Mitä on ympäristöongelma?”. Sen tekstit alleviivaavat erityisesti ympäristöongelmien monimutkaisuutta. Ympäristöongelmat ovat oivallinen esimerkki realismi–konstruktioismikiasmasta, jossa vaikuttavat yhdessä luonnontieteiden tutkima materiaalin perusta, yhteiskuntatieteiden tarkkaamat sosiaaliset suhteet ja humanististen tieteiden tavoittelemat kulttuuriset merkitykset. Mikäli jokin näistä aspekteista unohdetaan, ympäristöongelmia on hankala ymmärtää, saatikka ratkaista.

Simo Laakkosen ja Timo Vuorisalon sekä Risto Willamon kirjoitukset avaavat ’ympäristöongelman’ historiaa ja käsitteellisiä pulmia. Erityisesti on syytä kiinnittää huomiota ’ympäristöongelman’ ihmissidonnaisuuteen: yleensä sen ymmärretään olevan ”ihmisen aiheuttama ympäristömuutos, jonka ihminen kokee haitallisena” (132). Willamo toteaa järkevästi, ettei inhimillistä aiheuttajaa tarvitsisi niin paljon korostaa ja siten rajata ”luonnollisia” ongelmia käsitteen ulkopuolelle, koska myös ei-inhimillisistä syistä johtuvat ongelmat ovat ongelmia ja niitä kannattaa yhtä lailla ehkäistä ja niihin varautua.

Toisaalta ympäristöongelmat ovat aina ihmisten ongelmia. Ei ole mitään riippumatonta, objektiivista keinoa niiden tunnistamiseksi, ei mitään luonnon tasapainotilaa, jota säilyttää. Ympäristöongelman syntyminen riippuu aina viime kädessä siitä, minkä ihmiset kokevat – hyvin perusteiden tai perusteetta – ongelmina. Joitain pieniäkin ympäristön muutoksia pidetään yleisesti ongelmina, joitain suurempia taas ei.

*Monitieteinen ympäristötutkimuksen* neljäs osa ”Monen tieteen ympäristö” käsittelee poikkitieteellistä ympäristön tutkimista. Ympäristöön liittyvien ilmiöiden eri puolet vaativat oman lähestymistapansa ja

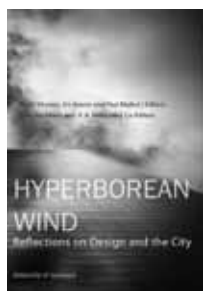
jokaisesta näkökulmasta tuotettu tieto on erilaista. Ongelman käsitteellistäminen eri tavoin käy hankalaksi, kun koulutustaustaltaan eroavien tieteilijöiden joukon täytyisi ymmärtää toisiaan ja yhdistää tietonsa kokonaisuudeksi. Tällöin tarvitaan yhteisesti jaettuja puhetapoja. Ilmo Massa kirjoittaa niin sanotuista integroivista käsitteistä, jotka ovat niin laajoja, että ne yhdistävät eri tieteenaloja. Ne auttavat myös välittämään tieteellistä tietoa politiikkaan ja siten politisoimaan tutkimusta. Esimerkkeinä integroivista käsitteistä Massa antaa muun muassa ’ekotehokkuuden’ ja ’ekologisen jalanjäljen’ (215–216).

Massan ohella monet muut kokoelman kirjoittajista käsittelevät lisäksi ympäristötutkimuksen nykyistä muutokäsitettä ’ekosysteempipalvelu’, joka laajentaa luonnonvarojen ajatusta ja mahdollistaa niiden käsittelyn esimerkiksi taloustieteellisesti ja poliittisesti. *Monitieteinen ympäristötutkimuksen* parasta antia onkin käsitteellistämisen tärkeyttä alleviivaava sanoma: tarvitsemme oikeanlaisia käsitteitä voidaksemme ymmärtää ja hallita tiettyä ilmiötä.

### Kiva kirja

*Monitieteinen ympäristötutkimus* on kaiken kaikkiaan mukava kirja. Se on huolella toimitettu, hyvin taitettu ja miellyttävä pitää kädessä. Kaikki kokoelman kirjoitukset ovat tiiviitä, pisimmillään kymmenkunta sivua. Kovin syvälle missään tekstissä ei siis päästä, mutta koska kirjoituksia on paljon, laajuudessa voitetaan se, mikä syvyydessä hävitään. Jotkin artikkeleista ovat tosin hivenen sekavia ja teksteissä on jonkin verran päällekkäisyyttä.

Luvut erottava kuvitus miellytti ainakin minun silmäni, vaikka en kuvien tekijän Ari Karhilahden tyylistä niin välitäkään. Kullakin osiolla on oma lähdeluettelonsa, mikä tekee teostietojen löytämisestä hankalaa. Koko opuksen kattavan kirjallisuusluettelon olisi aivan hyvin voinut koota kirjan loppuun, josta tarvittaessa helposti silmäisi viitteiden tarkemmat tiedot.



TAPANI KILPELÄINEN

# Harmin paikka

*Hyperborean Wind. Reflections on Design and the City.* Toim. Matti Itkonen, Iris Aravot & Paul Majkut. University of Jyväskylä, Jyväskylä 2011. 401 s.

Yksinkertaisesta ilmaisusta on tullut rahvaanomaista. Se on liian suoraa ja liian kouraantuntuvaa. Siksi sitä ei voi käyttää akateemisiin tarkoituksiin. Mutta kieli on mieli. *Hyperborean Wind* -tekstikokoelma ei ole kokonaisuutena innoittava; se on kiinnostava ainoastaan esimerkkinä siitä, miten kieltä käytetään sosiaalisen erottautumisen välineenä. Siinä ei sinänsä ole mitään pahaa. Paha on siinä, että useimmissa *Hyperborean Windin* kirjoituksista tyyli muuttuu yksilöllisestä ilmaisutavasta laumasieluisuuden todisteeksi.

Kirjan artikkelit käsittelevät arkkitehtuuria, hotellielokuvia ja filosofiaa, tässä järjestyksessä. Kokonaisuuden huolimatta tekstit eivät aina tunnu keskustelevan keskenään, vaikka laajasti ottaen niitä yhdistää paikan pohtiminen. Viimeistään Christian Norberg-Schulzin *Genius Loci* (1980) ja Edward S. Casey'n *The Fate of Place* (1998) ovat tehneet paikasta filosofisesti hovikelpoisen ajattelunaiheen, mutta *Hyperborean Windin* sivuilla paikka syvenee harvoin paikallisuudeksi. Tel Avivin ja muutamiin elokuvahotelleihin päästään, mutta muutoin paikka ohenee hajuttomaksi ja pölyttömäksi abstraktioksi. Siitä tulee ei-paikka.

Pitäisi olla jossakin, mutta ollaan eimissä.

## Politiikasta liturgiikkaan

Matti Itkosen lyhyen johdannon jälkeen pelin avaa Iris Aravotin artikkeli, joka käsittelee Tel Avivin arkkitehtonista lähistoriaa. Aravotin jälkeen jatkaa Lynne C. Manzo, joka tarkastelee sitä, millaisia oletuksia vallanpitäjillä kaupunkisuunnittelussa on. Hypoteesi, jonka mukaan köyhillä on oma, keskiluokkaisesta eroava kulttuurinsa, saa Manzon mielestä aikaan sen, että puutteenalaisten ihmisten kuvitellaan toimivan tavoilla, jotka aiheuttavat ongelmia. Kaupunkirakentamisen pulmiksi Manzo lueteloi köyhyyden patologisoimisen ja julkisen tilan yksityistymisen lisäksi rakennussuunnittelun, joka ei vauvau kysymään paikallisilta, mitä he tarvitsisivat. On typeryyden tyhmäkin tunnusmerkki, ettei kukaan ole kiinnostunut niistä, joita päätökset enimmin koskevat. Manzo keskittyy kaupunkisuunnittelussa ilmenevään köyhien syyllistämiseen mutta mainitsee myös graffititaiteilijat, jotka muuttuivat vandaaleista avantgardisteiksi saatuaan töitään museoon.

Kaupunkitilan hallinnoimisen kritiikki käyttää siis vakiintuneita esimerkkejään, mutta viestiä on toistettava kunnes se menee perille. Aravotin ja Manzon antien jälkeen kirjan artikkelit palaavat itse luomaansa epätodellisuuteen. Robert Mugerauer kirjoittaa Kiasmasta ja pohjoisen fenomenologiasta. Aluksi Mugerauer maksaa huulipalvelua Norberg-Schulzille ja Juhani Pallasmaalle, sen jälkeen hän siirtyy soveltamaan fenomenologista retoriikkaa Kiasmaan. Pinnalla tapahtuvasta kehollisen tietoisuuden korostelusta huolimatta Mugerauer saa aikaan historiattoman museon, joka ei sijaitse missään.

Epätodellisuuden tunne pulppuaa konkretian puutteesta: kun Mugerauer kuvaa Kiasmaa, hän ei fenomenologisoi, ja kun hän fenomenologisoi, hän ei kuvaa Kiasmaa. Teoreettiset lähtökohdat on valittu väärin. Ne on valittu niin, ettei aineisto pääse koettelemaan niitä. Päinvastoin: paikkaa korostava kirjoitustyyli on niin epätasallisen väljää, että se voidaan liimata aineiston päälle. Tämä ei ole Mugerauerin henkilökohtainen vika vaan kirjan kehnoimpien tekstien yhteinen ongelma. Kun Jarmo Valkola tarkastelee F. W. Murnaun elokuvaa

## ”Mielivaltaisen ryhmäkunnan käsitteistön toistelu kun ei osoita mitään eikä valaise mitään.”

*Viimeinen mies* (Der letzte Mann, 1924), hän toteaa, että Murnau oli koko tuotannossaan kiinnostunut paikoista, mutta viittilöi tilakokemukseen niin epämääräisesti, ettei se konkretisoidu lukijalle. Kun Kurt Cline rinnastaa mykän kauden koomikkojen Roscoe ”Fatty” Arbucklen ja Buster Keatonin elkeet shamaanin toimintaan, hän juokuttaa heidän elokuvistaan otettuja esimerkkejä shamanismia koskevien väitteiden rinnalla, muttei koskaan tule osoitaneeksi, miksi hänen tekemänsä rinnastus olisi vähemmän mielivaltaisen kuin mikä tahansa muu rinnastus.

### Silmä ja kieli

Silti hotellielokuvia käsittelevä jakso on kokonaisuuden kiintoisin. Tekstit vilisevät yksittäisiä oivaluksia, kuten että Kubrickin *Hobdon* (The Shining, 1980) päähenkilönä on hotelli ja ettei elokuvien luokkatietoisissa hotellinaulakohtauksissa koskaan nähdä alaluokkaisia ihmisiä lämmittelemässä, tai että vaikka Resnais’n filmin *Viime vuonna Marienbadissa* (L’année dernière à Marienbad, 1961) varsinaisena subjektina on persoonaton tietoisuus, useimmille katselijoille tämä on

niin kestävä, että heidän on pakko selittää tapahtumat yksilöpsykologian avulla. Jacques Tatin *Riemuloma Rivieralla* (Les vacances de monsieur Hulot, 1953) on saanut Kristian Feigelsonin kirjoittamaan vajaan kahden tekstisivun mittaisen huomion. Tiiviydestään huolimatta – sen ansiosta – Feigelsonin kirjoitus kuuluu kirjan oivaltavimpiin. Feigelson huomauttaa, että Tatin elokuva kuvaa elämää lomana, vaikka filmin ensi-illan aikoihin palkallinen loma oli utopiaa useimmille ranskalaisille. Feigelson kuvaa Tatin visionaariksi, joka ennakoiki kaupunkiasumisen kommelluksia ja äkkäsi arkkitehtuurin merkityksen ihmisten arkielämälle.

Mutta vähän väliä oivallusten päällä makaa retoriikan ruho. Maurice Merleau-Ponty on esillä lähes koko ajan, mutta keholliseen tietoisuuteen liittyviä tavanomaisuuksia pidemmälle ei koskaan päästä. Ongelma on tämä: kun ajattelija saavuttaa määrälän tutkijoiden piirissä riittävän suosion, hänestä aletaan toistella tyypillisyyksiä. Uudelleen tulkittavan, mahdollisesti vielä loppuuntulkitsemattoman ajattelijan tilalle sijautuu pahvikuva, joka toimii merkinä siitä, että kirjoittaja on omaksunut tietyn kuppi-

kunnan ajatusmaailman. Merleau-Ponty ei ole tämän ilmiön ainoa uhri. Samoin on käynyt esimerkiksi Deleuzelle ja Heideggerille.

Pakollisten kuvioiden noudattaminen turruttaa. Kirjassa on monia kirjoittajia, joilla varmasti olisi sanottavaa, jos he eivät tuntisi tarvetta kolisuttaa korusanastoaan pitkin elokuva- ja arkkitehtuurikirjoittamisen käytäviä. Mielivaltaisen ryhmäkunnan käsitteistön toistelu kun ei osoita mitään eikä valaise mitään. Samaseuraisuus vie useimmista teksteistä hapen, ja siksi myös kirjan päättävä kulinaarinen osuus on liian vähän ja liian myöhään. V. A. Heikkinen määrittelee gastrosofin henkilöksi, joka paitsi arvostaa ruokaa ja viiniä esteettisesti myös kunnioittaa ekologiaa ja kestävää kehitystä. Siis: herra varjele meitä gastrosofeilta, jotka viipaloivat maailman oman nautintonsa esineiksi vastuutaan kantamatta. Normatiivisuudellaan tällainen kirjoittaminen osoittaa, että on tärkeämpää hakea oman klikin hyväksyntää kuin sanoa jotakin. Se on ymmärrettävää mutta ajattelulle kohtalokasta. Kuppi-kuntien kupit pitäisi paiskata rikki.

# KIRJOITTAJALLE

Tarjota artikkeli-, essee-, puheenvuoro-, suomennos-, arvostelu- tai muita käsikirjoituksia lehdessä julkaistavaksi. **Artikkelin ihannepituus** on 30 000 merkkiä välilyön- teineen (yli 40 000 on yleensä liian pitkä), kolumnin 7 500. Kirja-arvioiden pituus on 4500–9000 merkkiä välilyön- teineen. Lehden teemakokonaisuudet koostetaan kutsuartikkeleista. Lehdelle tarjotuissa tieteellisissä artikkeleissa noudatetaan *referee*-menettelyä: ainakin yksi toimituksen ulkopuolinen asiantuntija arvioi käsikirjoituksen.

**Lähetä käsikirjoitus toimitukselle sähköpostin doc-liitetiedostona.** Liitä saateviestiin nimi, osoite, sähköpostiosoite ja puhelinnumero sekä kirjoittajatiedot (nimi, arvo ja/tai toimi, paikka) kirjoittajaluetteloa varten. Yhteensopivuusongelmista johtuen toimitus toivoo, että OpenOffice-ohjelmalla tehtyjä tiedostoja ei lähetetä tai toimitukseen otetaan ainakin yhteyttä etukäteen tarvittavien muutosten takia.

**Älä käytä mitään tekstinkäsittelyohjelmien muo- toilutoimintoja** (ei tyylimäärityä, sarkaimia, sivunumerointia eikä tavutusta). Käytä vain *kursiiv*ia tekstin korostamiseen ja vieraskielisiin termeihin, ei lihavoitua tai alleviivausta. Merkitse leipätekstiin kursii- villä myös teosten nimet, mutta artikkelien nimet lainausmerkeissä. Käytä kaksinkertaisia lainausmerkkejä sitaateissa, korostaessasi tiettyä termiä ja ironisessa tms. merkityksessä. Käytä yksinkertaisia lainausmerkkejä käsitteiden korostamiseen sekä lainauksen sisällä. (Kaikenlaisia asioita kutsutaan ”työksi”. Professori toteaa: ”Työtä se on ’vihertiipertäjien’ filosofian.” Viime aikoina ’työn’ määrittely on noussut ”syvällisen” keskustelun aiheeksi.) Toisin kuin edellä, lainausmerkkien (kuten kursii- vin) ylikäyttöä kannattaa kuitenkin välttää. Käytä vain samaan suuntaan kaartuvia lainausmerkkejä.

**Laadi artikkelin alkuun 2–6 virkkeen pituinen ingressi**, joka johdattaa lukijan kirjoituksen teemoihin. Vältä kuitenkin tyyliä ”Tässä artikkelissa käsitel- en... Lopuksi totean...”. **Jaa teksti väliotsikoilla.** Huomaa, että lehtitekstissä hyvin pitkät kappaleet ja luvut ovat kankeita. Vältä myös liian pitkiä väliotsikoita. Jutun päätös- sikossa voi olla alaotsikko. **Jos haluat merkitä sitaatin**, luettelon tms. erillisenä sisennettynä kappaleena, merkitse sen alkuun [SISENNYS] ja loppuun [SISENNYS LOPPUU].

**Käytä viitteisiin tekstinkäsittelyohjelman viitetoimintoa.** Käytä vain viitenumeroituja loppuviitteitä, ei ala- eikä teksti- tai sisäviitteitä. Ilmoita loppuviitteessä kirjoittajan nimi, vuosiluku ja sivunumerot (Drakulić 2007, 14–15). Toistuvaan viitteeseen viitataan merkin- nällä ”Sama” + tarvittaessa sivunumerot. Huom: kirja- arviossa voit kuitenkin viitata arvosteltuun teokseen tekstin sisäisellä sulkuviitteellä, mutta muihin teoksiin normaalisti loppuviitteellä.

**Merkitse kirjallisuusluettelon** kirjoittajan suku- ja etunimi, teoksen nimi, kustantaja, kustantajan kop- tipaikka ja ilmestymisvuosi. Teos kursii- villä, artikkelin nimi ilman kursii- via. Aikakauslehtiartikkelista ilmoita julkaisun nimi, lehden numero ja sivunumerot. Ko- koelma-artikkeleista artikkelin nimi ensin, sitten teos kursii- villä ja sen julkaisutiedot normaaliin tapaan. Mainitse suomennoksista myös alkuteoksen nimi, ilmes- tymisvuosi ja kääntäjä. Myös uudelleen julkaistuista klassikkoteksteistä on hyvä mainita alkuperäisen julkai- suvuosi. **Viitteissä ja lähdeluettelossa on, toisin kuin leipätekstissä, hyvä käyttää lyhenteitä (mm., esim., ks., vrt.).**

Dewey, John, *Democracy and Education. An Introduction to the Philoso- phy of Education* (1916). Free Press, New York 1997.

Hacking, Ian, *Mitä sosiaalinen konstruktio- nismi on?* (The Social Construction of What?, 1999). Suom. Inkeri Koskinen. Vastapaino, Tampere 2009.

Nagel, Thomas, What Is It Like to Be a Bat? *Philosophical Review*. Vol. 83, No. 4, 1974, 435–450.

Petman, Jarna, Pahuuden patologisesta dialektiikasta. Teoksessa *Imma- nuel Kant. Radikaali paha. Paha eurooppalaisessa perinteessä*. Toim. Ari Hirvonen & Toomas Kotka. Loki, Helsinki 2004, 271–288.

Simmel, Georg, Eräistä filosofian nykyongelmista (Über einige gegenwärtige Probleme der Philosophie, 1912). Suom. Olli Pyyh- tinen. *niin & näin* 4/06, 42–45.

**Viittaukset kokonaisuun toimitettuihin teoksiin (mutta mieluiten yksilöidysti artikkeleihin):**

*Visions of Value and Truth. Understanding Philosophy and Literature.*

Toim. Floora Ruokonen & Laura Werner. Acta Philosophica Fen- nica, Vol. 79. Societas Philosophica Fennica, Helsinki 2006.

**Tarkempia ohjeita löytyy lehden kotisivuilla olevista laajennetuista kirjoittajaohjeista.**

**Laita kaikki kysymykset tai huomautukset saate- viestiin.** Lähetä kaaviot tai taulukot erillisinä tiedostoina. Tarkemmat muotoiluohjeet lähetetään pyydettyäessä.

Julkaistavaksi hyväksytyt kirjoitukset voidaan jul- kaista samalla tai myöhemmin myös lehden verkkosi- vuilla.

## Neuvoja kirjoittajille

- Tarkista, että tekstin aikamuoto ei vaihdu perusteetta.
- Vältä liian pitkiä ja koukeroisia virkerakenteita.
- Vältä tarpeettomia kankeita ilmaisutapoja (kautta, ta- holla, myötä, välityksellä, johdosta, toimesta, koskien, liittyen, suhteen, nähden, osalta).
- Vältä anglismeja kuten: ”Olen kiinnostunut en vain metafysiikasta vaan myös etnografiasta.”; ”Se on han- kalaa, että keskustelu puuroutuu.”